

P. Belikov
V. Kneazeva

roerich

Editura Meridiane

И. БЕЛИКОВ, В. КНЯЗЕВА
РЕРИХ
Издательство
ЦК ВЛКСМ
«МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ»
Москва — 1972

Toate drepturile
asupra prezentei ediții în limba română
sînt rezervate Editurii Meridiane

P. Belikov
V. Kneazeva

roerich

Troducere de
MIRON TARASOV și ȘTEFAN POPESCU

Note de
MIRON TARASOV

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1980

Pe copertă:

ROERICH

***Oaspeți de peste mări* (detaliu) 1906**

Moscova, Kremlin, Sala armelor

I.

CELE MAI VECHI AMINTIRI

Nikolai Konstantinovici Roerich s-a născut la 27 septembrie (9 octombrie) 1874 la Petersburg, în familia cunoscutului notar Konstantin Fiodorovici Roerich. Mama lui Nikolai Konstantinovici, Maria Vasilievna Kalașnikova, se trăgea dintr-o familie de negustori.

Cînd, în 1937, N. K. Roerich a conceput ciclul de schițe autobiografice, nota:

„De-ar fi să-mi aduc aminte de ceva, din ce a fost mai întîi! Cele mai vechi amintiri...”

Viața lui Roerich a fost plină de mari evenimente, printre care însă niciodată nu păleau viile amintiri din copilărie. Tocmai ele ne îngăduie să judecăm felul cum s-au făurit capacitățile creatoare deosebite ale acestui om înzestrat.

Și-a petrecut copilăria într-o casă de pe cheiul Nevei, lîngă podul Nikolaev. Trecerea anilor n-a șters din memorie cuvintele vechiului cîntec din timpul lui Petru I:

Pe slăvita insula Vasilievski,
La cheiul corăbiilor,
Tînărul matroz, echipa nave
Cu douăsprezece pînze albe.

Îl cînta o bătrînică, ce venea să stea cu copiii.

Prin repedeza schimbare a imaginilor, fluviul atrăgea atenția băiatului cu mintea iscoditoare.

5 O corăbioară trecînd, zugrăvea pe luciul apei de-

sene ce se risipeau. Dinspre Amiralitate veneau șlepurii alburii denumite enigmatic *rasşivî*. Din cealaltă parte, de unde marea gonea rafale şuierătoare de vînt, se ivea conturul neclar al catargelor altor corăbii. Se întîmpla să se cutremure zidurile, să zdrăngăne geamurile și prin ferestre să se zărească albele fumuri ale salvelor de artilerie. Navele de război salutau o nouă navă abia lansată la apă. Forfota continuă de pe fluviu îl îndemna pe copil să privească adînc în depărtare, trezindu-i gîndul despre nemărginirea lumii.

Imaginația ce se trezea pe atunci primea hrană îmbelșugată la moșia părintească Izvara, din apropierea stației de cale ferată Volosovo, dincolo de Gacina. Moșia era înconjurată de păduri dese, și fără să vrea privirea ți se avînta spre cer, odată cu ale arborilor cununi. La bătrînețe Roerich nota: „Printre primele amintiri din copilărie, mi-apar mai întîii frumoșii nori dantelați. Veșnica lor mișcare, formele lor felurite mi-au prins ochii de înălțimile văzduhului. Animale stranii, viteji în luptă cu zmei, armăsari albi cu coame învolburate, luntre cu pînze colorate, poleite, piscuri părelnice mă ademeneau... Ce nu era în aceste imagini cerești, nenumărate și atît de bogate“.

Chiar lîngă conac se afla un lac ce nu îngheța, cu izvoare reci. Păsările călătoare umpleau împrejurimile cu piuitul lor. Dimineața, cireada, suînd din tălângi, se îndrepta spre islaz, iar înainte de asfințit bătrînul cioban, mînuind cu dibăcie biciul, aducea cireada înapoi la lungul staul, zidit de demult. Aici mugeau amenințător taurii legați cu lanț. Nu ne era îngăduit să ne apropiem de ei. În grajd, printre alți cai erau totdeauna gata pentru plimbare doi ponei mărunți și blînzi: Vaska și Mișka. Băiatul era atras de zarea pădurilor pline de taine, de cîmpuri, de pășuni. Îi plăceau denumirile curioase ale satelor învecinate: Volosovo, Zahonie, Zapolie.

Vechea casă din Izvara, cu pereții groși, ca de cetate, alcătuia o atmosferă aparte. Avea sală mare, cu divane de catifea roșie în unghere. Pe 6

pereti, tablouri. În fața unuia se oprea deseori micul Roerich. Pe tablou erau munți înalți, cuprinși parcă de flăcările soarelui ce apunea. Mai târziu, în *Foile de jurnal*, pictorul va spune despre acest tablou: „...nu era altul decât muntele Kanchenjunga! De unde? Cum s-a nimerit acolo? În cartea lui Hodson se afla o astfel de gravură. Tabloul era după gravură, sau gravura după tablou?” S-ar fi putut ca, nu din întâmplare, peisajul din Himalaia să fi ajuns la vechea moșie. În timpul Căterinei a II-a a trăit nu departe un rajah indian. Pînă și cuvîntului *Izvara* îi atribuiau unii origine indiană.

Părinții lui Roerich plecau adesea din Petersburg cu el, cu sora lui Lidia și frații săi mai mici, Boris și Vladimir. Se duceau la bunica lor și la un unchi, în vechile orașe Pskov și Ostrov. Viitorul pictor a fost cucerit de timpuriu de întinderile apelor rîului Velikaia, de zidurile vechilor cetăți, de siluetele nobile ale străvechilor biserici și, se pare, nicăieri poveștile nu-l impresionau într-atît ca în casa bunicii, cînd le povestea în amurg, la lumina tremurătoare a candelor ce înviorau chipurile din icoane.

De neșters a rămas în memoria lui Nikolai Roerich o călătorie făcută la vîrsta de cinci ani. Au plecat din Izvara într-o trăsură mare, trasă de patru cai. Careta ducea familia la Gapsal — stațiune climaterică vestită, pe litoralul Balticii. Pe drum s-au oprit să viziteze cetatea Ivangorod și sumbrul castel Ghermanovsk de la Narva. L-a impresionat și Vișgorodul (Toompea — Orașul de Sus) din Reval (acum Tallinn) cu turnurile sale, cu acoperișurile repezi din țiglă.

La Gapsal a auzit legenda despre fecioara zidită în peretele unui castel medieval. De atunci, toamna, în nopțile cu lună, ea se arată în fereastra întunecatei capele din castel. Și părinții lui Nikolai s-au dus să vadă fantoma, numită *Doamna albă*. Într-adevăr, vîrstnicii spuneau ceva despre razele lunii, care pătrundeau pieziș printr-o fereastră și cădeau pe peretele dinăuntrul capelei, pentru co-

pil însă lămuririle erau tulburi, neclare. Copilului i-a fost mult mai pe înțeles povestirea paznicului capelei despre un tânăr călugăr care se îndrăgostise de o fecioară, despre vicleanul stareț al mînăstirii, care aflase despre iubirea lor, despre sfîrșitul lor tragic: uciderea călugărului și zidirea de vie a fecioarei.

După această călătorie prin întunecatul ev de mijloc, au început să se ivească printre jucăriile copilului: paloșe, lănci, armuri. Ele erau din carton sau din lemn, dar aceasta nu împiedica desfășurarea turnirelor dintre vitejii cavaleri.

Nikolai a învățat să citească foarte de timpuriu. I-au rămas în minte mai ales poveștile cu poze și povestirile despre întîmplările istorice cu eroi ai țării de baștină. Tare bucuros era cînd se ducea la spectacole pentru copii. Cele proiectate de lanterna magică îl captivau. Viața n-a fost zgîrcită cu el. I-a dat tot ce folosea dezvoltării timpurii a unei fantezii creatoare înnăscute.

Vremea cea fără de griji a trecut pe nesimțite; la opt ani Roerich pășeste pragul școlii. „Va fi profesor“, a spus directorul K. I. Mai, privindu-l pe băiat cu un ochi pătrunzător. Prevestirea bătrînului pedagog s-a adeverit. Chiar din anii de gimnaziu au început să se arate la Nikolai înclinații deosebite spre pictură, teatru, istorie, arheologie, călătorii. În școală se făceau portrete de scriitori, programe și schițe pentru spectacole școlare, se desenau și se colorau hărți: „Cu vopsea galbenă erau înfățișate nisipurile deșertului Gobi. Cu un creion mai moale se desenau lanțurile Munților Altai, Torbagatai, Altîn-Taga, Kun-Luni... Se dădeau cu alb ghețarii din Himalaia“, — își amintește pictorul în *File de jurnal*. Pedagogul experimentat K. I. Mai, povestind la lecțiile de geografie despre pămînturile îndepărtate și exploratorii cutezători, trezea setea de călătorii a școlarilor, iar oaspeții care veneau adesea în casa Roerich — orientaliștii K. Golstunski și A. Pozdneev — atrăgeau luarea aminte a băiatului vorbind despre țările Orientului.

Cînd Nikolai a împlinit nouă ani, a venit la Izvara renumitul arheolog L. Ivanovski, să facă prin apropiere cercetări arheologice. Învăţatul a îndrăgit şcolarul iscoditor şi a început să-l ia cu el la săpături. Tainele timpurilor străvechi au căpătat pentru Roerich şi mai mult farmec. „Nimic şi în nici un fel nu-ţi poate da într-atît senzaţia lumii vechi, ca săpăturile făcute de tine“, scria mai târziu pictorul, reamintindu-şi movilele din Izvara.

Pînă în clasa a şasea a învăţat în limba germană. La gimnaziu se predau, de asemenea, limbile latină şi franceză.

Din copilărie a fost atras şi spre teatru. A construit în joacă o scenă pentru care i-au fost cum-părate poze de decupat pentru piesele „Ruslan şi Ludmila“, „Ivan Susanin“, „Căluţul năzdrăvan“. Dar formele de-a gata nu l-au satisfăcut mult timp pe micul regizor. Curînd, repertoriul a început să fie întregit cu înscenări proprii: „Undina“ după Schiller, „Aida“, „Ivanhoe“. S-au introdus efecte de lumină, pentru care erau folosite lumînări şi hîrtie colorată.

Devreme s-a arătat la el dragostea pentru literatură, mai ales pentru poezie. Cu deosebire bîline-le, vechile epopei populare ruse, legendele, basmele populare, versuri din care recita pe din-afară chiar la o vîrstă foarte înaintată. Caiete în-tregi erau pline de încercări literare proprii. Printre ele — *Răzbunarea Olgăi pentru moartea lui Igor*, *Marşul lui Igor* şi piese cu subiecte istorice. Nuvele despre vînătoare au apărut în revistele *Priroda i obota* (Natura şi vînătoria) şi *Russki ohotnik* (Vînătorul rus). Primele încercări i s-au publicat cînd n-avea decît cincisprezece ani.

Cîteva monede antice, dăruite de bunic, au fost începutul unei colecţii numismatice. Pentru con-struirea unei şosele au fost sfărîmaţi bolovani, bă-iatul îşi înjghebează o mare colecţie mineralogică. La moşie s-a ivit un silvicultor învăţat, tînărul

9 Roerich începe să se preocupe de dendrologie.

Biroul de notariat al tatălui său se afla sub același acoperiș cu locuința, într-o casă încăpătoare, cu un singur cat, în apropierea Academiei de Arte și de Universitate. De aceea printre clienții lui Konstantin Fiodorovici se găseau mai mult oameni de știință, fruntași ai vieții publice, scriitori, oameni de artă. Dintre aceștia era format și cercul prietenilor casei. În salonul familiei Roerich puteau fi întâlniți istoricul N. Kostomarov,¹ eminentul agronom A. Sovetov, profesorul universității din Tomsk, Korkunov, și orientaliști din Petersburg. Acolo se făcea auzit glasul lui Mendeleev, care povestea cu pasiune despre dezvoltarea industriei naționale, despre zborurile cu aerostatul, despre „miercurile” sale, unde veneau Kramskoi,² Iaroșenko,³ Measoedov,⁴ Kuindji.⁵ „Dezvoltarea superioară constă în creație — repeta cu plăcere Dmitri Ivanovici Mendeleev — dacă te vei mulțumi să imiți și să consumi lucruri de-a gata atunci omenirea nu va putea supraviețui, cum n-au supraviețuit mamuții”.

¹ KOSTOMAROV, *Nikolai Ivanovici* (1817—1885) — istoric și scriitor, a considerat istoria Statului vechi rus, ca istoria Ucrainei.

² KRAMSKOI, *Ivan Nikolaevici* (1837—1887) — pictor rus, a manifestat din tinerețe tendințe spre arta națională realistă, legat de mișcarea democratică și ura rutina academică. În 1863 a condus un grup de elevi, care au refuzat să picteze lucrarea de diplomă pe teme date. Au părăsit demonstrativ Academia de Artă și au întemeiat *Artel hudojnikov* (Artelul pictorilor). Ia parte activă la organizarea asociației *peredvijnikov* (itineranților) (1870) și devine conducătorul lor ideologic.

³ IAROSSENKO, *Nikolai Aleksandrovici* (1846—1898) — general-maior, pictor rus, membru activ al itineranților.

⁴ MEASOEDOV, *Grigori Grigorievici* (1835—1911) — pictor rus, membru activ al Academiei de Arte, unul din organizatorii și membrii activi ai asociației itineranților, reprezentant de frunte al realismului critic.

⁵ KUINDJI, *Arhip Ivanovici* (1842—1910) — peisagist rus, elev al lui I. K. Aivazovski, membru al asociației itineranților, membru activ al Academiei de Artă, profesor, înălțurat în urma susținerii unei greve a studenților.

În 1891, prietenul familiei Roerich, pictorul M. Mikeșin¹ a remarcat pentru prima oară înclinația lui Nikolai pentru desen. De atunci au început studiile sistematice de pictură, sub îndrumarea talentatului pedagog. Relațiile cu mozaicarul I. Kudrin au trezit interesul pentru lucrările în mozaic.

Tatăl viitorului pictor era cunoscut ca un jurist experimentat, ca fruntaș progresist al vieții publice. El a luat parte la pregătirea reformei de eliberare a țăranimii, era membru al *Societății libere economice* și al *Clubului agricol*, inițiatorul *Societății Taras Șevcenko* din Petersburg. Cu toată buna reputație de jurist competent și notar capabil, acesta n-a contribuit deloc la creșterea bunăstării lui. Caracter deschis și cinstit, scrupulos în treburi bănești, era dușman înfocat al șperțului atotputernic, astfel încât nu era în pas cu oamenii de afaceri înstăriți.

Ocupat cu rânduiala afacerilor altora, K. F. Roerich n-avea timp să se chivernisească pe sine. Pe moșia părintească Izvara stăpîni erau vechilii, care împiedicau orice încercare de a o face să fie gospodărită cu profit. Prin „străduințele” lor s-au stricat un sistem costisitor de drenaj și mașinile agricole. Tot cu un eșec s-a soldat și încercarea de a înfiripa la Izvara o școală agricolă, pentru construcția căreia au fost cheltuiți mulți bani.

Împărtășind opiniile moderat liberale, Konstantin F. Roerich se ținea la o parte de cercurile revoluționare de care căuta să-i ferească și pe copiii săi. De aceea fiul învăța într-o școală particulară, închisă curenților din afară, și nu din întâmplare era încurajată pasiunea tînărului pentru istoria Rusiei, nu întâmplătoare era alegerea cărților din biblioteca liceanului Nikolai Roerich. Acasă auzea mereu discuții despre reformele de stat, despre transformarea vieții publice, despre oamenii responsabili de viitorul Rusiei.

¹ MIKEȘIN, Mihail Osipovici (1835—1896) — pictor rus, cunoscut pentru proiecte de monumente sculpturale, la executarea cărora folosea diferiți sculptori. A ilustrat operele lui N. V. Gogol, T. G. Șevcenko, N. A. Nekrasov și alții.

Konstantin F. Roerich păstra tradițiile familiei și ar fi vrut să-l vadă pe fiul său în „cercuri alese”. Vechiul neam scandinav al Roerich-ilor, stabilit în Rusia sub Petru I, a dat destui oameni de stat și militari. Vitejia ostășească era venerată în familie, ca și învățătura: tatăl povestea tînărului Roerich despre strămoșul care nu s-a temut să-și atragă mînia împăratului pentru că n-a vrut să distrugă o biserică, care ascundea atacul dușmanului.

Probleme felurite asupra sensului vieții au început să-l frămînte de timpuriu pe viitorul pictor și gînditor. Evocînd într-o suită de versuri, „Băiatului”, primele sale gînduri și neliniști, N. Roerich scria:

*Băiatul a omorît un gîndac,
A vrut să-l cunoască.
Băiatul a omorît o pasăre,
Pentru a o cerceta.
Băiatul a omorît o fiară
Numai pentru cunoaștere.
Băiatul a întrebat: poate oare
El, pentru bine și cunoaștere
Să omoare un om?
Dacă ai omorî
Un gîndac, o pasăre, o fiară,
De ce oare n-ai omorî și oameni?*

Simțul ascuțit al răspunderii, al datoriei, le avea încă din copilărie și îi erau întărite în fel și chip prin educație. Din familie i se inculcau stăruitor copilului onoarea, demnitatea, îngăduința și hărnicia.

În liceul particular al lui Mai, împreună cu Roerich învățau Alexandr Benois,¹ V. Nuvel, D. Filosofov, K. Somov. Cunoștințele familiei l-au dus la prietenia cu viitorul profesor-mozaicar V. A. Frolov și tînărul poet Leonid Semionov-Teanșanski. Relațiile cu aceștia i-au sporit gustul pen-

¹ BENOIS, Aleksandr Nikolaevici (1870—1960) — pictor, critic și istoric al artelor, muzeograf. Conducătorul ideologic al grupării *Mir iskusstva*.

tru artă. După cum mărturisește chiar el, de la vârsta de șaisprezece ani l-a cuprins gândul să intre la Academia de arte. Dar totodată nu concepea să renunțe la dobândirea cunoștințelor și în alte domenii care-l interesau: istoria, arheologia, filosofia. Și tânărul Roerich a decis să urmeze concomitent Academia de arte și facultatea de istorie a universității. Aceasta-i părea cea mai bună hotărâre și căuta să-și convingă tatăl.

Totuși absolventului de liceu i s-a spus ferm că exemplul notarului florentin, tatăl genialului Leonardo da Vinci, nu poate fi un precedent destul de convingător pentru Konstantin Feodorovici. El, notar din Petersburg, are de gând să-i dea fiului său o pregătire juridică, să-l facă urmașul său în profesie, să fie în stare să-și rostuiască singur viața și să fie folositor patriei. Rusia are nevoie de frunțași ai vieții publice nu de desenatori, de aceea nici să nu se gândească la Academia de arte.

Acest conflict de familie a fost prima încercare serioasă în viața lui Nikolai Roerich, dar a obținut câștig de cauză. Sacrificând facultatea de istorie pentru cea de drept, tânărul își susține în fața tatălui său ideea de a urma și Academia de arte. Anticipînd, vom spune că la facultatea de istorie studentul Roerich va fi văzut mai des decît la cea de drept, deși examenele le dădea la cea din urmă.

În 1893, Roerich termină liceul și, în toamna aceluiași an, trece examenul de admitere la Academia de arte, intrînd și la Universitatea din Petersburg. Încep anii de studenție. Primele jaloane ale drumului vieții păreau a fi puse. În ceea ce privea viitorul, — este adevărat că tatăl și fiul tot nu se înțelegeau. Tatăl era convins că studiile la facultatea de drept îi vor abate intențiile tinereții, fiul însă dorea cu ardoare să devină pictor.

Programul zilei lui Roerich era, în studenție, cam acesta: scularea la ora nouă dimineața, de

universitate, de la trei la cinci făcea schițe, de la cinci la nouă clase serale și lucrări practice la academie, de la nouă la douăsprezece noaptea, citea și scria, ori se întâlnea cu prieteni și cunoștințe sau participa la cercuri studențești. Zilele de sărbătoare și vacanțele erau consacrate excursiilor, săpăturilor arheologice sau vânătorii. Despre vânătoare se cuvîna cîteva cuvînte.

Nikolai Roerich îndrăgea vânătoarea încă din liceu. Sănătatea lui nu era dintre cele mai bune. Îl chinuiau îndeosebi plămîinii. Bronșite îndelungi îl sileau deseori să întrerupă studiile școlare. După clasa a treia, doctorul i-a recomandat stăruitor vânătorile iarna și vara, ca fiind mijlocul cel mai eficace pentru călirea sănătății. Administratorul moșiei Izvara, Mihail Ivanovici Sokolov, care semăna cu „Moș Martin” atît ca înfățișare, cît și ca pasionat pentru vânătoare, l-a ajutat pe băiat să înțeleagă romantismul vieții de pădure. Pădurea este un regat aparte, care le cere novicilor rezistență, atenție, dibăcie, capacitatea de a se descurca în condiții neașteptate și să cunoască psihologia viețuitoarelor ei. Vînătorul pasionat și liceanul plecau în pădure pe mai multe zile, cutreierau locuri neumblate, treceau peste întinse mlaștini acoperite cu lîniță, prin locuri primejdioase, căutînd urmele sălbăticiunilor, ascultînd cu voluptate, în zori, cîntul păsărilor.

Însetat de cunoștințe și îmbătîndu-se de frumusețile naturii, băiatul a îndrăgit curînd pădurea și vânătoarea. În tinerețe i-a adus un destul de mare tribut, ceea ce pentru viitorul umanist ar părea destul de nepotrivit. Stasov, felicitîndu-l odată de ziua numelui, i-a scris:

„... dar dă-mi voie să întreb, cum ți-ai petrecut onomastica și ce ai făcut în acea zi? Dacă nimic altceva, decît să mergi la vânătoare și să ucizi bieteles păsări, cu suflet, și trup, coadă și piciorușe nevinovate, și dacă te-ai plictisit neavînd ce face, și n-ai găsit nimic mai bun decît să iei viața cuiva din lipsă de ocupație, — atunci nu te laud deloc și îți urez ca unul sau altul dintre sfinții Nikolai să se lepede cît mai repede de dumneata

și să-ți întoarcă spatele, — ce-i oare marele meu protejat, dacă nu știe decît să împuște păsăretul pădurilor? Nu, nu, de dragul lui Dumnezeu însuși (pe care, dealtfel, eu îl cunosc prea puțin și prea puțin îl deranjez) și al tuturor sfinților lui, te rog să te lași de îndeltnicirea asta netrebnică și să nu mai atingi niciodată nici trăgaciul, nici încărcătorul unei puști.“

Dar aceste sfaturi nu prea răceau ardoarea vînătorească a lui N. K. Roerich. Nu vîna din plictis și cu atît mai puțin din lipsă de ocupație. Se prea poate că nici nevoia de a comunica cu natura nu era singura cauză a pasiunii sale vînătorești. Tînărul, plin de energie, însetat de senzații noi, căuta un mijloc de a-și manifesta inventivitatea, ingeniozitatea, curajul. Mai tîrziu, va repeta deseori proverbul oriental: „Îndrăznețul cere un arc — pasărea o va dobîndi singur“.

Totdeauna disciplinat, corect, cu o privire deschisă și surîs prietenos, Roerich-studentul da impresia unui om comunicativ. Bucuros să facă cunoștințe noi, știa să asculte și să întrețină o conversație, avea curiozitatea vîrstei față de oameni și căuta prietenia celor de-o vîrstă cu el. Nu se împrietenea însă lesne. Cu toată sociabilitatea lui, Nikolai nu-i lăsa prea ușor pe străini să pătrundă în a sa „sfînta sfintelor“. Mulți dintre cei care i-ar fi putut deveni prieteni, se izbeau de el ca de un zid, dincolo de care nu putea pătrunde oricine. Era sever în alegerea amicitțiilor și nu erau prea mulți cei care să se încumete a-i cuceri prietenia. De fapt, lui Roerich i-a fost străină în studenție așa-zisa „boemă“, cu care le plăcea să se laude viitorilor pictori. Pentru boemă nu nutrea nici o simpatie. Îl scîrbeau vorbele în doi peri. În jurnalul său, studentul de douăzeci de ani scria:

„Cît m-a costat să învăț să nu roșesc la fiecare cuvînt fără perdea. Era o prostie, dar nu puteam să mă abțin. Nu degeaba Miroșnikov îmi zicea fată mare, iar alții îmi spun încă și acum Albă ca zăpada“.

Temperament de filosof, perseverent în realizarea scopurilor, tînărul părea condus de o prea

mare cumpănire, ceea ce îl făcea să se lovească de neîncrederea celor de o seamă cu el. „Nu ne semeni nouă academiștilor, — îi spunea prietenul său Leon Antokolski, nepotul renumitului sculptor. Pe cînd ceilalți șed liniștiți în casă, în timpul lor liber, beau ceai și pălăvrăgesc, tu muncești de zor și chibzuiești la cîte ceva“.

Așa vorbeau despre el prietenii. Vrăjmașii îl judecau mai aspru. Îl învinuiau de izolare, de egoism, de înfumurare. Uneori firea lui le provoca indignare și proteste, alteori, rezervă. Caracterul lui Roerich se călea în condițiile unei exigențe sporite față de sine și față de cei din jur. Odată nota în jurnal: „Pe cît îmi place lauda și mă însuflețește, pe atît mă mîhnește și mă amărăște blamarea severă... Totul nu-i decît amor propriu! O, ce bici este acest amor propriu! Biciuiește și biciuește, fără clipă de liniște. Și totuși, e mai bine să-l ai peste măsură, decît prea puțin. Cu el se pot face multe din cele pe care, fără el, nu le-ai face“.

Sentimentul înstrăinării, provocat de neîncrederea colegilor de la Academia de arte și universitate, se agrava prin scepticismul tatălui față de studiile lui de pictură. Privind schițele fiului, tatăl declara: „La tine nimic nu este ca la alții“. Fiul n-avea poftă să polemizeze și să dovedească, cum că zăpada nu este totdeauna albă și nici cerul totdeauna albastru. Discuția cu tatăl său nu se limita pînă la urmă doar la problemele picturii, ci aborda posibilitățile de a putea trăi ca „pictor independent“, care să aducă totodată foloase societății. Ori aceasta trebuia dovedit, și înainte de toate, sie însuși.

În tinerețe Nikolai n-a fost nevoit să se gîndească la pîinea cea de toate zilele dar, intrînd la Academia de arte, grija de bani îl neliniștea deseori. Îi era penibil să se împotrivească voinței tatălui și, în același timp, să-i ceară fișcare rublă, însă nevoia de bani, chiar ducînd o viață foarte modestă, creștea sensibil. Trebuiau cumpărate vopsele, pînză, cărți, trebuiau completate colecțiile de ar-

heologie, numismatică și mineralogie, se iveau cheltuieli pentru teatru, concerte, ieșiri în natură. Astfel încât, chiar din anii studenției, Nikolai Roerich a început să se gândească la câștig. Nu-și făcea iluzii cu privire la o vânzare avantajoasă a picturilor și a început cu ceea ce începeau mulți pictori ruși, — cu zugrăvirea de icoane.

Prin cunoștințe apropiate primea comenzi bisericesti, care pentru început făgăduiau venituri sigure. Dar, deși lucrând după canoane, avea grijă să nu ajungă doar un meșteșugar. Grijile materiale se îngemănau cu „chinurile creației”: „Acum câteva zile am primit două comenzi: *Întîmpinarea Domnului* și *Strămutarea moaștelor Sf. Nicolae*”, — notează el în jurnal. A doua comandă nu-i reușea începătorului. A renunțat la ea. Peste câteva luni, în jurnal apare o nouă însemnare: „Dracu m-a pus să renunț la *Strămutarea moaștelor Sf. Nicolae*! N-am bani . . . Să încerc încă o dată s-o fac, poate nu e prea târziu”.

În afară de zugrăvirea icoanelor, câștiga bani și cu lucrări literare. A încercat diferite genuri. Timpul pentru munca literară îi era limitat. Scria povestiri scurte, nuvele, basme alegorice, versuri. Citea regulat revistele din capitală, își făcea relații în redacții, propunea spre publicare nuvele și desene, își apăra interesele. Iată o notă din jurnalul lui:

„. . . toată ziua stau cu nasul în reviste. Fiind zi întâi, mi s-au adus o mulțime, abia am reușit să mă uit prin ele. Doamne, câte povestiri de Paști și toate lipsite de originalitate, uniforme . . . Zilele astea editorul mi-a spus, voi toți, pictorii, dați mereu asemenea materiale, care nu interesează pe nimeni. Poate doar pe voi. (Asta-i o aluzie la genul meu istoric). Îl vedeți cât de dulce e! Dă patruzeci de copeici pe-un desen și mai vrea să-și impună temele, adică să-i răpească pictorului și ultima scînteie — a picta pe propriile teme”.

Vorbind despre pasiunile tînărului Roerich, nu se poate trece cu vederea dragostea sa pentru muzică. I s-a născut din fragedă copilărie. În casa părintească, în salonul albastru, era un pian de

concert Blüthner. Din timp în timp, o fetiță firavă aducea de mână nu acordor bătrîn și orb. După acordare el se așeza la pian și cînta. Muzica fermeca, trezea chipuri nedeslușite, cerea întruchipare vizuală.

În anii studenției i s-au format anumite gusturi. Putere de vrajă capătă muzica lui Rimski-Korsakov, Glazunov, Leadov,¹ Arenski.² Roerich devine un permanent frecventator al concertelor simfonice organizate de Beleaev la Cercul nobilimii. Urmărea cu regularitate și concertele Societății muzicale ruse la conservator. Mai târziu a venit și timpul lui Wagner, Skriabin, Prokofiev. Atracția spre muzică creștea cu anii. Ajunge să spunem că, echipîndu-se pentru expedițiile științifice, dispensîndu-se de fiecare kilogram inutil al poverii, nu uita să ia cu el patefonul și discurile.

¹ LEADOV, *Anatoli Konstantinovici* (1855—1914) — compozitor, pedagog și dirijor rus, apropiat Puternicului Mănunchi. Unul din principalii reprezentanți ai cercului lui Beleaev.

² ARENSKI, *Anton Stepanovici* (1861—1906) — compozitor, pianist și dirijor rus, elev al lui N. A. Rimski-Korsakov.

II.

INVĂȚĂTORII

Avea întotdeauna emoții la examene, mai ales la cele de trecere de la un an de studii la altul. Numai gândul de a rămîne în afara zidurilor academiei îi provoca senzația completei ratări a vieții. Și asemenea gânduri îl năpădeau des fiindcă, chiar în lucrările de ucenicie, căuta să întruchipeze acele idei complexe din istorie și filozofie, care îl pasionau. Îi mai lipseau însă îndemînarea și experiența, din care cauză se iveau conflicte cu profesorii, griji și decepții chinuitoare.

Pavel Petrovici Cisteakov,¹ cu care a început să învețe, a fost fondatorul unei școli de înaltă măiestrie profesională și unul din cei mai buni pedagogi din acele timpuri. Era renumit și ca desenator. Pînă și pictorii consacrați se perfecționau la el în desen.

Văzînd pentru prima dată schițele lui Roerich, Cisteakov i-a spus: „Vreți să fiți original, ar fi bine să fiți mai puțin. Așa, dobîndirea meșteșugului va fi mai sigură“. Elevul a aruncat schița prezentată. Același lucru s-a repetat cu o schiță

¹ CISTEAKOV, *Pavel Petrovici* (1832—1919) — pictor și pedagog rus, membru activ al Academiei de Artă, creatorul școlii progresiste de pictură, care îmbina cele mai bune tradiții ale învățămîntului academic, cu realizările artei realiste. I-a avut elevi pe I. E. Repin, V. I. Surikov, V. M. Vasnețov, V. A. Serov, M. A. Vrubel și alții.

pe temă dată, *Zmeul de aramă*. Examinînd-o, Cisteakov a făcut următoarea remarcă: „De ce este necesar să inventați? Luați mai bine exemplul lui Gustave Doré”. Ochiul exersat al pedagogului observă cum complexe conceptii ale studentului îi depășesc încă forțele. Desenul îi reușea anevoie. Profesorul nu ținea seama că, din cauza mentalității sale, Roerich nu se putea limita la simpla imitație. Între profesor și învățăcel nu se stabilise o înțelegere.

La examenele de trecere de la clasa de desen după mulaje la cea de desen după natură, Cisteakov s-a apropiat de Roerich și s-a pronunțat cu glas tare, în auzul întregii clase: „Dar ăsta-i un franțuz, nu Apollo, picioarele îi sînt subțiri!” „Se pare că am căzut!” — a gîndit îngrijorat Roerich. Nu s-a pierdut însă cu firea. Retușă repede mușchii lui Apollo. Originea antică a lui Apollo a fost confirmată în cele din urmă de Cisteakov și Roerich a terminat cursul lui. Dar succesul era înșelător. Pripa tinerească în a trage concluzii l-a împiedicat să-și învingă neîncrederea față de profesorul talentat, pentru care a trebuit să plătească mai tîrziu.

Vălmășagul și contradicțiile vieții sociale ruse de la sfîrșitul secolului al XIX-lea s-au resimțit desigur și în domeniul artei. Președintele Academiei de arte, marele duce Vladimir Aleksandrovici, apăra cu grijă puritatea titlului de „imperială” atribuit Academiei și păzea rutina dogmatică a „academismului”, străin de viață. Eforturile lui s-au dovedit zadarnice față de asaltul curenților avansate. În 1893 a fost elaborat noul statut al Academiei, iar în 1894 s-a înfăptuit reforma care a împropătat și corpul profesoral. Au fost siliți să se retragă P. Șamșin, K. Venig, V. Vereșceaghin.¹

¹ VEREȘCEAGHIN, Vasili Vasilevici (1842—1904) — pictor realist rus, apropiat de itineranți. Prin creația sa protesta împotriva războaielor de cotropire, demasca despotismul, colonialismul, fanatismul religios.

În locul lor au venit I. Repin,¹ V. Makovski.² A. Kivșenko,³ A. Kuindji. Au devenit membrii activi ai Academiei V. Surikov,⁴ V. Vasnețov,⁵ V. Polenov,⁶ V. Beklemîșev, M. Antokolski.⁷

Nikolai Roerich încerca să înțeleagă semnificația acestor transformări. Nu prea vedea cu ochi buni rolul de doborâtor zelos al vechilor maeștri, dar nu putea nici să se supună orbește autorității lor. Viața de dincolo de zidurile Academiei o lua înaintea reformei înfăptuite în acea înaltă școală. Din ce în ce mai des se exprimau păreri, care puneau sub semnul întrebării concepțiile asupra artei ale unora dintre noii pedagogi din conducerea Academiei.

Roerich, admirându-l sincer pe „semizeul” Repin, ca pictor, se îndoia totuși de capacitatea lui ca pedagog și de infailibilitatea unora din opiniile sale despre sarcinile picturii contemporane. Tot așa stăteau lucrurile și în privința altor profesori ai Academiei, de ale căror caracteristici sînt pline paginile jurnalului lui Nikolai din studenție. Aprecierile lui par uneori urmele impetuoșității tinerești, oglindesc totuși momente de cotitură, care au condiționat mutații radicale în arta rusă de

¹ REPIN, *Ilia Efimovici* (1844—1930) — pictor rus, academician, unul din piscurile artei ruse democratice realiste.

² MAKOVSKI, *Vladimir Egorovici* (1846—1920) — pictor rus, unul din cei mai mari maeștri ai genului în pictura realistă din secolul al XIX-lea, academician, itinerant.

³ KIVȘENKO, *Aleksei Danilovici* (1851—1895) — pictor rus, academician, profesor.

⁴ SURIKOV, *Vasili Ivanovici* (1840—1916) — pictor rus, academician al artei, itinerant, picturi pe teme istorice, portrete ș.a.

⁵ VASNEȚOV, *Viktor Mihailovici* (1848—1926) — pictor rus, membru activ al Academiei de Artă, itinerant, maestru în pictura de moravuri, realist-democratică; pictează și tablouri pe teme istorice sau inspirate de basme populare.

⁶ POLENOV, *Vasili Dimitrievici* (1844—1927) — pictor rus. Din 1926 pictor al poporului, membru al asociației itineranților.

⁷ ANTOKOLSKI, *Mark Matveevici* (1843—1902) — sculptor rus, realist democrat.

la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

Concepțiile lui estetice din timpul studenției nu erau destul de coapte. Venise însă la Academie cu o temă însușită, legată de studiile arheologice, de istoria vechii Rusii. O direcție destul de limpede aveau și căutările sale filozofice. De aici atitudinea foarte exigentă a tânărului față de profesori. El nu avea nevoie numai de un conducător în însușirea deprinderilor profesionale, ci și de un pedagog, care să-l ajute în a stăpîni limbajul plastic al picturii în redarea subiectelor istorice.

La început Roerich a studiat cu N. Lazarețki și I. Pojalostin, P. Cisteakov și G. Zaleman. Pe urmă a trebuit să studieze cu B. Villevalde, N. Bruni, V. Makovski, I. Podozerov. Deseori frământatul student cerea sfaturi, ba unuia, ba altuia dintre profesorii Academiei. Arăta schițele sale lui Repin și ținea seama de indicațiile acestuia.

În 1893, în primul an de studii la Academie, lucrează la compozițiile: *Jalea Iaroslavnei*, *Sveatopolk Blestematul*, *Pskovici*, *Bordeiul din pustiu*. În 1894 apare *Piratul*, *Aduc vînatul*, *Țareviciul Ivan dă de un bordei sărac*. În 1895, *La greci*, schițele pentru *Zorile vitejilor Kievului* și *Amurgul vitejilor Kievului*. Sub impresia muzicii lui Rimski-Korsakov creează *Sadko la regele mărilor*, și începe ilustrațiile pentru prima culegere literară a studenților universității. Toate acestea poartă pecetea măestrilor renumiți. Dar în același timp, chiar în primele lucrări apar și unele trăsături caracteristice lui Roerich și anume, în special, interpretarea personală a temei istorice.

Pictura istorică rusă era reprezentată spre sfârșitul secolului al XIX-lea de mari pictori, ca V. Surikov și V. Vasnețov. Subiectele istorice nu erau ocolite nici de V. Vereșceaghin, N. Ghe și I. Repin. S-ar părea că înainte de Roerich existau numeroase concepții istorice care se afirmaseră cu strălucire. Totuși, el nu le accepta fără rezervă. Nu respingea succesele predecesorilor, dimpotrivă, îl admira pe Surikov, era gata să învețe și de la el totul, numai... modul cum să înțeleagă istoria, nu. 22

După un an petrecut în Academie, notează în jurnalul său: „Este încă mult pînă la executarea propriu-zisă. Acum trebuie începută doar pregătirea pentru ea — pentru luminarea, pentru ilustrarea istoriei neamului. De ce istoria noastră este tratată de obicei numai pe latura ei de brutalități și violențe? Nu se ascundeau oare sub această aparență grosolană, spre exemplu, a vreunui nenorocit de țaran, și unele trăsături cu totul plăcute? De ce nu se văd în pictură urmele de tristețe sau de bucurie în ochii — să zicem — ai unui pirat?”

E greu de spus ce anume era predominant în sufletul tînărului Roerich: atracția spre artă sau spre știință? Incontestabil, alianța lor a decis dezvoltarea rapidă a individualității lui artistice originale. Intellectul său investigator nu cunoștea liniștea. Lumea care i se înfățișa cerea să fie pusă pe pînză cu un spirit analitic minuțios. Programele obligatorii ale Academiei și Universității nu-i puteau stinge setea arzătoare de cunoștințe. Preocupările lui Roerich păreau a fi nelimitate. Studia cărți despre necropole persane, despre aligatorii din America de Sud, lucrările clasicilor Eladei, citea operele lui Balzac, Anatole France, Tolstoi, lucrări de jurisprudență, de istorie generală, de istorie a artelor, de muzicologie, de istorie literară.

N. K. Roerich considera autoinstruirea obligatorie nu numai pentru el. Prima sa încercare de forțe pe tărîm cultural a fost inițierea la Academie a unui cerc de autoinstruire pentru viitorii pictori. Aproape doi ani s-a străduit pentru asta. A elaborat statutul cercului și programul studiilor sistematice de filozofie, științe naturale, istorie generală, istoria artelor, istoria culturii, de psihologie, estetică, arheologie, mitologie. La adunările cercului trebuiau discutate temele pentru schițe, analizate schițele înseși, trebuiau citite referate.

Crearea cercului s-a dovedit însă un lucru dificil. Mai greu decît credea el la început. Trebuia obținută permisiunea cadrelor profesionale ale Academiei și a conducerii sale. În acest scop statutul și programul au fost discutate cu F. Bruni, V. Beklemișev, I. I. Tolstoi. S-a emis chiar ideea de

a se adresa lui Repin, cerîndu-i să conducă el cercul. „Relativ la cerc, o să mergem la Repin, să-i încredințăm lui conducerea, spunîndu-i «Pămîntul nostru e mare și îmbelșugat...»¹», scrie Roerich în jurnal. Dar înșiși studenții au ridicat obiecții. Programul a părut prea vast majorității, iar statutul prea sever și înființarea cercului s-a împotmolit. Pentru Roerich, personal, munca pentru organizarea acestui cerc, care n-a luat ființă, i-a fost folositoare. Apărîndu-și cu îndârjire rodul minții sale, el își însușește experiența muncii pe tărîm social.

Studiind istoria Rusiei, cultura și arta ei națională, Roerich începe să se intereseze de activitatea lui Vladimir Vasilievski Stasov,² care desfășura o vastă muncă de cercetare la biblioteca publică, se ocupa de arheologie, studia creația populară, arta rusă, cea orientală și a Europei occidentale.

¹ Cuvinte din letopiseț, adresate lui Riurik de către solul slavilor pentru a-l chema să guverneze.

² STASOV, *Vladimir Vasilievici* (1824—1906) — critic rus de artă și muzică. Membru de onoare al Academiei de Arte din Petersburg din 1859, academician de onoare din 1900. A desfășurat o muncă asiduă de cercetare la Biblioteca publică. A lucrat și ca arheolog. Studiază creația populară (printre altele: bilinii (epos popular, pictură naivă), arta rusă, orientală și a Europei Occidentale. Se dedică criticii. Luptă pentru arta ideologică democrată a realismului critic. Intervine activ pentru o cultură rusă națională și populară, împotriva academismului reacționar. Prieten al pictorilor, muzicienilor și scriitorilor progresiști. Susține „Artel hudojnikov” (Artelul pictorilor), era tovarăș de luptă al „pered-vijnik-ilor” (itineranților). Scrie numeroase articole și studii în domeniul artei ruse. Lucrările cele mai de seamă: *Douăzeci și cinci ani de artă rusă* (1882—1883), *Artă în secolul al XIX-lea* (1901). În arta plastică ca și în muzică, Stasov luptă pentru drumul propriu al dezvoltării creației artistice naționale ruse, pentru recunoașterea și înțelegerea justă a creației măestrilor culturii artistice ruse-realiste. Unul din primii cercetători și propagandiști ai creației lui Glinka, a scris despre Musorgski și Borodin. A fundamentat principiile creatoare ale grupului „Mogușeaia kucika” (Puternicul mănunchi). De asemenea e propagatorul în țara sa al compozitorilor de frunte străini.

Un renume și o popularitate largă a cucerit Stasov în calitate de critic muzical și de artă, partizan înflăcărat al compozitorilor din gruparea *Moguceaia kucika*¹ (Puternicul mănunchi) și al pictorilor din

¹ MOGUCEAIA KUCIKA („Novaia russkaia muzikalnaia škola“, „Balakirevski Krujok“) (Puternicul mănunchi — „Noua școală muzicală rusă“, — „cercul lui Balakirev“) — o întovărășire de creație a compozitorilor renumiți — s-a format în 1862, la Petersburg. Din ea au făcut parte M. A. Balakirev (conducătorul cercului), A. P. Borodin, T. A. Kui, M. P. Musorgski și N. A. Rimski-Korsakov. Denumirea semnificativă de „Moguceaia kucika“ a fost dată cercului de către ideologul său, criticul V. V. Stasov. Tendințele artistice și ideologice ale cercului s-au format sub influența democraților revoluționari ruși. Membrii cercului au luptat pentru întărirea și dezvoltarea stilului național, pentru un nivel înalt ideologic și realist în muzică. Continuând marile tradiții ale lui Glinka, compozitorii din acest grup se sprijineau în creația lor novatoare pe muzică populară, folosind și folclorul muzical al altor popoare din Caucaz, Asia Centrală și Orientul Apropiat, Spania; al popoarelor slave frățești ucrainean, polonez, ceh, sîrb, însușindu-și în mod critic succesele artei muzicale mondiale. Tratau subiecte din istoria patriei, din viața poporului, din literatura rusă și mondială. Au oglindit viața țărănimii subjugate, aducînd un aport însemnat la dezvoltarea operei: *Boris Godunov* și *Hovanscina* ale lui Musorgski; *Kneazul Igor* al lui Borodin; *Pskoviteanka*, *Fata de zăpadă*, *Sadko*, *Logodnica țarului* și alte opere ale lui Rimski-Korsakov. Deasemenea muzicii simfonice: simfonia *Vitejilor* de Borodin; *Șeherezada*, *Capriciu spaniol* de Rimski-Korsakov și alții. Moguceaia kucika ducea o luptă crîncenă împotriva curentelor reacționare în muzică. Stasov și Kui exprimau în presă ideile cercului. Creația membrilor cercului a avut o influență covîrșitoare în Rusia și în străinătate, tradițiile lor fiind foarte apreciate. ARTEL HUDOJNIKOV (Artelul pictorilor) — uniunea pictorilor, fondată la Petersburg, în 1863, de un grup de elevi ai Academiei de Arte, care au părăsit această instituție de învățămînt ca protest împotriva esteticii idealiste oficiale care domnea în ea. Artelul Hudojnikov a jucat un rol important în dezvoltarea artei ruse realiste și democrate. A pregătît crearea în 1870—1871 a „Tovarișcestvo Pered-

grupul *Peredvijniki*¹ (Itineranții).

Numele lui Stasov apare în jurnalul lui Roerich din 1894. În toamna lui 1895 s-au cunoscut. Pentru viitorul pictor, acest eveniment a avut o importanță enormă. Și este lesne de înțeles fiorul cu care a pășit studentul pragul cabinetului de lucru al faimosului critic.

Roerich luase cu el manuscrisul despre importanța artei în contemporaneitate. Aruncându-și ochii pe lucrare, Stasov, cu înfocarea caracteristică lui, începu să demonstreze inconsistența concluziilor tânărului autor. Mai târziu chiar Roerich

vijnikov“ (Tovărășia itineranților), în care intră

gruparea principală, în frunte cu I. N. Kramskoi.
¹ PEREDVIJNIKI (Itineranți) — pictorii și sculptorii realişti care făceau parte din uniunea rusă progresistă și democrată de artă — *Tovarişcestvo peredvijnih hudojestvennih vistavok* (Tovărășia expozițiilor itinerante de artă) (1870—1923). Membri ai tovarășiei, care dezvoltau cele mai bune tradiții ale Artelului hudojnikov erau cei mai mari pictori ruși: A. E. Arhipov, A. M. și V. M. Vasnețov, N. N. Ghe, S. N. Ivanov, N. A. Kasatkin, I. I. Levitan, V. E. Makovski, V. M. Maksimov, G. G. Measocdov, V. G. Polenov, I. E. Repin, K. A. Savițki, V. A. Serov, V. I. Surikov, I. I. Șişkin, N. A. Iarișenko și alții. La ea aderă M. M. Antolschi, V. V. Vereșkeaghin și alții. Din această grupare făceau parte și pictorii altor naționalități din Rusia. Mulți ani ideolog și conducător al tovarășiei a fost I. N. Kramskoi. Mare rol în dezvoltarea artei lor a jucat V. V. Stasov. Peredvijnikii s-au opus Academiei de Arte Imperiale, iar mai apoi și curentelor decadente. Ei preconizau slujirea poporului prin artă, fiind o forță puternică în mișcarea democrată a epocii. Urmind estetica revoluționar-democrată, au creat arta realismului critic, au apărat principiile realismului, naționalității și popularității. Demascând cu pasiune orînduirile absolutist-iobăgiste, plăgile capitalismului, au arătat cu o dragoste fierbinte frumusețea și forța poporului, măreția luptei sale pentru libertate. Preponderente în creația lor au fost tablourile din realitate, zugrăvite cu o nemaipomenită profunzime și putere de generalizare, oglindind viața poporului din timpul lor. Un loc deosebit ocupă și portretul, care îmbina caracteristicile psihologică și socială, pictura istorică, consacrată mai ales faptelor poporului, peisaje ce oglindeau frumusețea și însemnătatea motivelor simple ale naturii patriei.

mărturisește că nu ține minte ce l-a ținut pe scaun: disperarea sau siguranța de sine? Stasov s-a aprins în discuție, dar la despărțire i-a spus: „Lasă manuscrisul și mai vino. O să mai stăm de vorbă!”

Cu aceste cuvinte, între venerabilul critic și pictorul începător s-a legat o cunoștință care s-a transformat într-o strânsă colaborare.

Pe Roerich îl entuziasma activitatea socială clotoitoare a lui Stasov. Visa să-i vadă pe toți slujitorii artei tocmai astfel de participanți activi ai vieții. Totuși, pentru pictorii tinerei generații nu era lipsită de primejdie apropierea de Stasov, în jurul anilor 90. Apărînd cu îndârjire pe *peredvijniki*, acei pictori-itineranți, dragi inimii sale, Stasov îi ataca pe Nesterov,¹ pe Vrubel.² Aprecierile sale unilaterale asupra creației multor maeștri occidentali erau contrare spiritului vremii și opiniilor multor pictori ruși, chiar apropiați *peredvijnikilor*.

Așa, de pildă, la sfîrșitul anului 1893, *Teatralnaia Gazeta* din Petersburg a început publicarea *Scrisorile despre artă* ale lui Repin, căruia nu-i putea fi indiferentă decăderea măiestriei ce se observa în pictura rusă și el chema la studiul desenului și tehnicii picturii, la Briullov. Stasov s-a grăbit să-i proclame pe Repin — renegat. Răspunzînd la învinuirile nemeritate, Repin i-a scris lui Stasov: „... nu promit cîtuși de puțin că mă voi îndrepta. Îl consider pe Briullov³ un mare talent, picturile lui P. Veronese iscusite, minunate și le îndrăgesc; și pe dumneavoastră vă iubesc și vă stimez ca mai înainte, dar nu mă voi linguși pe lîngă domnia voastră chiar de-ar fi ca relațiile noastre să ia sfîrșit”.

¹ NESTEROV, Mihail Vasilievici (1862—1942) — pictor sovietic, membru al Academiei de Artă, Artist emerit al R.S.F.S.R., fost „peredvijnik”.

² VRUBEL, Mihail Aleksandrovici (1856—1910) — pictor rus, unul dintre remarcabilii colorişti și desenatori ai timpului său.

³ BRIULLOV, Karl Ivanovici (1799—1852) — pictor rus, profesor la Academia de Artă; tendințe realiste cu nuanțe romantice, mare desenator.

Caracteristică pentru aceste vremuri apare polemica desfășurată în jurul picturii lui Nesterov *Tineretea lui Serghii din Radonej*. La a XXI-a expoziție a *peredvijnikilor*, în 1893, tabloul a fost admis cu 11 voturi, juriul fiind format din 19 artiști plastici, ceea ce arată divergențele serioase între membrii conducători ai Asociației.

Manifestările lui Stasov împotriva tineretului avangardei au ajuns curînd pînă acolo încît recenzînd a XXV-a expoziție jubiliară a *peredvijnikilor* o compară cu *Moscova și Sevastopol după invazia francezilor*, — iar în aceeași recenzie a prețuit foarte mult importanța *peredvijnikilor* în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Dacă lupta lui Repin pentru ridicarea măiestriei artistice provoca o reacție atît de furtunoasă la Stasov, se înțelege cam cum trebuie să-i fi întîmpinat el pe pictorii încă „necopți”, care ridicau probleme estetice pe primul loc și proclamau formula „arta pentru artă” drept deviza lor.

Cu toate că Roerich n-a susținut niciodată această deviză, aparținea totuși generației însetată de reînnoirea picturii ruse. Mai devreme sau mai tîrziu, strînsa colaborare cu Stasov trebuia să-l pună într-o poziție echivocă, pe care a și resimțit-o curînd.

De ce atunci studentul Roerich să fi fost atît de atras de Stasov? Dar și mai tîrziu, de ce cu toate divergențele și conflictele serioase dintre ei, n-a rupt niciodată relațiile cu criticul, iar Stasov, la rîndul său, îi ierta bucuros lui, ceea ce nu ierta altora?

Nu se poate găsi răspunsul la aceste întrebări, atîta timp cît Roerich va fi considerat numai pictor. El era și istoric și arheolog, unul care împărtășea vederile lui Stasov asupra dezvoltării originale a culturii naționale ruse și a legăturii ei cu Orientul. Ceea ce-l preocupa pe Roerich nu prezenta mare interes pentru exponenții aceluși grup artistic, care susținea cel mai activ revoluția în domeniul gîndirii estetice ruse, dar cu Stasov lucrurile erau cu totul altfel. La începutul activității științifice a lui Roerich, a fost pentru el o

mare autoritate. Stasov împărtășește bucurios cunoștințele sale tânărului om de știință.

Ca pictor, Roerich nu avea nevoie să descopere subiecte. Era de-a dreptul copleșit de torentul temelor istorice. La Academie au fost create *Vulturii de pe Volga*, *Meșterii tunari*, *Vaidelotka în rugăciune*, *Alegerea conducătorului*, *Orfanii*, *Alegerea logodnicei regelui Franței*. În munca încordată, care nu cerea numai să stai dinaintea șevaleului, nu mergea treaba întotdeauna și cu totul întocmai cum fusese gândit. Roerich a reținut dojana aspră pentru unul din studiile pe care i le arătase lui Repin. „Semizeul“, cum îi spuneau unori studenții, tuna și fulgera: „Se poate să ne mărginim doar la atât! După un astfel de început nu mai rămîne decît să muncești, iar dumneata l-ai și abandonat! Ce ciudat! Oamenii nu fac ceea ce ar putea face! Asta nu-i artă, e diletantism! Poate fi bună numai pentru exprimarea unor idei, dar nici asta nu-i sigur. Cum așa, dintr-o dată, ai luat taurul de coarne? La fiecare parte, la care ai lucrat o zi, un adevărat pictor ar fi muncit un an, un an întreg!“

Cu toată pasiunea sa pentru „idei“, tânărul Roerich acorda importanță și măiestriei profesionale. A lucrat la nenorocitul studiu, pînă ce l-a auzit pe Repin: „Ce progres! Acum e chiar bine de tot. Cît de îmbucurător e asta! Nu m-am așteptat chiar la atât de mult!“

Se apropia încheierea clasei generale de desen după natură și, după noile reguli ale Academiei, trebuia să se pregătească pentru examenele de trecere la atelierul unui profesor pictor. Roerich notează în jurnalul din 1895: „La examenul din 28 ianuarie, pentru schiță, am primit categoria I; pentru desen, II; pentru studiu, III. Pentru studiu am coborît cu o categorie. Iar Repin spunea că merg cu repeziciune înainte, că e foarte plăcut să vezi cum oamenii progresează cu fiecare lucrare, că el, este foarte mulțumit de mine. Straniu! Progres, dar cu o categorie mai jos! Leon (Antokolski — n.a.) se pregătește serios să treacă

la atelier în aprilie și, caraghiosul, speră că voi trece și eu. Slabă nădejde! La un studiu mare, cu tehnica mea n-am să capăt decît categoria a III-a. Trebuie însă să o primesc pe a II-a“.

Nu numai măiestrie, dar nici un tușeu personal artistic nu dobîndise încă în pragul noii etape de studiu. Tînărul student avea însă și ceva foarte prețios: înțelegerea personală a naturii, interesul fierbinte pentru tema sa, încrederea în sine și în țelul înalt al artei.

În toamnă, după terminarea clasei de desen după natură, s-a pus problema alegerii atelierului. Gloria lui Repin a iscat o mare afluență de elevi la el. Dar laudele prea exagerate ale marelui maestru și exclamațiile sale „invidiez talentul dumitale“ distribuite din belșug noilor studenți, nelinișteau. Roerich, fără să vrea, își reamintea de B. Villevalde, strîns în fracul uniformei spunînd mereu: „Foarte bine! Perfect! Minunat!“ Iar cînd elevul acoperit de laude căpăta la examen una din cele mai mici note, temerarul pictor al scenelor de război, cu o liniște netulburată, îl consola: „Înseamnă, că la alții era și mai bine“. Și totuși, mai întîi, Roerich s-a adresat lui Repin care a răspuns: „Acum nu pot, nu-s locuri. Dacă dorești te înscriu candidat. Pot să spun, fără să te fletez, că mi-ar face plăcere să te văd în atelierul meu“.

Să-l aibă ca îndrumător tocmai pe Repin, se pare că nu prea ținea cu orice preț. Spune Roerich în *File de jurnal*: „Între Repin și Kuindji alegerea era grea, nu numai fiindcă unul era pictor de gen, iar celălalt peisagist, dar și din pricina caracterului acestor maeștri“.

Oricum, Roerich nu s-a înscris candidat la atelierul lui Repin și n-a reînnoit încercarea de a pătrunde acolo.

A. I. Kuindji era foarte popular printre studenți, dar lui Roerich i se părea mai complicat să i se adreseze lui, decît lui Repin. Despre Kuindji circulau legende. Kuindji, autorul tabloului *Noapte cu lună pe Nipru*, care, în 1880, a produs vîlvă, căutase cîndva, fără succes, să intre la Aca-

demie: dar căzuse de mai multe ori la examene. Acum era un maestru recunoscut de toți.

Neobișnuit era drumul vieții lui Kuindji. Se născuse la Mariupol, dintr-o familie săracă. La șase ani a rămas orfan și a cunoscut de timpuriu o mizerie cruntă. De copil a trebuit să slujească ca cioban, ca băiat de alergătură, iar ca adolescent a lucrat în construcții și ca retușor la un fotograf. Învățătura lui s-a mărginit la câteva clase primare. Dar pasiunea pentru artă l-a ajutat să ajungă pictor renumit.

Kuindji cerea și de la elevii săi o dragoste plină de jertfă pentru artă. Tocmai cu aceasta începea, după el, un adevărat creator. Printre академиști circula istoria unui funcționar venit la Kuindji să-i ceară un sfat. Schițele i-au plăcut lui Kuindji, le-a lăudat. Funcționarul începu atunci să se plîngă: „Familia, serviciul împiedică arta“. Și între Kuindji și funcționar a avut loc următorul dialog:

- Cîte ore sînteți la serviciu?
- De la zece dimineța pînă la cinci după-masă.
- Dar ce faceți de la cinci pînă la zece?
- Cum adică, de la cinci la zece?
- Tocmai, de la cinci pînă dimineța!
- Dorm!
- Înseamnă că ai să-ți dormi întreaga viață, — a încheiat Kuindji, fără cruțare.

Kuindji nu-l cunoștea pe Roerich așa cum îl cunoștea Repin și nu putea judeca aptitudinile lui după studiile de la Academie. Toate îndoielile au fost însă înlăturate de o întîmplare fericită. O dată a venit la Roerich un student de la cursurile superioare, G. Voropanov, și i-a propus să meargă imediat împreună la Kuindji. Așa au și făcut. La cererea lui Roerich de a veni în atelierul său, tăcutul Kuindji a răspuns: „Adu-ți lucrările“. Nu era mult de mers și, după o jumătate de oră, Roerich aștepta cu schițele în mînă hotărîrea maestrului. Kuindji, cu atenție, fără să scoată un cuvînt, a examinat cele aduse. S-a gîndit puțin și, arătîndu-l pe Roerich servitorului din atelier, i-a spus: „Uite ce... dumnealor vor veni la atelier“.

La 30 octombrie 1895, Roerich nota în jurnal: „Evenimente mari! Sînt în atelierul lui Kuindji“. Iar mai tîrziu reamîntea deseori: „Unul din cei mai importanți pași l-am făcut mai simplu decît credeam. Kuindji a devenit învățătorul meu nu numai pentru pictură, ci pentru întreaga viață“.

Într-adevăr, ca pedagog, ca pictor și om, Kuindji corespundea în multe idealurilor lui Roerich. Nu se ținea de un sistem de predare sever și dogmatic. În aceasta, înclina mai curînd spre principiul: cîți elevi — atîtea deprinderi artistice. Nu din înțîmplare fiecare dintre elevii săi se deosebea printr-o individualitate creatoare pronunțată. Cerea la discipoli „Lăuntrul“, adică o gîndire personală, care să sugereze rezolvări originale ale operei.

Kuindji acorda o mare importanță exercițiului după natură. Avea grijă ca elevii săi să-și însușească arta subtilă a descifrării măreței cărți a naturii. Natura însă, după părerea lui, nu trebuia să-i răpească pictorului libertatea creatoare. Kuindji îi sfătuia să picteze studiile astfel ca natura să se întipărească în memorie și insista ca tabloul să nu fie pictat după studii, ci „de la sine“. Pictorul trebuie să creeze, nu să copieze. Conștiința creatorului, comportarea lui față de cele înfățișate, este principalul lucru în tablou. Era strict interzisă umplerea locurilor goale de pe pînză cu obiecte indiferente pictorului. Ceea ce îi e indiferent creatorului, nu-l va înflăcăra pe spectator.

Aceste gînduri erau însoțite cu ardoare de Roerich. De la Kuindji a primit primele lecții de acumulare a „imaginilor mintale“, care de-a lungul anilor puteau să se pîrguiască pentru viitoarele compoziții.

Roerich era entuziasmat și de tendința romantică a gîndirii artistice a lui Kuindji. Îndrăgind adevărul în viață și în creație, maestrul îi învăța pe discipoli: „Uite ce e . . . capacitatea de a zugrăvi noroiul de pe drum nu înseamnă deloc realism“. Pictura a fost pentru el, totdeauna, expresia poeziei vieții.

În atelierul lui Kuindji domnea spiritul unei strînse colaborări tovarășești. În aparență aspru, 32

tăcut, străin compromisiurilor, era foarte săritor la nevoile studenților. În comportarea sa părintească față de elevi, exigența se îmbina cu o dragoste sinceră, la care ei răspundeau prin încredere și recunoștință. Serile, în studioul lui se adunau studenții. El se instala pe divan, dar veneau atît de mulți elevi, că deseori unii trebuiau să șadă pe jos. Amintirile despre Kramskoi și alți pictori erau urmate de discuții înflăcărâte despre problemele la zi ale artei, de cititul cărților și articolelor recent apărute, uneori și de muzică.

Însăși personalitatea lui Kuindji atrăgea tineretul și servea de exemplu viu al slujirii dezinteresate a artei. Dobîndind consacrarea, el se ferea de laude. Faima i-a adus bunăstarea, dar nu i-a schimbat traiul modest. Susținea totdeauna cu plăcere pe elevii nevoiași, dona sume mari pentru nevoile artei și pentru aceleași necesități a lăsat prin testament întreaga avere.

Esențială, mai ispititoare pentru tineret era însă lumea lui spirituală. Adevărul, dobîndit de sufletul său și verificat cu propria-i viață, l-a purtat nepătat prin toate adversitățile. În originalitatea lui creatoare, nimic nu era artificial, afectat. Provenea organic din caracterul excepțional al firii sale. Integritatea aceasta îi seducea pe toți.

„Puternicul Kuindji, scria Roerich în amintirile sale, nu era numai un mare pictor, ci și un mare învățător într-ale vieții. Numai cei mai apropiați discipoli cunoșteau profunzimea sufletului său. Viața sa particulară era neobișnuită, retrasă. Exact la amiază se urca pe acoperișul casei sale și, de îndată ce tunul din cetate vestea miezul zilei, mii de păsările se adunau în juru-i. Îi hrănea din mîinile lui pe acești prieteni fără număr: porumbei, vrăbii, ciori, stăncuțe, rîndunele. Părea că toate păsările capitalei zburau spre el acoperindu-i umerii, mîinile, creștetul capului. Îmi zicea: „Vino mai aproape, am să le spun să nu se sperie de tine“. De neuitat era acest spectacol, acest om cărunț, zîmbitor, acoperit de păsările ciripind; îmi va rămîne asta printre cele mai dragi amintiri... Una din bucuriile obișnuite ale lui Kuindji era să-i ajute

pe săraci, dar așa ca ei să nu știe de unde le-a venit această binefacere. Unică era întreaga sa viață...”

În *File din jurnal* Roerich vorbește des despre Kuindji. Între el și Roerich, acum maturizat, se pot descoperi multe lucruri comune. Ambii rămânneau pentru contemporani o enigmă, amândoi închideau cu hotărîre pentru străini accesul la trăirile lor tainice. Critica afirma uneori că fiecare acțiune a acestor pictori era condiționată de un scop riguros chibzuit. Dar încercările de a-l descoperi cedau de obicei locul celor mai neverosimile presupuneri.

Roerich, desigur, nu era moștenitorul lumii lui Kuindji, „adînc tainuite în sine”. Învățătorul și discipolul se deosebeau prea mult prin felul cum intraseră în viață, pentru a avea o concepție identică asupra lumii. Însă certitudinea că fără această „lume în sine” nici nu poate fi vorba de creație, se forma la Roerich tocmai sub influența lui Kuindji și pentru aceasta discipolul i-a fost recunoscător totdeauna învățătorului său.

Cu totul alta este tema influenței creației lui Kuindji asupra lui Roerich. Repin scria despre Kuindji: „Iuzia luminii era dumnezeul său și n-a existat pictor care să-l egaleze în dobîndirea acestui miracol al picturii”.

Procedeele coloristice ale lui Kuindji au fost o revelație pentru contemporani. Oricît de diferit au fost ele înțelese, chiar atenția generală și polemica ce au însoțit tablourile pictorului vorbesc de la sine. Impresionanta redare a luminii soarelui și a lumii, contrastele coloristice, compoziția decorativă a pînzelor lui, dărimau vechile principii ale picturii. În 1879 Kuindji a părăsit Asociația *pered-vijnikilor* fără să rupă definitiv, și a păstrat relații prietenești cu mulți din membrii ei.

Particularitățile coloristice și decorative ale picturii lui s-au resimțit în creația discipolilor: A. Rîlov,¹ K. Bogaevski,² A. Borisov, V. Purvit,

¹ RILOV, *Arkadi Aleksandrovici* (1870—1939) — pictor sovietic. Academician.

² BOGAEVSKI, *Konstantin Fedorovici* (1872—1943) — pictor peisagist, artist emerit al R.S.F.S.R.

K. Vroblevski, N. K. Roerich. Totuși cel din urmă nu era un continuator direct al tradițiilor lui în artă. Problemele culorii și ale decorativului îl interesau pe Roerich din cu totul alte motive decât pe Kuindji. Caracteristic pentru el era studiul meticolos al picturii vechi ruse și orientale, renașterea vechilor procedee de compoziție și folosirea culorilor „pure“, strâns legată de ele, precum și acțiunea verificată științific a gamelor de culori asupra psihologiei oamenilor.

III.

ÎN CĂUTAREA PROPRIULUI DRUM

În vara lui 1896, Roerich face o călătorie pe Volga, în Crimeea și la Kiev. O parte din vacanța de vară a fost consacrată cercetărilor arheologice în împrejurimile Petersburgului. În fiecare vară, tânărul Roerich putea fi întâlnit pe drumurile de țară ale guberniilor Petersburg, Pskov sau Novgorod. Mergînd pe lîngă o căruță scîrțîind din roți, nu pierdea prilejul de a sta de vorbă cu căruțașul. Începea să-l întrebe despre vremurile din vechime, despre obiceiurile strămoșești, despre ținuturile părăsite, comorile îngropate. Țăranii se îndemneau cu prudență la a vorbi despre așa ceva iar căruțașul răspundea de cele mai multe ori în silă:

— Nu prea sînt lucruri de astea din vechime, boierule, prin locurile noastre. De unde să știe un țăran despre ele!

Dar dacă reușeai să spargi gheața neîncrederii, omul, începînd cu: „babele pălăvrăgesc în sat”, povestea cîte ceva interesant sau te punea în fața acelor „oameni știutori”.

Cea mai mare izbîndă era să găsești o necropolă bine păstrată ori vestigiile unei străvechi așezări. Pentru puțini bani se puteau găsi totdeauna ajutoare printre tineretul satului și săpăturile începeau. Interesul nesfîrșit pentru „căutarea comorilor” îi atrăgea pe locuitorii vecinătății. Se iveau de prin cotloanele lor uncheși cărunți, se auzeau sfaturi și povestiri în care fapte petrecute se prefăceau în gro-

zave brașoave. Se aruncau vorbe, se spuneau glume și proverbe. Găsirea fiecărui obiect isca vii discuții.

— Oh, și pe noi, să vezi, o să ne dezgroape. Nu ne-or lăsa oasele să se hodinească, — se plîngea cîte un moșneag prăpădit.

— Păi ți-om săpa groapa, numai culcă-te, moșule, că ți-om cînta de-ndat' prohodul cu toții, — îl necăjea o tinerică vioaie foc.

— Da' parcă așa o să găsiți? La Semkino movilele au fost răscolite, dar cu argint viu. Îl pun pe mormînt, și el începe să alerge, să alerge, și unde se oprește, acolo se apucă de săpat și dau totdeauna peste cîte ceva, își dă cu părerea o femeie mai în vîrstă.

— Da' ce găseau babă-proastă, oare ceva de soi? Numa' un lăntug de argint și-ăla singur, iar încolo numai oscioare păcătoase! — se auzea de alături.

Nu era nevoie să se plîngă de sărăcia celor aflați. După o săptămînă, două, se adunau destule. Scoase din bezna neființei, obiectele schimbau pentru tînăr înfățișarea locului din preajmă. În fantezia lui, rîul pustiu se înviora de luntrile scobite ce pluteau pe undele lui. Pe malurile abrupte apăreau metereze și palisade, cu cranii înfipite în vîrfurile lor ascuțite. Se înșiruiau pe cîmp oameni. Deasupra procesiunii se înălța nășălia cu cel răpus. În urma trupului doborît erau aduse vreascurile pentru rug. Cei din alai erau înveșmîntați în cele mai de preț straie. Unii dintre bărbați purtau spade de peste mări încinse la șold. Iată, iată, se va înălța fumul rugului funerar și vor răsuna cîntările tărgănite de pomenire.

Roerich notează: „De sub un nor, corbul vede totul, se uită peste înalta palisadă a orașelului ridicat pe movila învecinată. Ca o panglică luminoasă șerpuiște rîul repede. Un mal e neted, acoperit cu iarbă grasă și desişuri; celălalt este înalt, spre rîu coborîșurile sînt repezi, suprate... Rare sînt locurile unde natura închipuie o apărare atît de iscusită! Pe acest deal a și fost înălțat orașul... Cetatea este un loc de bătălie, în timpuri pașnice nu e locuit. A văzut corbul și altele! A văzut cum a ars palisada, a văzut măcelul! Se măcinau

și se tăiau de moarte! În zadar au turnat smoală topită pe oștirea ce ataca; cetatea a căzut! Ținea minte asta corbul — doar s-a ospătat aici din belșug“.

Erau aduse din amintire bătăliile lui Oleg și Igor,¹ slava Kievului, înălțarea Moscovei, *volnița*² din Novgorod, cetățile de pază ale Pskovului. Cu multe veacuri în urmă oamenii acestor pământuri știau prea bine cum se cuvine să primească ceea ce le dă soarta, de unde să aștepte vrăjmașul, cui să-i ceară ajutor prietenesc. Nu numai atât, dar ei dădeau dovadă a avea un simț înalt al datoriei și demnității, dragoste de frumos. Undeva, în adâncimea veacurilor, se pierd rădăcinile a ceea ce e bine și frumos, care slujeau ca îndreptar la răscrucile încâlcite ale istoriei omenirii.

Cu asemenea gânduri și simțiri părăsea tînărul Roerich locurile pelerinajelor sale anuale. Era nerăbdător apoi să exprime în cuvinte, să arate printr-un ciclu de tablouri faptele istoriei făurită de voința poporului.

În anii 1895—1896 a isprăvit munca la două pînze: *Amurgul vitejilor Kievului* și *Zorile vitejilor Kievului*. Din punct de vedere pictural, lucrările nu erau marcate de originalitate. Totuși, ambele pînze aveau o mare însemnătate pentru Roerich. El simțea vigoarea trebuincioasă de a începe zugrăvirea unei serii întregi de tablouri pe tema *Inceputurile Rusiei. Slavii*, care ar fi putut ilustra, cronologic, diferite momente ale vieții poporului. Conform planului elaborat în 1897, seria începea cu tabloul *Orășelul slav, Solul, S-a ridicat neam împotriva neamului*. Roerich însemna în jurnal subiectele:

¹ OLEG și IGOR, unii din primii kneji varegi din Kiev. În jurul anilor 907, Oleg a învins Țarigradul (Bizanțul). Igor, în 944, luptă împotriva Bizanțului. Semnează în 944 un tratat. A nu se confunda cu Igor Sveatoslavici, eroul operei *Kneaz Igor* de Borodin.

² *Volnița*: cete formate de oameni din diferite straturi sociale, liberi, care din pricina vieții ce o duceau erau socotiți în afara societății. Cete de iobagi fugiți, un fel de haiduci.

1. *Slavii* (Cătun. Adunarea. Vorbește alesul. Relații dintre vechi și nou).

2. *Ghicitul* (Înainte de campanie. Bătrînul și vrăjitorul lîngă fîntîna din Dajbog).

3. *După luptă* (internă).

4. *Biruitoarii* (Cu prima zăpadă — cu prada spre casă).

5. *Învinșii* (La piață, în Țarigrad. Paralelă între bizantinii cu mare fast și o mare halcă de carne vie — gloata prizonierilor. Ostași varegi).

6. *Varegi* (în luntre, pe mare).

7. *Oaspeții din miazănoapte* (încursiunea de primăvară a varegilor într-un sat slav).

8. *Cneazul* (Primirea birului. Construirea fortificațiilor. Idolii).

9. *Apoteoză. Gorgane*.

În pictura cu teme din istoria rusă, un asemenea proiect nu avea precedent și nu-i de mirare că a găsit un puternic ecou la Stasov și la Kuindji. Lui Stasov îi plăcea cum interpreta Roerich istoria patriei, recurgînd la izvoarele culturii poporului, la folosirea largă a materialului arheologic și etnografic. În același timp Stasov spera că Roerich va continua tradițiile realiste ale picturii istorice naționale.

Peisagistul Kuindji nu îngrădea pe elevii săi în alegerea genului, în atelierul său se lucra la tablouri pe teme din viață și pe teme istorice. Esențial era că însuși Kuindji gîndea în categorii vaste și i-a plăcut vastitatea proiectelor lui Roerich.

În toiuł muncii asupra primului tablou din seria proiectată, în Academie au izbucnit tulburări studentești. Kuindji a dezaprobat măsurile represive ale rectorului și, căutînd să-i ferească pe elevi de pedeapsă, a început tratative cu ei ocolind direcția. Marele duce Vladimir Alexandrovici l-a acuzat pe Kuindji că are o influență „dăunătoare” asupra elevilor și i-a cerut să demisioneze imediat. Distinsul patron nu se aștepta ca după plecarea lui, Academia să fie părăsită și de elevii săi. Dar astfel s-a întîmplat.

Conflictul a luat o întorsătură de nedorit pentru conducerea Academiei și ea a făcut înainte de toate o încercare de a readuce, cu orice preț, elevii lui Kuindji. I s-a propus și lui Roerich, prin intermediul lui V. V. Mate, un loc în atelierul lui Repin și o bursă a Academiei pentru o călătorie în străinătate, după terminarea studiilor. Roerich a refuzat categoric. La fel au procedat și ceilalți. În cele din urmă s-a hotărât admiterea studenților lui Kuindji la susținerea diplomelor pentru lucrările care puteau fi prezentate cât mai repede. Roerich a început să pregătească pentru diplomă lucrarea *Solul*.

În noiembrie 1897, a avut loc la Academie expoziția de concurs și ședința festivă de înmînare a diplomelor de pictor. Acest titlu i s-a oferit și lui Roerich pentru tabloul *Solul*. *S-a ridicat neam împotriva neamului*, sau, așa cum este numit în „Dărilor de seamă ale Academiei de artă”, *Slavii și varegii*. Lucrarea de diplomă a îndreptățit speranțele lui Kuindji și Stasov. Din expoziție chiar, *Solul* a fost cumpărat de P. M. Tretiakov.

Acest tablou aducea indiscutabil ceva nou în pictura istorică rusă. *S-a ridicat neam împotriva neamului*, cîte momente impresionante nu făgăduiește o astfel de temă pictorului! Un atac neașteptat, armăsari cabrați, lănci încrucișate, vîlvătaiele incendiilor... Dar în tablou nu găsești o admirație vădită a trecutului. La prima vedere subiectul tabloului pare extrem de modest și neavantajos. Împreună cu vîslașul, solul se strecoară noaptea pe rîu. A izbucnit un război între neamuri și solul se grăbește să vestească vecinii, sau poate să le ceară ajutor. Trimisul e împovărat de ani, a văzut multe la viața lui. De aceea a și fost trimis el, în această misiune primejdioasă. Este îngrijorat. Trebuie găsite cuvinte care să fie crezute și ascultate cu interes. O să reușească oare să stăvilească vrajba dintre neamuri? Sau se va aprinde și mai tare? S-au gîrbovit umerii bătrînului sub povara gîndurilor, dar nu dă semne de teamă sau descurajare.

Peisajul tabloului îi poartă pe cei care privesc în trecutul îndepărtat. Pe mal se văd colibe în

formă de cort, înconjurată de-o palisadă. Ici și colo licăresc focurile înăbușite ale vetrelor. A apărut o geană de lună strălucitoare. Razele ei alunecă pe întinsul verde al apei și luminează figurile celor din luntre.

Tabloul captivează imaginația, îl face parcă pe privitor părtaș al scenei pe care o contemplă.

În *Solul* se face încă prezentă influența lui Kuindji. Frumoasa gamă sumbră a nuanțelor maronii și verzui, semiluna strălucitoare, peisajul romantic și unele procedee de compoziție, erau indiscutabil împrumutate de la maestru, dar nu însușite orbește, ci folosite dibaci, cu o tratare pe de-a întregul originală a temei istorice. De aceea criticii au fost unanimi: *Solul* aducea vestea nașterii unui talent proaspăt, original. Roerich a avut parte de un succes rar întâlnit. *Solul* a primit repede un loc de cinste în pictura istorică rusă, loc pe care tabloul l-a păstrat pînă astăzi.

Tînărul pictor a fost felicitat călduros de Stasov și a fost nespus de bucuros cînd, la sfîrșitul lui noiembrie 1897, l-a auzit spunînd:

„Trebuie neapărat să-l vizitezi pe Tolstoi... Să te consacre pictor însuși marele scriitor al pămîntului rusc. Chiar va fi o recunoaștere. *Solul* dumitale nu va fi apreciat de nimeni, ca de Tolstoi. El va înțelege numaidecît, cu ce veste se grăbește *Solul* dumitale. Nu trebuie amînat, peste două zile eu și Rimski-Korsakov mergem la Moscova. Hai cu noi!” Chiar la Tolstoi! Gîndurile despre marele scriitor îi frămîntau demult pe Roerich. Romancierul întruchipa pentru el nu numai mărirea literaturii ruse, ci și izbînda omului asupra lui însuși.

Și, iată-i, Stasov, Rimski-Korsakov, sculptorul I. Ghințburg și încă foarte tînărul Roerich într-un compartiment al trenului de Moscova. Stasov, trecut de șaptezeci de ani, urcă ușor în patul de sus, spunînd că altfel el nu poate dormi în tren. Se pare însă că patul îi era necesar pentru un alt scop. Ocupînd o „poziție avantajoasă”, criticul pasionat a început un atac înverșunat împotriva

tendințelor romantice ale operei lui Rimski-Korsakov, *Grad Kitej*.¹

Lui Roerich îi plăcea epica poetică a lui Rimski-Korsakov, dar acum n-avea poftă să înceapă nici o discuție. Era preocupat de întâlnirea cu Tolstoi. Auzise cum, în cazul cunoștințelor noi, se întâmplă uneori ca Lev Nikolaevici să se uite fix și lung în ochii omului, iar pe urmă, nespunându-i nici un cuvânt, să se îndepărteze și să nu-l mai bage în seamă. Ar fi fost desigur îngrozitor! O să vrea oare Tolstoi să-l înțeleagă? Va fi atras sau, tăcut, se va îndepărta de *Solul* lui?

Gânduri îngrijorate îl chinuiau pe Roerich până a ajuns pe ulicioara *Hamovnik* din Moscova, unde era casa lui Tolstoi. Oaspeții au fost întâmpinați de Sofia Andreevna Tolstoia. Ei nu veniseră cu mâinile goale. Stasov aducea niște cărți. Rimski-Korsakov, partiturile noilor compoziții. Ghintsburg, o statueta de bronz a lui Tolstoi. Roerich, o mare fotografie a *Solului*. Toți voiau să afle părerea lui.

Apare Tolstoi. Cărunt, într-o bluză largă de culoare deschisă, mâinile vîrîte sub centură, ca în portretul lui Repin. În figură, în gesturi, în cuvinte, puterea de convingere a unui gânditor și a unui om extrem de sincer. Au început discuții despre muzică, despre pictură. Cele spuse de Tolstoi nu erau lipsite de paradox, dar scriitorul cunoștea viața, oamenii, avea un simț subtil al artei și își permitea să aprecieze după legile conștiinței sale proprii.

A venit și rîndul *Solul*-ui. Stasov nu greșise promițînd că Tolstoi va spune despre tablou ceva deosebit. Într-adevăr, Roerich avea să audă ceea ce nu-i spusese încă nimeni și pentru care nu găsisese el însuși cuvintele. Adresîndu-se autorului *Solul*-ui, Tolstoi l-a întrebat pe neașteptate:

„Ai trecut vreodată cu barca un rîu repede? Trebuie să cîrmești totdeauna mai sus decît locul unde ai nevoie, altfel vei fi dus mai la vale. Așa

¹ *Grad Kitej* (Orașul Kitej): oraș legendar, care ar fi dispărut. În urma unei înfrîngerii s-ar fi scufundat în apă, iar clopotele bisericilor se mai aud uneori.

și în domeniul cerințelor morale, trebuie să țină totdeauna mai sus — viața va duce totul mai la vale. *Solul* dumitale să țină cîrma sus, atunci va ajunge!”

În dimineața următoare, Roerich se și întorcea la Petersburg, unde trebuia să înceapă o viață independentă. Soarta parcă-i era favorabilă, iar povata lui Tolstoi „de a ține cîrma mai sus” îl însuflețea pentru noi îndrăzneli creatoare.

În 1898, i s-au făcut două propuneri atrăgătoare — să primească postul de director adjunct al muzeului Societății de promovare a artelor și locul de redactor adjunct la revista *Iskusstvo i hudojestvennaia promîșlenost* (*Artă și industria artistică*). O funcție permanentă îi asigura de îndată o situație de independență, dar pictorul începător se temea ca aceasta să nu se răsfrîngă asupra creației lui prin împrăștierea puterilor. A cerut sfatul lui Kuindji, care i-a spus:

— Un om ocupat va avea timp pentru toate, un om care vede va vedea totul, iar un orb tot nu va picta tablouri.

Directorul muzeului Societății de promovare a artelor, D. V. Grigorovici,¹ era tovarășul de luptă a lui Stasov și avea relații întinse în cercurile literare și artistice. S-a purtat foarte bine cu Roerich. Introducîndu-l la muzeu, vechiul literat i-a spus:

— Scrieți în gînd deasupra intrării: «Păziți obiectele sacre». Oamenii trebuie să țină minte lucrurile cele mai sfinte.

Roerich trebuia să susțină în acest an și diploma la universitate, cu subiectul *Situația juridică a pictorilor în Vechea Rusie*. La examenul de stat, profesorul Efimov, care auzise multe despre succesul *Solul*-ul, l-a întrebat: „Dar pentru ce aveți nevoie de dreptul roman, doar e sigur că nu veți mai reveni la el!”

Roerich gîndea altfel. Reamintindu-și de munca pentru diplomă, el scria: „Mi-au fost folositoare

¹ GRIGOROVICI, *Dmitri Vasilievici* (1822—1900) — scriitor rus.

și *Russkaia Pravda*¹ și letopisețele, și *Stoglavul*,² și Actele comisiei arheologice. În Rusia veche, chiar foarte veche, sînt numeroase semnele de cultură; vechea noastră literatură nu este deloc atît de săracă, cum au vrut s-o arate adoratorii Occidentului. Numai că trebuie să ne apropiem de ea fără prejudecăți, în mod științific“.

După primele tablouri apar și primele articole serioase: *Ikonîi terem* (Atelierul de icoane), *Arta și arheologia*, *Pe movilă*, *Pe drumul de la Varegi la Greci*. Roerich abordea în ele probleme de mare însemnătate socială despre legătura dintre știință și artă, despre păstrarea și restaurarea monumentelor istorice de arhitectură, despre valoarea artistică a vechilor icoane rusești. A fost unul din primii pictori ruși care au vorbit despre vechea iconografie în mod serios și cu mare competență. Desigur, la aceasta au contribuit studiile sale universitare și cercetările arheologice.

În 1899 moare Grigorovici. Întîmplarea a făcut să fie numit director al muzeului Societății de promovare a artelor Mihail Petrovici Botkin, membru în consiliul Academiei de artă, colecționar, pictor mediocru, cu opinii foarte conservatoare în artă. Nu cu mult înainte de această numire, Roerich îl criticase în presă pentru ororile pe care le admisesese la restaurarea catedralei Sofia din Novgorod. A socotit că e mai bine să nu dea acum ochii cu noul director, și aproape se hotărîse să părăsească muzeul. Dar vice-președintele Societății, I. P. Balasov, l-a invitat să meargă de îndată împreună cu el la Botkin, sub pretextul vizitării renumitei sale colecții.

Primirea a depășit orice așteptare. Botkin le-a arătat colecția. Apoi a spus că visa să aibă drept

¹ *Russkaia Pravda*, *Stoglavul*: vechi documente medievale juridice rusești.

² *Stoglav*: culegere de legi din vechea Rusie (mijlocul secolului al XVI-lea), care reglementau viața bisericească și laică în baza „obiceiurilor vechi“. În 1680, condamnat de soborul bisericesc din Moscova ca „eretic“, mult timp interzis.

adjunct un om atît de energic și erudit ca Roerich și că pentru el, citirea articolului despre restaurarea catedralei Sofia a fost interesantă și folositoare. Dar, peste cîteva zile, le spunea cunoscuților săi că Roerich a venit să-i ceară scuze pentru critica aspră pe care i-o făcuse cîndva. Astfel pictorul a putut aprecia „sinceritatea” suspusului administrator.

Lucrînd la muzeu, Roerich continua să ia parte activă la multe inițiative ale Societății ruse de arheologie. Afară de secția slavă, pasionat de Orient, frecventa și adunările secției Orientale, care-l avea în frunte pe indologul V. R. Rozen. Aici face cunoștință cu egiptologul devenit mai tîrziu celebru, B. A. Turaev. Amintindu-și de întîlnirile cu Turaev, Roerich scrie mai tîrziu: „Ca alți mulți savanți, Turaev avea un trai greu, dar aceste greutăți se înecau în oceanul entuziasmului științific. Tocmai acest entuziasm al studiului l-a ținut pe Turaev neabătut pe înaltul drum al cercetătorului”.

Arheologia era un domeniu în care nici entuziasmul lui Roerich nu se epuiza. Ca altădată academia și universitatea, așa și acum, pictura și îndatoririle de serviciu nu-l puteau împiedica să renunțe la plecările lui, în timpul verii, la săpături.

În 1898—1899, ca profesor netitular, Roerich a ținut la Institutul arheologic un curs pe tema *Tehnica artistică aplicată la arheologie*. În lecția introductivă, a atins, printre primii, problema relației dintre artă și arheologie. Apelînd la exemple din creația lui Leonardo da Vinci, Michelangelo, la părerile lui L. Tolstoi și J. Ruskin, își susținea concluziile despre legătura organică a artei cu știința. Arătînd legătura artei cu arheologia, vorbea despre lărgirea tematicii genului istoric și responsabilitatea pictorului față de societate:

„În condițiile orientării realiste de azi a artei, importanța arheologiei pentru reprezentarea istorică crește în fiecare moment. Ca un tablou istoric să facă impresie, este necesar să transpună spectatorul în acea epocă trecută. Pentru aceasta, pictorul nu are voie să născocească și să dea curs

liber fanteziei, sperînd în nepregătirea spectatorilor, ci trebuie să studieze viața din vechime, pătrunzîndu-se pe cît posibil de ea, impregnîndu-se în întregime cu ea“.

Anii cînd Roerich începea drumul său creator erau pentru Rusia anii celor mai complexe procese de transformare a conștiinței sociale, a ciocnirii concepțiilor diametral opuse despre lume, ale crăhului multor speranțe și iluzii. Ideile narodnicismului,¹ care-i însufleteau pe cei mai buni militanți ai intelectualității ruse în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, erau depășite.

Tovarișcestvo peredvijnikov (Societatea pictorilor itineranți), ale cărei expoziții erau primite încă nu de mult cu entuziasm, trecea printr-o criză. O înțelegere limitată a realismului ducea la timiditate față de descoperirile în pictură ale epocii. Apărătorul *peredvijnikilor*, V. Stasov, întâmpina fiecare încercare novatoare cu o critică severă, ce ajungea pînă la batjocorirea nedisimulată. Ea îndepărta de Tovărășie mulți oameni talentați, în special reprezentanți ai tinerei generații.

La sfîrșitul anilor '90, în mediul artistic rus s-au manifestat din ce în ce mai clar două tabere opuse — *peredvijnikii* fideli lui Stasov, pe de-o parte, și tineretul grupat în jurul lui Serghei Pavlovici Deaghilev² și Aleksandr Benois — pe de altă parte. Roerich, ca mulți dintre cei de-o vîrstă cu el, trebuia să-și determine locul în această luptă.

Stasov, care-l proteja pe Roerich, voia să-l vadă de partea sa. În vara lui 1898, cînd era în Germania, i-a scris:

¹ *Narodnicestvo*: mișcare socială la a doua etapă a luptei de eliberare din Rusia (cam pe la 1861—1895), care oglindea ideologia democratismului țărănesc.

² DEAGHILEV, *Serghei Pavlovici* (1872—1929) — conducător împreună cu A. Benois la „*Mir iskusstva*“, propagandist înflăcărat al artei ruse în Occident, realizatorul în Apus al baletelor ruse, între care *Petrushka*, *Ritualul primăverii*, *Păsărea de foc*, pe muzica lui Stravinski.

„«Starostele decadenților», adică Deaghilev, a publicat în *Peterburgskaia gazeta* (încă la 25 mai, n-ați văzut-o?) aproape un manifest unde povestea că, din acest moment, începe o cotitură în arta noastră, care demult «e fără succes», iar acum va deveni bună și cunoscută întregii Europe. Ce e prost?! Se pare că toată toamna și iarna, am să fiu nevoit să duc un război cumplit și să dau bătălii crunte. Poate vei participa și dumneata, alături de noi, la ele?»

Criticul s-a adresat prin scrisori cu un conținut asemănător lui I. P. Ropet, M. M. Antokolski și altora. Grupul lui Deaghilev și Benois amenința să devină un dușman foarte puternic. Stasov s-a alarmat de-a binelea și își recruta aliați.

Relațiile lui Roerich cu părțile „beligerante” erau lipsite de claritate. Intimitatea cu Stasov, se vede, nu-l împiedica să privească aprobator retragerea unor pictori din *Tovarișcestvo*. Întîlnim în jurnalul lui următoarea notă: „La cină, Kuindji spunea că, la masă la Briullov, în 12 (decembrie 1899, — n.a.) s-a împăcat cu *peredvijnikii* . . . Ce înseamnă asta? Pentru ce? El spune că tineretul l-a dezamăgit. Toți au fost plouați”.

Știrea despre apropierea lui Kuindji de *peredvijniki* l-a tulburat pe fostul său elev într-atît, încît venind de la cină, la trei noaptea, ia jurnalul și-și notează gîndurile. Reacția lui acută nu este greu de înțeles, fiindcă el însuși aparținea acestui tineret, pe care Kuindji tocmai îl binecuvîntase pentru căutarea în artă a unor drumuri neumblate.

În același timp Roerich simțea că Kuindji, Surikov, V. Vasnetsov, Levitan,¹ Nesterov și mulți alții sînt cu totul îndreptățiți să prețuiască și să se mîndrească cu actuala sau fosta apartenență la *peredvijniki*. Tocmai de la ei, aceștia adoptaseră tradițiile realiste și credința în înalta menire civică a artei. Aceste tradiții, această credință erau scumpe și lui Roerich. Oricît de mult îl interesau ideile pe

¹ LEVITAN. *Isaak Iliici* (1860—1900) — peisagist rus, *peredvijnik*, academician.

care le împărtășea grupul Deaghilev-Benois, el nu putea să-l privească cu deplină încredere.

Dealtminteri, acceptînd să devină redactor adjunct al revistei *Iskusstvo i hudojestvennaia promîșlennost*, își făcuse parcă alegerea. Doar Stasov era unul din inițiatorii acestei publicații și se putea aștepta că ea se va orienta spre *peredvijniki* și va apăra arta rusă de „decadență”, iar cu același prilej și de orice inovații.

În anii 1897—1898, Deaghilev, Benois și prietenii lor au acționat mai activ decît Stasov. În ianuarie 1898, la Petersburg, s-a deschis Expoziția pictorilor ruși și finlandezi, organizată de Deaghilev. Adunînd lucrări pentru secția rusă, Deaghilev îi anunța pe pictori că această expoziție „trebuie să servească la unirea forțelor răzlețe și ca bază pentru crearea unei noi Societăți”. Vorbind despre aceasta din urmă, Deaghilev sublinia că ea poate înflori numai „cînd va fi viu exprimat spiritul unirii și cînd va fi clară forța comunicării dintre tovarășii de idei”.

La expoziție și-au adus tablourile K. Korovin,¹ V. Serov,² I. Levitan, M. Nesterov, A. Vasnețov,³ K. Somov⁴, Aleksandr Benois, L. Bakst, M. Vrubel și alții.

V. Stasov s-a năpustit asupra operelor aflate în expoziție, în recenziile publicate la începutul lui 1898, în *Novosti (Noutățile)* și *Birjevaia gazeta (Gazeta bursei)*. Unor atacuri deosebit de înverșunate erau supuși Vrubel, viitorii *miriskusnicii* și toți acei pe care Stasov îi clasa printre „decadenți”.

¹ KOROVIN, *Evgheni Aleksandrovici* (1861—1939) — pictor și scenograf al teatrului rus, academician.

² SEROV, *Valentin Aleksandrovici* (1865—1911) — pictor rus, *peredvijnik*, mai tirziu a făcut parte și din „Mir iskusstva”.

³ VASNEȚOV, *Apollinari Mihailovici* (1856—1933) — grafician și peisagist rus, academician, *peredvijnik*. Multe lucrări de arheologie.

⁴ SOMOV, *Konstantin Andreevici* (1869—1939) — pictor rus, a făcut parte din „Mir iskusstva”.

Aleksandr Benois, amintindu-și de nașterea uniunii *Mir iskusstva*¹ (*Lumea artei*), scria: „Am fost conduși nu atât de considerații „ideologice”, cât mai mult de un fel de necesități practice. Mulți pictori tineri n-aveau unde să se ducă, fie că nu erau primiți deloc la expozițiile mari — cea academică, cea a *peredvijniki*-lor și cea a acuareliștilor, fie că erau primiți în parte, cu refuzul lucrărilor care erau pentru pictorii înșiși expresia cea mai clară a căutărilor lor... Și iată de ce, Vrubel s-a găsit alături de Bakst, iar Somov alături de Maleavin.² La „nerecunoscuți” s-au alăturat și cei dintre „recunoscuți”, care nu se simțeau bine în grupurile formate. Așa au venit la noi Levitan, Korovin și, spre marea noastră bucurie, Serov. Ideologic vorbind — ei erau ultimii lăstari ai realismului, nu fără o tentă „*peredvijnikă*”. Dar de noi i-a legat ura de tot ce este mucegăit, statornicit, pietrificat”.

Expoziția din 1898 a contribuit la organizarea unei noi societăți și apariția organului ei de presă. După o mică discuție între inițiatori, s-a hotărât denumirea societății și revistei: *Mir iskusstva* (*Lumea artei*). Afară de Deaghilev, Benois, Somov, Bakst, Filosofov, Nuvel, au acceptat să participe la revistă și Serov, Repin, Levitan, V. Vasnețov și

¹ *MIR ISKUSSTVA* — uniunea pictorilor care a ființat în Rusia din 1890 până în 1924. *Mir iskusstva* a promovat un program de artă estetizantă, rafinată, tratind trecutul nobilimii. Părerile subiectivist-idealiste propagate de liderii *Mir iskusstva*-i A. N. Benois, S. P. Deaghilev au contribuit să dezvolte mai multor membri gustul stilizării și al convenționalismului. Cu toate acestea, pictorii legați de *Mir iskusstva* au creat destul de multe opere realiste cu subiecte istorice, portrete, peisaje și în special decouri pentru teatru, grafică pentru cărți și reviste. La *Mir iskusstva* au participat diferiți pictori, de la esteți și stilizatori, până la mari realiști: M. V. Dobujinski, K. A. Somov, L. S. Bakst, N. K. Roerich, E. E. Lansere, A. P. Ostroumova-Lebedeva, B. M. Kustodieiev, V. A. Serov, D. N. Kardovschi și alții. *Mir iskusstva* a avut o revistă cu același nume, care a apărut din 1899 până în 1904.

² *MALEAVIN, Filip Andreevici* (1869—1940) — pictor și grafician rus, academician.

A. Vasnețov, Polenov, Nesterov, Vrubel. S-a reușit atragerea M. K. Tenișevei și a lui S. Mamontov¹ la finanțarea revistei.

În toamna lui 1898, aproape simultan, au apărut revistele *Mir iskusstva* și *Iskusstvo i hudojestvennaia promîșlennost*, iar în ianuarie 1899, sub denumirea „Expoziția internațională de tablouri” s-a deschis prima expoziție a societății *Mir iskusstva*. În comparație cu expoziția precedentă, din 1898, în sectorul rus erau expuse mai multe tablouri. În el erau reprezentați Maliutin,² Maleavin, Polenov, E. Polenova, Trubețkoi, Repin, însuși *miriskusnicii* și alți pictori. Atrăgea atenția întărirea grupului pictorilor moscoviți. Nici o unitate ideologică nu exista între ei și inițiatorii grupului *Mir iskusstva*. Dar dacă dăm crezare cuvintelor lui Aleksandr Benois: „Am fost conduși nu atât de considerații «ideologice», cât mai mult de un fel de necesități practice”, atunci prezența la expoziție a unor opere foarte diferite, dar, incontestabil, a unor pictori străluciți, devine explicabilă.

Oare într-adevăr Deaghilev, Benois, Filosofov și alți ideologi de la *Mir iskusstva* erau legați între ei prin unitatea opiniilor care admiteau toleranță față de „eterodocși”? Divergențele principiale care s-au manifestat între cei mai apropiați colaboratori ai revistei încă înainte de apariția ei, spun contrariul.

Pe când se pregătea primul număr al publicației, Benois se găsea la Paris, iar Nuvel îi scria că la Deaghilev și Filosofov a apărut „o admirație evlavioasă” față de V. Vasnețov, când despre el „nici nu merită să vorbești” ca despre un mare pictor și că aceeași părere o au și Somov și Bakst, de aceea au și fost porecliți „străinii”.

¹ MAMONTOV, *Savva Ivanovici* (1841—1918) — mecenă, a activat în domeniul artei ruse. Mare industriaș, a adunat (1870—1890) la moșia sa, Abramțevo, un grup din cei mai de seamă pictori și muzicieni ruși. În 1855 a înființat Opera rusă particulară din Moscova, pe care a condus-o ca regizor.

² MALIUTIN, *Serghei Vasilievici* (1859—1937) — pictor și grafician sovietic, *peredvijnik*, academician.

Benois i-a răspuns lui Nuvel că, dacă „... Dima și Serioja (Filosofov și Deaghilev. — n.a.) s-au închinat în fața lui Vasnețov iar dumneata nu, în acest caz, se înțelege, sînt alături de dumneata...”

Mai tîrziu, comentînd această corespondență, Aleksandr Benois spunea: „În mare măsură primul număr al revistei trebuie socotit opera lui Filosofov... El a fost cel care, din diferite considerente, din care făceau parte frămîntările religioase și naționale, ca și dorința de a nu prea speria societatea, a stăruit ca jumătate din ilustrații să fie consacrate operelor lui V. Vasnețov, cu toate că întregul nostru cerc a încetat demult să mai «creadă» în acest pictor”.

Divergențele dintre organizatorii *Mir iskusstva* nu se limitau la aprecieri diametral opuse ale creației unuia sau a altui pictor. Lipsa de acord în unele probleme ajungea atît de departe, încît articolul lui Benois însuși, trimis de el de la Paris pentru primul număr, a fost respins de redacție, avîndu-l în frunte pe Deaghilev, „ca necontemporan”. Conform mărturisirii autorului, în acest articol el „nu numai că nu aruncă cu pietre în realism și în pictura cu subiect, ci dimpotrivă, cheama la ele, exprimînd posibilitatea renașterii lor”.

Primele numere ale revistelor *Mir iskusstva* și *Iskusstvo i hudojestvennaia promîșlennost* i-au nedumerit pe mulți contemporani. Redacțiile care se cam dușmăneau, parcă se înțeleseseră și au inserat amîndouă reproduceri după tablourile lui V. Vasnețov. Dar în *Iskusstvo i hudojestvennaia promîșlennost* ele erau însoțite de un mare articol al lui Stasov, iar în *Mir iskusstva* au apărut fără nici un text însoțitor.

În primele numere ale revistei *Mir iskusstva* atenția tuturor a fost atrasă de un amplu articol al lui Deaghilev, *Probleme complexe*, interpretat ca program și crez estetic al noii grupări. Ca motto pentru articol, Deaghilev a luat cuvintele lui Michelangelo: „Acel ce merge cu alții, nu-i va depăși niciodată”. Cele patru părți ale articolului erau

51 intitulate: *Decăderea noastră aparentă, Luptă veș-*

nică, *Cântările frumuseții și Bazele evaluării artistice*.

În prima parte, Deaghilev scria despre decăderea celor trei curente existente în arta plastică — clasicismul, romantismul și realismul — și respingea învinuirile de decadență aduse tovarășilor săi de idei.

În a doua parte, autorul ataca „tendința îngust-utilitaristă”, critica pentru asta pe Pisarev, Ruskin, Lev Tolstoi.

Atacurile violente pe care și le-a permis Deaghilev împotriva lui Cernîșevski, au provocat indignarea ușor de înțeles a intelectualității cu tendințe democratice.

În partea a treia a articolului, Deaghilev polemiza cu unele teorii despre frumos în artă, în special cu părerile lui Ruskin, Tolstoi, Baudelaire, Edgar Poe, punînd pe primul loc rolul personalității creatorului.

În ultima parte, consacrată de asemenea afirmării individualismului, se emitea teza că „frumusețea în artă este temperamentul exprimat în imagini, fiindcă o operă de artă nu este importantă prin ea însăși, ci numai ca expresie a personalității creatorului”. În final, Deaghilev aborda problema naționalului în artă și chema la o largă însușire a culturii întregii omeniri.

Manifestul programatic, energic și vehement, al lui Deaghilev, a provocat vii proteste din partea oponentilor săi. Chiar și cei mai apropiați prieteni ai lui nu erau prea mulțumiți de unilateralitatea unor teze pe care le susținea. Ele se bazau mai curînd pe emoția și intuiția autorului, decît pe concluzii fundamentate logic și istoric. Pe alocuri, ca de exemplu în analiza opiniilor estetice din secolul al XIX-lea, se resimțea vădit dilettantismul. Toate acestea nu puteau să treacă neobservate de Aleksandr Benois, mai erudit în problemele artei și care a înțeles perfect, de ce propriul său articol ar fi părut „necontemporan” lîngă cel al lui Deaghilev.

Ulterior, în paginile din *Mir iskusstva* au apărut multe opinii, care contraziceau unele sau altele din 52

tezele și programele declarate de Deaghilev. Dar chiar el nu se orienta în activitatea sa prea strict după ele.

Tendința de a atrage la expoziții nu numai ce era mai nou, dar și mai interesant din ceea ce putea să dea arta națională, precumpănea constant la Deaghilev. Cerînd pictorilor tablouri pentru expozițiile organizate de *Mir iskusstva*, Deaghilev nu punea niciodată condiții legate de crezul formulat de el în paginile revistei. În general toți pașii lui practici în organizarea uniunii și expozițiilor *Mir iskusstva* au fost mai chibzuți, mai tacticoși și mai largi decît ideile cuprinse în articolul său *Probleme complexe*, și nu din întîmplare în studiul artelor din Uniunea Sovietică predomină părerea că adevăratul conducător ideologic la *Mir iskusstva* era Benois, iar soarta lui Deaghilev a fost să joace rolul celui care a adunat forțele artistice în jurul acestei mișcări.

Deaghilev avea, indiscutabil, fericitul dar de a atrage oameni talentați și deosebiți, ceea ce mărturisește componența participanților la expozițiile *Mir iskusstva*. Organizarea lor devenise un fel de monopol al său.

El „recruta“ partizani din multe domenii ale artei, fiindcă cei de la *Mir iskusstva* voiau să-și extindă influența nu numai asupra picturii și graficii, ci și asupra literaturii, muzicii și teatrului. Creatorii tineri și talentați găseau un sprijin pentru căutările lor novatoare tocmai la *Mir iskusstva* și se înrolau sub steagul ei.

Cum privea Roerich toate acestea? Putea el oare să se simtă la locul lui între adversarii tinerei mișcări din viața artistică rusă?

Pe de o parte, articolele lui Roerich în revista *Iskusstvo i hudojestvennaia promîšlennost* păreau să corespundă opiniilor lui Stasov. Criticîndu-i pe cei de la *Mir iskusstva*, el scria: „Dacă redacția *Mir iskusstva* se consideră liderul curentului nou, atunci cum să explicăm prezența în expoziție a operelor de rutină, decadente, în felul lor vechi și șablonarde? Această lipsă de discernămint a organizatorilor expoziției nu aduce mari foloase artei;

decadentismul perimat înainte de vreme și curentul nou, proaspăt — nu sînt deloc unul și același lucru.“

Totuși, altfel decît Stasov, Roerich folosea cu precauție termenul „decadentism“ și, cînd semna cu pseudonimul *Izgoi* („Izolatul“ — n.t.), sublinia parcă independența poziției sale la revistă. În Vechea Rusie erau numiți *izgoi* oamenii care se găseau în afara grupărilor sociale.

Roerich nu se putea înțelege în munca lui cu redactorul N. Sobko.¹ Revista apărea searbădă, în comparație cu rivala ei *Mir iskusstva*.

Cam la peste un an de muncă de redactor adjunct, Roerich începe să nutrească idei „subversive“ despre o revistă absolut nouă, la care să participe și colaboratorii de la *Mir iskusstva*. În jurnalul lui citim: „Aceasta ar fi bine — o astfel de uniune ar soluționa multe încurcături și ar echilibra multe“. O părere dezaprobatore despre revista la care lucra mărturisește și următoarea notă din jurnal: „... Papagalul (N. Sobko, — n.a.) a fost alungat din redacție. Mai bine ar fi închis complet revista. Papagalul e mohorît și abia mă salută“.

Vișînd la „uniunea“ cu colaboratorii de la *Mir iskusstva*, Roerich are totuși rezerve — față „de mulți“. Cine sînt oare cei „puțini“, de care preferă să nu se apropie? Judecînd după însemnările sale și polemica din presă, aceștia erau așa-zii „occidentalisti“.

Puternicele tendințe occidentaliste ale unor ideologi ai revistei *Mir iskusstva* au întîmpinat în Rusia o ripostă destul de aspră. În special Repin, a cărui alianță cu cei de la *Mir iskusstva* a durat doar cîteva luni, într-o scrisoare deschisă, plină de indignare, publicată în revista *Niva* (Ogorul) și retipărită în nr. 10 al *Mir iskusstva* din 1899, a renunțat să participe la revistă, acuzîndu-i pe liderii grupului de neglijarea tradițiilor naționale și „molfăiala rumegăturii europene“. În focul polemicii, Repin îi numește pe cei de la *Mir iskusstva* „venetici“.

¹ Sobko, Nikolai Petrovici (1851—1906) — istoric al artei ruse, a studiat și popularizat arta *peredvijnikilor*.

Printre cei de la *Mir iskusstva* este socotit cel mai zelos apărător al „europocentrismului“, nu fără temei, Aleksandr Benois, care n-a tăgăduit niciodată că preferă „draga și scumpa Europă la tot ce îi este străin!“ Se pare că cea mai adâncă și obiectivă caracteristică a „occidentalismului“ lui Benois a fost dată de criticul Serghei Makovski, apropiat de revistă.

„Rus prin chipul său spiritual, atașamentul pasionat pentru Rusia, prin toată pătrunderea în idealurile și frumusețea rusă, Benois, în același timp, nu este departe de Rusia tradițională, străveche, populară, — dimpotrivă, el a dovedit că știe să prețuiască și originalitatea facturii sale artistice și elanul pornirilor inimii și gândului pur național — nu că este un străin rusificat, otrăvit de primogenitura sa europeană, dar totuși se uită la Rusia «de acolo», din minunatele depărtări, și îndrăgește în ea «cu o dragoste stranie», influențele străine și curiozitățile vieții de după vremurile lui Petru cel Mare. De aci pasiunea sa pentru «Reformatorul», pentru «Călărețul de aramă» al lui Pușkin, pentru Sankt-Peterburg, «paradisele» și «*mon-plaisir*»-urile din împrejurimile sale, pentru toate aceste străinisme teribil de romantice ale perioadei noastre împărătești. Europeismul lui Benois nu este o poză, o idee preconcepută, nu este numai occidentalismul rus obișnuit. Aceasta este un fel de pasiune a sufletului. În întreaga noastră istorie europeană, cred, n-am avut un militant mai posedat de acest latinism al artei, de acest Ceaadeism¹ esteticist“.

Discuțiile în jurul aprecierii diferitelor manifestări ale culturii naționale ruse nu se duceau numai între cei de la *Mir iskusstva* și adversarii lor, ci și între colaboratorii cei mai apropiați ai grupării. Prima luptă internă publică s-a produs după publicarea în paginile revistei a articolului lui Filosofov, *Ivanov și Vasnețov în aprecierile lui*

¹ CEAADEISM — de la *Ceaadaev*, *Piotr Iakovlevici* (1774—1856), militant social și filosof rus mistico-idealistic.

Aleksandr Benois. Benois a primit provocarea, iar polemica dintre cei doi membri ai aceleiași redacții a mers foarte departe și a atins probleme mult depărtate de prima temă a discuției. Dar pe noi ne interesează tocmai aceasta.

Iată despre ce este vorba: la începutul anului 1899 a avut loc la Petersburg o expoziție a operei lui V. Vasnețov, care a atras atenția diferitelor cercuri de pictori și literați. Despre pictor au vorbit, și chiar cu entuziasm, Repin, Roerich, Cehov, Rimski-Korsakov, Gorki și Șaleapin. Sub influența tablourilor lui Vasnețov, tânărul Blok scrie două poezii: *Sirin și Alconost* și *Gamaiun, pasărea-prooroc*, care se termină cu versurile:

*„Cuprins de străvechea teamă
De dragoste arde chipul minunat,
Dar veșnicul adevăr răsună
Din gura acoperită cu sânge-nchegat.”*

Adevărul istoric al poporului rus, cucerit prin suferință cu multe veacuri în urmă, în lupte îndârjite pentru o viață liberă pe pământul său, nu-l prea preocupa pe Benois. De aceea el considera că Vasnețov este pe de-a întregul preocupat de trecutul îndepărtat, iar arta sa nu corespunde spiritului acelei „renașteri” culturale a Rusiei, care îi este dictată de timp.

Mai târziu, opiniile lui Benois despre creația lui Vasnețov și a altor pictori ruși se schimbă mult. Dar, îndreptînd unele „greșeli”, va face altele similare, și nu numai în cărți, fiindcă Europa va rămîne întotdeauna o „Mecca spirituală” pentru Benois pictorul, pentru Benois criticul de artă, pentru Benois omul.

Lipsa de încredere a lui Roerich față de *Mir iskusstva*, în anii apariției acesteia, era provocată, în esență, de tendințele „occidentaliste” ale lui Benois și ale partizanilor lui, și nu de sperietoarea „decadentismului” lui Stasov.

Roerich nu l-a susținut niciodată pe Stasov în atacurile lui împotriva lui Serov, Nesterov și alți „fugari” din tabăra *peredvijnikilor*, n-a împărtă-

șit niciodată părerea lui Stasov despre pictorii europeni, ca Puvis de Chavannes, dar era consonant în păreri în ceea ce privea istoria poporului rus și cultura sa originală.

În legătură cu Aleksandr Benois, lucrurile stăteau altfel la Roerich. Dacă nu întotdeauna, în orice caz de multe ori aprecierea diferitelor manifestări ale vieții artistice contemporane, ale creației diferiților maeștri, coincideau cu cele ale lui Benois. Dar căile înțelegerii sensului filozofic al existenței și deci a destinelor istorice ale popoarelor se deosebeau totdeauna foarte mult.

Nu reiese din aceasta că Roerich nu pleca urechea la Benois-criticul, dar că acesta din urmă respingea pe de-a întregul creația lui Roerich. Pictorul și criticul găseau uneori un limbaj comun și colaborau cu succes.

Va veni timpul când Benois, fără a-și călca pe conștiință, va scrie: „Domeniul principal, fundamental, al lui Roerich, îmi este deosebit de prețios și drag, oricât de straniu ar părea celor care văd în mine doar un admirator al culturii rafinate a «veacului baroc și rococo», «obișnuitul trotuarului contemporan din Paris»“.

De asemenea Roerich va fi extrem de sincer, spunând: „Aleksandr Benois este un maestru inimitabil în tablouri și în puneri în scenă teatrale. Benois este unul dintre puținii cunoscători ai artei, care a educat o generație întreagă de tineri prin convingătoarele sale scrisori despre artă“.

Totuși, în pofida acestei înțelegeri reciproce, între Roerich și Benois se deschidea un abis, și punțile colaborării, aruncate de multe ori de pe un mal pe celălalt, nu se remarcă prin trăinicie. Aceasta, în parte, pentru că Aleksandr Benois plasa „domeniul fundamental al lui Roerich“ complet altundeva decât se găsea el pentru Roerich însuși. „Deschizând accesul lui Roerich la sufletul său“, Benois scria: „Cei care cunosc contemplația stîncilor aspre, a coliliei înmiresmate, a somnolenței și murmurului pădurii, a neconținutei unduirii a valurilor și mersul misterios al soarelui,

acea vor înțelege, ce anume consider eu adevărata sferă a lui Roerich“.

Benois accepta să „recunoască“ pe Roerich numai ca pe un cântăreț al „adâncurilor epocilor preistorice“ și a „naturii virgine“. De aceea, de fiecare dată când Roerich pășea pe drumurile istoriei, Benois suna alarma, îl învinuia de „a face reclamă trecutului patriei“, îi prevenea cu teamă pe alții: „Roerich e dintr-o bucată... Nu există deloc doi Roerich, ci doar unul singur, editorul *Stoglav*-ului“.

Esențial, desigur, nu este că Roerich va rămîne totdeauna pentru Benois „propagandistul motivelor *Ciud și Merea*¹ iar Benois pentru Roerich „rapsodul Versailles-ului“. Interpretarea diferită a subiectelor îndrăgite este urmarea incompatibilității ideilor, de care este pătrunsă creația acestor pictori diferiți, dar amîndoi, luați în parte, străluciți. Dacă vom compara numai cîteva din particularitățile caracteristice ale artei lor, ne va apărea limpede ce anume îl împiedica pe Benois și pe partizanii lui să aibă deplină încredere în Roerich și invers.

— Retrospectivismul lui Benois este atras de trecutul rafinat. Retrospectivismul lui Roerich — de trecutul de muncă și de lupte.

— Romantismul lui Benois este alambicat grațios. Al lui Roerich, veridic sever.

— Atitudinea lui Benois față de „Ludovicii“ săi nu este lipsită de o ironie tandră. Roerich își zugrăvește eroii cu sincer entuziasm și patos.

— Benois nutrește o tendință spre motive intimiste. Roerich este monumental.

— În operele lui Benois lipsește aproape cu desăvîrșire substratul etic. La Roerich legătura dintre etică și estetică își găsește cea mai puternică expresie.

¹ CIUD și MEREĂ — vechi neamuri finice care trăiau în pădurile nordice.

În amurgul vieții sale, Benois va spune: „... mărturisesc convingerea că singurul lucru cu adevărat real în lume este trecutul. Prezentul este o clipă ce nu contează, viitorul, de fapt, nu există, iar toate tentativele de a merge înainte, de a depăși timpul, sînt o autoînșelătorie absurdă, demnă doar de oamenii cei mai ușuratici... Toate manifestările trecutului mă atrag și mă interesează dar, se înțelege, nimic nu emoționează și nu interesează mai mult ca propriul trecut. O, de ne-am putea afla iarăși în epoca propriei noastre copilării, a propriei tinereți, de-am putea retrăi înconjurați de întreaga atmosferă de-atunci, pasiunile noastre de atunci!...”

Parcă obiectînd lui Benois, Roerich va scrie: „...cu anii, cînd s-ar părea că orizontul viitorului trebuie să se îngusteze, aceeași voință de neînvins spre ce-o să fie mă poartă năvalnic. În viitor este binele. În viitor este atracția. În viitor e realitatea. Să îndrăgiți trecutul cînd el se va ivi din adîncimi trăite, dar trăiți pentru viitor!”

În critica noastră de artă se întîlnesc cel mai adeseori două puncte de vedere asupra relațiilor dintre Roerich și pictorii de la *Mir iskusstva*. Unii îl socotesc pe Roerich, fără rezerve, în această grupare, eludînd divergențele pe care am socotit necesar să le analizăm pe larg. Alții, în special partizanii revistei *Mir iskusstva*, afirmă că prudenta comportare față de pictor a organizatorilor publicației, în perioada creării ei, a fost provocată de „dispozițiile lui *peredvijnike*, care cu timpul au dispărut. Așa, de exemplu, Serghei Makovski scria: „Pictura lui Roerich n-a fost «acceptată» imediat de *Mir iskusstva*. Mai mult, partizanii lui Deaghilev n-au avut încredere în el. Se temeau de nararea greoaie și de arhaismul său preistoric; de tonul lui șters: nu e oare acest simbolist din atelierul lui Kuindji un *peredvijnik* pe dos? Dar dacă se prefacă a fi novator, deși nu e în realitate decît un epigon inventiv?”

Ambele concepții se bazează pe impresii personale, vechi de mulți ani și n-au fost supuse verificării pe baza surselor documentare, iar ultimele

indică direct că, de la început chiar, între Roerich și unii reprezentanți ai grupului *Mir iskusstva* nu exista numai o neîncredere, ci și o atracție reciprocă.

Prima era determinată de apropierea lui Roerich de Stasov și de revista *Iskusstvo i hudojestvennaia promislennost*. A doua — de tendința lui clară de a se ține deoparte de *Tovarișcestvo peredvijnikov* și de căutarea noilor lui forme de pictură. Această căutare nu-i reușea chiar atât de lesne.

În 1898, pictează tabloul *Se adună bătrînii*, care continuă seria *Începuturile Rusiei. Slavii*. Tabloul figura la expoziția de primăvară din 1899, de la Academia de arte. V. Surikov și V. Vasnetov îl felicită pentru succesul obținut. V. Veresceaghin spune despre această pînă că este „singurul tablou” din expoziție. Ea atrăgea atenția prin originalitatea procedeelor picturale și tratarea tematicii istorice. În același timp săreau în ochi greșeli de desen și culoare. Reamintindu-și începutul drumului de creație, Roerich scria: „primele tablouri sînt pictate în trăsături groase de penel. Nimeni nu mi-a sugerat că se poate foarte bine răzui cu un cuțit ascuțit, ca să obții o suprafață emailată. De aceea *Se adună bătrînii* a ieșit atât de zgrunțuros și chiar cu protuberanțe. Cineva a lipit un muc de țigară pe una din ele. Mai târziu, după ce l-am văzut pe pictorul italian Segantini, am înțeles cum să tai și să obțin o suprafață emailată”.

Repin a recomandat conducerii Academiei de arte să nu cumpere tabloul pentru muzeu. În această privință, el și Stasov au avut o discuție de față cu terțe persoane. Stasov a fost complet de acord cu aprecierea negativă a lui Repin. Roerich nu se aștepta din partea lui la o asemenea „lovitură pe la spate” și i-a scris o scrisoare destul de tăioasă, la care Stasov i-a răspuns: „În convorbirea cu mine, Repin mi-a spus: «Roerich este capabil, dotat, are culoare, ton și o anumită poezie, dar ceea ce îl handicapează și strică este faptul că e un semidocht și se pare că nici nu-i prea dispus să iasă din această situație. Învață puțin, 60

desenează foarte prost și n-ar trebui să picteze tablouri prea pretențioase, ci să se așeze trei-patru ani în clasă și să deseneze, să tot deseneze»“.

În multe privințe avea dreptate. Roerich însuși o știa foarte bine și visa la o călătorie în străinătate. Stasov era însă de altă părere. Se temea că, acolo, va înclina spre tendințe noi în pictură și de aceea îl sfătuia: „De ce să mergi în străinătate, ce să cauți acolo, printre străini (ai făcut-o deja destul în viața dumitale) în loc să te așezi în fața naturii (umane) și s-o desenezi cu îndrăjire, cu însetare? ... Ascultă de rațiunile mele și nu vei fi supărat pe mine“.

Grija lui Stasov de a-l salva de „influențe dăunătoare“, capabile să-i abată protejatul pe căi „decadentiste“, nu era neîntemeiată. În 1899 Roerich termină tabloul *Marș* și în jurnalul lui apare o notă extrem de curioasă (cu toate că o face oarecum „în glumă“) despre intenția de a expune tabloul la expoziția „decadenților“. „Îmi imaginez ce scandal ar fi — scrie pictorul, — cum o să urle Stasov, cum mulți n-or să știe ce să creadă. Îl îndemn pe V. I. (Zarubin. — n.a.) să dea ceva tot acolo. Devenim de-a dreptul eroi de scandal amândoi“.

Lucrurile, desigur, erau departe de a fi o glumă, fiindcă Deaghilev însuși îi ceruse lui Roerich să-i dea *Marșul* pentru expozițiile lui. Dealtfel Deaghilev aprecia foarte mult și *Solul* lui.

Pictorul îl refuzase însă pe Deaghilev, invocând că tabloul era deja promis pentru a IV-a Expoziție de primăvară a Academiei de arte, la care a și fost expus. Totuși, înseși tratativele dintre Deaghilev și Roerich, ca și însemnarea artistului în jurnalul său, sînt foarte grăitoare. Cu atît mai mult cu cît Roerich nici nu pomenise vreodată de dorința de a participa la expozițiile *Tovarișcestva peredvijnikov*.

Marșul a fost primit cu bunăvoință de Stasov și de mulți alții. Astfel, arhitectul V. Sviniin îi scria lui M. Nestorov: „Aici se vede o înțelegere absolut nouă despre marș. Acesta nu-i marșul ce are ca scop distrugerea aproapelui“. Dar în *Marșul*,

Roerich nu rezolva numai problemele subiectului, ci și problema unei compoziții complexe, cu multe figuri; Nu se poate spune că a reușit s-o rezolve. Tabloul a fost criticat de Kuindji, care totodată s-a grăbit să-i spună: „căile artei sînt nenumărate, numai cîntul să pornească din inimă“.

Asemenea consolări, desigur, nu umpleau golurile din studiile artistice ale lui Roerich și el a început pregătirile de plecare în străinătate, ca să lucreze în atelierul vreunui pictor-pedagog cunoscut.

Înainte a acestei călătorii s-a produs însă un eveniment foarte important pentru el. În vara anului 1899, Societatea arheologică rusă l-a trimis în ținuturile Pskov, Tver și Novgorod, pentru a studia problema păstrării monumentelor trecutului. În drum, a trecut pe la moșia cneazului Puteatin, la Bologoe. Bătrînul cneaz, el însuși arheolog, își ajuta cu plăcere colegii. Stăpînii lipseau și servitorul l-a condus pe Roerich într-un mare vestibul, nu prea luminos, și l-a uitat acolo.

Se însera. Proprietarul moșiei era plecat, însă familia sa, după o plimbare, s-a adunat pentru cină în sufragerie. Cînd s-au așezat la masă, tînăra nepoată a gazdei și-a amintit dintr-o dată că, venind acasă, observase în vestibul pe cineva, care poate venise la unchiul ei cu vreo treabă.

Au trimis după el. Rușinîndu-se de costumul său de călătorie, Roerich a apărut în sufragerie, s-a prezentat și a povestit ce anume îl aducea, din partea Societății arheologice. Se întîmpla ca numele tînărului să fie cunoscut asistenței. A fost invitat la masă, s-a vorbit despre artă și pînă la urmă l-au poftit să rămînă pînă la sosirea cneazului.

Tînăra care îl observase în vestibul l-a impresionat mult pe pictor. Se numea Elena Ivanovna și i-a arătat mare interes, lui și preocupărilor sale. Roerich afla că tatăl ei — arhitectul Șapoșnikov — murise demult și că rămăsese numai cu mama. Mama Elenei Ivanovna, Ekaterina Vasilievna, născută golenișceva-Kutuzova, era nepoata marelui comandant de oști rus.

Mama și fiica își petreceau aproape fiecare vară la Bologoe, la sora Ekaterinei Vasilievna, devenită

prin a doua căsătorie Puteatina. Cneazul Puteatin făcea parte din bogata aristocrație din Petersburg. Familia sa se interesa de artă. Mătușa Elenei Ivanovna avusese în tinerețe o voce minunată, terminase conservatorul și cântase cu mare succes la Paris și Petersburg.

Roerich a fost atras spontan de Elena Ivanovna. În discuții, se destăinuia un suflet tânăr, pur, însetat de frumusețe și cunoaștere. În copilărie fetei îi plăcuse să se uite la poze. Fetița își lua în cameră, pe ascuns, un volum enorm care o atrăgea în mod deosebit. Ingeri înaripați, oameni umitori, fiare necunoscute o priveau din paginile cărții. Mai târziu a aflat că era Biblia ilustrată de Gustave Doré.

Au trecut ani și alte cărți, muzica, teatrul, pictura, o îndepărtau pe fată de agitația și deșertăciunea discuțiilor mondene, atrăgând-o spre lumea ademenitoare a artei. Întîlnirea cu Roerich însemna pentru ea întîlnirea cu un om din această lume rîvnită.

În toamnă, la Petersburg, s-au reînnoit întîlnirile lui cu Elena Ivanovna, iar la 30 octombrie 1899, în jurnalul pictorului stă scris: „Astăzi E. I. a fost la atelier. Mă tem pentru mine — prea multe sînt frumoase la ea. Încep să doresc s-o văd cît mai des, să fiu acolo unde se află ea“.

Peste două luni altă însemnare: „Ieri 30 — i-am spus lui E. I. ce am pe suflet... Straniu este cînd, pentru prima oară, te gîndești nu numai la tine, ci și la un alt om... În curînd Anul Nou. Multe lucruri vor fi noi pentru mine“.

Într-adevăr, anul 1900 i-a adus multe evenimente și schimbări importante. În primăvară, la Paris, s-a deschis Expoziția Universală, care avea și o mare secție de pictură. Dintre pictorii ruși participau Repin, Surikov, Șişkin,¹ Levitan, Serov, Nesterov și alții. La această expoziție a fost expus și tabloul lui, *Se adună bătrînii*.

¹ ȘIȘKIN, *Ivan Ivanovici* (1832—1898) — grafician și peisagist rus. Academician.

Cererea în căsătorie a lui Nikolai Roerich a fost acceptată de Elena Ivanovna. Au vrut să îmbine călătoria în străinătate cu voiajul de nuntă, dar nu s-a putut. Studiile de pictură puteau să-l rețină pe Roerich la Paris, iar pentru o ședere mai îndelungată împreună, în străinătate, nu ajungeau banii. Au hotărât, de aceea, să plece el singur, iar căsătoria să se facă după întoarcerea lui. În toamnă, Roerich părăsea Petersburgul.

„Un oraș cu largi posibilități pentru a munci... — scria pictorul. — Cu excepția naturii, cu tihna ei, poate că nu se poate lucra nicăieri mai bine ca la Paris“. Roerich și-a început munca vizitând muzee, expoziții, saloane de pictură și ateliere. Înainte de toate îl interesau lucrările pictorilor francezi. El n-a fost un admirator al impresionismului timpuriu, dar maeștrii apăruiți mai târziu — Ménard, Latouche, Simonet, Bonnard, — i-au atras atenția. Impresie puternică i-au produs pânzele lui Puvis de Chavannes și Cormon.

M. Nesterov, care fusese la Paris cu un an înainte, scria: „La Panthéon, în afară de *Sfânta Genéviève* a lui Puvis de Chavannes, nu mi-a produs nimic emoții mai puternice sau mai noi... Puvis a simțit bine, a readus spiritul la viață în a sa *Sfântă Genéviève* și frésele vechii Florențe; ceea ce trăiește în ele, emoționează și încântă până astăzi. La toate acestea adăugînd tehnica contemporană, fără să înăbușească frumusețea spirituală, el a dăruit patriei sale nu un proces-verbal al istoriei Franței, ci însăși poezia ei“.

Acestea toate îl frământau pe Roerich. Nu l-a mai găsit printre cei vii pe renumitul pictor francez dar, cînd îi amintea pe cei de la care avusese ceva de învățat, obișnuia să pronunțe trei nume: Kuindji, Puvis de Chavannes și Cormon.

Cormon, autorul panoului din *viața primitivilor*,
65 era considerat un pedagog eminent, ceea ce l-a

îndemnat să-i aleagă atelierul pentru a-și continua studiile. Studiile după natură executate la Cormon, *Omul cu corn*, *Modelul*, *Cranii* și altele, — se remarcă printr-un desen viguros și sigur. Pedagogul experimentat l-a ajutat să-și lichideze lacunele profesionale, fără a-i estompa trăsăturile naționale ale creației.

„Original! Caracteristic! Merge bine! Simte caracterul țării sale! Are un punct de vedere al lui!” — spunea Cormon examinându-i lucrările.

Iar când învățacelul și-a luat rămas bun de la atelierul său, i-a spus la despărțire:

„Aveți multă originalitate... S-o păstrați”.

Pentru a cunoaște moștenirea clasică și a afla mai multe despre tendințele contemporane în pictură, Roerich n-a vizitat numai Franța, ci și Olanda și nordul Italiei. În numeroase scrisori către Elena Ivanovna, povestește despre viața în străinătate, despre munca și succesele lui, despre planurile de viitor. Uneori însă strecoară în scrisori și note de îngrijorare. Rudele Elenei Ivanovna primiseră logodna ei cu tânărul pictor destul de rece. După părerea lor, plecând să învețe la Paris în loc să continue cariera administrativă începută, dovedise lipsă de seriozitate. Au căutat deci s-o mărite cu singurul moștenitor al milioanei unui armator de pe Volga.

Elena Ivanovna îi scria despre toate acestea logodnicului. Iar el îi răspundea tulburat: „Mai departe de marile companii! Mai adânc în sine!... Iar în ce privește raționamentele banale ale rudelor și cunoștințelor tale, nici că-mi pasă de ele. Toamna se numără bobocii, iar eu nu consider deloc că toamna mea ar fi și sosit, nici măcar că e pe aproape. Important este să știu ce realizez, în rest să mă facă cu ou și cu oțet, ba și mai rău — toate astea mă lasă rece”. Iar Elena Ivanovna era sigură că n-a greșit alegându-și-l tovarăș de viață.

Mulți ani mai târziu, în depărtata Himalaie, Roerich însemnează în jurnal punând data de 10 noiembrie 1941: „Patruzeci de ani — nu-i prea puțină vreme. Într-o asemenea lungă călătorie pot

fi întâlnite multe furtuni și vijelii. Am trecut împreună peste toate greutățile. Obstacolele se transformau pentru mine în posibilități. Cărțile i le dedicam „Elenei, soției mele, prietenei, tovarășei de drum, inspiratoarei”. Fiecare din aceste acțiuni au fost încercate în iureșul vieții. Și la Petersburg, și în Scandinavia, în Anglia, în America, prin toată Asia, am muncit, am învățat, ne-am lărgit conștiința. Am creat împreună și nu degeaba s-a spus că operele mele ar trebui să poarte două nume: unul feminin, iar celălalt masculin“.

Cununia cu Elena Ivanovna a avut loc în toamna anului 1901, îndată după întoarcerea pictorului acasă. Acum se pune cu toată seriozitatea problema organizării unei vieți de familie. A conta numai pe veniturile obținute din vânzarea tablourilor era riscant, astfel încît Roerich și-a depus candidatura pentru postul vacant de secretar al Societății pentru promovarea artelor.

De Societatea aceasta depindeau Școala de artă aplicată, ateliere de artizanat, Muzeul de artă aplicată, o expoziție permanentă de artă și o sală de vânzări publice. Instalată într-o casă mare de pe strada *Morskaia*, la Petersburg, Societatea era și editoare.

Secretarul răspundea de întreaga administrație și era considerat un personaj foarte important în conducerea mării ei gospodării. De aceea, adeseori se încingea lupta între partide pentru obținerea acestui post. Astfel, în 1899, după decedarea lui Sobko, au fost propuse candidaturile lui A. Prakhov, A. Kosorotov, F. Batiuşkov, P. E. Measoedov. Stasov l-a recomandat cu insistență pe pictorul V. P. Rupini.

Numirea lui Roerich ca secretar, care era în urma altor pretendenți ca vîrstă, experiență și relații, a fost pentru mulți neașteptată. Dar el își făcuse o bună reputație, încă de pe cînd lucrase ca locțiitor al directorului muzeului societății și, fără îndoială, aceasta a hotărît numirea.

Nu i-a fost ușor lui Roerich să se deprindă cu îndatoririle variate, care cereau cunoștințe speciale și o diplomatie subtilă. Citim în jurnalul său:

„După universitate, academie și atelierul lui Cormon a început încă o învățătură și una foarte severă. Vorbesc despre munca la Societatea pentru promovarea artelor“.

Toată viața a ținut Roerich minte cum l-a „pus la curent“ președintele comisiei financiare a societății P. Iu. Siuzor. L-a invitat la el și-a început să-i vorbească despre marele buget al societății. Siuzor enunța cifre după cifre, trăgea concluzii și propunea diferite planuri. Roerich, care nu bănuia nimic, numai din când în când dădea scurte replici. Această convorbire degajată s-a prelungit câteva ore, după care Siuzor i-a propus lui Roerich să prezinte peste trei zile comitetului bugetul anual, adăugînd la el toate considerațiile sale detaliate.

Roerich, de bună seamă, a cerut să i se încredințeze documentarea necesară. Dar Siuzor i-a răspuns că n-are note și că nici măcar n-ar fi în stare să repete toate cele câte le spusese în timpul convorbirii, și s-a mirat foarte văzînd că el, Roerich, nu și-a luat nici o însemnare conținînd, se vede, pe memorie.

Nu se știe dacă memoria fenomenală a lui Roerich sau o lipsă completă de ținere de minte a lui Siuzor l-au ajutat pe Roerich să nu dea greș și să prezinte la timp și cum se cuvenea bugetul cerut.

Munca la Societatea pentru promovarea artelor mai era complicată și de comportarea ostilă a conțelui I. I. Tolstoi, a directorului Școlii de artă a societății, E. A. Sabaneev, și a intrigantului știut M. P. Botkin.

Marea independență în evaluarea manifestărilor artei, cumpătarea aprecierilor, consecvența și energia cu care dobîndea Roerich realizarea scopurilor propuse, nu plăceau la toată lumea. De aceea mulți răuvoitori au căutat să-l acuze de urmărirea propriilor sale interese, cu toate că nimeni nu putea nega că, pînă la urmă, avea cîștig de cauză tot ce întreprindea.

Cu toată suprasolicitarea, continua să se ocupe de pictură. În străinătate și imediat după întoarcerea acasă, a lucrat la tablourile: *Vele roșii* (1900),

Idolii (1901), *Neguțătorii de peste mări* (1901), *Siniștrii* (1901). La Paris au fost concepute *Nebu-loase fecioare*, *Iarilo*, *Sciții*, *Tătarii benchetuiesc pe trupurile rușilor*, *lingă Kalka*.

Lucrînd la *Idolii*, Roerich scria acasă: „Mă bucură schița pentru *Idolii*. E puternică, vie, nici dramă în ea, nici sentimentalism“. Ca și lucrările lui precedente, *Idolii* dovedește, indiscutabil, un însuflețit caracter romantic. Dar un romantism fără idilă, dramatizare sau înduioșare față de timpurile vechi. Acestea sînt înlocuite cu o severitate solemnă, atît de caracteristică pentru omul din vechime față de mama-natură.

În *Idolii* este reprezentată o capîște, împrejmuită cu o palisadă compactă din bîrne. În mijloc un idol de lemn mai mare, înconjurat de alții mai mici, strălucitori, împodobiți cu cioplituri. Pe îngrăditură, craniile animalelor jertfite. Pe lîngă capîște curge un rîu, pe care plutesc bărci cu vele roșii. La sanctuarul păgîn a venit un bătrîn că-runt. Plutirea navelor și rînjetul crispat al cra-niilor îi vorbesc despre unitatea vieții și a morții. El și-a însușit acest adevăr al vieții și nu are a se teme de nimic.

Această percepere unitară a lumii este definită de pictor ca o „dispoziție păgînă sănătoasă“. Roerich și-a propus o sarcină grea cînd s-a gîndit să redea această dispoziție într-o formă expresivă și autentică. A găsit-o. Compoziția inelară, liniile generalizatoare ale desenului, alăturarea ritmică a suprafețelor colorate, au făcut din tablou un tot unitar, un monolit. În *Idolii*, Roerich rezolvă cu originalitate atît problemele coloristice, cît și pe cele ale compoziției. Stilul decorativ viu al *Idolilor* este departe de felul de a picta pe care l-au moș-tenit *peredvijniki*, în multe, de la академиști și care era caracteristic pentru *Solul*. În comparație cu pînza *Solul*, *Idolii* este o etapă cu totul nouă în creația pictorului. Acest tablou este rezultatul unei sinteze complexe între tradițiile picturii naționale și experiența unor maeștri occidentali din ultimul timp.

Cu doi ani înainte de a lucra la *Idolii*, Roerich

69 scria despre pictorul care pleca în străinătate:

„...aleargă nu se știe unde, se afundă într-o mare străină lui, nu învață, ci se străduiește să se recroiască după maniera străină, să îmbrace hainele altora și, după mai mulți ani, revine nivelat, rupt de ai lui și legat cu o ață prea subțire de ceilalți“. Ceea ce nu s-a întâmplat cu Roerich.

În 1901 termină tabloul *Neguțătorii de peste mări*. Încă în 1899 făcuse o călătorie pe „marele drum de apă“ spre Novgorod. „Minunat și teribil este să fii conștient că pe aceleași ape pluteau vasele varegilor, luntrile ușoare ale lui Sadko, negustor bogat, oastea Novgorodului la bătălia nenerocitoare de la Șelon...“ — scria despre impresiile sale pictorul. Atunci s-a cristalizat subiectul *Neguțătorii de peste mări*.

„Plutesc neguțătorii din miez-de-noapte. Ca o fișie luminoasă se întinde țărmul golfului Finic. Apa parcă s-a îmbibat de albastrul cerului senin, primăvărat; vântul o încrețește, adunînd dungi și cercuri mate, liliachii. Un mic cîrd de pescăruși s-a lăsat pe valuri, se clatină leneș pe ele și chiar sub prova luntrei, dinainte, a filfiit din aripi. Viața lor pașnică a fost tulburată de ceva puțin cunoscut, neobișnuit. O vîină nouă răzbate prin apa liniștită, aleargă în viața seculară slavă, va străbate păduri și mlaștini, se va rostogoli pe cîmpia deschisă, va ridica neamurile slave — îi vor vedea pe rarii negustori necunoscuți, se vor mira de ordinea lor de bătaie, de obiceiul lor de peste mări. Într-un șir lung înaintează luntrele; culorile vii ard în soare. Îndrăzneț e arcul provei, înaltă și zveltă terminîndu-se cu trupul unui zmeu...“

Variantele, literară și pictată, la *Neguțătorii de peste mări*, repetă întocmai de la una la alta, majoritatea detaliilor, ceea ce dovedește o uimitoare precizie a gândirii pictural-plastică la Roerich.

Toate cele spuse despre *Idolii* într-o mare măsură se poate aplica și la *Neguțătorii de peste mări*. Dar la cea din urmă pînă mai trebuie adăugat că, în acest tablou Roerich reușește să arate legăturile realității istorice cu idealul său estetic, ceea ce apoi dă naștere la o nouă realitate — rea-

litatea valorii în sine a operei de artă. Datorită stilului convingător, pitoresc, original al lui, datorită păstrării autenticității istorice, ceea ce a fost demult, se transformă în perpetuu existent. Roerich își ia magia acestei metamorfozări din frumusețea și decorativitatea vie a creației populare. Tabloul *Neguțătorii de peste mări* e marcat de o înaltă măiestrie, de o vastă însușire a noilor căutări în pictură, și, poate că cel mai bine caracterizată este pînza de următoarele cuvinte ale pictorului însuși:

„Poporul trebuie să se lepede pentru totdeauna de vulgaritate ca și de sălbăticiune, trebuie din cioburi și nestemate, găsite cu dragoste, să clădească Cetatea marelui libertăți, a înaltei frumuseți și a cunoștințelor profunde“.

Odată cu munca la *Idolii și Neguțătorii de peste mări*, Roerich plămăiește tabloul *Cobitorii*, terminat în 1901, după întoarcerea din străinătate.

Pregătindu-se pentru această lucrare, pictează acuarela *Prevestitorii* și desenul *Corbii*. În *Prevestitorii*, Roerich zugrăvește o veche cetățuie, înconjurată cu ziduri din bîrne, cu turnuri de pază. În prim plan — un cîrd de corbi, care savurează dinainte prada de pe cîmpul de luptă.

Roerich a reprezentat aceleași lucru și în tablou. Dar dintr-o dată ceva vine să-l influențeze adînc. Taie pur și simplu partea de sus a pînzei cu imaginea orașelului slav. Pivot compozițional al tabloului devin acum corbii. Dar aceștia nu mai sînt corbii care cobesc soarta omului, ci întruchiparea a însuși răului. Pictorul repictează întregul peisaj. Apare țărmul aspru al mării, un cer jos, posomorît, la orizont se zăresc siluete de corăbii. Pe stîncile țărmului — negru, un cîrd sinistru de corbi. Desființînd din tablou cadrul istoric, pictorul știe să redea simțămîntul înspăimîntător al neliniștii, transpus de el din trecut în prezent. Ce l-a îndemnat s-o facă?

Cunoscînd cum, în anii următori, în creația pictorului se oglindeau evenimentele curente ale vieții sociale, se poate presupune că *Cobitorii* a fost prima încercare a lui Roerich de a exprima

cu ajutorul trecutului atitudinea lui față de contemporaneitate. Întors din străinătate, n-a putut să nu simtă încordarea situației din țară. Activizarea mișcării muncitorești, tulburările țăranilor și studenților, asasinatele politice și, ca răspuns la acestea, dezmațul reacțiunii, au pus pe gânduri mulți pictori cu privire la iminența reconstruirii întregii orînduiri a vieții din Rusia și jertfele sîngeroase ce însoțesc transformările radicale. De aceea tabloul *Cobitorii*, în care pictorul a părăsit intenționat redarea pur istorică a motivului reprezentat, este atît de important pentru biografia creației lui.

Tablourile, create în perioada 1900—1902, i-au fost bine primite de public și de critică. N-a putut rămîne indiferent în fața lor nici neobositul Deaghilev. Pomenind de apartenența lui Roerich la *Mir iskusstva*, cercetătorii creației lui obișnuiesc să indice pînzele *Velele roșii*, *Idolii*, *Negutătorii de peste mări*, ca exemple ale acelui stil nou și strălucitor pitoresc, în căutarea căruia s-a născut mișcarea *Mir iskusstva*. În esență, aceasta nu este deloc greșit, dar totuși trebuie ținut minte că, atunci cînd se făureau aceste opere, Roerich nu avea formal nici o legătură cu *Mir iskusstva*.

Deaghilev a încercat cel dintîi să sfîrșească această vădită neglijență a uniunii. El i-a propus iarăși să ia parte la expozițiile *Mir iskusstva* și să adere la uniune. Amintindu-și de apropierea de Deaghilev, Roerich scrie: „...Iar valurile vieții ne-au unit și marele nostru pictor Serov s-a arătat un conciliator desăvîrșit“.

Este adevărat că nu era greu să-i împaci pe Roerich cu Deaghilev. Prin energia sa, susținînd tot ce era nou chiar la adversarii grupării, Deaghilev avea o vădită influență asupra vieții artistice din Rusia, ceea ce nu se putea să nu fie prețuit de Roerich, care l-a numit mai tîrziu „tînar păzitor al mărețelor momente cînd arta contemporană se elibera de multe convenționalisme și prejudecăți“.

Odată începută, colaborarea lui cu Deaghilev nu s-a mai întrerupt. Rezultatele cele mai rodnice

le-a adus mai târziu munca în teatru. Numai în ceea ce privea divergențele ideologice, simțind inutilitatea încercărilor de a se aduce unul pe altul la „credința” sa, nu și-au mai reînnoit eforturile.

Lui Roercih i-au plăcut îndeosebi gândurile lui Deaghilev despre propaganda artei ruse în străinătate. Încă înainte de crearea oficială a *Mir iskusstva*, îi scria lui Aleksandr Benois: „vreau să am grijă de pictura rusă, s-o curăț și, în special, s-o ofer Occidentului, spre a o aprecia la adevărata ei valoare”.

Subliniind această „misiune” a lui Deaghilev, Roerich spune: „Planurile lui ținteau totdeauna gloria artei ruse. Dacă arta rusă este cunoscută acum în întreaga lume, acesta este într-o mare măsură meritul lui Deaghilev. Știa să aleagă pentru fiecare manifestare materialul cel mai potrivit. Mai presus de orice considerente personale, știa să acționeze pentru binele artei”.

La enumerarea pictorilor de la *Mir iskusstva*, numele lui V. A. Serov este amintit deseori cu rezerve. Or tocmai el a contribuit într-o măsură mai mare la ieșirea curentului din „vîrsta copilăriei”. Grabar considera pe drept că Serov „... a fost fără nici o îndoială, figura cea mai proeminentă dintre toți pictorii grupați în *Mir iskusstva*. E adevărat că el nu era unul dintre acei maeștri ai grupării care conferiseră revistei și întregului cerc fața ei specifică, dar a fost atît de unanim apreciat, încît s-a format un fel de recunoaștere tacită a lui, ca principală forță creatoare și cel mai temeinic sprijin al publicației.

Ce l-a atras pe Serov spre cercul tinerilor novatori? Devotamentul lor sincer pentru cauza artei? Nesocotirea curajoasă a dogmelor? Căutarea de drumuri noi în pictură? Neîndoios, toate acestea, în afară de intenția de a se lăsa încătușat de un program care ar fi putut dicta condiții creației sale. Serov, cum a fost, pictor de sine stătător, așa a rămas. Despre independența opiniilor și acțiunilor lui vorbește grăitor comportarea artistului în rezolvarea conflictului relativ la paternitatea decorurilor pentru baletul *Seherazada*. Fiind arbi-

tru în această dispută între Bakst și Benois, Serov a trecut de partea celui dintâi și, cu toată prietenia care-l lega de mulți ani de Benois, a rupt relațiile cu el.

În amintirile sale despre Serov, Roerich scrie: „Chipul lui... se prezintă proaspăt și folositor nu numai în artă, ci pentru toți cîți l-au cunoscut în viață. Tocmai în această trebuință de chipul său constă acea putere de convingere care a însoțit și creațiile lui și pe el însuși. Căci tocmai Serov spunea: «Oricum ar fi omul, cel puțin odată în viață tot va fi nevoit să-și arate adevărata față». Adevărata față a lui Serov este cunoscută tuturor prietenilor săi, sinceritatea și cinstea lui deveniseră proverbiale“.

În 1899, după moartea lui P. M. Tretiakov, direcția galeriei cu același nume a fost încredințată unui consiliu din care făceau parte A. Botkina (fiica lui Tretiakov), I. Ostrouhov, V. Serov și I. Tvetkov, membru al Consiliului municipal al Moscovei.

Serov insista să fie cumpărate operele principale ale celor de la *Mir iskusstva*. Considera că trebuie achiziționate și tablourile lui Roerich. În scrisorile lui către Ostrouhov se întîlnesc, printre altele, astfel de mențiuni: „Lucrarea interesantă a lui Roerich poate fi luată de altcineva, ce facem?... Sau: „Consiliul nostru este ideal: tabloul excelent al lui Roerich ne-a scăpat...“

Împotriva lui V. Serov se ridica de obicei I. Tvetkov care socotea „decadente“ toate tendințele noi în artă. I. Ostrouhov, cel care-l susținea totdeauna pe Serov, căuta să găsească aliați printre membrii cu dispoziții liberale ai Consiliului municipal. Între altele, exprimîndu-și poziția față de Roerich, îi comunica profesorului S. Muromțev:

„Roerich este un pictor talentat, eminent, care a dobîndit demult, încă din timpul lui P. M. Tretiakov, un loc de cinste în galeria noastră. De atunci continuă să lucreze neobosit, căutînd și dezvoltîndu-se. Tabloul său din anul trecut a fost cumpărat de Muzeul Alexandru III (este vorba de *Cobitorii* — n.a.). Cel din acest an îl vom

cumpăra noi. Este nou și original și, după părerea noastră, trebuie neapărat cumpărat”.

În scrisoare era vorba de tabloul *Se construiește orașul* (1902). Roerich tot n-a intrat în gruparea *Mir iskusstva*, dar a primit propunerea lui Deaghilev, susținută de Serov, S. Botkin (ginerile lui P. M. Tretiakov), de a participa la expoziții. Astfel, *Se construiește orașul*, și alte opere ale lui, au figurat la expoziția din toamna 1902, la Moscova, și la ultima, a cincea, expoziția *Mir iskusstva* din primăvara 1903, la Petersburg.

Chiar înainte de vernisaj, autorului i-a venit ideea să refacă ceva în tabloul *Se construiește orașul*; Deaghilev, aflând, a alergat acasă la Roerich în toiul nopții și l-a găsit în atelier lângă șevalet. După ce s-a uitat la tablou, a prins mâna pictorului și a exclamat:

— Nici o trăsătură de penel în plus! Iată, o expresie puternică! Jos cu formele academice!

Pînza l-a uimit pe Deaghilev prin tușe îndrăznețe, mari, „în genul lui Vrubel”, prin vioiciunea desenului și modul generos de „schițare”. De la mică distanță, tabloul nu producea nici un efect, dar era de ajuns să te depărtezi cîțiva pași și învia.

Roerich a rezolvat foarte subtil problema istorică a subiectului, găsind o expresie puternică a spiritului care-i îmboldea pe oamenii conduși de interesele obștei la fapte mari.

Cu rare excepții, *Se construiește orașul* a fost întîmpinat cu ostilitate. Presa capitalei își manifesta indignarea, considerînd aproape o profanare cumpărarea tabloului pentru Galeria Tretiakov. N-a rezistat nici Stasov. În articolul *Două expoziții decadente*, scris cu ocazia expozițiilor *Arta contemporană* și a cincea expoziție *Mir iskusstva*, s-a năpustit pentru prima oară, public, cu o critică vehementă împotriva lui Roerich, comparîndu-l cu „un miel blînd” care conform cunoscutului proverb, „suge la două oi”.

Cum a și presupus la timpul său Roerich, așa s-a și petrecut. Dar iată o trăsătură caracteristică a relațiilor dintre critic și pictor. N-a trecut nici un an și într-una din scrisorile către Roerich, Sta-

sov declară: „Nu te-am ocărit, nu te ocărăsc și nu intenționez să te ocărăsc — n-am pentru ce! Iar cine ți-a spus baliverne și calomnii, acelaia...”, mai departe urma una din cele mai puternice înjurături stasoviene.

Debutul lui Roerich la expozițiile *Mir iskusstva* a coincis cu lichidarea grupării însăși. La expoziția din 1903, la Petersburg, au venit mulți moscoviți. Tactica abilă față de ei, l-a ajutat mult pe Deaghilev în lupta împotriva *peredviжникilor*. Totuși, printre aliații din Moscova ai lui Deaghilev a început repede să crească nemulțumirea. Parțial ea a fost provocată de apucăturile de „dictator” ale lui Deaghilev, care venea la Moscova ca în feuda sa și, alegând tablouri pentru expoziție, nu ținea deloc seama de dorințele pictorilor.

Dealtfel, aceasta a servit mai mult ca pretext doar exterior pentru neînțelegeri. Cel interior se ascundea mai în adâncime — în marea deosebire a concepției creatoare a celor din Petersburg și a celor din Moscova. Cu tot numărul mare al celor din urmă, cei din Petersburg nu scăpau din mâini frâiele puterii și confereau grupării *Mir iskusstva* o tentă „aristocratică”, străină pictorilor moscoviți.

Din 1902, la Moscova a început o pregătire intensă pentru crearea unei noi uniuni expoziționale a pictorilor. Printre inițiatorii săi erau M. Nesterov, M. Vrubel, S. Korovin, A. Arhipov, A. Rîlov și alții. Nu se poate spune că ei urmăreau scopuri ostile față de *Mir iskusstva*. Dimpotrivă, exista chiar intenția de a se înțelege, pentru a organiza expoziții la date diferite și să permită astfel pictorilor să expună operele lor la ambele uniuni. Totuși se simțea că moscoviții, nemulțumiți de situația subordonării, vor face totul pentru dobândirea independenței.

Unitatea le-a dat moscoviților o mai mare dîrzenie, încît la deschiderea celei de a V-a expoziții *Mir iskusstva*, Deaghilev s-a găsit sub un puternic foc încrucișat. De-o parte s-au ridicat împotriva lui promotorii grupării care nu se prea înțelegeau între ei, iar pe de alta au atacat moscoviții ne-

mulțumiți de influența covârșitoare a celor din Petersburg, în toate acțiunile uniunii.

Chiar din primii ani ai existenței, la *Mir iskusstva* au început să se împletească strâns două tendințe. Una exprimată de năzuința lui Aleksandr Benois, de a crea o platformă stabilă pe baza unității ideilor estetice, care să confere grupării „personalitate”, să-i determine locul deosebit printre alte tendințe creatoare. A doua s-a manifestat în atragerea celor mai talentați pictori. Cu toată această activitate organizatorică se ocupa Deaghilev, fără a prea ține seama că era greu de crezut că mulți pictori atrași de grupare, vor urma fără rezerve orientările ei programatice.

Nu se poate spune că aceste două tendințe, care la prima vedere se excludeau una pe alta, au fost cauza divergențelor de neîmpăcat între Benois și Deaghilev. Doar primul era de acord cu „necesitatea practică” de a crea un front larg pentru lupta împotriva *peredvižnikilor*, iar concepțiile estetice ale celui de-al doilea găseau un ecou puternic la Benois. Totuși Benois și Deaghilev abordau deseori în mod diferit rezolvarea problemelor celor mai spinoase. Așa, de pildă, când revista *Mir iskusstva* a fost amenințată cu suprimarea, Benois i-a scris lui Grabar¹: „... în străfundul sufletului meu mai licăre visul unui cerc restrâns și despre altele. Totuși, se vede că asta nu se va întâmpla... Doar pînă acum n-a existat nici o «uniune»! Nu vorbesc despre o unire a Petersburgului cu Moscova; aceasta, se pare, este o problemă peste puterile noastre, fiindcă trebuie să ai de-a face cu sentimente primare, dar eu vorbesc despre uniune cel puțin în Petersburg. Nici ea nu există. Acesta este punctul cel mai slab, iată ce trebuie îndreptat”.

Deaghilev căuta ieșirea din situația creată, într-o cu totul altă direcție. S-a adresat lui Cehov, cu rugămintea de a intra în componența redacției și

¹ GRABAR. Igor Emmanuilovici, pictor și critic de artă; membru activ al Academiei de artă a U.R.S.S. A făcut parte din gruparea *Mir iskusstva*.

îi scria: „... soarta viitoarei reviste și, în general, a întregii acțiuni, depinde de atitudinea dumneavoastră față de ea. Aceasta nu este o frază — și iată de ce: o reînnoire la *Mir iskusstva* nu se poate produce decît prin a atrage în ea forțe noi... Avem absolută nevoie de ajutor, de sprijinul unui om aflat în afară de spiritul nostru de gașcă și, în același timp, apropiat nouă și prețuit de noi...”

Cehov a refuzat propunerea lui Deaghilev, pretextînd sănătatea șubredă și arătînd că nu dorește să colaboreze cu D. Merejkovski.¹ Dar, în general, misiunea unificatoare a lui Deaghilev a adus pentru *Mir iskusstva* multe izbînzii. Tot atît succes au avut și eforturile lui Benois pentru răspîndirea și recunoașterea noilor idei estetice. Totuși, era evident că celor de la *Mir iskusstva* le lipsea ceva, anume ceea ce făcea la început tăria *peredvijnikilor*, — o idee socială progresistă pentru timpul său. De aceea divergențele interioare ascundeau o primejdie deosebită pentru unitatea organizatorică a uniunii lor.

Imposibilitatea de a uni oameni care gîndesc diferit pe baza unui program estetic, ostilitatea deschisă dintre grupul literar al redacției revistei și pictori, nemulțumirea moscoviților față de cei din Petersburg, au ajuns la asemenea proporții încît Deaghilev, în discursul său de deschidere al celei de-a V-a expoziții *Mir iskusstva*, a găsit necesar să propună celor adunați să se pronunțe despre munca ulterioară și schimbările posibile în organizarea expozițiilor.

Ca răspuns a urmat numaidecît o critică acerbă din partea moscoviților, care doreau să lărgască componența juriului. Lor li s-au alăturat pe neașteptate Braz, Bilibin și alți pictori din Petersburg. Ultima lovitură hotărîtoare a fost dată de Aleksandr Benois. Această opoziție era expresia unei totale neîncrederi în Deaghilev, al cărui rol conducător în toate treburile organizatorice ale uniunii nu se punea la îndoială. De aceea nimeni n-a fost uimit, cînd după dezbateri furtunoase,

¹ MEREJKOVSKI, Dmitri Sergheevici (1866—1941) — scriitor și critic rus.

s-a ridicat Filosofov și în auzul tuturor a zis:
— Ei, slavă Domnului. Iată, deci sfârșitul.

Într-adevăr, după 1903, activitatea expozițională a uniunii s-a întrerupt, iar în anul următor, a fost nevoie să fie lichidată și revista.

Majoritatea celor de la *Mir iskusstva* s-au alăturat „Uniunii pictorilor ruși“, creată de moscoviți. La Petersburg a apărut o uniune expozițională, „Arta contemporană“. Roerich a participat la expozițiile ambelor uniuni iar operele sale, în rezolvarea problemelor pur estetice, se deosebeau puțin de tendința adoptată de *Mir iskusstva*.

Pentru aprecierea creației pictorilor de la *Mir iskusstva* criticul S. Makovski a trebuit să introducă în uzanța criticii de artă termenul special „retrospectivism“, fiindcă, istoria în adevăratul înțeles al acestui cuvânt, îi preocupa prea puțin. De exemplu, minunatele „versailles-uri“ ale lui Benois nu oglindesc deloc istoria Franței, așa cum neîntrecutele sale ilustrații la *Călărețul de aramă* al lui Pușkin nu pot pretinde cîtuși de puțin că dezvăluie însemnătatea istorică, pentru Rusia, a epocii lui Petru cel Mare. Filosofov a remarcat pe bună dreptate în legătură cu acest lucru: „Atitudinea ta față de istorie a fost totdeauna fiziologică. Tu îndrăgești viața de toate zilele, intimitatea, estetica istoriei, iar arhitectura ei, legătura ei cu trecutul și prezentul nu te interesează“.

Roerich era un savant, pentru el primul loc îl ocupa cunoașterea destinului istoric al omenirii, iar nu înțelegerea sferei limitate a concepțiilor estetice și a gusturilor trecutului. De aceea creația lui nu era niciodată stimulată de căutări pur estetice, ceea ce îl îndepărta de unii de la *Mir iskusstva* și uneori provoca o răceală reciprocă.

Jaloanele după care își croia ferm drumul Roerich-pictorul erau dinainte fixate de Roerich-savantul. Tocmai aceasta face arta lui Roerich atât de unitară și convingătoare.

V.

„FERMECÎNDU-NE PRIN MIT, ÎNȚELEPCIUNEA NE ATRAGE“

În anii 1903 și 1904, Roerich și soția sa Elena Ivanovna, au vizitat peste patruzeci de orașe rusești. Printre ele: Iaroslavl, Kostroma, Kazan, Nijni-Novgorod, Vladimir, Suzdal, Iuriev-Polski, Rostov Veliki, Smolensk, Vilna, Izborsk, Pskov. În anii următori, pictorul a fost deseori în regiunea Smolenskului, la Valdai, în împrejurimile Novgorodului, în regiunea Baltică, în Karelia și Finlanda. Legende, obiceiurile, meșteșugurile, muzica populară, veșmintele vechi, arhitectura procurau artistului o substanță îmbelșugată pentru creație. Rîurile albastre, pădurile de smarald, lacurile răcoroase, covoarele înflorite ale pajiștilor, depărtările deluroase, zorile dulci și apusurile purpurii au intrat pentru totdeauna în viața lui. Suflul veșnic tînăr și viguros al poporului i se arăta lui Roerich în înțelpciunea fără de sfîrșit a oamenilor, care au transmis din generație în generație: *fii gata să mori, dar aruncă sămînța în ogor.*

Atent observa pictorul pe asprii pescari din Novgorod, găsea printre ei pe urmașii demni ai lui Aleksandr Nevski¹ și Marfa Posadnița² și prezicea: curînd Rusia va arăta poporului tezaurele sale as-

¹ NEVSKI, Aleksandr (1220—1263) — marele cneaz din Vladimir și din Novgorod.

² Posadnița Marfa, sec. al XV-lea — conducătoarea boierilor din Novgorod, care se împotriva unirii cu statul moscovit.

cunse. Nu se temea să recunoască: „... e greu să afli de unde și cu ce să începi la acest popor...“, dar credea cu hotărâre, că „... vor veni apoi alții. Vor găsi căi noi. Apropieri mai potrivite. Dar nimeni nu va spune că am căutat pe locuri goale. Merită să scotocești“.

În călătoriile din anii 1903—1904, a realizat o serie întreagă de studii de arhitectură, numite de S. Ernst „Panteonul fostei noastre glorii“. Seria număra aproape 90 de opere, dintre care: *Rostov Veliki, Mînăstirea Peciorsk, Turnurile din Smolensk, Zidul cetății Izborsk, Mînăstirea Invierii de la Uglici, Vechiul Pskov, Nijni Novgorod: Turnurile cetății*. În ideea pictorului toate aceste opere trebuiau să înfățișeze grandioasa cronică de piatră a țării, în care s-au immortalizat măreția duhului și caracterul poporului-constructor.

Roerich a rezolvat admirabil această sarcină. Pictorul a redat expresiv caracteristicile constructive ale clădirilor, particularitățile stilului epocilor îndepărtate, iar arheologul experimentat le-a redat frumusețea de la început, unică.

În iarna 1904, aceste lucrări au fost expuse într-o expoziție anume: *Monumentele trecutului artistic*. Expoziția s-a bucurat de-o mare audiență la public. Guvernul a hotărît să achiziționeze întreaga serie pentru Muzeul Rus, dar a început războiul cu Japonia și fericita intenție a fost dată uitării.

Mai târziu, studiile de arhitectură au avut o soartă amară. Negustorul Grinvald s-a gândit să organizeze în cadrul expoziției din 1906 — pentru prima oară în Statele Unite ale Americii — o mare secție de artă rusă. Au fost adunate opt sute de tablouri de pictori celebri, printre ele șaptezeci și cinci lucrări de-ale lui Roerich, în majoritate studii de arhitectură. Grinvald n-a reușit să plătească la timp vama și toate operele secției ruse au fost confiscate și vîndute la licitație. Aflînd asta, pictorii ruși au intervenit. Au scris la diferite instituții, s-au adresat ambasadorului rus la Washington și la „forul suprem“ (țarul — n.tr.). La început au reușit să obțină rezoluția „forului suprem“ — „pictorii trebuie ajutați“. Dar

ministerul de resort s-a arătat nedumerit — cum trebuie ajutați pictorii? Au cerut explicații. Nicolae al II-lea s-a considerat prea des deranjat cu aceste întrebări și-a pus apostila: „Refuzați“. Scurt.

Cît timp a durat această corespondență, a venit știrea că vama americană, nesfiindu-se de nimic, vînduse la licitație întreaga secție rusă a expoziției. Opt sute de tablouri se răspîndiseră prin Statele Unite și America de Sud. Mult mai tîrziu Roerich a aflat că treizeci și cinci dintre lucrările sale nimeriseră la Muzeul de pictură din Oakland, în California. În 1963 ele au fost predate Muzeului Roerich din New York. Aceste studii prezintă astăzi o valoare inestimabilă, fiindcă multe din ansamblurile arhitectonice înfățișate de pictor au pierit pentru totdeauna în timpul războiului.

În 1903 Roerich și Elena Ivanovna au vizitat pentru prima oară moșia Talașkino, a Mariei Klavdievna Tenișeva. Moșia, împrejmuită de stejari seculari, arțari și mesteceni cu trunchiuri albe, se întindea pe o colină pitorească, la 15 kilometri de Smolensk. Talașkino atrăgea atenția multor pictori ruși. Proprietara îndrăgea din inimă arta. Studiasse cu Repin la școala de desen tehnic a lui Știgliț, din Petersburg, în Italia și la Paris. De o mare cultură și cu un orizont larg, Tenișeva întreba îngrijorată: „... de ce vechea noastră Rusie a devenit atît de străină de noi? De ce nu pictorii dictează moda, ci funcționarii și negustorii, care nu știu ce este sufletul național“?

La sfîrșitul anilor '90, Tenișeva a creat Școala de desen din Smolensk și a deschis ateliere la Talașkino. Într-o scrisoare trimisă lui V. Vasnețov, îi scria: „Atelierele mele din Talașkino sînt o dovadă a artei ruse. Dacă această artă ar atinge perfecțiunea, ar deveni mondială“.

Tenișeva îi cunoștea bine pe Vrubel, Nesterov, Repin, Serov, Levitan, Aleksandr Benois, Maliutin, K. Korovin, Golovin, Bilibin, Iakuncikova, Polenova și li se adresa deseori pentru sfaturi. La Talașkino, tineretul învăța desenul, modelajul, compoziția, broderia artistică, împletirea dante-

lelor, sculptura în lemn și alte meserii artistice. La Moscova a fost deschis un magazin special „Rodnik” („Izvorul”) și, curînd, produsele atelierelor din Talașkino au devenit cunoscute.

„Cercetez Talașkino. Se vede că prin necesitatea sufletească, conștiința unui teren solid și temeinic a pornit acțiunea școlilor și muzeului din Talașkino”, — scria Roerich.

Programul multilateral al școlilor și atelierelor din Talașkino arată că, Tenișeva și colaboratorii săi puneau multă nădejde în însemnătatea de cultură generală a operei lor. Roerich scria: „Lîngă vatra sacră, departe de molima orașelor, poporul făurește obiecte nou gîndite, fără servilismul robului, fără marca fabricii, făurește frumosul cu dragoste și pe îndelete. Iarăși revin în minte preceptele strămoșilor, frumusețea și trăinicia lucrurilor vechi. În tineret se nasc cerințe noi și se întăresc prin exemplu viu. N-au timp să fugă la cîrciumă; și fără ea crezi în sărbătoare, cînd în jur se arată atîta preocupare adevărată, atîtea realizări minunate, ce te depărtează de viața monotona de toate zilele”.

Desigur, și Tenișeva și Roerich atribuiau o prea mare importanță experienței din Talașkino și proporții imposibile de realizat sub țarism. Dar Roerich a atins la timp problema importanței de stat a educației estetice a poporului și rolul pe care-l joacă în această educație arta aplicată. „Poate oare industria să nu fie artistică?” — întreba Roerich și răspundea: „Nu, dacă arta trebuie să pătrundă adînc în întreaga viață și să atingă toate mișcărilor creatoare ale omului”. De aceea el considera ca nepotrivit însuși termenul „arta aplicată”, cu care de obicei era legată noțiunea de ceva secundar, accesoriu. După părerea lui, arta este indivizibilă, pînă și un nasture făcut de Benvenuto Cellini merită o mai înaltă apreciere artistică, decît o pictură sau o sculptură mediocră.

Antrepriza burgheză dicta artiștilor din popor gusturile îndoielnice ale consumatorilor. De aceea mulți pictori ruși au susținut cu înfocare inițiativele lui Mamontov și Tenișeva, în crearea ate-

lierelor de artă. Trebuie să recunoaștem cum se cuvine energia unui V. Vasnetov, E. Polenova, M. Vrubel, I. Repin, V. Serov, K. Korovin, S. Maliutin, care au slujit cauza renașterii tradițiilor artei aplicate ruse.

După desenele lui Roerich, în atelierele din Ta-lășkino au fost executate un divan, o masă, un fotoliu, o bibliotecă. Ele erau destinate unei camere, ai cărei pereți trebuiau să fie decorați cu trei frize pe tema *Nordul. Vinătoarea*. Proiectul lui Roerich era marcat de unitatea stilului, dovădind un înalt gust artistic și cunoașterea artei popoarelor nordice, de unde erau luate elementele pentru desene. Obiectele, create după schițele lui, uimeau imaginația prin unicitatea lor muzeală. În ele s-a manifestat mai mult arheologul, decât pictorul.

Și aceasta este de înțeles; Roerich era preocupat de viitorul culturii naționale ruse. El se comporta cu grijă față de creația populară și acorda arheologiei un rol mai activ decât se obișnuia.

Printre cercetările lui arheologice, un loc de frunte îl ocupă deschiderea în 1902 a săpăturilor la movilele de la Bejetk, regiunea Novgorod.

Amestecate cu unelte neolitice de piatră, se găseau în ele sute de podoabe din chihlimbar, făurite acum 4 000 de ani.

Cel mai interesant în aceste săpături și în cele care au urmat era descoperirea semnelor unei destul de avansate culturi în perioada neoliticului pe teritoriile actualelor județe Novgorod și Tver. Figurine de oameni, găsite de Roerich pe lacul Piros, au provocat atîta senzație, încît profesorul N. I. Veselovski s-a grăbit să le declare falsuri. Dar, cînd în anul următor, Veselovski însuși, cu un grup de studenți, au plecat la locul săpăturilor neterminate, autenticitatea celor găsite de Roerich s-a confirmat pe deplin. În 1905, la congresul arheologic din Franța, Roerich a înfățișat descoperirile sale. Specialiștii le-au comparat cu obiectele clasice ale Egiptului.

Multe așezări din veacul de piatră au fost cercetate de Roerich pe teritoriul nord-vestic al Ru-

siei. Cămorile arheologice au fost începutul minunatei colecții a pictorului, care pe urmă a fost completată de exponate din Scandinavia, Franța, Elveția. Colecția cuprindea peste o sută de mii de obiecte din epoca de piatră.

În articolele sale Roerich arăta convenționalismul împărțirii istoriei culturii umane în epoca de piatră, de bronz și de fier și propunea să nu se tragă concluzii despre nivelul cultural al uneia sau alteia dintre epoci, bazându-se numai pe materialul din care, în această epocă, se fabricau uneltele muncă. Cel puțin tot atât de importante trebuie considerate caracterul muncii și ansamblul felului de viață.

Semnificativ este interesul lui pentru epoca de piatră. I se părea că multe enigme ale evoluției societății umane își pot găsi explicația studiind tocmai această perioadă. În articolul *Izvoarele*, Roerich scria: „Cercetătorii deseori s-au mirat că în epoca de piatră, pe diferite continente, despărțite, se găsea aceeași tehnică și aceleași deprinderi de ornamentare. Desigur, nu se puteau presupune relații între acești vechi aborigeni... Observând aceste analogii, se pot trage concluzii psihologice instructive despre similitudinea expresiilor umane. Deci și căile spre provocarea acestor expresii trebuie să fie similare”.

Foarte rodnice au fost săpăturile lui Roerich în 1910, la Novgorod. Începînd să sape în locuri încă necercetate, el a descoperit șapte straturi ale orașului. Cel mai vechi aparține începutului celui de-al IX-lea secol. Noile descoperiri arheologice constituiau un material extrem de prețios pentru istoria ținutului Novgorod. Roerich voia să păstreze pentru viitor secțiunea tuturor straturilor descoperite. Se propunea întărirea șanțului, construirea unei scări solide pînă la cele mai timpurii straturi și a unui șopron cu deversori. Bani erau, dar a fost nevoie de permisiunea guvernatorului. Roerich și colegii săi din regiune s-au dus cu propunerea lor. „Spre mirarea noastră am primit un refuz, — își amintește pictorul. — Cauza principală este extrem de originală: pe maidane se preumblă porci și ei pot cădea în șanțuri. Cel puțin

să se fi îngrijit de copii, părintele urbei, dar nu tocmai de porci. Cu o porcărie s-a terminat dealtfel totul. Și a trebuit să cheltuim ultimii bani pentru astuparea șanțurilor“.

În cercetările arheologice Roerich mergea succesiv de la studiul neoliticului spre epocile mai recente. El considera neoliticul, preistorie. Dar de la granițe începe istoria pământului rus? Doar nu din secolul al IX-lea, când, după cum se indică în letopiseți, au fost chemați varegi. Roerich era mai mult decît sceptic în ce privește această versiune oficială. Doar în același letopiseț, încă înainte de pomenirea lui Riurik, este spus că „slavii i-au izgonit pe varegi peste mare și nu le-au dat bir“.

Apariția pe arena mondială a puternicului stat Kievian și a Novgorodului cu largile sale legături comerciale, a fost precedată de adînci procese istorice. Tocmai ele îl interesau, în primul rînd, pe Roerich-istoricul.

După epocile preistorice, „marele șes al Rusiei și Siberiei, — scrie pictorul —, a fost arena trecerii tuturor popoarelor migratoare. Din adîncurile Asiei au trecut spre șesurile ruse nenumărate triburi și clanuri. După semne ce aparțin întregii omeniri a epocii de piatră, întîlnim în adîncul pământului rusesc, în epocile următoare, cele mai neașteptate stratificări; compararea acestor lucruri neașteptate ne ajută să deslușim chipul adevăratei vieți ruse“.

„Trecerea tuturor popoarelor migratoare“ pe vechile pămînturi rusești s-a produs mai ales de la est spre vest. O presiune permanentă din răsărit pe granițele ei a suferit și Rusia Kieviană. Din timpurile lui Sveatoslav, ea își lărgea domeniile spre soare răsare.

Ce concluzii trage Roerich din aceasta studiind istoria culturii naționale ruse? Ajunge la convingerea că, timp de multe secole, influențele orientale asupra Rusiei erau mai active decît cele din occident. Prin urmare, trebuie studiate anume aceste influențe orientale.

Roerich-savantul este de asemenea preocupat de problema relațiilor triburilor slave cu popoarele 86

nordului. Primele săpături pe care le face în regiunile nord-vestice ale Rusiei îi dau un material foarte bogat tocmai pentru studiul acestei probleme. El are o apreciere foarte înaltă a nivelului de dezvoltare a popoarelor Nordului și consideră că influența culturii scandinave în cel de al X-lea veac se întindea peste întreaga Europă. Prin cuprinsul statului rus trecea „marele drum de la Varegi la Greci”. Pe acest drum au existat cândva colonii scandinave. Slavii au putut prelua multe și din obiceiurile vitejilor oameni ai Nordului. Dar, în comparație cu orientul, influențele din nord au fost mai târzii și mai limitate.

Orientul, despre care Roerich auzise atâtea în copilărie, ocupa din ce în ce mai mult gândurile sale. Chiar și în epoca tătarilor, pe care el însuși o numește „epoca detestabilă”, găsește momente instructive. „Se uită — scrie savantul — că leagănul misterios al Asiei a hrănit acești oameni uimitori și i-a înzestrat cu darurile bogate ale Chinei, ale întregului Industan, ale Tibetului. În lucrarea săbiilor tătare, Rusia asculta din nou povestea despre minunile pe care le-au cunoscut odată isteții negustori arabi ai Marelui drum spre greci... Fără să observe, tătarii au luat anticele culturi ale Asiei și tot fără să vrea, plini de dispreț pentru tot ce era învins, le-au răspândit pe șesul rus”.

Aceste opinii ale lui Roerich asupra istoriei ruse, i-au determinat cercetările științifice ce-au urmat, s-au reflectat viu în creația lui și au avut o influență hotărâtoare asupra drumului vieții sale. Roerich s-a arătat adversar hotărât al celor care considerau că progresul Rusiei a început cu activitatea lui Petru I și că numai ea a pus Rusia în contact cu adevăratele tezaururi ale culturii și civilizației.

Aceste idei le promovează și în pictură. În tablourile sale se ivește chipul antic al pământului slav. Oamenii săi nu sînt deloc sălbatici primitivi. Despre munca lor felurită, organizarea socială dezvoltată, despre obiceiurile interesante povestesc pînzele *Construiesc luntre* (1903), *Slavii pe Nipru*

(1905), *Fac veșminte* (1908), *Strîng birul* (1908) și altele.

Arătînd vremurile îndepărtate, Roerich pune parcă întrebarea — N-am risipit noi oare pe drumurile străbătute ceva foarte util, n-am neglijat oare acest „trecut” care nu se învechește niciodată? După părerea lui, din acest trecut care nu se învechește fac parte simțul demnității umane, bunăvoința în relațiile dintre oameni, originalitatea orînduirii vieții și veșnicul avînt spre frumusețe, spre perfecțiune. Dacă în societatea contemporană cu el sînt surpate temeliile morale, dacă scade interesul pentru artă, dacă frumusețea părăsește viața omului, atunci despre ce progres social, despre ce prosperitate poate fi vorba?

În 1904, Roerich a fost invitat de societatea „Manes”, din Praga, să deschidă acolo o expoziție. O expoziție în străinătate este o mare cinste pentru un pictor tînar. Ea a fost deschisă în primăvara anului 1905. Legat de serviciu, Roerich n-a putut să asiste la vernisaj. Presa din Praga lăuda cum se cuvine „visurile trecutului” lui Roerich. Dar, după propriile lui mărturisiri, gîndurile sale nu era preocupate de trecut, ci de viitor.

Cum și-l închipuia Roerich, cum voia să-l vadă pentru el și țara lui?

Străin de mișcarea revoluționară, el a înțeles în felul său evenimentele anului 1905.

Totul, se pare, arăta că numai aplicarea măsurilor cele mai radicale poate ameliora starea mizerabilă a poporului. O înțelegea desigur și Roerich. Dar nu putea renunța la părerile lui. În toate circumstanțele, arta cu căutările frumosului rămînea pentru el forța principală, capabilă să transfigureze omul și să schimbe din rădăcini viața socială. Evenimentele din 1905 n-au făcut decît să întărească activitatea artistico-iluministă a lui Roerich.

În primăvara lui 1906, cu toată împotrivirea lui M. P. Botkin și I. I. Tolstoi, Roerich este numit director al școlii Societății pentru promovarea artelor. Pleacă în străinătate pentru a studia experiența învățămîntului artistic. După ce vizitează Germania, Franța, Suedia și Italia, s-a întors în 88

toamnă la Petersburg și s-a apucat de reorganizarea activității de învățământ la școala Societății pentru promovarea artelor. Conservatismul cadrelor didactice alese tendențios îi creaseră o reputație atât de neînvidiat, că Aleksandr Benois a remarcat cu ocazia schimbării conducerii: „De la domnul Sabaneev, Roerich a primit o moștenire, pe care oricare altul ar ezita să o primească, cu atât mai mult cu cât această moștenire se găsea sub tutela unor persoane destul de puternice și întru totul asemănătoare domnului Sabaneev“.

E. A. Sabaneev fusese directorul școlii din 1883. El era susținut de Mihail Petrovici Botkin și de contele I. I. Tolstoi, hofmaistru al curții maiestății sale, vicepreședinte al Academiei artelor, ministru al învățământului în cabinetul lui Vitte și „mîna dreaptă“ a marelui duce Vladimir Aleksandrovici.

Cu astfel de răuvoitori, Roerich avea nevoie de susținere și, desigur, tot din „sferele înalte“. I-a venit în ajutor principesa Evghenia Maksimilianovna de Oldenburg. Ea patrona Societatea Sfînta Eugenia, a surorilor de caritate și alte instituții, fiind totodată și președinta Societății pentru promovarea artelor.

Sub conducerea lui Roerich, în decursul câtorva ani, școala Societății a devenit de nerecunoscut. Aleksandr Benois numea această transformare — o minune și scria: „Această minune s-a petrecut datorită energiei unui singur om, a unui pictor, Roerich, care merită din ce în ce mai multă stimă pentru consecvența cu care luptă pentru instaurarea artei vii și împotriva mortificării și birocratismului. Roerich, în numele bunei sale cauze, este gata să-și asume fapta eroică de a avea relații cu oamenii cei mai plictisitori și în același timp își promovează iscusit linia, fără să-i jignească prea mult, fără să-și grăbească prea mult ofensiva. În schimb, realizează aceasta cu rezultate cu atât mai mari și mai sigure“.

Într-adevăr, reprezentanții familiei domnitoare și creaturile lor, cu care pictorul avea deseori de-a face, revendicau „o abordare specială“. Se știe că, lucrînd la portretul lui Nicolai II, Serov a trebuit

să arate pînza Aleksandrei Fiodorovna (țarinai. Împărăteasa a găsit de cuviință să facă unele observații privind desenul și compoziția. Pictorul, buimăcit, nu s-a reținut, i-a întins paleta și i-a propus să termine ea portretul soțului său încoronat.

La una din expoziții, Aleksandra Fiodorovna l-a „fericit“ cu observația ei și pe Roerich. Aruncînd o privire exigentă asupra *Taberei polovțiene*, a întrebat cu severitate cum de-a putut nimeri noroiul pe cer. Cu șovăiala propriei lui, țarul, care o însoțea, a emis presupunerea că, poate, nu era noroi, ci fumul unui rug.

Odată, președintele Academiei de științe, marele duce Konstantin Konstantinovici a criticat violent un studiu nevinovat al lui Braz, iar pe urmă l-a întrebat pe Roerich: „De ce felinarul este strîmb?“ El a ales răspunsul cel mai pe înțelesul marelui duce: „S-o fi rupt“. Răspunsul n-a plăcut. Pictorul își mai făcuse un răuvoitor.

Nu este de mirare că, dacă un atît de „înalt patronaj“ pune asemenea întrebări, comportarea față de artă se arată uneori și din partea funcționarilor în forme destul de ciudate. Așa, de pildă, înainte de deschiderea uneia dintre expozițiile anuale ale școlii Societății pentru promovarea artelor, a sosit locțiitorul guvernatorului orașului, generalul Wendorf. Acesta s-a legat de lucrările clasei de nuduri. „Expoziția poate fi vizitată de persoane onorabile cu fiicele lor, iar aici sînt așezate sculpturi și agățate picturi de nepermis pentru o societate aleasă“.

Este chemat Roerich. Generalul interzice cu desăvîrșire deschiderea expoziției cu lucrările clasei de nuduri. Roerich refuză categoric să scoată lucrările expuse. Pînă la urmă generalul a avut o idee „genială“. A propus, ca un compromis, să se acopere „locurile inadmisibile“. „Nu-mi permit să hotărăsc unde începe și unde se termină inadmisibilul, — a spus Roerich, — și de aceea vă rog, în prezența profesorilor, să indicați ce anume trebuie acoperit“.

Generalul a plecat furios, Roerich chemă profesorii și elevii și le comunică hotărîrea originală

a generalului. Hotărîrea trebuia îndeplinită, dar în ce privește modul de îndeplinire n-au fost primite instrucțiuni precise și Roerich a spus că el nu va stînjiți inițiativa executanților.

N-a trecut nici o oră și elevii surîzători ai claselor superioare l-au anunțat că totul a fost executat. Roerich s-a dus în expoziție și a găsit acolo o animație neobișnuită. Elevii făcuseră din hîrtie gofrată colorată fustițe și pantalonași, de ți-era mai mare dragul! Spre seară sălile expoziției erau pline de lume. Vizitatorii se agitau, rîdeau, se indignau, în ziare au apărut articole pline de revoltă.

A doua zi a venit la Roerich al doilea iocșitor al guvernatorului, Lîsogorski și, sfios, a început: „Domnule profesor, asta e un scandal!” — „Da, și încă ce scandal regretabil, — răspunse Roerich. — Personal regret enorm dispoziția generalului Wendorf”. Lîsogorski continuă: „Dar nu se poate să rămîină așa. Trebuie găsită o ieșire”. — „Din păcate, ieșirea nu depinde de mine, ci de guvernatorul orașului”, — parează Roerich. După lungi tratative Lîsogorski a rugat să se scoată din expoziție cel puțin un studiu, pentru a nu știrbi autoritatea șefului superior.

Reorganizarea școlii Societății pentru promovarea artelor o începuse Roerich cu reînnoirea cadrelor de profesori. La școală au fost invitați V. Mate, Ia. Tîonglinski, I. Andreletti, G. Malîșev, I. Bilibin, K. Vroblevski, V. Șuko, A. Șusev, D. Tiulin din Paleh¹ și alții.

Roerich a restabilit ședințele regulate ale consiliului pedagogic, care în timpul lui Sabaneev se aduna doar de două ori pe an, înainte de examene. În consiliu se discutau colegial toate problemele importante. În munca sa se simțea o bună coordonare și seriozitate. A. Rîlov amintește: „Ședințele consiliului nu erau plictisitoare, fără discuții sterile. Ideile despre vreo reformă, Roerich le pune în discuție în prealabil cu doi-trei tovarăși apropiați (Bobrovski, Himon și eu), iar pe urmă discuta în

¹ PALEH — orașel din Uniunea Sovietică, celebru prin atelierele sale în care se produc obiecte din pastă de hîrtie ornate cu miniaturi.

„fumoar“ cu alți profesori, afla părerea lor și astfel pregătite, le expunea adunării generale a profesorilor. Problema era deja atât de chibzuită, că nu mai provoca obiecții și era adoptată în unanimitate“.

Se pare că multe din experiențele din Talașkino au folosit lui Roerich la școala Societății pentru promovarea artelor. Tocmai aici se puteau realiza ideile despre sinteza artei, despre indivizibilitatea sa în artă *aplicată* și artă *pură*. La școală erau clase în care erau pregătiți specialiști pentru industria de artă aplicată. Roerich a lărgit simțitor programul lor. Clasa de ceramică, pictură pe porțelan și faianță au fost transformate în ateliere. Au fost înființate clase de grafică, de arta medaliilor, de animalistică. Roerich dădea libertate inițiativei creatoare a profesorilor. Ei se însuflețeau pentru munca lor și antrenau după ei și pe elevi. În programul școlii au fost introduse lecții de muzică și cântatul în cor. Pentru lărgirea orizontului elevilor se organizau excursii la Novgorod, Pskov și vizitarea muzeelor din capitală.

Răbdarea, consecvența, talentul organizatoric ale lui Roerich, îndemînarea sa în colaborarea cu oamenii au făcut din școala Societății pentru promovarea artelor una din cele mai mari și democratice instituții de învățămînt din țară. Porțile ei erau larg deschise pentru toți cei ce voiau să se inițieze în artă. Tineretul muncitor, meseriașii, studenții, marinarii, soldații, țăranii aveau acces liber la școală.

Roerich acorda o atenție specială dezvoltării rețelei secțiilor, atelierelor și claselor duminicale suburbane. Tocmai în aceste secții și clase contingentul de bază al elevilor era format din tineretul muncitor. Scopul acestor secții era pregătirea cadrelor pentru industria de artă aplicată și întreprinderile în care se cereau specialiști în desen tehnic. Programul obligatoriu de specialitate a fost lărgit de Roerich prin introducerea lecțiilor de învățămînt general de artă, ceea ce s-a resimțit pozitiv în ridicarea nivelului cultural al elevilor.

Roerich nu numai conducea școala, ci găsea timp și pentru a predă. De obicei el conducea clasa de compoziție. Metoda sa de predare se deosebea printr-o anumită singularitate. Propunând o temă, Roerich o explica pe scurt și în câteva cuvinte povestea ce soluție compozițională a acestei teme ar fi ales el însuși. Dar în același timp accentua că, părerea sa personală nu este obligatorie pentru elevi și va fi mai bine dacă fiecare din ei va putea rezolva problema în felul lui.

Peste o săptămână toate schițele pregătite erau atârinate în atelier pentru examinare. Roerich se oprea în fața fiecăruia nu doar pentru a o evalua, ci o și analiza minuțios discutând-o împreună cu elevii. După mărturia lor, Roerich evita aprecierile aspre-negative. Chiar în lucrările cele mai slabe el încerca să găsească ceva pozitiv.

Conducând una din cele mai mari școli de artă din Rusia, Roerich nutrea planuri de transformare a orînduirii vieții poporului prin inițierea lui în adevărata artă. El scria:

„În înțelegerea contemporană a artei a fost recunoscut meritul așa-zisei arte aplicate care, pătrunzând în toate detaliile traiului, alimentează într-adevăr viața poporului cu rădăcinile ei însuflețitoare. Astfel, dezvoltând în ultimul timp ateliere pentru diferite producții artistice, școala Societății imperiale pentru promovarea artelor a acționat just, răspunzând cerințelor timpurilor actuale.

Iar acum, îngrijindu-ne de avîntul artei care să cuprindă întregul popor, devine clar următorul lucru: înțelegerea profundă a tuturor ramurilor producției artistice nu se poate consolida decît fiind conștienți că arta este unică; conștienți că arta obiectelor traiului de toate zilele nu devine semnificativă decît în legătura organică cu creația cea mai bună și superioară“.

Cam în același timp Roerich a început să lucreze și pentru teatru. Un cunoscut om de teatru și antreprenor, N. B. Drizen, i-a propus în 1905 să facă scenografia cîtorva piese pentru *Starinnii Teatr* (Vechiul Teatru) din Petersburg. Roerich pri-

mește propunerea. Pasiunea pentru teatru, dragostea pentru muzică l-a împrietenit cu mulți compozitori, cântăreți, muzicanți, artiști, între care N. Rimski-Korsakov, A. Leadvov, S. Prokofiev, I. Stravinski, F. Șaleapin, V. Zavadski, K. Stanislavski.

Cercul intereselor și cunoșcărilor din lumea muzicii se lărgea și datorită soției, Elena Ivanovna. Ea studia serios muzica, era pianistă admirabilă și pe deasupra verișoara primară a lui Musorgski. „Prin viața noastră acest nume a trecut în fel și chip, întâlnindu-ne mereu în cele mai neașteptate combinații, — scria Roerich. — Iată, îmi amintesc cum în atelierele Societății pentru promovarea artelor, sub conducerea lui Stiopa Mitusov, răsună corurile lui Musorgski. La A. A. Golenișcev-Kutuzov se execută *Comandantul de oști*. Stravinski schițează o melodie a lui Musorgski: *Răsună Noaptea pe muntele Pleșuv*. Și iată că la Paris, Șaleapin o învață pe raskolnița¹ să cînte din *Hovanșcina*. „Păcat, păcat de moarte!“ Săraca raskolnița nu reușește deloc să redea intonația gravă a lui Șaleapin și pasajul e repetat de nenumărate ori. Raskolnița aproape că plînge, iar Șaleapin îi plimbă degetul sub nas și insistă: „Să ții minte, cînti pe Musorgski“. În acest accent, Musorgski, marele cântăreț, a depus toată puterea de convingere, care trebuie să se audă puternic la acest nume pentru fiecare rus. Ceea ce e străvechi rusesc răsună în tot ce a creat Musorgski. Primul care mi-a făcut cunoștință cu el, a fost Stasov. În aceste timpuri, unii oameni se fereau de Musorgski și chiar găseau că în zadar a început el să se ocupe de muzică. Dar Stasov, *Moguceaia kucika* și toți obișnuiții, puțini la număr, ai primelor concerte ale lui Beleaev, au fost adevărați admiratori ai acestui geniu rus“.

În fața pictorului de teatru se deschideau mari perspective. Doar la începutul celui de-al XX-lea secol, pictura teatral-decorativă rusă era în floare.

¹ RASKOLNIȚA — membră a sectei religioase de raskolnici, unul din personajele principale ale operei *Hovanșcina*.

Meritul principal în asta le revine iar celor de la *Mir iskusstva*. Pînă la sfîrșitul veacului trecut, pentru punerea în scenă se foloseau cel mai adesea așa-zisele „decoruri de serviciu”, care treceau dintr-o punere în scenă în alta, pînă la completa uzură. Primii au părăsit această „tradiție” participanții teatrului Mamontov, la Abramțevo. Mai tîrziu au început să lucreze în teatre particulare și de stat K. Korovin, A. Golovin, A. Benois, E. Lansere, V. Serov, L. Bakst și alți mari pictori. După schițele lor au fost create decorurile, costumele și întreaga recuzită scenică. Curînd scenografia devine o componentă cu drepturi egale pe lîngă regie. Pictorul ajunge personaj important în teatru, numele său ocupă pe afiș un loc de frunte.

Prima lucrare a lui Roerich pentru teatru au fost schițele servind la punerea în scenă, care n-a avut loc, a piesei *Devassari Abuntu* (1906). Acestea, precum și alte schițe, pentru *Unkrada*, *Daruri*, *Cîntarea despre viking* au fost utilizate mai tîrziu de pictor pentru unele tablouri.

Pentru prima oară spectatorii au văzut decorurile lui Roerich în misterul *Trei magi*, pus în scenă în 1907, la *Starinnîi Teatr*. Curînd Roerich a început să lucreze la decorurile pentru *Walkiria* de Wagner, care l-a atras spontan. El se interesa de problema îmbinării imaginilor muzicale cu cele picturale. Într-o scrisoare către fratele său Boris, Roerich observă: „Păcat că n-ai ascultat cu atenție *Walkiria*, e o operă de înaltă artă, scrisă special pentru scenă. De exemplu, ții minte zborul Walkiriilor — ce tablou puternic, cîtă transparență și forță în el! Să înveți a înțelege picturalul în muzică”.

Mult mai tîrziu Roerich a devenit unul din cei mai subtili interpreți ai creației lui Wagner. În 1921, în revista din Darmstadt, *Kunst und Dekoration* (Artă și decorațiune) a apărut un articol al lui W. Ritter, în care decorurile lui Roerich pentru operele muzicale ale compozitorului german erau socotite ca cele mai bune în arta plastică mondială.

Roerich a avut un succes răsunător, meritat, în 1909, când la teatrul parizian Châtelet s-a deschis primul „sezon rus”. Deaghilev a prezentat exigentului public francez realizările artei ruse. În sală s-a auzit muzica lui Musorgski, Glinka, Rimski-Korsakov, Borodin, Ceaikovski. Cântau Șalepin, Smirnov, Alceviski. Dansau Pavlova, Karsavina, Fokin, Nijinski. Decorurile și costumele erau executate după schițele lui Bakst, A. Benois, K. Korovin și Roerich.

„Ce culori! Ce decoruri! Abia am venit din Rusia, la ei peste tot este așa” — spunea la unul din spectacole pictorul Maurice Denis,¹ susținut unanim și de alți maeștri celebri. Jacques Blanche se entuzisma: „Aș fi vrut să fiu la Châtelet în fiecare seară, tocmai de dragul acestor culori, ca să-mi satur privirea cu ele”.

Cu decorurile și costumele lui Roerich erau prezentate *Dansurile polovțiene* din *Kneazul Igor* de Borodin și *Pskovițeana* de Rimski-Korsakov. Același Jacques Blanche scria în ziarul *Le Figaro*: „N-am onoarea să-l cunosc personal pe Roerich... Îl judec numai după decorurile de la Châtelet. Le găsesc minunate. Mă bucur și că ostașii din *Pskovițeana* nu sînt îmbrăcați ca soldații lui Benjamin Constant.² Tot ce am văzut la Châtelet, mă transportă în muzee, la toate remarci un profund studiu al istoriei și în toate nu există nici umbră de prozaism, banalitate și convenționalism anoste, cu care s-a obișnuit atît publicul nostru teatral... În ce privește decorurile la *Igor*, chiar de la primul, sînt o neîntreruptă încîntare pentru privitor. Miniaturile persane, șalurile indiene orbitoare, în culorile lor fascinante, vitraliile colorate de la Nôtre Dame sau o grădină de un verde-viu, seara după furtună, unde înfloresc mușcate, — iată la ce m-a silit să visez acest tablou uimitor”.

¹ DENIS, *Maurice* (1870—1943) — pictor francez, teoreticianul mișcării *nabi*.

² CONSTANT, *Benjamin* (1845—1902) — Pictor francez de teme istorice și portrete.
tor rus.

Часъ 10. Въ 10 часовъ въ 10 часовъ въ 10 часовъ
 Тамъ нѣтъ нѣтъ, тамъ нѣтъ нѣтъ въ 10 часовъ
 Тамъ нѣтъ нѣтъ, тамъ нѣтъ нѣтъ въ 10 часовъ
 Тамъ нѣтъ нѣтъ, тамъ нѣтъ нѣтъ въ 10 часовъ
 Тамъ нѣтъ нѣтъ, тамъ нѣтъ нѣтъ въ 10 часовъ
 Тамъ нѣтъ нѣтъ, тамъ нѣтъ нѣтъ въ 10 часовъ

Casa Familiei Roerich la Izvara

Fragment dintr-o scrisoare a lui N. K. Roerich
 cu desenul său — 1897

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Pskov
1900 (?) — Ulei — 53×79 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Cavalerii la castel
1900 — Desen

Idolii

1901 — G. G. G. — 49-58 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Rostovul cel Mare

1903 — Ulei, lemn — 31,4×41 — Galeria Tretiakov,
Moscova

Mănăstirea Voskresenski în Uglici

1904 — Ulei, lemn — 46×83 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Patrula

1905 — Ulei — 148×148 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

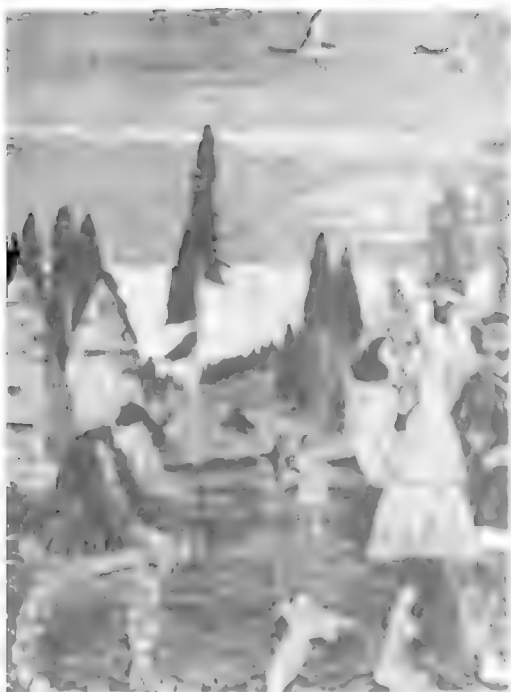

Pomoreane, dimineața

1906 — Tempera — 165×285,6 — Muzeul de Artă din Gorlovka

Minăstirea din Pskov-Peciorsk

1907 — Tempera — 63,5×80 — Colecția A. L. Measnikov
Baian

(Mencstrel legendar rus)

1909 — Tempera — 203×103 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

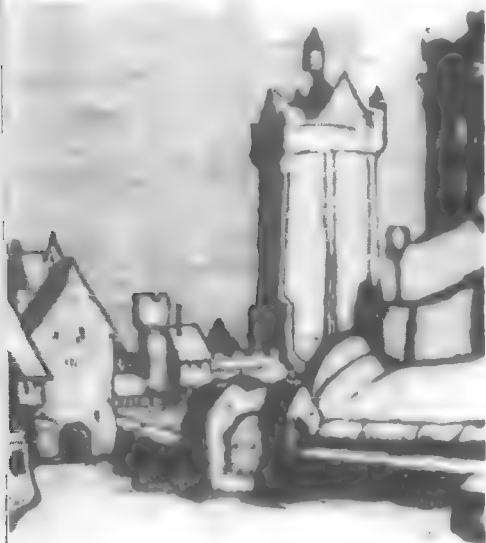
Solovei tilharul

1912 — Tempera

Casa lui Solveig
Schiță de deco-
ruri la drama lui
Henrik Ibsen „Peer
Gynt” — 1912

— Tempera —
67,5: 87,5 — Mu-
zeul central de
teatru A. Bahrușin

Vechea Belgie
(Schiță de decor
pentru drama
lui Maeterlinck
„Principesa Ma-
lain”) — 1913

— Proprietatea
G. S. Torsuiev

Orașul condamnat

1914 — Tempera — Muzeul județean de arte plastice din Omsk

Poruncile Cerului

1915 — Tempera — 75×97,5 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Trasul la uscat

1915 — Ulei — 60,4/74,8 — S.U.A.

Cintarea dimineții

1920 — Tempera — 233,5×122 — Muzeul Roerich, New York

Armăsarul fericirii

1925 — Tempera — 73×100,5 — Muzeul de Stat de Artă,
Gorki

Oriflamma

1931 — Tempera — 185×112 — Muzeul Roerich, New
York

Brahmaputra

1932 — Tempera — 46×79,5 — Muzeul de Stat al Artei
Letone şi Ruse, Riga

Krişna

1933 — Tempera — 79×154 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

Pustietatea lui Serghii

1933 — Tempera, — 47×78,7 — Muzeul Roerich, New York

Stîlpul Lumii

(*Purtătoarea pietrei*) — 1933 — Tempera — 47×79 —
Moscova, Apartamentul memorial al lui Iuri N. Roerich

Covorul zburător

1939 — Tempera — 46×79 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

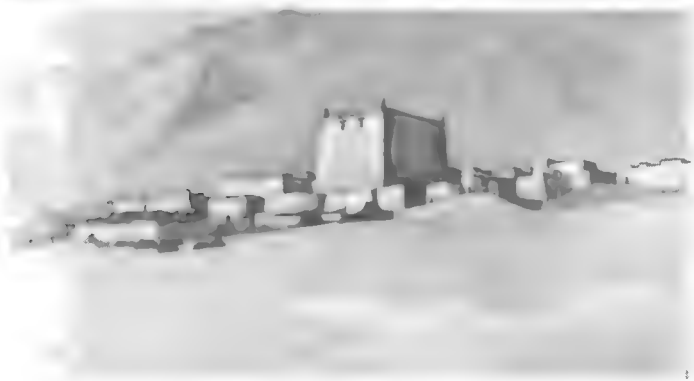
Veste lui Tiron

1940 — Tempera, — Colecția S. N. Roerich, Bangalor

Din ciclul „Himalaia”
1940—46

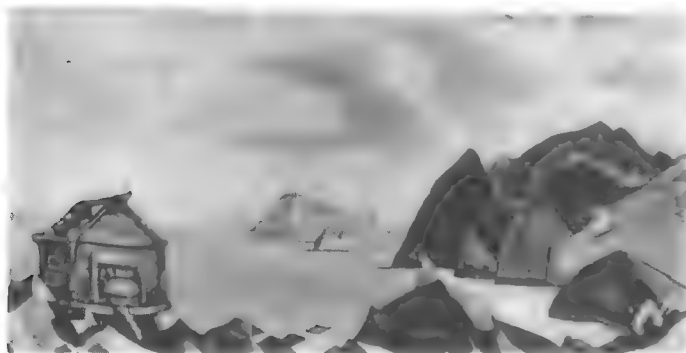
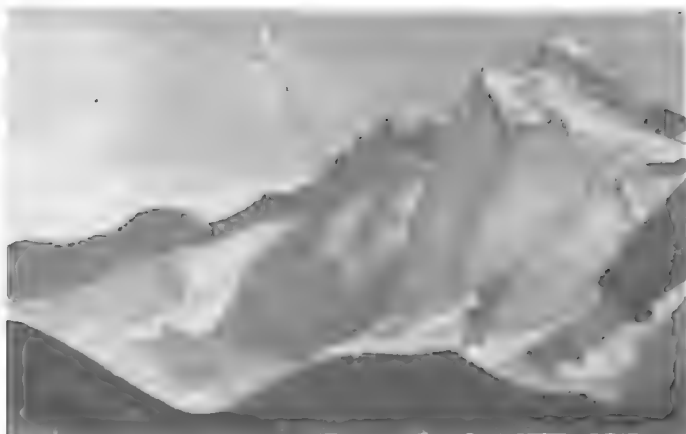
Stupa
(Iadlak) — 1941

Ceatu-Gompa. Tibet
1940 — Tempera, — 66×122 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

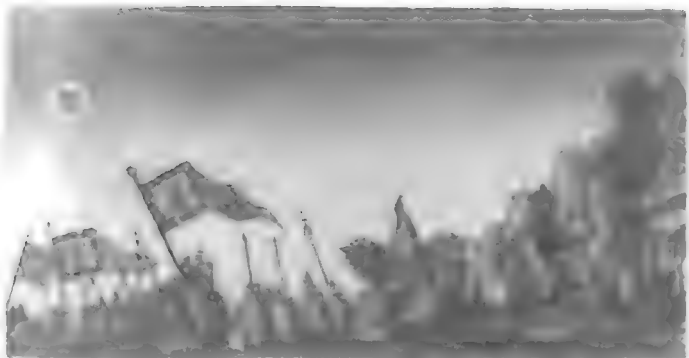
Himalaia, Zorile în munți

1941 — Tempera, — 47×80 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

Așteptare

1941 — Tempera — 62×123 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

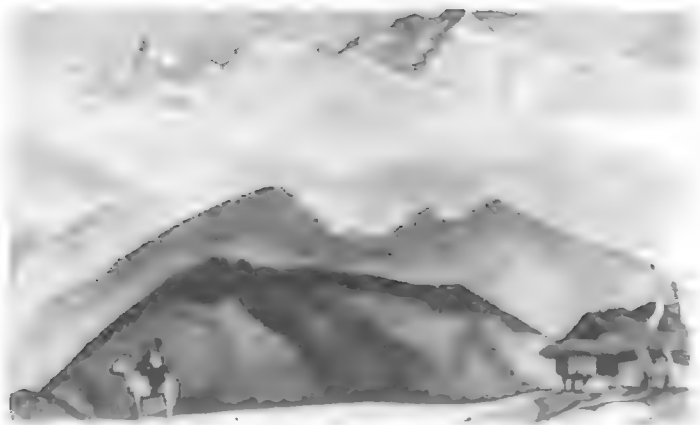
Campania lui Igor

1942 — Tempera, — 62×122 — Muzeul de Stat Rus,
Leningrad

Nastasia Mikulicina

(Eroină legendară rusă) — 1943 — Tempera, — 91.5×153 —
Galeria din Novosibirsk

Să ții minte

1945 — Tempera, — 91,5×153 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Barcă cu pinze pe nisip

Tempera, — 30,5×45,6 — Muzeul de Stat Rus, Leningrad

Succesul lui Roerich a fost salutat și de compatrioții săi. V. Serov îi scria: „Vă felicit pentru succesul decorurilor dumneavoastră la Paris. Și mie schițele mi-au plăcut foarte mult“.

În anii 1908—1909 au fost făcute și schițele pentru *Putivl*, *Curtea lui Galițki*, *Cula Iaroslavnei*. Opera *Cneaz Igor*, cu decorurile lui, a fost pusă în scenă la Londra, în 1914. Această punere în scenă e memorabilă pentru Roerich, prin întâlnirile cu faimosul regizor Sanin și cu Șaleapin. „Dificil era Fiodor Ivanîci (Șaleapin — n.tr.) — spune Roerich, — niciodată nu puteai ști de ce se va lega. Era grosolan, dar cu mine s-a purtat totdeauna cu blîndețe. Aprecia costumul meu scito-mongol. Știa să-l și poarte“.

Încă o punere în scenă teatrală, căreia i-a consacrat multă dragoste și timp, a fost *Fata de zăpadă* (*Snegurocika*) a lui Ostrovski. Această piesă îl fermecase pe Roerich încă din anii adolescenței. Îl aprecia foarte mult pe Rimski-Korsakov, dar n-a reușit să realizeze toate proiectele legate de muzica acestuia.

Prima punere în scenă a *Fetei de zăpadă*, cu decorurile lui, a fost realizată la *Opéra Comique* din Paris, în 1908, a doua în 1912, la Petersburg și a treia, în 1922, la Chicago.

Obișnuia să asiste la executarea decorurilor și își alegea singur colaboratorii. Printre ei erau pictori ca B. Anisfeld, S. Sudeikin, V. Zamirailo, E. Zemleanițina și alții. Se întâmpla ca, în lipsa lui, schițele să nimerească pe mâinile unor meșteri nepricepuți, care denaturau intenția pictorului. Așa s-au petrecut lucrurile cu punerea în scenă a *Fetei de zăpadă*, la teatrul Reineke din Petersburg. Roerich a fost chiar nevoit să-și anunțe prin ziar neparticiparea la realizarea acestui spectacol.

În 1912, Stanislavski și Nemirovici-Dancenko i-au propus să facă scenografia pentru drama lui Ibsen, *Peer Gynt*, la Teatrul de Artă din Moscova. Piesa se juca pentru prima oară pe această scenă rusă și i-a cerut pictorului o mare concentrare. „Acum, cu această montare, totul a fost pus la punct, — scrie Roerich în septembrie 1912 — Im-

presiile mele de la prima colaborare cu cei de la Teatrul de Artă, sînt excelente. În acest teatru, toți sînt animați de dorința de a da ceva de cea mai bună calitate și, cît pot, se ajută între ei. O muncă făcută armonios, cu dragoste; fără să vreau m-a pasionat și pe mine, om nou pentru cei de la Teatrul de Artă. Am colaborat cu ei de parcă am fi lucrat împreună mulți ani“.

Piesa avea patrusprezece tablouri. Roerich a reușit cum nu se poate mai bine decorurile, mai ales pentru ultimul tablou. Poetul S. Gorodețki îi scria: „Cînd am văzut ieri cum se întoarce Peer Gynt la Solveig, nu mi-am putut reține lacrimile de plăcere și entuziasm. Imaginea brazilor solemnii, a rîului albastru și a colibeii înalte, o voi păstra totdeauna în mine și cu mine, ca pe însăși luminoasa Solveig, care așteaptă acolo. Ce admirabil ați realizat toate aceste peisaje!“

În 1912—1914, Roerich lucrează mult la decorurile și costumele pentru piesele lui Maeterlinck *Principesa Malaine* și *Sora Beatrice*. Introducerea muzicală pentru *Sora Beatrice* a fost scrisă și dedicată pictorului de compozitorul Steinberg, ginere și elev al lui Rimski-Korsakov. Piesa s-a jucat la *Muzîkalnaia drama* (Drama muzicală), în 1915.

„Pentru mine, seria lui Maeterlinck — remarca Roerich, — nu însemna numai schițe teatrale, nu ilustrații, ci compoziții pe teme foarte apropiate. Vroiam să dau în ele o întreagă simfonie tonală. La Maeterlinck sînt multe acorduri albastre, violete, purpurii și toate acestea îmi corespund de minune. Vizitarea Flandrei și incomparabilul Bruges au creat dispoziții adînci, care au confirmat imaginile, ce apăruseră mai înainte în mine“.

Aceste lucrări au fost foarte prețuite de însuși Maeterlinck și de un mare cunoscător al teatrului, care era A. Benois.

Un loc aparte printre lucrările teatrale ale lui Roerich îl ocupă baletul pe muzica lui Stravinski, *Ritualul primăverii*. El n-a creat numai schițele pentru decoruri, ci a fost și autorul libretului acestui balet. Munca la *Ritualul primăverii* l-a pasionat. Mulți ani după aceea, departe de patrie, pic-

torul, reamintindu-și de „marile ritmuri ale avîntărilor omenești“, introduse de Stravinski în muzica pentru *Ritualul primăverii*, scria: „Noi nu putem accepta Primăvara ca fiind numai rusă sau slavă. Ea este mult mai veche, este general umană“.

Despre concepția baletului și libretului există mai multe versiuni contradictorii. O mare confuzie a produs văduva lui Nijinski, care, fără nici un temei, a atribuit libretul răposatului său soț. I. Stravinski, în cartea *Viața mea*, a pomenit că, încă de pe cînd lucra la *Pasărea de foc*, a avut viziunea unui vechi ritual păgîn — sacrificarea unei fecioare zeului primăverii. Din cîteva rînduri ale lui Stravinski s-a născut legenda că, mulți ani înainte de a compune muzica, el a visat mai multe scene din viitorul balet, iar subiectul fiind slav, compozitorul l-a invitat pe Roerich pentru schițele de decor.

Or, ca autor al libretului, cel care a primit onorariul, după cum reiese din documentele de arhivă, este Roerich.

Barnett D. Conlan, lucrînd la o carte despre Roerich, i s-a adresat cerîndu-i să lămurească această problemă încîlcită. Roerich a răspuns: „Nu știu cînd și ce visuri a avut Stravinski, dar în realitate a fost așa: în 1909 Stravinski a venit la mine cu propunerea să compunem împreună un balet. După ce m-am gîndit i-am propus două balete — unul, *Ritualul primăverii*, iar celălalt *Jocul de șah*. Libretul *Ritualul primăverii*, afară de unele mici prescurtări, a rămas cum apăruse în 1913, la Paris. În *Jocul de șah* se presupunea o acțiune, ce se desfășura pe-o tablă de șah. Dar atunci, această a doua idee a fost amînată“.

Totul arată că intențiile lui Stravinski și ale lui Roerich au coincis și ei s-au înțeles pentru crearea baletului *Marele sacrificiu* (denumirea inițială pentru *Ritualul primăverii*), iar la baza baletului a fost pus subiectul propus de Roerich. El trebuia să finiseze libretul coordonîndu-l cu Stravinski și M. Fokin, pe care voiau să-l atragă pentru coregrafie.

În 1910, Roerich împărtășește cîteva gînduri
99 despre *Ritualul primăverii* lui A. Benois, care avea

deja o mare experiență în teatru. Benois îi aprobă planurile. Dar spre toamna lui 1910, Stravinski, ocupat cu alte lucrări, trebuie să amâne scrierea partiturii pentru *Ritualul primăverii*. În iulie, anul următor, Stravinski scrie lui Roerich: „Dragă Nikolai Konstantinovici, este greu să vă răspund precis, de ce trebuie să ne vedem. Simt că *trebuie*, pentru a ne înțelege definitiv asupra lucrării noastre, de care am să mă apuc în toamnă și sper să termin, dacă voi fi sănătos, spre primăvară”.

Întîlnirea lui Stravinski cu Roerich la Talașkino, în 1911, a stimulat terminarea cu succes a *Ritualului primăverii*. Roerich creează libretul definitiv și toate schițele principale ale decorurilor și costumelor, iar Stravinski, la începutul anului 1912, termină muzica și instrumentarea.

Totuși, punerea în scenă a baletului, proiectată pentru sezonul 1912, a trebuit să fie amînată. Baletmaistrul Fokin, lucrînd la alte baletе, a refuzat să participe la *Ritualul primăverii* și în locul lui a fost invitat V. F. Nijinski. În decembrie, Nijinski a început repetițiile, iar în mai 1913 a avut loc premiera la Paris, la *Théâtre des Champs Élysées*.

Ritualul primăverii a provocat o reacție furtunoasă și neașteptată. În timpul spectacolului fluierăturile și urletele din sală acopereau uneori orchestra. Iar Deaghilev, stînd în culise, spunea nelămurat: „Iată, o adevărată victorie! Să fluiera și să se înfurie! Înseamnă că i-a captivat profund”.

Ce se întîmplase?

Stravinski compusese muzica pentru *Ritualul primăverii* cu entuziasm și convins de succes. În martie 1912, el scria: „Doamne, ce bucurie voi avea, cînd o voi auzi...” Iar în decembrie — lui Roerich: „Numai să aibă timp Nijinski să pună în scenă acest balet atît de complicat. După cîte îmi dau seama, ar trebui să *iasă* ceva cum rar s-a mai văzut”.

Deaghilev și Stravinski, cu toată „căderea” netă de la premieră, nu greșeau: baletul a *ieșit*. Chiar peste un an, această muzică a fost într-atît de apreciată la Paris, încît i-a dat lui Deaghilev pri-

lejul s-o numească „Simfonia a IX-a a timpurilor noi“. Se vede că la prima punere în scenă a baletului fusese comisă o greșeală serioasă, provocată de abordarea diferită a compozitorului, baletmaistrului și autorului libretului și decorurilor a ideii lucrării. Astfel Stravinski scria: „În *Ritualul primăverii* am vrut să exprim luminoasa renaștere a naturii, care vine la o viață nouă, renaștere deplină, universală, a zămisirii.

Elementul stihilor dezlănțuite era dominant la Stravinski și, poate, aceasta îl determinase pe Nijinski să accentueze în dansuri intensitatea sentimentelor umane elementare, ajungând pînă la un extaz inconștient, ceea ce n-avea nimic comun cu ideea generală a lui Roerich, exprimată în libret și decoruri. Ideea esențială a baletului o vedea în mărșă aducerii sacrificiului, așa cum arăta limpede în lucrarea *Măreța jertfă*.

Ca și A. Benois, L. Bakst, K. Korovin, A. Golovin, Roerich a adus multe lucruri noi și interesante în scenografia rusă. El a contribuit mult și la succesul „Stagiunilor ruse“ ale lui Deaghilev, în Franța. În același timp, Roerich se apropia în felul său de munca pentru teatru. Această apropiere este exprimată net chiar de alegerea punerilor în scenă, la care participa. Căutînd să îmbine esteticul cu eticul, Roerich avea idei precise față de conținutul ideologic al lucrărilor scenice.

Teatrul este o artă pentru mase, generată de cele mai vechi ritualuri, jocuri, mistere, care oglindeau viața poporului, concepțiile populare despre lumea înconjurătoare și despre om, despre sentimentele și pasiunile lui, despre neobositele lui căutări ale sensului și adevărului vieții. Orice forme ar căpăta în dezvoltarea lor reprezentațiile teatrale, legătura lor cu poporul nu se întrerupe nici atunci cînd pe scenă apar actori profesioniști; Spectacolul și spectatorii sînt legați între ei și arta teatrală nu încetează niciodată să fie o artă pentru popor, o artă populară.

101 Roerich a fost totdeauna convins că, epicul există în chiar esența artei populare ruse. De aceea,

În arta sintetică teatrală, el stăruia cu tărie să obțină o corespondență între frumusețea decorurilor și costumelor cu cea a sentimentelor umane. Posibilitatea întruchipării faptelor poporului îl atrăgea spre teatru.

Să studiezi istoria și să înveți de la ea. Să tragi învățăminte din memoria poporului, să păstrezi cu grijă frumusețea nepieritoare a creației populare și să găsești un loc demn în viața contemporană — iată gândurile ce-l preocupă pe savantul, pictor și pedagog deopotrivă, Nikolai Roerich.

Din 1906 pînă în 1914, Roerich este prezent la toate expozițiile de artă rusă din străinătate. Parisul, Veneția, Berlinul, Roma, Bruxelles, Viena, Londra, fac cunoștință cu creația lui. Tablourile îi sînt achiziționate de Muzeul Național din Roma, de Luvru, de Muzeul Luxembourg din Paris și de alte muzee europene. În 1909 este ales membru al Academiei Ruse de Arte și al Academiei din Reims, Franța.

Ca pictor, datorită talentului său profund original, el n-a trăit anii chinuitori ai nerekunoașterii. Ceea ce era în viziunea lui inedit, privind alegerea și descifrarea temei, a fost reținut cu repeziciune de către critica plastică. A. Rostislavov scria în 1907: „Poate că Roerich este unul din cei mai interesanți dintre pictorii noștri contemporani. Căci la noi el este unic, cu desăvîrșire unic. Nu se poate spune că e străin de influențe, unele chiar puternice. Se observă influențe simultane foarte complexe și diverse, de la Vasnețov pînă la . . . Vrubel, de la vechii maeștri italieni și vechii miniaturisti, pînă la zugravii noștri de icoane din Iaroslavl și Novgorod; de la Puvis de Chavannes și stilisții nordici, pînă la rafinații graficieni contemporani din Occident. Dar sub toate aceste influențe se simte totdeauna originalitatea, avîntul spre scopurile picturale și stilistice personale“.

Mai târziu, marele admirator al lui Roerich, Leonid Andreev,¹ a ales pentru creația pictorului termenul foarte potrivit de *Imperiul lui Roerich*. Într-adevăr, el își construia propria sa lume a frumosului, folosind procedee stilistice găsite pentru întâia oară de el. Definiția plastică a lui Andreev a fost atât de cuprinzătoare, încât în diferite variante s-a răspândit larg printre pictorii și specialiștii în studiul artelor. Parcă ținându-i isonul, la sfârșitul celui de al doilea deceniu al veacului nostru E. Gollerbach va scrie: „Roerich... Acest nume a început să însemne demult un întreg univers adus la lumină de voința creatoare a pictorului, o lume întreagă de imagini de cea mai adâncă semnificație, însuflețită de înțelepciune în sensul antic al cuvîntului: *sofia* este *măiestrie*, știința de a crea ceva. Adevărații artiști nu sînt numiți degeaba înțelepți, de Pindar și Aristotel“.

Anul 1906 poate fi data aproximativă la care începe cea de-a doua perioadă din creația lui Roerich, acum în deplină maturitate. Spre această vreme, lumea lui capătă trăsături caracteristice. Frecvența apariției a picturilor la expozițiile din patrie și străinătate și cronicile laudative din presă, par să excludă orice senzational în aprecierea creației lui. Totuși, cînd în 1909, la expoziția „Salonului“ din Petersburg, Roerich își prezintă lucrările de seamă adunate în cîțiva ani în atelier, atunci, după cum s-a exprimat Benois, s-a format impresia că se înclină corabia și că întregul „Salon“ nu servește decît ca decor pentru el.

„Salturi de panteră“ a caracterizat criticul succesele pictorului. Pînza *Lupta*, ce reprezenta vikingi neînfricați, a fost recunoscută aproape în unanimitate drept atracția principală a „Salonului“. Aceștia se apropie cu bărci și bălălia se dezlănțuie. Pe cerul amenințător, roșu, de aramă, plutesc nori grei, zdrențuiți, amenințători ca și stîncile țărmurilor inaccesibile. Valuri reci spumegă. Reflexe sîngerii inundă scuturile ostașilor și pînzele umflate de vînt ale corăbiilor.

¹ ANDREEV, Leonid Nikolaevici (1871—1919) — scriitor rus.

Pictorul redă cu exactitate detalii istorice. Desenul simplificat, tușele distincte, amintesc mozaicurile antice, creînd impresia de epocă îndepărtată. Nu este greu de remarcat în această lucrare o abordare oarecum altfel a temei istorice, distinctă de cea din lucrările de început. În acestea Roerich nu rămînea un cronicar obiectiv al evenimentelor și în scenele de luptă se resimțea totdeauna cu cine simpatizează pictorul. În *Lupta* nu există însă pentru pictor nici drepti, nici vinovați, lui îi este indiferent cine va învinge sau cine va fi învins. Principalul în tablou nu este rezultatul bătăliei, ci stihia dezlănțuită, iminența fatală, care atrage în vârtejul luptei oameni, corăbii, natură.

În *Lupta*, Roerich continuă fără îndoială căutările altor chipuri plastice, schițate în *Siniștrii*. Concepînd *Lupta*, artistul nu avea intenția să emoționeze spectatorul cu un subiect dramatic din istoria generațiilor trecute, ceea ce este atît de caracteristic pentru operele de început ale pictorului. Creînd prima variantă a *Luptei*, el pictează pe cer înfruntarea Walkiriilor — fecioarele-războinice ale mitologiei scandinave. Walkiriile ocupau de fapt partea centrală a compoziției. Numai fîșia inferioară a tabloului, relativ îngustă, era rezervată bătăliei navale, care părea o rălă oglindire a ciocnirii marilor forțe nepămîntene. Totuși, imaginea simbolică a luptei nu l-a satisfăcut pe pictor. Cu cuvintele „să asiste nevăzute“, el a transformat Walkiriile într-un asfințit înflăcărat și nori albastru-purpur. Prin aceasta s-a manifestat marele simț artistic al lui Roerich. Încordarea amenințătoare a cerului a conferit pînzei o și mai mare emoționalitate și a subliniat tendința sa filosofică.

Tabloul *Lupta* este interesant prin aceea că întredeschide o fereastră spre păreri artistului despre natura simbolismului în general. El respinge așa-zisele chipuri clasice, așa-numitele figuri mitologice demult învechite. În același timp el n-are încredere în simbolismul modernist scornit de contemporani. Ca istoric al culturii, Roerich știe bine că un simbol adevărat nu se făurește din capriciul

întâmplător al unei clipe. Din manifestările absolut reale ale existenței și vieții sociale, poporul făurește simboluri trainice, pe înțelesul lui. Aducerea lor mecanică într-un mediu străin, între altele în pictura contemporană, nu poate fi eficace. Roerich căuta neobosit noi reprezentări plastice.

De ce i-au trebuit acestea tocmai pentru pânzele istorice?

Scopurile tradiționale ale picturii istorice ruse se reduceau în esență la reproducerea tablourilor trecutului, la descoperirea izvoarelor puterii spirituale a poporului și activității lui.

Primele tablouri ale lui Roerich continuau și adânceau tocmai aceste scopuri ale genului ce se formase. Corespundeau ele oare concepției pictorului despre arta ca forță hotărâtoare a transformării realității? Luptînd pentru locul conducător al artei în viața contemporană, putea oare Roerich limita lumea sa, a frumuseții, la coordonatele depărtărilor nebuloase ale antichității îmbătrânite? Sigur, nu. Cu anii, pictorul acordă imaginilor din trecut un loc din ce în ce mai mult subordonat. Istoria, folclorul, mitologia, se transformau în surse din care era extras materialul pentru limba metaforică plastică. Această limbă, care a absorbit multe elemente din creația populară, poseda puterea de convingere și maleabilitatea indispensabilă dialogului cu contemporanii.

Cu anii, cercul larg al intereselor artistului se contura mai precis, se cristalizau problemele pentru rezolvarea cărora își consacra toate cunoștințele, energia și talentul. Ideile umaniste, educația etică și estetică, întreaga activitate umană, transformatoare a lumii, — iată ce a devenit dominant la Roerich dincolo de simplul studiu și talmăcirea trecutului.

Tabloul *Lupta* mărturisește căutările pictorului în domeniul folosirii subiectelor istorice pentru transmiterea ideilor general-filosofice. Versul lui Blok „Și lupta veșnică! Liniștea numai o visăm...” explică substanța acestei pânze mai pregnant decît denumirea de *Lupta pe mare a vikingilor varegi*.

O tratare tot atât de originală o aveau și multe peisaje ale lui Roerich. Pictorul le satura cu percepția sa filosofic-ideologică, transmițând prin imaginile naturii sentimente și stări omenești.

Din 1906 se consolidează vizibil și căutările lui independente în domeniul culorii. Renunță aproape cu totul la pictura în ulei și trece la tempera sau pastel, care dau tabloului o suprafață catifelată. Luînd ca bază principiile decorativismului elaborate chiar de el, *organizînd* spațiul cu ajutorul planurilor, Roerich își revizuieste corespunzător și arhitectonica coloristică a operelor. În ele apar mai des, din loc în loc, pete vii. El folosește maniera picturii în mai multe straturi, a vechilor maeștri, care dădeau cele mai bogate tonuri datorită suprapunerii straturilor de culoare.

În legătură cu acesta, acordă multă atenție studiului diferitelor amestecuri de culori. Face experiențe cu tempera, pe bază de clei sau ou. Mai târziu, pictorul intenționează chiar să deschidă pe lângă școala Societății pentru promovarea artelor un atelier experimental special, de fabricare a culorilor, dar curînd inginerul chimist V. Scevinski, invitat în acest scop, moare, iar munca se oprește.

Căutările lui Roerich în domeniul culorii erau urmărite de mulți pictori, printre care maeștri recunoscuți, ca Serov și Golovin. Serov era interesat în special de tehnologia lui Roerich, a pictării în tempera. El prețuia foarte mult compoziția culorilor, folosite de Roerich și de mai multe ori i le lua pentru a le folosi și el. Era interesat și de grunăturile colorate ale lui Roerich. Pe una din pînze, cu un astfel de grund, Serov a pictat-o pe Anna Pavlova¹ pentru afișele spectacolelor ruse de la Paris. Afișul a făcut senzație și, după mărturia amară a admiratorilor Pavlovei, a provocat un entuziasm aproape mai mare decît însași balerina.

Critica a observat adesea inexistența în pînzele lui Roerich a personajelor individualizate. Pictînd

¹ PAVLOVA, *Anna* (1882—1931) — celebră balerină rusă, creatoarea *Lebedei* (C. Saint-Saëns — M. Fokin).

oameni, pictorul îi despuia de elementele strict personale. Este un lucru absolut firesc pentru el, care căuta să-și populeze „universul“ nu cu participanții la scurte drame și comedii, ci cu exponenții concepțiilor celor mai stabile ale adevărului vieții, a luptei milenare a binelui împotriva răului, a marșului victorios al viitorului luminos pentru toți.

În picturile *Pomoreane*,¹ *Dimineața* (1906), *Pomoreane. Seara* (1907), *Lupta cerească* (1909), *Peste mări sînt pămînturi mărețe* (1910), ca și în *Lupta*, Roerich rezolvă probleme care n-au o relație directă cu înțelegerea tradițională a genului istoric și peisagistic.

Așa, de exemplu, *Pomoreane. Dimineața* este creat pe baza materialelor bine cunoscute lui Roerich. În reprezentarea unui peisaj cu vechi clădiri de lemn și a scenelor din viața slavilor occidentali, pictorul se menține în limitele istoriei. În esență însă, motivul istoric nu îi servește decît drept canava, pe care se rînduiește chipul artistic-generalizat al vieții armonioase, fericite. Natura pacificatoare, oamenii înveșmîntați de sărbătoare, tonurile calde, verzi-albăstrui, în care este rezolvat tabloul, — toate acestea seamănă mai mult cu visul la un viitor luminos, decît cu viața veacurilor trecute, plină de neliniște și lipsuri.

Tabloul *Lupta cerească*, prin idee și compoziție este apropiat de pînza *Lupta*. O vale frămîntată, cu lacuri și locuințe pe piloți, ocupă doar o cincime din pictură, restul — nori învolburați, cînd străpunși de lumina aurie a soarelui, cînd prefăcîndu-se în albastrul norilor de furtună. Lupta luminii cu întunericul. În acest tablou pictorul își concentrează atenția asupra puternicelor forțe ale naturii. Detaliul istoric — satul lacustru, parcă amuțit în așteptarea sfîrșitului luptei elementelor, — poate fi ușor înlăturat sau înlocuit cu altceva, ideea de bază a aperi nu se va schimba.

Interesantă este pictura *Peste mări sînt pămînturi mărețe*. Subiectul la prima vedere pare sim-

¹ POMOREANE: locuitorii litoralului nordic al Rusiei. 108

plu — țărmul mării acoperit de stînci, iar pe fondul ei o fată în costum național, cu o crenguță înflorită în mînă. Tabloul a fost realizat în regiunea Balticii. Veșmintele desenate cu grijă arată pasiunea pictorului pentru etnografie, peisajul — capacitatea sa de a zugrăvi caracteristicile locului. Dar, iată cum explică însuși pictorul sensul operei: „Fata nordului, față cu vîntul din nemărginire, visează la pămînturi necunoscute, minunate, despre țara de basm care trăiește în inima oamenilor“.

Tendențele simbolice în operele lui Roerich au fost deseori semnalate în studiile noastre despre plastică. În mare, e adevărat. Symbolismul avea pentru Roerich o însemnătate aparte, fiindcă naturalismul nu intra în crezul său creator, nu era idealul lui pentru „frumosul în artă“. De aceea, la orice încercare de a ieși din cadrul genului pur istoric sau al peisajului și de a atinge totdeodată problemele sociale și filosofice actuale, pictorul trebuia să se întoarcă la întruchiparea figurilor alegorice.

Ca la Vrubel, Nesterov, Briusov sau Blok atracția spre symbolism nu însemna nici la Roerich fugă de realitate. Simțămîntul ascuțit al regresului spiritual al societății contemporane, un adînc interes pentru soarta omenirii — iată ce-i preocupa pe acești pictori, care tindeau să creeze chipuri simbolice cu o largă generalizare.

Toate operele lui de maturitate se deosebesc prin „secțiunea de aur“ a formei și conținutului. Subtextul lor filosofic nu atrage după sine didacticismul. Lucrările cuceresc prin forța independentă de influența picturalului, atinsă de artist prin deprinderi speciale de execuție, care conferă tablourilor sale în tempera o saturație încîntătoare de lumină și culoare. Prin alăturarea de tonuri reci, într-o gradăție subtilă a știut să redea în *Rune stelare* (1912) amurgul luminos al cerului nordic. În nuanțe intens roșii, verzi, galbene sînt zugrăvite pînzele *Prorocul Ilie* (1907) și *Porunca cerului* (1914), în tonuri tainic-strălucitoare, de un foc auriu,

În creația lui Roerich se oglindește limpede diversitatea intențiilor lui vitale. Nu se putea limita la munca picturii de șevalet. Atelierele din Talașkino și teatrul deschideau oarecum drumul pentru proiectele lui de-a „aduce mai amplu frumusețea în viață”. În lumina acestor avânturi este de înțeles și marele interes al artistului pentru construcția și arta monumental-decorativă. Ca membru al direcțiunii Societății arhitecților ruși, colabora cu Șciusov,¹ lua parte la restaurarea monumentelor istorice.

Primele lui lucrări în domeniul artei monumental-decorative datează încă din 1902, (schița pentru mozaicul *Pescărușul* și panoul *Vinătoarea kneazului*). În 1905, pictorul creează schițe pentru friza din majolică a casei fostei societăți de asigurări „Rossia”, la Petersburg. Această friză reprezenta scene diferite, consacrate ostașilor vechii Rusii. Forma simplă, cu siluete clare, majolica viu colorată, se înscria armonios în fațada severă a clădirii.

În 1906, când lucra tabloul *Lupta*, Roerich a creat pe aceeași temă o compoziție de mozaic. Mozaicul însuși, executat de V. Frolov, se găsește actualmente la secția respectivă a Academiei de arte (Leningrad).

Pentru mozaic, Roerich a lăsat considerațiuni prețioase. „Fiecare pictor, — sfătuia el, — trebuie să-și însușească cât de puțin arta mozaicului. Această deprindere îl va scuti de o decorativitate superficială și îl va sili să gândească la alegerea concentrată a unui întreg ansamblu de tonuri. Nu este corect să se facă în mozaic un tablou, care nu a fost creat pentru mozaic. În fiecare schiță trebuie exprimat materialul din care ea va fi executată. Aceste considerații tehnice se referă la mozaicul în email, ca și la mozaicul vieții noastre. Cele mai bune opere literare poartă pecetea caracterelor mozaicului, forța lor constă în monumentalitatea și în unificarea tuturor detaliilor. Să generalizezi și în același timp să păstrezi nealterate

¹ ȘCIUSOV, *Aleksei Viktorovici* (1873—1949) — arhitect sovietic, academician, creatorul mausoleului lui V. I. Lenin din Piața Roșie a Moscovei.

toate culorile înflăcărate ale pietrei va fi sarcina de căpătîi a mozaicarului. Ca și în viață, fiecare generalizare constă din îmbinarea diferitelor ciocniri de culori, umbre și lumini“.

Cea mai interesantă dintre lucrările lui Roerich în domeniul decorării interioarelor este *Friza vitejilor*, pentru sufrageria casei particulare a lui F. Bajanov, din Petersburg (1909). Actualmente panourile au fost depuse la Muzeul Rus de Stat.

După tradiție, sufrageriile erau decorate cu naturi moarte: de vînat, fructe, legume; uneori se admiteau scene de vînătoare sau pastorale. Roerich n-a urmat acest drum bătut și a apelat la folclorul rus. Locul central al frizei sale îl ocupă tema *Sadko, bogatul negustor*. Plutesc spre oraș bărcile împodobite ale viteazului novgorodean, care știa să se apere cu spada în mînă, să se ocupe de negoț, să aline cu gusla pe împăratul mărilor și să se întoarcă cu bine de pe fundul mării...

Bogată este viața spirituală a poporului, iar Roerich o dezvăluie în panourile sale. Îi găsim pe Mikula Seleaninovici la coarnele plugului, pe Ilia Murmeț încălecat pe voinicul său armăsar, pe Solovei Războinicul (Haiducul Privighetoare)¹ pe bardul cu guslă și pe oștean.

În 1911, Roerich întocmește proiectul pietrei funerare a compozitorului N. A. Rimski-Korsakov. Piatra este executată într-un stil slav puțin modernizat. În 1913 este desenată schița pentru un mozaic destinat monumentului lui A. I. Kuindji. Ambele monumente se găsesc în necropola lavrei Aleksandr Nevski.²

S-au pierdut definitiv lucrările lui pentru gara Kazan din Moscova. În 1913 a început două panouri colosale: *Măcelul de la Kerjenet* și *Cucerirea Kazan-ului*. Ca sursă de inspirație a primei compoziții a stat o variantă a cortinei, ce-a putut fi văzută în 1911, la teatrul Châtelet din Paris. Din

¹ Eroi ai eposului popular rus.

² *Aleksandro-Nevskaia lavra*: mare mînăstire din Leningrad, construită sub Petru I, în care se găsesc, între altele, o necropolă a măestrilor artei, mormintele lui Lomonosov, Suvorov și Glinka.

cauza războiului din 1914, construcția gării a fost târăgănată. Panoul terminat al *Cuceririi Kazan-ului* s-a dat în păstrare Academiei de arte. După Revoluția din Octombrie a fost numit provizoriu în postul de conducere al Academiei un anume Maslov. Hotărînd, sub influența ideilor vulgarizatoare ale Proletcultului, să dezrădăcineze în institutul de învățămînt superior al țării „spiritul celor vechi“, a lichidat muzeul Academiei. Herostratul contemporan a observat și pînza lui Roerich. Deoarece pictorul era plecat în străinătate, iar panoul nu figura în inventar, Maslov a luat o hotărîre solomoniană: să taie pînza în bucăți pe care să le distribuie studenților pentru lucrări de clasă. Cînd Comisariatul Poporului de transport și Comunicații a cerut panoul, acesta nu mai exista. A izbucnit scandalul, au început cercetări. Judecata demonstrativă l-a condamnat pe Maslov. Azi lucrarea distrusă nu este reamintită decît de o mică schiță pentru *Cucerirea Kazan-ului*, care se află la Galeria de Stat a Picturii din Armenia. Într-una din colecțiile particulare din Moscova există o schiță pentru *Măcelul din Kerjeneț*. Panoul însuși, de asemenea, nu ni s-a păstrat.

Mult timp consacra Roerich și cercetării diverselor probleme ale studiului artelor. Lucrul este mărturisit de activitatea sa publicistică. Articolele pictorului apăreau deseori în ziare, în reviste ca: *Anii vechi*, *Mesagerul Europei*, *Cîntarul*, *Lîna de aur* și altele. Roerich nu se putea ține la o parte de polemica care bîntuia în jurul problemelor la ordinea zilei în arte. La începutul secolului al XX-lea, în critica rusă se încingeau mereu discuții despre decăderea sau renașterea artei, despre creația îndrumată social sau „liberă“, despre realism sau alte probleme artistice.

Scrierile lui Roerich oglindesc destul de complet concepția sa despre lume, formată de timpuriu. Încă din copilărie Roerich a reținut afluența mare din casa părintească și nesfîrșitele discuții filosofice. A urmat epoca înflăcăratelor dezbateri studentești.

Gîndirea tinerească clocotea doborînd unele autorități și căutînd sprijin la altele.

După terminarea Academiei, în atelierul din stradela Povarskaia, iar mai tîrziu pe Moika, în casa Societății pentru promovarea artelor, unde Roerich a trăit peste zece ani, veneau Kuindji, Serov, Vrubel, Stasov, Deaghilev, Gorki, Blok, Gumilev, Șciuko, Behterev, Vladimir Soloviev, Serghei Mavkovski, Ernst, Serghei Glagol. Rar trecea o zi fără să se întâlnească și uneori să se angajeze în discuții aprinse, pe care Roerich le-a numit „Forja gîndurilor“. Dar, însuși pictorul, judecînd după amintirile sale, aprecia mai mult conversațiile intime în doi: „Se întîmpla ca Gorki, Andreev, Blok, Vrubel și alții să vină cîte unul. Aceste conversații în doi erau cu osebire pline de conținut. Nimeni nu știa despre ele. Dar erau utile, altfel oamenii nu le-ar fi căutat... Atîtea lucruri erau atinse, care nici în adunări, nici în scrieri n-au fost niciodată prinse“.

Roerich și-a expus prima oară mai complet părerile sale filosofice și estetice într-un mare articol, *Bucuria artei* (1908).

Rolul principal în dobîndirea armoniei vieții, Roerich îl atribuie artei. Ea este cea care aduce cu sine bucuria frumuseții, a creației, a cunoașterii lumii, bucuria minții umane luminate. Artă este măsura evoluției spirituale a omului. Roerich își întărește concluziile cu fapte din istorie și referiri la cele mai vechi monumente ale culturii, pînă în epoca de piatră. „Bucuria vieții este răspîndită în libera epocă a pietrei. Nu lupii flămînzi, lacomi, ai timpurilor următoare, ci regele pădurilor, ursul, grijuliu de familie, satisfăcut de abundența hranei, puternic și blajin, iute, deși greoi, feroce dar și milos, strîngător și îngăduitor, — e tipul omului epocii de piatră... Mînat de minunatele instincte ale armoniei și ritmului, omul pătrunde pînă la urmă deplin, în domeniul artelor. În ultimele două epoci ale paleoliticului strălucitul învingător își îmbunătățește locuința și viața de toate zilele“. În articolul său, Roerich caută să urmărească pe

materialul concret al istoriei ruse și mondiale dependența dintre artă și dezvoltarea vieții sociale în diferite epoci.

Ca majoritatea reprezentanților idealismului obiectiv, Roerich nu atenta la realitatea universului, în estetica lui, el pleacă de la această realitate. Examinând însă problemele complexe ale interacțiunii dintre artă și viață, el înlocuia cauza cu efectul, considerând arta și „forța spiritului“, „prim motor al vieții“.

De fapt, aici avem de-a face cu o credință profundă, de nezdruccinat, în orînduirea rațională a universului, care a generat mintea omenească. Această credință apropia raționalismul lui Roerich de concepția filosofică despre lume a lui Tolstoi. Marele scriitor și umanist rus a avut o influență covârșitoare asupra tînărului artist. În articolele lui se găsesc abundente referiri la Tolstoi, ca și la renumitul teoretician al artei și publicist englez, John Ruskin, foarte apreciat de Tolstoi.

Ruskin avea păreri idealiste despre artă. El vedea rolul ei principal în întruchiparea ideilor moral-religioase, care n-au nimic comun cu realitatea „josnică“ și dezvolta idei despre înțelegerea religioasă a „naturii divine“, despre „normele sale ideale“.

Creația lui Tolstoi se sprijinea totdeauna pe cunoașterea vieții reale, și, ca filosof, el nu rupea cu raționalismul. Prin ce oare Ruskin îl atrăgea pe Tolstoi? Pe de o parte, desigur, prin afirmarea bazelor moral-religioase și, poate, într-o măsură tot mai mare, prin critica ascuțită a crizei spirituale din societatea burgheză. Ruskin era îngrijorat mai ales de primejdia ascunsă în urbanizarea progresivă a vieții. Tocmai pentru aceasta îl aprecia mult pe criticul englez și Gandhi. Nemulțumirea și protestul împotriva orîndurii existente a vieții, corespundea desigur și gîndurilor lui Roerich.

Totuși, pictorul ajungea deseori la concluzii personale, care contraziceau flagrant unele din tezele de bază ale gînditorului englez. Astfel, în articolul *Spre natură* (1901) Roerich scria: „Orașul, crescut

din natură, creat de om, stăpânește omul. Orașul în dezvoltarea lui actuală a și ajuns de-a dreptul opusul naturii. Orașul trăiește deci, cu o frumusețe direct contrarie frumuseții naturii și fără încercări generalizatoare de a concilia neconciliabilul... Nu există nimic înspăimântător în contrastul dintre frumusețea orașului și cea a naturii. După cum unele frumoase tonuri contrastante nu se anihilează unul pe altul, ci dau un acord puternic, tot așa frumusețea orașului cu cea a naturii, deși contrastante, merg mână în mână și, finisînd impresii mutuale, dau naștere unei a treia puternice note, în care se face auzită frumusețea „necunoscutului“.

Chemînd la apropierea de natură, Roerich pare să acorde și orașului considerația aproape egală cu cea pentru natură. Interacțiunea orașului cu natura, adică a civilizației umane cu „normele ideale“ firești, sau, cu alte cuvinte, — pătrunderea manifestării voinței umane în „natura divină“, creează, după gîndul lui Roerich, valori noi, care n-ar exista fără mintea și voința omului.

Acesta este un amendament esențial nu numai la ideile lui Ruskin, ci și la cele ale lui Tolstoi. Este absolut evident: Roerich nu împărtășea acele tendințe de simplism ale romancierului, care s-au dezvoltat mai pe urmă în „tolstoism“.

Și totuși, supunînd creația afirmării binelui, Tolstoi și Roerich se apropiau în același fel de rezolvarea multor probleme, între care și cea a naționalului. Este interesant de notat că, în pofida caracterului național al creației, viu exprimat și de Tolstoi și de Roerich, amîndoi s-au comportat totdeauna negativ față de naționalism. În căutarea criteriului moral, atît scriitorul, cît și pictorul studiau istoria, filosofia, literatura, artel, religiile diverselor popoare din diferite epoci.

Roerich scrie: „În citadelele chezășiilor cunoștinței noi începem să aflăm că valoroasă nu este o singură naționalitate. Important nu este ceea ce a făcut un trib, ci e instructiv ceea ce s-a produs pe marea noastră stepă.“

Problema credinței ocupa în creația lui Tolstoi și a lui Roerich un loc de seamă. Se pare că nimic nu provoca atâtea divergențe în aprecierile scriitorului și pictorului, nimic nu le atrăgea atâți partizani și nu ridica împotriva lor atîta dușmani, ca ideile despre „principiul suprem”, la care ci țineau. Roerich, avînd o profundă considerație pentru căutările moral-religioase ale lui Tolstoi, corecta totuși în felul său „legea divină”. Într-una din poeziile sale Roerich spune:

*În sfîrșit, aflat-am un pustnic.
De-ați ști ce greu e să găsești
Vreunu-aici, pe pămînt.
L-am rugat să-mi arate
Drumul care cu bunăvoință
Îmi va primi muncile.
M-a privit lung și m-a-ntrebat:
— Ce îndrăgești mai mult?
I-am răspuns: — Frumusețea.
— Ce ți-e mai drag trebuie să lași.
— Cine poruncește astfel? Am întrebat.
— Dumnezeu! Răspunse sihastrul.
— Să mă pedepsească Domnul!
Nu voi părăsi ce-i mai frumos,
Ceea ce la El ne duce!*

Căutările armoniei existenței („Frumuseții” cu literă mare) nu stau numai la baza părerilor filosofice ale lui Roerich, ci și la baza artei sale — fie un peisaj, o compoziție istorică sau mitologică, în decorurile de teatru. Aceste căutări au determinat și specificul lucrărilor lui în pictura religioasă.

În Rusia prerevoluționară împodobirea interiorului bisericilor permitea pictorilor-monumentaliști să se manifeste. Contemporani vestiți ai lui Roerich s-au ocupat cu pictura murală în biserici — V. Vasnețov, Vrubeľ, Nesterov. Ei căutau să reprezinte prin pictura religioasă concepția lor despre lume. Să reamintim că M. V. Nesterov a consacrat icoanelor și picturii murale peste douăzeci de ani de muncă încordată și, în același timp,

deseori refuza comenzi „avantajoase“, atunci cînd anumite condiții limitau interesele lui creatoare.

În ceea ce îl privește pe Roerich, cel mai caracteristic pentru el era comportarea față de biserică, pe care o socotea nu „casă de rugăciune“, ci în-săși „rugăciunea“. Îi plăcea să repete: „Sub semnul frumuseții pășim bucuroși. Prin frumusețe învingem. Prin frumusețe ne rugăm“ și zugrăvirea unei biserici nu se reducea niciodată pentru el la tratarea canonică a imaginilor religioase. N-a fost o întîmplare că problema icoanelor realizate de Roerich, confruntate cu cerințele bisericii, a fost ridicată în eparhiile din Petersburg, Smolensk și mai tîrziu din Harbin și Paris. Iar faimosul arhiepiscop Ioan de San Francisco (cneazul D. Șahovski), care a ales mai tîrziu pentru predicile sale tribuna *Glasurele Americii*, suferind un fiasco într-o dispută religioasă cu Roerich, nu i-a mai dat voie să pășească pragul bisericii.

Vastele cunoștințe și dragostea pentru lucrurile vechi au dezvoltat la Roerich sensibilitatea și grija pentru cele mai bune tradiții ale zugrăvirii de icoane vechi ruse. Același Aleksandr Benois, negînd în pictarea icoanelor artistului elementul religiozității, notează: ... dacă trebuie să alegem, atunci eu prefer mult mai mult «frescele» superficiale, dar din punct de vedere decorativ, minunate, ale lui Roerich întregii blasfemii, ce se etalează cu atîta neobrăzare pe zidurile bisericilor noastre decadente. În imitațiile lui Roerich se găsește totuși ilustrarea adevăratei arte, iar în ceea ce «decorează» de obicei, acum, marea majoritate a lăcașelor de închinare, nu se vede decît oglindirea cupidității meseriașilor și a îngîmfării prostești a «binefăcătorilor»“.

Cam tot astfel scria criticul S. Makovski: „... n-am să mă opresc asupra zugrăvirii de icoane de către Roerich. Acordînd cele cuvenite cunoștințelor sale arheologice, gustului decorativ și *sîmțului național*, toate acestea, indiscutabil, există și în icoanele pe care le pictează, dar nu are vocația unui pictor religios. Roerich este tot ce vrei: fantast, vizionar, vrăjitor, șaman, ioghi, dar nu slugă

smerită a ortodoxiei". Lipsa smereniei, a pocăinței și a spaimei de Dumnezeu din icoanele lui nu-i putea împăca pe mulți dintre slujitorii altarului și nici pe enoriași. E limpede că Roerich prefera sentința biblică adresată oamenilor: „Iar eu spun că voi sînteți zeii“.

Din cele mai cunoscute opere ale lui pe teme religioase fac parte compozițiile de șevalet și schițele pentru mozaicurile *Tezaurul îngerilor*, *Boris și Gleb*, *Apostolii Petru și Pavel*, *Arhanghelul Mihail*, executate între 1904-1907. Aceste opere au fost create pe baza unui studiu meticulos al vechii picturi ruse. Pentru ele sînt caracteristice principiile vechi ale compoziției în zugrăveala icoanelor: caracterul filigranat al picturii, îmbinările a trei-patru culori.

În 1906, primind o comandă mare pentru pictura murală a bisericii de pe moșia Parhomovka din părțile Kievului, a Golubevilor, realizează douăsprezece schițe. Face apoi schițele pentru mozaicurile destinate bisericii din Schlüsselburg (1906) și mînăstirii Poceaev (1910), alte patru schițe pentru pictarea unei capele din Pskov (1913) și douăsprezece panouri pentru capela vilei Livșiț de la Nisa (1913).

Roerich reprezintă într-un fel cu totul original temele religioase. În această privință merită o deosebită atenție pictura murală a bisericii Sfîntului Duh din Talășkino. Din depărtare izbește uimitoarea frumusețe a mozaicului de pe portalul lăcașului. El strălucește cu tonuri roșii intens, aurii și ca peruzeaua. Partea centrală a mozaicului o deține o figură gigantică, Chipul năframei Mîntuitorului. Prin laconismul său acest chip reamintește de zugrăveala icoanelor din veacurile XII-XIII. La dreapta și la stînga chipului lui Cristos sînt plasați arhanghelii trîmbițînd, dindărătul lor turnuri și ziduri de cetate, iar mai sus, deasupra norilor înflăcărați, compoziția se termină cu „cetatea din altă lume“. Ochii întristați, care par să te străpungă, ai lui Isus, sînt plini de o durere umană.

Căutînd să reînsuflească principiile vechilor mozaicuri rusești, el renunță la materialele mărunțite, șlefuite ca oglinda, caracteristice pentru lucrările de mozaic de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Preferă smaltul neșlefuit care strălucește în ape ce dau un extraordinar joc de culori. Măreția chipului, expresivitatea întregii compoziții, bucățile mari de smalt folosite, dau mozaicului o adevărată monumentalitate.

Nu ni s-a păstrat nici pînă astăzi pictura interioară a bisericii — compoziția *Împărăteasa Cerurilor*. Ea este deosebit de interesantă prin talmăcirea originală a subiectului religios. Intenția de a plasa fresca în absida altarului a provocat protestul din partea eparhiei din Smolensk, dar biserica se construia pe cheltuiala proprie a Tenișevei, astfel că s-a reușit înlăturarea acestui obstacol.

Împărăteasa cerurilor era reprezentată șezînd pe un tron, fără pruncul în brațe, după tradiție. Întruchiparea ei organizează o compoziție simbolică complexă. Baza tronului se sprijină pe pămîntul ferm, de necîlîtit, care este scaldat de „rîul vieții”. Spre picioarele împărătesei, în luptă cu valuri cumplite, se avîntă în luntre șubrede oameni. Capul fecioarei atinge sferele cerești și îngerii o proslăvesc. Fresca este încununată de procesiunea profeților, care se închină dinaintea crucii.

Folosind detaliile arhitecturale ale bisericii, Roerich rezolvă cu mare măiestrie compoziția pe trei registre. Ea este deosebit de decorativă și frumoasă datorită profuziunii de ornamente, create pe motivele artei populare ruse.

În rezolvarea chipului *Împărătesei Cerurilor* chiar, se vede clar încă de pe acum panteismul religiilor Orientului, care nu recunosc pe Dumnezeu decît în creația sa.

Mai tîrziu, pictorul a exprimat această idee mai concret în pînza *Mama Lumii* (1924). Prin compoziția sa tabloul este apropiat de *Împărăteasa Cerurilor*, dar el este conceput într-un cu totul alt plan cosmic-generalizat. Pe un fond adînc albastru al bolții înstelate, în raze sclipitoare, argintii-aurii,

se conturează mama lumii șezînd pe un tron. Ca și în *Împărăteasa Cerurilor*, tronul se sprijină pe pămînt, dar „rîul vieții“ este marcat acum doar prin trei peștișori transparenți, aurii. Chipul este lipsit de orice însemne de cult și naționalitate. Faldurile moi, căzînd, ale veșmîntului personajului sînt decorate cu un ornament sărac, din linii geometrice. Fața îi e pe jumătate acoperită de un vâl, ceea ce înseamnă că, multe legi ale universului nu-i sînt încă făcute cunoscute omului. Mama Lumii panteistă, apropiată Orientului, este departe de ocrotirea milostivă după canoane a neamului omenesc. Nu milostenie, ci cunoștințe îi cere omul.

Dacă Roerich a început lucrul la zugrăvirea bisericii din Talașkino abia în 1911, compoziția *Împărăteasa Cerurilor* a conceput-o ca idee cu mult înainte. Primele schițe datează încă din 1906, ceea ce coincide cu apariția în creația pictorului a operelor consacrate Indiei. În 1905, a scris povestea *Devassari Abuntu*, iar în 1906 au apărut pînzele *Devassari Abuntu* și *Devassari Abuntu cu păsărele*. Roerich pomeneste în jurnalul său despre aceste opere ca despre primul său tribut creator dat Indiei. În anii următori, tematica orientală ocupă din ce în ce mai mult loc în literatura, ca și în pictura artistului. Influența filozofiei orientale asupra concepției despre lume a pictorului devine tot mai evidentă.

În secolul al XIX-lea se largesc simțitor legăturile culturale dintre Rusia și India. În universități sînt înființate catedre de sanscrită. Știința rusă îl dă pe I. P. Minaev, indolog de renume mondial.

La începutul secolului al XX-lea are loc înflorirea indologiei în Rusia. Lucrările elevilor lui I. P. Minaev¹ — S. Oldenburg² și F. Șcerbatskoi³ — atrag atenția chiar în India.

¹ MINAEV, Ivan Pavlovici (1840—1890) — orientalist-indolog rus.

² OLDENBURG, Serghei Fiodorovici (1863—1934) — savant sovietic, orientalist, academician.

³ ȘCERBATSKOI, Fiodor Ippolitovici (1866—1942) — savant sovietic, orientalist preocupat de problemele Indiei și ale budismului.

Ideile lui Roerich despre rolul migrațiunii popoarelor în continuitatea și interacțiunea culturilor naționale, ca și părerile despre necesitatea de a fi însușite lecțiile înțelepte ale trecutului, găseau sprijin în cercetările savanților ruși și străini, care confirmau cunoștințele uimitoare ale anticilor. Aceste cercetări au atras atenția lui Roerich nu numai în ceea ce privește trecutul, ci și prezentul Indiei. El a arătat un mare interes mai cu seamă față de mișcarea *Misiunii lui Ramakrișna*, întemeiată în 1897 din inițiativa unui gânditor eminent indian Svami Vivekananda.

Conceptiile filosofice ale lui Vivekananda se bazează pe ideile învățătorului său Ramakrișna. Ramakrișna era o personalitate de frunte în istoria reformismului indus. El nega privilegiile de castă și propovăduia unitatea tuturor religiilor.

Vivekananda a învățat în occident, corespundea cu G. Spencer. Poziția de plecare a gânditorului indian era idealismul obiectiv și panteismul. „Într-un anumit înțeles al cuvântului și eu sînt un materialist, — scria Vivekananda, — fiindcă cred că nu există decît unul. Și anume, tocmai cel în care ne cheamă să credem materialismul. Numai că el numește acel *unu* materie, iar eu *dumnezeu*”.

Vivekananda era preocupat în special de problemele morale: „Datoria fiecăruia, — scria el, — este să facă ceea ce îl va înălța și înnobila în conformitate cu idealurile poporului sau păturii sociale din care face parte... Chiar dacă omul n-a studiat nici un sistem filosofic, chiar dacă n-a crezut în nici un dumnezeu, dacă nu s-a rugat nici odată în viața lui, dacă numai prin acțiuni bune a ajuns să fie gata să-și dea viața pentru alții, atunci e demn de starea în care este adus un religios, prin rugăciune; un filosof, prin cunoaștere”.

Una din laturile cele mai puternice ale filosofiei lui Vivekananda era dezacordul lui cu teoria non-violenței. Recunoscînd acestei teorii un înalt ideal etic, Vivekananda arăta că a-l urma practic în societatea contemporană, înseamnă să condamni

Ramakrişna și Vivekananda au fost primii gînditori, prin lucrările cărora Roerich a făcut cunoștință cu gîndirea filosofică originală indiană. Din literatura clasică indiană, cea mai puternică influență asupra lui Roerich a avut poemul *Bhagavad Gita*. Referiri la această carte, poate cea mai populară în toate straturile societății indiene, se întîlnesc de multe ori în operele literare timpurii ale pictorului.

După *Bhagavad Gita*, atenția lui a fost atrasă și de filosofia budistă, iar în apropiere de ea se poate recunoaște influența lui Vivekananda, care îl considera pe Buddha o personalitate cu o voință extraordinar de puternică, capabilă „să răstoarne lumi”. Mai tîrziu, întreaga interpretare a budismului este fundată de Roerich tocmai pe sublinierea intervenției active în viață, cu scopul de a o transforma. Principiului pasiv, *contemplativ* al budismului, cu propovăduirea *Nirvanei*, ca plecare din lume în *neant*, Roerich nu îi acordă importanță. El remarcă: „Adesea armonia nu este înțeleasă. Așa cum nu este înțeleasă nici Nirvana... Nirvana este calitatea cuprinderii tuturor acțiunilor, saturația atotcuprinderii. Calmul nu este decît un semn exterior, care nu exprimă esența stării. Buddha pomeneste despre calm, dar numai această singură condiție exterioară a fost însușită de auditori. Fiindcă auditorii sînt totuși oameni, pentru care calmul este ceva apropiat. Acțiunea, ca merit, este puțin înțeleasă”.

Dintre contemporani, deosebit de apropiat era pentru pictorul nostru, Rabindranath Tagore. Roerich nu era atras numai de lucrările literare ale acestuia, ci și de părerile sale filosofice ca și de activitatea lui socială. Încă din tinerețe, Tagore a făcut cunoștință cu ideile socialiste. În 1892 a devenit cunoscut articolul său, *Socialismul*. „Socialismul caută, scria Tagore, — să obțină din nou uniunea tuturor oamenilor prin repartizarea egală a bogăției între membrii societății și, astfel, să asigure o cît mai mare libertate pentru toți. Scopul socialismului este realizarea unității și libertății în societatea umană”.

Tagore exprima în multe privințe atitudinea oamenilor de cultură progresiști indieni. Ei înțelegeau că abolirea colonialismului este strâns legată de slăbirea orînduirii capitaliste din țările occidentale și de aceea simpatizau cu ideile socialiste. Dar condițiile specifice din India confereau socialismului indian trăsături caracteristice. Un rol enorm în aceasta îl jucau tradițiile religioase puternice și venerate de poporul indian. Să nu ții seamă de ele însemna să mergi la un eșec sigur. Asta era luat în considerare de majoritatea militanților eliberării indiene.

Împărtășind filosofia indiană, Roerich și-a însușit părerile gânditorilor indieni din secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, asupra colaborării internaționale în domeniul culturii, ca factor care subminează postulatele ideologice ale colonizatorilor, despre inegalitatea raselor și popoarelor.

Concepția despre lume a lui Roerich este deseori considerată a fi legată de așa-zisul ocultism, mișcarea teosofică și, în general, cu misterioasa „Mistica Orientului“. Dar înainte de toate, să vedem ce părere avea despre asta însuși pictorul. În 1937, când cărțile și articolele sale au fost larg răspândite și au început să fie comentate, Roerich a notat în *File de jurnal*: „În diferite țări se scrie despre misticismul meu, interpretat anapoda, iar mie nu-mi este clar, în general, asupra a ce stăruie acești interpretatori. De multe ori mi s-a întâmplat să zic că, în general, mă tem de acest cuvînt indefinit «misticism». Prea mult îmi amintește de *mist*-ul englez — adică de *ceață*. Tot ce este nebulos și vag nu corespunde firii mele. Doresc limpezime și lumină. Dacă misticismul în înțelegerea oamenilor ar însemna căutarea adevărului și studiul permanent, atunci n-aș avea nimic contra unei astfel de definiții. Dar mi se pare că oamenii, în acest caz, nu înțeleg deloc un studiu real, ci altceva ce nici ei înșiși nu știu să-l spună. Orice incertitudine este dăunătoare. În antichitate erau numiți mistici participanții la mistere. Dar ce mis-

tere se produc acum? Doar nu vom numi *mister* cunoașterea științifică, care în ultimii ani a pășit în domeniile supratereștre, s-a apropiat de studiul energiilor celor mai subtile. Mă întreb, — unde văd misticism toți cei care scriu despre mine?”

Pentru Roerich această întrebare este absolut naturală. Lumea lipsită de minuni era pentru el nu o lume vie, ci o schemă moartă a dogmelor uscate, indiferent de religie, filosofie sau știință.

Considera absolut logice întrebările despre nemurire, despre forțele psihice ascunse, chiar despre funcțiile cosmice și despre evoluția cosmică a omenirii. Dar, referindu-se la aceste probleme, el apela la știință și nu la misticism. Se poate spune că Roerich nu considera că e rușinos să pui întrebări, firești misticului celui mai pasionat, dar nu accepta să primească răspunsuri decât ca un savant care gândește realist.

În domeniul manifestărilor puțin cercetate ale psihicului uman care-l interesau, el cerea explicații de la cunoscutul psihiatru, profesorul V. M. Behterev.¹

Judecând după menționarea în jurnalele lui a numelor unor Novikov, Aksakov, Dal, Butlerov,² în legătură cu interesele lor referitoare la „lumea de dincolo“, Roerich era interesat de istoria pătrunderii în Rusia a învățăturilor oculte. Pictorul nu tănuia că a asistat de mai multe ori la ședințele spiritiste ale „căutătorilor de spirite“ din Petersburg. Totuși, în urma verificării „capacităților lor supranaturale“ la Roerich s-a format o convingere violent negativă despre spiritism.

Examinând influența Orientului asupra concepției despre lume a lui Roerich, printre care și influența unor orientări idealiste ale filosofiei indiene, noi, indiscutabil, avem dreptul să găsim

¹ BEHTEREV, *Vladimir Mihailovici* (1857—1927) — neuropatolog, psiholog și fiziolog rus.

² BUTLEROV, *Aleksandr Mihailovici* (1826—1886) — chimist rus, creatorul teoriei structurii chimice, care stă la baza chimiei organice contemporane.

paraléle între părerile sale și cele ale lui Tolstoi, Vivekananda, Tagore, Gandhi. Dar a deduce concepția sa despre lume din sursa tulbure a „revelațiilor“ ocult-spiritiste — ar însemna să-l calomniem pe pictorul și savantul care aparține științei progresiste și artei umanist-progresiste a timpului său.

Literatura, muzica, pictura, îi apăreau lui Roerich ca purtătorii reali ai factorilor ideologici pozitivi sau negativi. Pentru el nu exista arta neutră și despre apologeții ei vorbea ca despre „înțelepții de mijloc — fără înger și fără diavol, inutili, cum inutile sînt toate construcțiile lor“.

Roerich scria: „Printre mișcările populare, primul loc îl va ocupa reevaluarea muncii, căreia îi este cunună creația și știința într-un larg înțeles. Din asta reiese clar că, în generațiile poporului vor ocupa primul loc arta și știința. Și mai mult, aceste două motoare sînt acea limbă internațională perfectă, de care are atîta nevoie omenirea zbuciumată. Artă este inima poporului; știința — creierul lui. Numai prin inimă și înțelepciune se pot uni și înțelege între ei oamenii“.

Era convins că, în evoluție sînt la fel de neînlăturat factorii materiali ca și cei spirituali. Prioritatea celor din urmă în formarea omului viitor pentru el era indiscutabilă. Și aceasta a determinat odată pentru totdeauna armele și metodele de luptă, pe care pictorul le-a folosit în activitatea sa multilaterală.

Identificînd eticul cu esteticul, savantul considera că arta, stimulată de înalte idei umanitare, trebuie să fie interpretul frumosului și al bucuriei.

Roerich credea în influența frumosului asupra educației sentimentelor umane și de aceea considera arta nu numai o proiecție a eticului și esteticului, ci și transformarea esteticului în etic. Eficacitatea acestor transformări și nu școlile artistice formale determinau pentru el vitalitatea artei spre care se avînta.

Nu credea în infailibilitatea sentințelor și revelațiilor definitive. Caracterul enigmatic al repre-

zentărilor lui nu mărturisește chipul mistic al unei divinități aflate în afara lumii și cîrmuind-o, ci despre infinitul universului și al posibilităților umane.

Este puțin probabil însă ca cercetătorii și criticii cei mai meticuloși să vadă în spatele acestui mister ceea ce vedea Roerich. Există ceva strict individual în percepția fiecărui pictor adevărat. „Există limita cuvintelor, dar nu există limite pentru sentimentele și capacitatea inimii“, — spunea el. Și trebuie oare atunci să ne plîngem că elanurile sufletești ale pictorilor nu pot fi formulate precis? Poate tocmai acesta și este semnul adevăratului talent, care descoperă în viață ceea ce pînă la el n-a fost observat.

În 1910, Roerich trăiește o grea lovitură: moartea primului său învățător în ale vieții — Arhip Ivanovici Kuindji. Parcă justificînd credința populară că, oamenii buni mor anevoie, astfel părăsea viața și Kuindji. O boală de inimă cu accese de sufocație și dureri mari îl aducea pînă în pragul nebuliei. Roerich petrecea vara, în acest an, pe litoralul Balticii de unde a fost rechemat, cînd Kuindji s-a simțit rău. La patul pictorului vegheau permanent elevii săi. Roerich își amintește: „Cînd vegheam noaptea eu și Zarubin, Arhip Ivanovici s-a ridicat dintr-o dată și, privind undeva între noi, a întrebat surd: «Cine e aici?» Am răspuns: «Roerich și Zarubin». — «Cîți sînteți?» — «Doi». — «Al treilea cine-i?» Ne-a cuprins teama. Kuindji voia să-i vadă pe toți elevii săi. Asta era greu de îndeplinit. Vara toți erau plecați. Le-am scris tuturor. Am făcut o listă întreagă cu ei. Cînd se simțea mai bine, Kuindji cerea lista și discuta, cînd și cine a putut primi scrisoarea, cînd putea să fi plecat de acolo, pe ce drum. Întreba dacă n-au fost primite telegrame. «Dar ei se grăbesc? Ei știu că este urgent?» Erau momente tragice“.

Sfîrșitul a venit la 11 iulie. Și, iată, Roerich cu ceilalți elevi stau lîngă sicriu și-și iau rămas bun de la cel care le-a îndrumat primii pași în arta grea a picturii.

Viața și moartea, creația și distrugerea, veșnicia și vremelnicia — cine nu este tulburat de aceste probleme în fața morții unui om apropiat? Cum să înțelegi succesiunea logică a uneia și a alteia, cum să-ți duci drumul dintre nemărginirea vieții și bezna neființei? Rocrich își reamintește una din povețele lui Kiundji acum mort: „De explicat se poate totul, dar, iată, du-te și biruie!“

Poate ca urmare a acestui sfat numelui lui Rocrich i s-a alăturat un epitet destul de neobișnuit: „idealist practic“.

VII.

IN PREAJMA MARILOR EVENIMENTE

Roerich a început seria schițelor autobiografice cu cuvintele: „Nu-i ușor să descrii viața, în ea a fost atîta diversitate. Unii numeau această diversitate, contradicții. Desigur, ei nu știau din ce îndemnuri și în ce circumstanțe luau naștere multele varietăți ale muncii. Să numim aceste particularități ale vieții, muncă. Căci totul nu se producea decît doar pentru o muncă constructivă și folositoare și nu pentru vreo anume satisfacție personală”.

În jurnalul său și în amintirile contemporanilor sînt răspîndite prea puține informații despre acele „drăguțe nimicuri”, care permit introducerea într-o biografie a notelor intime. Acestea toate parcă erau înlăturate pe de-a întregul de activitatea socială a lui Roerich, de munca sa creatoare și științifică.

Orînduirea vieții sale zilnice grăia înaintea de toate de-un trai închinat muncii. Atelierul lui semăna întocmai unui atelier și nu cu studioul unui pictor celebru, cu mobilă la modă și bibelouri scumpe. În atelier erau mese simple cu cărți, borcane și tuburi de vopsele, mostre de minerale și rarități arheologice.

Avea obiceiul să lucreze simultan la mai multe tablouri, de aceea un loc însemnat îl ocupau șevaletele cu pînze începute. De tavan atîrna, prins de-o sîrmă, un pescăruș împăiat. Amintindu-și de el, pictorul scria: „Pescărușii speranței zboară

înaintea bărcilor căutătorilor. «Simte, simte, observă, încotro zboară pescărușii». Observă poporul, zborul pescărușilor, zborul speranțelor, al năzuințelor. Și de ce n-am spera într-un mîine, în zorile purpurii, în frumusețea binefăcătoare?! Vor zbura minunații pescăruși și nu există muncă dinaintea căreia să nu poată zbura un pescăruș“.

Interesul față de lucruri vechi era mărturisit de un birou restaurat, din timpul lui Petru cel Mare, la care îi plăcea pictorului să lucreze. Salonul era mobilat cu mobilă veche.

Respectul față de muncă i-a dat lui Roerich și o comportare plină de grijă afectivă față de obiecte. O aceeași mică valiză l-a însoțit de-a lungul anilor în lungile lui călătorii prin diferite țări. Pentru ocazii festive și primiri oficiale, în dulap sta spînzurat un frac de o tăietură impecabilă, care a supraviețuit multor vestoane de lucru, cu toate că pictorul era foarte ordonat.

Atelier în miniatură părea și camera copiilor. Roerich și Elena Ivanovna acordau multă atenție și timp educației fiilor. Cel mare, Iuri, s-a născut în 1902, la Okulovka, în ținutul Novgorod, iar mezinul — Sveatoslav — în 1904, la Petersburg. Copiii erau deprinși încă din primii ani cu hărnicia, cu observația, cu inițiativa. Băieții se simțeau membri ai familiei cu depline puteri. Erau luați în călătorii, iar dacă trebuia să se despartă, corespondau cu ei. Tinerii corespondenți arătau în scris capacități neobișnuite pentru vîrsta lor. Sveatoslav, la șapte ani, scria tatălui său din Pavlovsk la Peatigorsk: „Dragă tăticule, eu îți scriu acum o scrisoare, iar în grădina noastră e un vînt strașnic și furtună. Eu stau în odaia copiilor. Mă interesează foarte mult să știu ce este Ciortikov? Am prins azi o libelulă, aripile ei bat în auriu, pîntecul îi e albastru, verde și verde-galben. Noi avem o grădină de zarzavaturi mare, totul în ea a îmbobocit. Nu se văd oare pe munți țapi sălbatici? Ce sînt gîndacii și pietrele? În grădina mea de zarzavaturi crește floarea-soarelui, ridichi, mărar și cartofi. La Iurik în grădină crește spanac, ceapă, morcovi, salată, gazon japonez, mazare și cartofi...“

Iurii, încă din anii liceului, a început să studieze egiptologia cu savantul de renume B. Turaev și limba mongolă cu orientalistul A. Rudnev.

În familia bine organizată a pictorului, care trăia într-o permanentă muncă, interesele creatoare le întreceau pe toate celelalte. Puterea de muncă a lui Roerich îi uimea pe mulți dintre contemporanii săi. I. Grabar scria: „Se întâmpla să vii la el, în locuința lui în care intrai nu de pe *Morskaia*, ci de pe *Moika* și-l găseai lucrînd la un mare panou. Îți arăta cu plăcere zece-douăzeci de lucrări, executate în cele o lună-două scurse de la ultima întîlnire: una mai bună decît alta. Nu există la el lucru de mîntuială, nimic banal sau plictisitor. Inventivitatea îi era inepuizabilă și surprinzătoare. Pînzele mici, ca și tablourile mari au o compoziție organizată și sînt la fel de bine armonizate în culori, sînt tot atît de frumoase și unele și celelalte. După un sfert de oră, vine secretarul și îi aduce un maldăr de hîrtii la semnat. Le iscălește repede, fără să le citească, știind că nu va fi expus la neplăceri: cancelaria era organizată perfect. După încă un sfert de oră, vine după el un funcționar să-l vestească: a sosit Marea ducesă. Aleargă, abia avînd timpul să-mi strige să rămîn la dejun. Așa picta el tablouri excelente, semnînd hîrtii inteligente, primind vizitatori, musafiri — dușmani și prieteni — la fel de cordial cu unii, ca și cu ceilalți. Pe dușmani îi primea chiar mai cordial, revenea apoi la tablourile lui, mereu deranjat de soneria telefonului. Așa trecea zi după zi, viața lui clocotitoare, pulsînd din plin“.

Cei care s-au întîlnit personal cu Roerich cunosc corectitudinea felului de a se purta, timbrul liniștit, plăcut al vocii sale, gesticulația simplă și precisă, mersul măsurat, negrăbit. Nimeni nu l-a văzut agitat sau scos din fire. Seduceau la el bunăvoința și compătimirea. Grabar avea dreptate cînd spunea că ele contaminau și pe prieteni și pe dușmani și, poate, de aceea cei din urmă intrau bucuroși în relații de afaceri cu Roerich.

Nu li se nășteau îndoieli cu privire la dorința lui de-a fi totdeauna util cauzei și oamenilor artei.

Dar, despre folos, fiecare judecă în felul său, altfel de unde ar fi apărut dușmanii? Examinând numeroasele păreri ale contemporanilor despre Roerich, putem să notăm următoarele caracteristici generalizate:

— Roerich este partizan al învățaturii, progresului și dreptății; militant, savant serios și eminent om al culturii, colaborator prețios al instituțiilor artistice de învățămînt și al organizațiilor sociale;

— Roerich este cavaler al ordinelor Sf. Stanislav, Sf. Anna, Sf. Vladimir, și se dă bine pe lîngă cercurile de la curte, este carierist, „înțelept al vieții“ chibzuit, pictor-„aristocrat“;

— Roerich este prietenul multor oameni progresiști ai timpului său, un om sociabil, în jurul căruia se grupează mereu tineretul entuziast, dornic să învețe;

— Roerich este o fire enigmatică sincer și cu inima deschisă.

El a trebuit deseori să-și încrucișeze spada cu adversarii părerilor și ideilor sale, dar de fiecare dată pornea curajos lupta. Nu s-ar fi luptat însă cu oricine, Roerich avea totdeauna în vedere importanța socială a acțiunilor părții adverse și nu calitățile personale ale vrăjmașului. Această stăpînire de sine îi asigura succesul, chiar în lucruri foarte încîlcite, de care alții nici n-ar fi voit să se apuce.

Adresîndu-se la diferite instanțe, uneori pînă la palat, Roerich obținea de obicei o hotărîre favorabilă, lucru pentru care și-a meritat reputația de a fi un foarte bun diplomat. Zvonurile umflate despre o „carieră ametoare“ a pictorului, erau o pură exagerare, dacă știm că nu a aspirat niciodată la nici un post oficial, afară de cel pe care deja îl ocupa, de director al școlii Societății pentru promovarea artelor.

E adevărat, cu puțin înainte de războiul din 1914, Roerich a primit gradul de consilier de stat activ. Dar se pare că cercurile „superioare“ nu

erau zgîrcite cu acest titlu, fiindcă după un an l-au acordat iarăși lui Roerich. Bilibin, în versuri glumețe, anunță că, de-acum înainte, Roerich va căpăta în fiecare primăvară gradul de consilier de stat activ.

Principesa Oldenburg, visînd să aibă în școala patronată de ea un director „distins“, se pregătea să-l propună pe Roerich pentru titlul de șambelan al maiestății sale împăratul. Aflînd, artistul a protestat hotărît, declarînd că are intenția, pînă la sfîrșitul vieții sale, să semneze și să-și expună tablourile ca „pictorul...“, nu ca „șambelanul Roerich“. Cu aceasta, „cariera sa de curtean“ s-a terminat înainte de a începe.

Roerich era și adversarul onorării pictorilor cu medalii și premii la expoziții, lucru practicat pe scară mare în timpul său. El a semnalat de multe ori în presă convenționalismul acestor premieri. S-a întîmplat ca, la Expoziția internațională din 1908, de la Milano, tocmai lui să i se decerneze medalia de aur. Roerich a refuzat-o, ceea ce a provocat nedumerirea membrilor juriului, care s-au grăbit să-l asigure că ei n-au distincții mai mari. La expoziția de la Bruxelles i s-a decernat de asemenea o medalie de aur, care i-a fost trimisă prin ambasada belgiană. Fiindcă a refuzat medalia, s-a pornit o corespondență diplomatică.

Din toate acestea se poate trage concluzia că, în pofida insinuărilor unor contemporani, Roerich nu avea o deosebită slăbiciune pentru titluri și premii, fără să le disprețuiască atunci cînd așa ceva era util pentru lucrul condus de el. Dacă avea o slăbiciune, aceasta era pentru colecționarea tablourilor vechilor maeștri. El și Elena Ivanovna erau cunoscuți ca neobosiți colecționari. Puteau fi văzuți deseori la anticari și la licitații. Multe amintiri ale pictorului sînt legate de diferite episoade din practica de colecționar.

A reținut o licitație, la care majoritatea lucrurilor rămăseseră nevîndute și casiera socotea încășările săracăcioase, pregătindu-se să plece. Roerich observă sus, deasupra unei oglinzi, între două ferestre, un tablou nearătos. Instinctul colecționa-

rului l-a făcut să ceară să-i fie arătat. Vînzătoarea, după o privire tristă spre tablourile, după părerea ei admirabile, dar respinse, a declarat hotărîta:

— Nu merită să mă cațăr după el, tot n-o să-l cumpărați. Roerich insistă. Atunci întreprinzătoarea doamnă propuse:

— Bine, îl dau jos pentru dumneavoastră, puneți douăzeci și cinci de ruble pe masă, să nu mă mai cațăr odată pe scară cu el.

Astfel casa s-a completat cu o bancnotă de douăzeci și cinci de ruble, iar Roerich a căpătat un mic tablou, atît de înnegrit, că nici nu se putea desluși ce reprezintă. După curățire a apărut un peisaj de iarnă al lui Pieter Bruegel.

„Multe ore de neuitat mi-a dat găsirea unor tablouri! — nota Roerich în *File din jurnal*. De multe erau legate cele mai neobișnuite întîmplări. Pe Rubens l-am găsit într-o veche legătură de carte. Multă bucurie mi-a prilejuit descoperirea neașteptată a lui Van-Orley¹, — tabloul lui a fost, cu un scop inexplicabil, acoperit de-o altă pictură. Deasupra era mîzgălit un bătrîn cu înfățișare respingătoare. Elena Ivanovna, căreia îi plăcea să curețe tablouri, a fost foarte bucuroasă cînd, de sub mîzgăleală a apărut un cap lucrat minunat de un maestru . . .”

Colecția lor număra aproape 300 de lucrări. Mai tîrziu ea a trecut la Ermitaj. Printre tablouri erau lucrări de Rubens, Ostade, Cranach și alți maeștri. Deosebit de bine era reprezentată vechea pictură olandeză.

În scrierile sale, Roerich a atins deseori tema colecționării, atît de apropiată de activitatea sa de ocrotire a valorilor culturale. El arăta covîrșitoarea însemnătate educativă a colecționării și aprecia foarte mult activitatea lui Tretiakov, care nu aduna numai o mulțime de opere de mare valoare, ci știa să ilustreze în colecția sa și istoria picturii ruse.

¹ VAN ORLEY, Bernard (1483—1541) — pictor flamand.

Roerich făcea în special propagandă și stimula colecționarea în rîndul tineretului. Desigur, nu sfătuia să se înceapă cu aflarea operelor semnate de Rubens sau cumpărarea celor ale lui Repin. Chiar și o colecție de cărți poștale ilustrate bine aleasă era, după părerea sa, un ajutor prețios pentru trezirea dragostei de artă. De aceea lua parte cu dragă inimă la munca editurilor care tipăreau reproduceri și cărți de artă.

În 1910 s-a produs o scindare în Uniunea pictorilor ruși. Cu excepția lui Rîlov,¹ au părăsit-o toți pictorii din Petersburg iar dintre moscoviți, V. Serov și I. Grabar. După aceasta a apărut la Petersburg o uniune expozițională numită din nou *Mir iskusstva*, al cărei nucleu era format din foști membri ca: Aleksandr Benois, L. Bakst, E. Lansere,² K. Somov, M. Dobujinski, V. Serov, I. Grabar. Lor li s-au alăturat Nikolai Roerich, K. Petrov-Vodkin,³ B. Kustodiev,⁴ A. Ostroumova-Lebedeva,⁵ Z. Serebreakova și alții.

Renașterea grupului arăta că tendințele celor de la *Mir iskusstva* continuau să vieze și să atragă noi partizani. Este îndoielnic însă să se creadă că ei se considerau continuatorii direcți ai programului, pe care l-a dat la timpul său Deaghilev care, în treacăt fie zis, a rămas la o parte de activitatea expozițională a celei de-a doua uniuni, *Mir iskusstva*. Foarte semnificativ este că Roerich a fost ales ca președinte al uniunii, și nu unul din veteranii ideologi recunoscuți ai mișcării. Parțial, desigur, aceasta se explică prin talentul său

¹ RÎLOV, *Arkadi Aleksandrovici* (1870—1939) — pictor sovietic, academician, elev al lui Kuindji.

² LANSERE, *Evgheii Evghenievici* (1875—1946) — pictor și grafician sovietic, academician. Fost membru al *Mir iskusstva*.

³ PETROV-VODKIN, *Kuzma Sergheevici* (1878—1939) — pictor sovietic.

⁴ KUSTODIEV, *Boris Mihailovici* (1878—1927) — pictor și grafician sovietic, academician, membru al *Mir iskusstva*.

⁵ OSTROUMOVA-LEBEDEVA, *Anna Petrovna* (1871—1955) — pictor și grafician sovietic, academician, membră a *Mir iskusstva*.

organizatoric și marea sa autoritate dar, credem că au fost și alte motive.

Alegerea lui arăta că sarcinile și scopurile grupului *Mir iskusstva* au suferit schimbări. Dar nici nu puteau rămâne același. În perioada dintre cele două revoluții, în multe domenii ale culturii, printre care și în artele plastice, s-au consolidat diferite căutări formaliste, care duceau uneori la completa negare a tuturor tradițiilor trecutului. Aceasta a provocat o puternică frământare printre pictorii ruși, a dus la ascuțirea luptei dintre grupări.

În 1910, a fost organizată gruparea *Bubnovii valet* (*Valetul de caro*), la care participau P. Koncealovski¹ și I. Mașkov,² care au jucat mai târziu un rol important în viața artistică sovietică. *Bubnovovaleții* s-au ridicat împotriva stilizării și „aristocratismului” de la *Mir iskusstva*. În creația lor, aceștia deseori îngroșau și deformau natura. Totuși ei au creat destule opere valoroase în peisaje și naturi moarte.

Între Aleksandr Benois și David Burliuk (unul din conducătorii grupării *Bubnovii valet*) se ducea o luptă fără cruțare, totuși mulți *bubnovovaleți* au expus operele lor la expozițiile *Mir iskusstva*. La aceste expoziții au expus și reprezentanții grupării *Golubaia roza* (*Trandafirul albastru*), din care făceau parte pictori ca P. Kuznețov, M. Sarian,³ S. Sudeikin. Ultimul a trecut chiar la *Mir iskusstva* și a ocupat acolo un loc de seamă.

În 1912, de *Bubnovii valet* s-au despărțit M. Larionov, N. Gončearova și câțiva alți pictori. Ei au format gruparea *Oslinii hvost* (*Coada de măgar*). Larionov lupta pentru stilul, „liber de forme reale, existînd și dezvoltîndu-se după legile picturii”. Așa s-a născut curentul, numit *lucizm* (*raza*),

¹ KONCEALOVSKI, Piotr Petrovici (1876—1956) — pictor sovietic, unul din organizatorii uniunii *Bubnovii valet*.

² MAŠKOV, Ilia Ivanovici (1881—1944) — pictor sovietic, face parte din grupul *Bubnovii valet*.

³ SARIAN, Martiros Segheevici (1880—1960) — pictor sovietic, armean, academician, a făcut parte din gruparea *Golubaia roza* (*Trandafirul albastru*).

iar de la el nu mai era departe pînă la arta fără obiect, abstractă, care oglindea criza culturii burgheze.

N-a întrerupt expozițiile sale nici Uniunea pictorilor ruși, puternică prin numele unor A. Arhipov,¹ A. Vasnetov, K. Korovin, I. Ostrouhov,² K. Iuon, F. Maleavin. Ca și înainte își continua activitatea expozițională *Tovarișcestvo peredvijnikov*, susținută de prestigiul unor Repin, Surikov, Kosatkin.³

Gruparea *Mir iskusstva*, reconstituită, a trebuit să se ciocnească cu „novatorii”, care au afișat o completă anarhie în domeniul formei și un dispreț absolut pentru cuceririle din trecut ale geniului uman.

Spre cîntea celor de la *Mir iskusstva*, trebuie spus că ei n-au repetat greșeala fatală a unor *peredvijniki* de frunte care negau tot ce nu se mîna cu propriile lor lucrări.

Încetînd să mai fie „răzvrățiții”, cei de la *Mir iskusstva* au rămas în adîncul sufletului lor adevărați novatori și-i observau cu atenție pe reprezentanții altor curente, acordîndu-le loc la expozițiile lor.

„Părinții maturi cheamă în casa lor tineretul necopt, sperînd ca prin el să se conserve și să se reînnoiască”, — era spus într-o cronică despre o expoziție a *Mir iskusstva*. Ambele calități: moștenirea și inovația, erau apropiate lui Roerich.

În decembrie 1911 — ianuarie 1912 s-a ținut Congresul pictorilor din întreaga Rusie. În articolul *Pămînt înnoit* (1911), consacrat acestui eveniment, Roerich scria: „Să se gîndească oare pictorii la tot felul de nivelări? Ca nimeni să nu iasă din rînduri, ca nimeni să nu iasă afară... De visurile despre unire, de visurile despre aliniere,

¹ ARHIPOV, Abram Efimovici (1862—1930) — pictor sovietic, academician, mare pedagog.

² OSTROUHOV, Ilia Semionovici (1858—1929) — peisagist rus, *Peredvijnik*, membru al Uniunii pictorilor ruși.

³ KOSATKIN, Nikolai Alekseevici (1859—1930) — pictor sovietic, academician, *Peredvijnik*.

cîți pictori n-au fost sustrași de la muncă! Este îngrozitor să numeri cîți pictori s-au certat din pricina discuțiilor despre «unire».

Tot acolo citim: „...învățînd de la pietre perseverența, în ciuda tuturor ostilităților, subliniez mereu frumusețea patrimoniului poporului. Să văd înscrisă apărarea frumuseții trecutului pe stindardul congresului, este un lucru deosebit de prețios pentru mine...”

Congresul, cu o asistență numeroasă și cu o componență eterogenă, mărturisea diferențieri importante în viața artistică a țării, mulțimea curențelor care se confruntau. Astfel V. Kandinsky propovăduia cu înflăcărare la congres abstracționismul, reprezentantul lui *Oslinii hvost* acuza pe Vrubel de conservatorism, iar Aleksandr Benois, de la *Mir iskusstva*, chema la neoclasicism.

În aceste condiții Roerich a trebuit să organizeze latura practică a uniunii *Mir iskusstva*. El evita cu dibăcie conflictele inutile, asculta cu atenție pe „bătrîni” și pe „tineri”. Toate acestea înțăreau organizația *Mir iskusstva* și îi asigurau succesul.

Roerich avea relații strînse cu mulți pictori, scriitori și savanți ai timpului său. O prietenie solidă îl lega de Leonid Andreev. Concepția lui optimistă despre lume și cea pesimistă a lui Andreev, păreau antagoniste. Dar extremele, căutînd parcă să se completeze reciproc, se înțelegeau uneori. Deplina lor înțelegere reciprocă o mărturisește grăitor următoarea scrisoare a lui Roerich către Leonid Andreev (1914):

„Dragă Leonid Nikolaevici, dacă cuvintele înduioșază sufletul, atunci cuvîntul unui pictor atît de minunat, atît de apropiat mie, ca dumneata, nu numai că m-a înduioșat adînc, ci mi-a adus și bucurie. Pentru această bucurie, care este acum atît de rară la noi, te îmbrățișez cu efuziune. Îți mulțumesc din inimă. Vei înțelege că părerea dumitale mi-a adus bucurie. Am mulți dușmani, dar în schimb soarta a vrut să-i pot enumera cu mîndrie pe dușmanii mei și tot cu mîndrie pe prieteni. Soarta a rînduit astfel ca, în ziua de «azi» care

a murit, în spuma și colbul vieții să mi se adreseze glasurile oamenilor ca dumneata, pe care îi îndrăgesc, îi prețuiesc și îi înțeleg atât de bine. Asta mi-e acum o bucurie! Printre glasurile încercate ale «specialiștilor», dumneata ai vorbit despre munca mea într-o limbă omenească. Scrii, se poate oare vorbi nespecial? Doar tocmai asta și este important, dacă se poate ivi ceva din limitele specialului — în viață, în suflet . . .”

Presimțirea evenimentelor amenințătoare și năzuința de a-și supune căutările spirituale interesele sociale, l-au apropiat pe Roerich de Aleksandr Blok. În acest caz se poate vorbi încă de pe acum despre o „afinitate sufletească” creatoare.

Multe lucruri erau comune între rezerva exterioară și focul lor interior. În „vîlvătaia” artei pe care o făceau, nu se ghicea numai decît „incendiul dezastruos al vieții”. Poezia lui Blok și pictura lui Roerich păreau deseori îndepărtate de problemele urgente ale prezentului. Dar ei aveau un calcul propriu asupra timpului. Socoteala lor includea în ziua de azi mileniiile scurse. În creația fiecăruia, prezentul era confruntat cu trecutul.

*Puternicul viiet al vieții scade,
Afluxul grijilor se trage.
O adiere blîndă, neagră,
Cîntă despre viitoarea-mi viață.
Altundeva mă voi trezi
Și nu aici în sumbra-mi viață?
De amintirea acestei vieți
Voi suspina vreodată-n vis?*

*Nu! Tot ce este și ce-a fost
E viu. Vedenii, visuri, pieriți!
Valul refluxului se-aruncă
În catifelata noapte.*

Tocmai aceste versuri ale lui Blok l-au inspirat pe Roerich pe cînd lucra la frontispiciul cărții de poeme ale poetului, consacrate Italiei. Arta lui Roerich se pare că-l inspira de asemenea pe Blok. În 1914 S. Makovski i-a cerut lui Blok să-i îm-

prumute originalul frontispiciului pentru a-l re-ființă a creat atâtea pietre de hotar de neuitat. produce în revista *Apollo*. Poetul a răspuns: „Desenul lui N. K. Roerich a pătruns în viața mea, stă încadrat, pe perete, dinaintea ochilor mei. Mi-ar fi foarte greu să mă despart de el, fie și pentru o lună... Vă rog să nu vă supărați prea tare pe mine pentru refuzul, provocat de sentimente pe care, mi se pare, le înțelegeți”.

În *File de jurnal* Roerich scria despre Blok: „Îmi amintesc cum a venit la mine după frontispiciul volumului său, *Cîntări italiene*, și am vorbit despre acea Italie care nu mai există, dar a cărei Si aceste focuri nemaivăzute și sferele tunătoare și paloșul luminos, care a înflorit cu focul, — Blok cunoștea toate aceste pietre de hotar ca pe ceva real. N-ar fi vorbit despre ele în termeni comuni. Dar accepta inexprimabilul în cuvinte și imuabilul din suflet”.

Activitatea socială a lui Roerich trebuia să-l ducă fără îndoială la cunoștința cu Gorki. Primele întâlniri de afaceri ale pictorului cu scriitorul au avut loc la editura lui Sîtin¹ și la redacția revistei *Niva*.² Mai apoi, familiile lor s-au legat între ele și au început să se viziteze.

Roerich aprecia foarte mult talentul de scriitor al lui Gorki, îi cerea sfaturi. În arhiva lui A. M. Gorki se păstrează o scrisoare a pictorului, datată 4 noiembrie 1916: „Dragă Aleksei Maksimovici, îți trimit corecturile. Ți-aș fi sincer recunoscător pentru toate observațiile. Ar fi bine să ne vedem: în cuvintele dumitale este atît de mult ozon și ochii dumitale privesc atît de departe. Adîncul meu salut Mariei Fiodorovna (Gorki — n.tr.). Al dumitale din tot sufletul, Roerich”.

Interesante sînt unele amintiri ale pictorului despre Gorki: „Îmi amintesc cum, odată, într-o mare organizație literară, trebuind să fie găsită o soluție urgentă, i-am cerut părerea lui Gorki.

¹ SÎTIN, *Ivan Dimitrievici* (1851—1934) — mare editor, tipograf și librar rus.

² *Niva*: revistă săptămînală ilustrată, pentru lectură în familie, tirajul depășea 200 000 exemplare.

El a surîs și mi-a răspuns: «Ce să discutăm? Mai bine dumneata, ca pictor, să simți, ce și cum trebuie. Da, da, asta-i: să simți! Doar ești un intuitiv. Uneori, dincolo de rațiune trebuie prinsă însăși esența»“.

Roerich și Gorki resimțeau acel timp ca o epocă de schimbări istorice radicale. Dar, desigur, fiecare din ei oglindea în felul său, în creație, lupta pentru un viitor mai bun al țării.

În arta lui Roerich, de dinaintea războiului din 1914, s-a impus cu vigoare deosebită tema răsplății, înfățișată pentru prima oară în pânza *Ultimul înger* (1912). Asupra pământului cuprins de flăcări, dintre nori purpurii se ivește îngerul apocaliptic care răsplătește după merite răul, iar la orizont fulgere strălucitoare vestesc parcă o viață nouă pe planeta curățată de păcate.

Catastrofele, nenorocirile, păreau a fi străine direcției generale a creației și vederilor pictorului asupra artei. Totuși, motivul unei aspre pedepse oglindind neîmpăcarea lui cu situația existentă a lucrurilor, a intrat organic în pictura sa.

Aproape simultan cu pictura *Ultimul înger* dă la iveală pânza *Paloșul bărbăției* (1912). Un înger aduce un paloș străzii adormite la porțile castelului. E timpul să-l întâmpine cu paloșul în mâini pe vrăjmaș.

Roerich prevede în felul său văpaia incendiilor războiului. În *File de jurnal* există următoarea însemnare: „Gărzii adormite i se aduce un paloș. A fost nevoie de *Paloșul bărbăției*. Se apropie sorocul“. Tot atunci, la începutul anului 1914, sînt pictate în pripă *Văpaia* (cu leul belgian), *Strigătul zmeului*, *Coroanele* (care au zburat), *Cetatea condamnată* și altele, al căror înțeles a fost priceput mai târziu.

O impresie sinistă produce *Cetatea condamnată*. Un zmeu imens, zugrăvit în verde și roșu, s-a încolăcit în jurul zidurilor cetății, zăvorînd toate ieșirile. Și iată, iată, va strivi în strînsoarea-i ucigătoare cetatea de piatră. A. Remizov, inspirat de lucrările lui, a creat un ciclu de poezii. În poemul consacrat *Cetății condamnate*, scria:

*În strînsoarea zmeului stă cetatea-mpresurată
Mult timp nimeni nu ştiu primejdia, n-o ştiu —
oamenii beau şi mănîncă,
se însoară, se mărită.
Cînd veni ceasul şi clopotul cel mare se zbatu, —
încotro s-o mai apucel*

Interesant este că dorind să aibă o pictură a lui Roerich, Gorki n-a ales un peisaj realist sau o lucrare pe temă istorică, ci tocmai această pînză simbolică.

Văpaia... Întregul cer este cuprins de văpaia purpurie a incendiilor. Lîngă un castel medieval, dinaintea unui leu doborît, stilizat, imitînd stema Belgiei, a înmărmurit un ostaş. Spada şi scutul i se sprijină în pămînt. Îi sînt de prisos în faţa pîrjolului. Nu-i rămîne decît s-aştepte moartea la postul de strajă.

Coroane... S-au încrucişat spadele a trei regi. Ei jură credinţă alianţei lor militare. Dar, se vede, nu pentru o cauză dreaptă sînt ridicate spadele, iar regii nu vor avea izbîndă. Coroanele au zburat de pe capetele lor şi plutesc spre ceruri.

Şi, în sfîrşit, tabloul *Faptele oamenilor*... La marginea unei stînci pleşuve, o ceată de oameni zăpăciţi, în veşminte străvechi, sînt frămîntaţi de ceva şi vorbesc cu înfocare despre nu se ştie ce. Ridicînd braţele, un bătrîn înălbit invocă cerul, iar altul se uită-ndurerat la ruinele cetăţii de mai la vale.

Roerich şi-a îmbrăcat visurile „profetice” în forme de mare expresivitate. Foloseşte în tablouri mult roşu, culoare îndrăgită de simbolişti ruşi, care declanşează simţămîntul neliniştii. Pictorul foloseşte cu măiestrie motivele biblice larg cunoscute: zmeul, îngerul, focul mistuitor; după exemplul eposului popular, împleteşte forţele naturii, cele suprapămînteşti, cu „faptele oamenilor”; îşi stilizează operele după icoane vechi ruseşti sau după reproduceri primitive.

Expuse în 1915 la expoziţia *Mir iskusstva*, aceste tablouri au produs o adevărată senzaţie. Simbo-

lismul lor, ușor de descifrat, sublinia clar tragismul acelui moment, slăbiciunea fatală a țării atrasă într-un măcel de criminalii conducători.

Vestea celui dintâi război mondial îl găsește pe Roerich la Talașkino. Cum trebuie să acționeze un om, fiu credincios al patriei, care consideră că binele constă în pacea și unirea cu alte popoare? Problemă complexă și tragică.

Pictorul suferea din tot sufletul pentru soarta poporului rus. Ca istoric și patriot, știa că în popor stăruie neclintită voința de apărare a pământului strămoșesc. El scrie: „Vin dușmanii să ne nimicească pământul. Fiecare movilă, fiecare pîrîu, fiecare brăduț ne devine mai drag și mai scump. Apărînd la propriu și figurat fiecare palmă de pământ, poporul nu o apară numai pentru că este a lui, ci fiindcă este frumos și minunant cu adevărat, plin de mărețe semnificații ascunse“.

În același timp, totdeauna gata să apere demnitatea națională, Roerich este împotriva șoviniștilor înverșunați. Fără șovăire pictorul aderă la acea parte a intelectualilor ruși care nu lega bunăstarea patriei de intențiile agresive ale păturii conducătoare. A hotărît pe loc că datoria lui era să condamne războiul în sine.

În 1914, realizează afișul *Dușmanul neamului omenesc*, în care stigmatizează distrugerea barbară a monumentelor culturii la Louvain, Chantilly, Reims. Afișul a fost trimis armatelor în zonele de luptă. Grijă pictorului pentru pace s-a exprimat în primul rînd prin bătălia pe care a dus-o pentru păstrarea cuceririlor geniului uman.

Ideea despre necesitatea unui acord special pentru apărarea instituțiilor de învățămînt și a monumentelor culturii, s-a născut la Roerich încă din timpul războiului ruso-japonez. La începutul primului război mondial, a supus această problemă discuției opiniei publice, a căutat să-i confere o importanță de stat. S-a adresat comandamentului suprem al armatei ruse și guvernelor Franței și Satelor Unite, cu propunerea de a asigura în timp de război securitatea averii culturale a popoarelor printr-un acord reciproc între țări.

Acționînd cu energia caracteristică lui, a adus la cunoștința multor persoane sus-puse proiectul său, iar în 1915, chiar lui Nicolae II, dar lucrurile n-au progresat. Totuși, n-a renunțat la ideea ocrotirii valorilor culturale în timpul ciocnirilor militare și traducerea ei în viață a ocupat un loc însemnat în activitatea sa socială ulterioară.

De la începutul războiului, ia parte de asemenea, la munca crucii roșii ruse. În 1915 este ales președintele Comisiei atelierelor de artă pentru ostașii mutilați și răniți. Din inițiativa lui sînt create clase specializate pentru instruirea răniților, pe lângă școala Societății pentru promovarea artelor.

Publicistica lui Roerich căpăta în anii războiului trăsături caracteristice. Vorbește numai în treacăt despre război în eseurile sale. Cu toată inevitabilitatea conflagrației pictorul socotește războiul un fenomen străin, de aceea gîndurile nu îi sînt sustrate de la sarcinile esențiale ale artei și învățămîntului. În articolul *Cuvînt sfătuitor la despărțire* publicat în ziarul *Birjevie vedmosti* (*Analele bursei*) din 14 martie 1916, scria: „...noi nu gîndim în numele «zilei de ieri», ci în numele «zilei de mîine», în numele construcției și creației întregului popor. Știu că, fără fapte eroice, nu este posibilă creația. Înainte de toate, avem oare dreptul să vorbim despre artă? În zilele marii înclăștări, cînd s-ar părea că arta amuțește? Cînd cu bună dreptate oamenii s-au ridicat împotriva luxului și risipei nesăbuite... Dar adevărata artă nu este un lux nesăbuit. Cel ce se închină dumnezeului adevărului și frumuseții nu este un risipitor. Artă este o necesitate, este viața. Oare este un templu lux? Poate fi oare risipă cartea și știința? Dacă artă este o mare necesitate și o înaltă trăire, atunci desigur, se poate vorbi și acum despre artă. Dacă artă slujește patria, atunci trebuie să ne închinăm în fața ei. Slujirea aceasta nu o facem prin imagini de serivicu, ci preamărind gustul, creșterea cunoașterii de sine, avîntul spiritual și pregătind și căi mai luminoase“.

143 În anii războiului, în arta lui Roerich motivele prevestirilor teribile cedează locul temelor de fol-

clor. Uneori pictorul le dezvăluie în legătură cu noțiunile tradiționale religioase despre asceții care săreau în ajutorul oamenilor. De exemplu, în tablouriile: *Procopie cel drept îndepărtează norul de piatră de la Usting Veliki*, *Procopie cel drept se roagă pentru navigatorii necunoscuți* (1914), *Pantelimon tămăduitorul*, *Trei bucurii* (1916). Uneori găsește rezolvarea simplu, printr-un basm, ca în *Vedunia* (*Cea care știe*) (1916), sau se bazează pe panteismul gândirii populare, ca în *Ordinul cerului*, *Săgețile cerului — sulilele pământului*, *Casa dubului* (1915).

În lucrările din timpul răboiului nu incită deznadejdea. Pictorul are o dispoziție optimistă și nu se teme de teribilele încercări.

În timpul conflagrației au crescut simțitor eforturile lui pe tărîmul învățămîntului public. Au devenit mai frecvente întîlnirile cu Gorki și alți reprezentanți cu dispoziții antimilitariste din sînul intelectualității ruse. Activitatea sa încordată parcă mărturisea că războiul nu l-a scos din făgașul bătătorit al creației.

Lucrările din timpul războiului nu incită dezorganizat complet planurile în domeniul cel mai important pentru el: studiul Orientului. Iar acest domeniu juca un rol hotărîtor în biografia lui. Nu se putea mărgini numai la informațiile livrești despre țările care-l atrăgeau și, în preajma conflictului, întreprinde încercări pentru organizarea unei expediții științifico-artistice în Asia.

În 1913, Roerich s-a întîlnit la Paris cu V. V. Golubev, orientalist rus stabilit în Franța, cunoscător al artei indoneziene, indiene și tibetane. Golubev tocmai revenea din India și se pregătea să plece din nou acolo. A discutat cu el planurile muncii comune de cercetare a țărilor orientale, iar revenind acasă, la Petersburg, scrie articolul *Drumul indian*, care se încheie cu cuvintele: „Doresc lui V. V. Golubev deplin succes și aștept de la el multe lucruri extrem de importante și îmbucurătoare... La lacurile negre se adună noaptea femei indiene, cu lumînări și sunînd clopoței, cheamă din apă broaște țestoase sacre și le hrănesc. Pun lumî-

nările în coji de nuci și le dau drumul să plutească pe lac. Cercetează soarta. Ghicesc. Frumusețea trăiește în India. Ispititor e marele drum indian“.

Acest drum îl atrăgea demult pe pictorul care se pregătea intens să pornească într-acolo. Căutând să fie la curent cu lucrările de cercetare ale savanților patriei, lua parte la multe din inițiativele lor, lucru care contribuia la întărirea contactelor cu țările și popoarele Orientului. De pildă, în scopul studierii tradițiilor vii budiste și pentru a atrage la Petersburg atât de rarele exponate ale acestui cult, orientaliștii ruși au propus construirea în capitală a unui templu budist. Din comitetul de sprijin al construcției făcea parte și Roerich. Comitetul se întâlnea de obicei în locuința surorilor Schneider, nepoatele renumitului indolog I. P. Minaev.

Ar fi naiv să bănuim că acest comitet făcea propagandă pro budistă. Este suficient să spunem că, din inițiativa lui F. I. Șerbatski, s-a discutat și problema aducerii din India în Rusia a unui vechi templu hinduist. Roerich notează cu acest prilej în *File din jurnal*: „Împreună cu o moschee și un templu budist, această excelentă achiziție ar fi oportună și de toată lauda. Am adoptat cu entuziasm propunerea lui Șerbatski“. Orientaliștii ruși, pasionați de știință, nu țineau deloc seama de diferențele dogmatice ale religiilor ce se dușmăneau. Se propunea demontarea templului hinduist sub supravegherea unui arhitect experimentat și aducerea lui pe mare, de la Bombay la Petersburg. Au și fost începute tratativele cu *Dobrovolnii flot* (*Flota voluntară*) pentru transportul în condiții avantajoase, dar începutul războiului stăvilește aceste intenții.

Roerich propune trimiterea în India a unor bursieri ai școlii Societății pentru promovarea artelor, dar și în aceasta războiul a fost o piedică. Ținea foarte mult să organizeze la Petersburg un muzeu indian. Spera să obțină exponate din colecția lui V. V. Golubev și s-a adresat Academiei de Științe, ca să se ia în numele ei o inițiativă corespunzătoare.

Trebuie să ne oprim în special asupra legăturilor lui Roerich cu Agavan Dorjiev, bureat din Trans-Baikal, care primise educație budistă în Tibet. Dorjiev stătuse mult timp la Lhasa și devenise împluternicitul lui Dalai-Lama. Când politica agresivă a Angliei în Tibet luase la începutul veacului al XX-lea un caracter amenințător, Dalai-Lama l-a trimis pe Dorjiev în Rusia, ca ambasador extraordinar și plenipotențiar, pentru tratative cu guvernul țarist în vederea activizării ei în Asia Centrală, printre altele și în Tibet, ca să bareze astfel drumul colonialismului englez.

Pe măsura posibilităților sale, Roerich susținea misiunea lui Agavan Dorjiev. Pentru aceasta, Dalai-Lama i-a transmis, prin același Dorjiev, recunoștință și daruri.

Anticipînd, notăm că după Revoluția din Octombrie Agavan Dorjiev a rămas în Uniune și a ocupat un loc de frunte printre liderii mișcării lamaiste bureate de reînnoire, care în anii revoluției a fost de partea Puterii Sovietice, și a căutat să reformeze viața preoțimii budiste, transformînd mînăstirile în comunități de lucru.

Mult înainte de Revoluția din Octombrie, Roerich avea convingerea că este de datoria lui față de societate să apropie moștenirea spirituală a Orientului de ultimele descoperiri științifice și de doctrinele sociale progresiste. Succesul realizării acestei sarcini cerea o legătură vie cu popoarele Orientului, cu străvechea cultură și tradițiile lor nemuritoare. Vedem cît de temeinic se pregătea pictorul pentru a porni pe „marele drum indian”. A renunța la el ar fi echivalat pentru Roerich cu renunțarea la sine însuși.

La începutul lui 1915, s-a îmbolnăvit de congestie pulmonară. Starea sănătății sale era atît de gravă, încît în luna mai ziarul *Birjevîe vedmosti* inserează un buletin despre desfășurarea bolii. Când criza a trecut, medicii au recomandat o călătorie în Crimeea, dar convalescentul a fost atras de ținuturile novgorodiene, dragi lui. Pe măsură ce războiul se întetea, Roerich notează: „Punem ure-

chea la pământ și ascultăm. Pământul ne spune că totul va trece și va fi bine. Acolo unde natura este puternică, unde străfundurile nu au fost atinse, acolo și firea poporului este dîrză și netulburată“.

Sănătatea i se restabilea încet. Desele bronșite și pneumonii i-au determinat pe medici să concludă că nu este indicat pentru pictor să trăiască într-un oraș mare. Pentru a putea continua să lucreze, Roerichi închiriază la Serdobol (Sortavala) o casă de lîngă insulițele de coastă de pe lacul Ladoga, în mijlocul unei păduri de brazi și se mută cu familia, în decembrie 1916. Apropierea de Petersburg permitea venirea acolo, din timp în timp, și supravegherea treburilor școlii Societății pentru promovarea artelor. Însă accesele bolii s-au întesit într-atît încît în mai 1917 își face testamentul:

„Tot ce posed, tot ce am de primit, las nevestei mele Elena Ivanovna Roerich. Cînd ea va găsi de cuviință, o să împartă totul în părți egale fiilor noștri, Iurii și Sveatoslav. Să trăiască uniți și în armonie și să muncească spre folosul patriei. Rog poporul rus și Societatea pentru promovarea artelor din Întreaga Rusie să-mi ajute familia, aducîndu-și aminte cum am consacrat cei mai buni ani ai mei și cele mai bune gînduri slujirii învățămîntului artistic. Las Muzeului Artei Ruse de pe lîngă școală, înființat de mine, să aleagă pentru Muzeu una din lucrările mele ca dar postum. Rog prietenii să mă pomenească cu un cuvînt bun, fiindcă am fost pentru ei un prieten devotat. 1 mai 1917. Petersburg. Pictorul Nikolai Konstantinovič Roerich“.

Boala și șederea la Serdobol l-au îndepărtat întrucîtva de activitatea socială, tocmai în preajma revoluției, dar și puținul ce l-a putut face caracterizează cuprinzător direcția gîndurilor sale.

Curînd după răsturnarea guvernului țarist, la 4 martie 1917, Gorki a strîns în locuința sa un grup mare de pictori, scriitori și artiști. Printre cei prezenți erau Roerich, Aleksandr Benois, Bilibin,¹

¹ BILIBIN, *Ivan Iakovlevici* (1876—1942) — pictor grafician sovietic, făcea parte din *Mir iskusstva*.

Dobujinski, Petrov-Vodkin, Șciuko,¹ Șaleapin, Maiakovski. La consfătuire a fost ales un comitet de 12, în care a intrat și Roerich. La 6 martie, Gorki, Roerich, Benois și Dobujinski au semnat o declarație către Sovietul deputaților de muncitori și țărani. În declarație se spunea:

„Comisia pentru problemele artei, însărcinată cu elaborarea problemelor legate de dezvoltarea artei în Rusia liberă, a hotărât în unanimitate să ofere forțele sale la dispoziția Sovietului deputaților de muncitori și țărani pentru elaborarea problemelor de ocrotire a monumentelor trecutului, proiectării de monumente noi, elaborării proiectării regulamentului organului de conducere a treburilor artelor frumoase, organizării serbărilor populare, a teatrelor, elaborării imnului libertății etc. . . .“

Sovietul deputaților n-a întârziat să răspundă la această propunere. Chiar în numărul nou al *Izvestiei* apare chemarea comitetului executiv, care în curînd e afișată în Petrograd și împrejurimi. În chemare se spunea:

„Cetățeni, îngrijiți-vă de palate, ele vor deveni palate ale artei noastre, a întregului popor; aveți grijă de tablouri, statui, clădiri, — acestea sînt intruchiparea forței voastre spirituale și a strămoșilor voștri, nu atingeți nici o piatră, păziți monumentele, clădirile, lucrurile vechi, documentele, — toate acestea sînt istoria voastră, mîndria voastră!“

Simultan cu declarația către Sovietul deputaților de muncitori și țărani, comisia s-a adresat cu o propunere similară și Guvernului provizoriu, care a căzut de acord să formeze comisariatul corespunzător, în componența persoanelor propuse la adunarea de la Gorki. Unul din documente, adoptate și difuzate de Comisia afacerilor artei și semnat printre alții și de Roerich, era un apel cu următorul conținut: „Sub vechiul regim, în acele condiții anormale în care se dezvolta viața noastră artistică, în multe orașe au fost proiectate și

¹ ȘCIUKO, *Vladimir Alekseevici* (1878—1939) — arhitect și pictor scenograf sovietic, pedagog.

parțial chiar executate tot felul de monumente. Pornind de la aceea că multe din ele nu satisfac cerințele gustului artistic, Consfătuirea specială pentru problemele artelor de pe lângă comisarul care conduce fostul Minister al curții și Comisia artelor, constituită pe lângă Comitetul executiv al Sovietului deputaților de muncitori și țărani, a hotărât să se adreseze tuturor instituțiilor guvernamentale și sociale sub direcția cărora se găsește construirea acestor monumente, în special a celor destinate imortalizării memoriei dinastiei Romanovilor, cu stăruitoarea rugămintă de a sista orice lucrări la aceste monumente și de a anunța Consfătuirea specială a problemelor, artelor (Palatul de iarnă), despre toate proiectele și lucrările începute“.

Această chemare a provocat protestul unor scriitori, pictori și reprezentanți ai vieții publice. Gorki a fost acuzat că atentează la libertatea creației. În urma divergențelor apărute, drumurile participanților la consfătuirea de la Gorki s-au despărțit radical. O parte din ei au propus un proiect de formare a unui minister al artelor, mulți au fost împotriva, printre ei și Maiakovski.

Este greu de stabilit astăzi din ce considerente au încercat partizanii creării ministerului să-l atragă de partea lor pe Roerich și chiar i-au propus să ocupe postul de ministru. Se știe numai că a refuzat categoric propunerea și a susținut comisia celor doisprezece, recunoscută de Sovietul deputaților de muncitori și țărani, completată cu doi membri ai sovietului. Largul program democratic al acestei comisii corespunde părerilor lui despre învățământul public. El credea că, în Rusia reînnoită, se vor deschide posibilități nemaîntâlnite pentru dezvoltarea forțelor spirituale ale popoarelor ei și voia să slujească în viitor această cauză, în care avea deja o experiență bogată. La 12 noiembrie 1917, scria la Petrograd: „Am servit arta 25 de ani, după puterile mele apărăm patrimoniul poporului rus și pregăteam drumul pentru tineret. Voi fi fericit, dacă experiența mea va fi folosită de viitorii slujitori pe tărîmul artei“.

„La Serdobal, bolnav — iarăși o congestie sîcîitoare. Cînd va trece, Domnul știe. Ploaia bate în ferestre. Am în față pagini de-ale lui Knut Hamsun, cu mărunta sa cultură. Același debarcader. Aceleași interese ale unui orașel... Greu să trăiești aici cu cultura lui Hamsun...” — scria Roerich criticului de artă A. P. Ivanov, la începutul lui octombrie 1917.

Atmosfera mic-burgheză a orașului provincial din Karelia dezgusta firea lui Roerich și, cînd sănătatea îi permitea, se repezea pînă la Petrograd. Era foarte neliniștit de complicațiile care apăruseră în munca școlii Societății pentru promovarea artelor.

Treburile financiare stăteau prost. Întocmea singur devize și făcea diferite propuneri, care ar fi putut ajuta să se treacă prin vremurile grele. Nu mai puțin decît de dezordinea administrativă, era preocupat de divergențele în rîndurile pedagogilor școlii.

S-a apucat să elaboreze proiectul Academiei populare libere, pe baza școlii Societății pentru promovarea artelor. În noiembrie 1917, scria la Petrograd comitetului școlii:

„Sănătatea nu mi s-a ameliorat încă. Este necesară schimbarea aerului. Speranța mea este că G. M. Bobrovski s-a vindecat și a revenit pe deplin la marea noastră muncă. Am terminat proiectul școlii, încredințat mie de comitet. Pentru a nu întîrzia, vă rog să trimiteți la mine pe administra-

torul principal sau pe secretarul școlii, ori pe amîndoi, ca să le dau proiectul și lămuriri. Sper ca din propunerile prezentate să se poată crea o instituție de învățămînt artistic acceptabilă pentru Societate. Depun toate eforturile pentru a mă înzdrăveni, ca să mă întorc cît mai repede la treburile mele dragi“.

Trecînd prin Petrograd, în primăvara și la începutul verii 1917, Roerich s-a convins că nu toți profesorii școlii îi vor susține proiectul. Mulți dintre ei, vîsînd la reîntoarcerea „bunelor timpuri vechi“, au luat o poziție de așteptare și în general nu aveau nimic împotriva să se închidă temporar școala. Roerich face noi relații, pentru ca sprijinindu-se pe ele să continue treaba începută. În scrisoarea către A. P. Ivanov, din 10 noiembrie, scrie: „... Am făcut cunoștință cu Plehanov și Kropotkin¹. Primul mi-a plăcut în mod deosebit, există în el dorul de a construi! Celui de al doilea, cu ochii lui blajini, mi-e greu să-i pun în gură cuvintele din scrisorile răzvrătitudinii. Iese cam caraghios!“

La începutul lui 1918, cînd majoritatea membrilor comitetului școlii înclinau pentru închiderea ei, Roerich pregătește un raport în susținerea proiectului său. Ciorna raportului, care s-a păstrat, este foarte interesantă nu numai din punctul de vedere al planurilor sale de reorganizare, dar și din punctul de vedere al însușirii evenimentelor revoluționare în Rusia. În timp ce mulți intelectuali se deziceau de inovațiile revoluționare, Roerich era pătruns de cu totul alte idei. Întocmind textul raportului, scria: „Tovarășii! Avem de examinat probleme de mare importanță. Trebuie, deosebit de gospodărește, să trăim chibzuit, pînă ce viața financiară a țării se va consolida. Trebuie să ne strîngem toate forțele și, uniți cu elevii, să ne păstrăm școala de artă populară liberă. Desigur, se pot găsi oameni dușmănoși, necorespunzători

¹ KROPOTKIN, *Piotr Alekseevici* (1842—1921) — Cneaz, geograf și explorator rus, teoretician al anarhismului.

cauzei, care vor complica situația ei. Știu, primăvara trecută circulau zvonuri despre școală, care contraziceau realitatea. Știrile erau transmise cu intenții rele, fără rușine de minciună. Noi credem în marea însemnătate a artei pentru viața poporului. Tovarăși! Orice greutate ne-ar aștepta, să ținem bine minte, ideea învățămîntului public trebuie să dăinuie totdeauna pentru oameni, ca lucrul cel mai de nezdruccinat, cel mai îndrăgit și mai apropiat de fapta eroică“.

În acest raport, caracteristică este însăși adresa *tovarăși*, care-i șoca atunci pe unii intelectuali. Chiar nefiind conștient sau poate și neacceptînd în întregime noul născut de Octombrie, Roerich era convins de la început de dreptatea și ireversibilitatea mișcării revoluționare. Exclusea complet din planurile sale posibilitatea revenirii la vechea viață și niciodată n-a apărut-o.

Începînd din 1917, în jurnalele și operele lui literare se pomenesc din ce în ce mai des Orientul și India, sînt date citate din lucrările filosofilor orientali. Intenția de a realiza visul său scump — să ajungă pînă la leagănul misterios al omenirii, — se întărea. Una din variantele articolului ne-publicat, *Unitatea*, se termină cu cuvintele:

„Pe mal sînt nenumărate pietre cenușii. Bolo-vani, pe care i-au mîngîiat valurile. Șlefuiți-i. Deschideți-i, înviați-i cu ciocanul. În ei sînt ametiste, topaze, cristale strălucitoare. Depunerile a zeci de milenii! Le-ați zdrobit? Granitul? Cuarț și spat? Ciocăniți-le. Căutați. Pietrele sînt simple... Nu disperați. Credeți. Căci cîte păsări migratoare nu-și pierde viața într-o singură călătorie? Înțeleptul Tagore sfătuia...“, și mai departe urmează referiri la cărțile lui Tagore, *Ghitandjali* și *Grădinarul*.

Meditațiile acestor ani sînt viu exprimate în alegorica nuvelă-scrisoare *Flacăra*, terminată în septembrie 1918 și publicată mai tîrziu în cartea *Puti blagoslovenia* (Drumurile binecuvîntării). La baza acestei lucrări stau unele momente autobiografice. Pictorul face bilanțul trăirilor anilor trecuți pentru

a-i evalua și a îndepărta tot ce nu era necesar spre a începe o nouă etapă de viață.

Un interes deosebit prezintă ciornele nuvelei, datate 1917. Comparându-le cu varianta publicată se poate urmări cum, în procesul lucrului, Roerich a estompat motivele personale, care erau tocmai resortul ascuns al întregii povestiri. În carte citim: „Ședeam cu viclenii cei răi, dar m-am păzit“. În ciornă: „Despre fiară și om trebuie spus. Despre viclenii Botkin, Tolstoi...“ În carte: „N-am să-mi schimb prietenii pentru dușmani. Și mă mîndresc că acești prieteni au fost într-adevăr prieteni“. În ciornă: „O, prieteni Kuindji, Grigorovici, Benois, Iaremici, Himone, Rîlov, Tenişeva, Martene, D. Roché, Remizov, Gorki, Andreev, vreau să scriu despre viață. Să reamintesc ceea ce se poate uita, dar adeseori este mai important decît cele întărite cu peceți“.

Eroul nuvelei, un pictor celebru, a zugrăvit o serie de tablouri. N-avea chef să le expună, dar pînă la urmă a consimțit. Tablourile au avut un mare succes. Un editor a obținut de la pictor permisiunea să le reproducă. Pentru asta pînzele trebuiau trimise la tipografie. Dar pictorul n-a vrut să se despartă de originale și a încredințat elevului său să facă copii după ele. Copiile făcute au fost transportate la tipografie, unde au pierit într-un incendiu.

Curînd s-a aflat că editorul asigurase aceste copii ca originale, iar pictorul a primit pentru ele despăgubirile. Picturile originale erau nevătămate în atelierul creatorului lor.

După un timp, artistul a anunțat că a pictat întreaga serie din nou. A fost organizată o expoziție. Și... „din nou tablourile erau pe aceleași locuri. Era aceeași lumină, pe jos aceleași covoare. Și aerul atelierului părea același. Cu excepția a trei-patru vizitatori întâmplători, ceilalți, care văzuseră aceleași tablouri în prima expoziție, s-au adunat într-un cerc și șușoteau. Priveau jenați. Nu-și credeau ochilor. Apo,i mult timp au tăcut. Priveau ceasul și își aminteau de întâlniri la care trebuiau să se ducă. Se grăbeau către undeva,

strîngeau înduioşaţi mîna maestrului. Nu credeau, se uitau orbi. Ascultau surzi. Oare nu vedem decît ceea ce vrem să vedem?" Tablourile, deşi aceleaşi, de data aceasta n-au mai plăcut. Pictorul a fost zguduit de caracterul preconcept al percepţiei umane. A fugit de lîngă oameni şi numai o muncă creatoare, adîncită în sine, departe de toţi, i-a redat echilibrul sufletesc.

Eroul nuvelei, în care se recunosc uşor multe trăsături şi frămîntări ale lui Roerich, scrie într-o scrisoare către un prieten: „Linişteşte-te, n-am să-i numesc pe oamenii care au aţîţat cu răutate focul. Oamenii au şi trecut, circumstanţele însă au rămas. Ele pot fi reamintite. Să ne întoarcem şi să privim cu ochi buni. Fără nume. Fără vreme... Mai simt puterea de a începe o pagină nouă a vieţii“.

Nuvela *Flacăra* nu este interesantă doar prin asemănarea dintre unele fapte din viaţa eroului cu cea a lui Roerich (de exemplu, pierderea clişeeilor după tablourile lui, în timpul devastării editurii Knebel din Moscova în 1914), ci şi prin cugetările, consideraţiile asupra evenimentelor şi planurile de viitor ale eroului, care erau şi ale lui. „... Cum să deosebeşti ceea ce trebuie să piară, de ceea ce trebuie să aibă urmări?“ La această întrebare urmează răspunsul: „Trebuie distrus tot ce ameninţă şi dăunează construcţiei paşnice, ştiinţei şi artei... Ignoranţa trebuie să piară. Aşa va sfîrşi veacul nostru negru“. În ciorne răspunsul era şi mai precis: „Cultul autocraţiei, al tiraniei, cultul capitalului mort, nu poate fi înlocuit decît cu luminosul cult al ştiinţei...“

Evaluînd corect esenţa însăşi a unor schimbări grandioase, Roerich se orienta anevoios în evenimentele de fiecare zi. Într-o notă din jurnal, datată 26 octombrie 1917, citim: „Credem în unitatea ce cheamă omenirea. Cunoaştem chemările şi prevestirile imperioase, nu ştim însă ce se petrece“.

Ca istoric, bazîndu-se pe învăţămintele trecutului, Roerich căuta să alcătuiască prognoze: „Trep-tele unităţii nu o dată s-au manifestat în viaţă. Apăreau provocate de înverşunare... Poate că

și acum, asta nu e decît o presimțire? Mai e puternică temelia minciunii și a dușmăniei. Mai trăiește ceea ce este opus unității . . .“

Roerich se gîndea la o nemaiîntîlnită colaborare internațională: „Se făurește încă o treaptă spre unitatea universală. Pînă nu demult se părea că toate cuvintele despre unitate nu sînt decît un vis irealizabil. Dar iar au răsunit. Cuvintele mai sînt încă grosolane, nesemnînd cu înaltele prorociri ale antichității. Orînduirea statului s-a cutremurat și s-a întors spre construcția populară. Iar a fi popular este prima treaptă spre unitate“.

El credea că evenimentele revoluționare din Rusia netezesc locul pentru înfrățirea țărilor și a popoarelor. „La această armonie a vieții se și lucrează într-adevăr. În înfrățire se ridică treptele templului“, — scria el. Dar visurile pictorului despre posibilitatea înălțării spre fericire pe treptele templului universal al culturii, evitînd marea zburciurnă a luptei de clasă, au fost, desigur, utopice.

Pictorului i se părea că îndreptarea tuturor către știință și frumusețe va înlătura toată vrajba lumii. Or, chiar lui îi lipseau informații despre ceea ce se petrecea la cîteva zeci de kilometri de casa sa singuratică. Din scrisorile și jurnalele pictorului se poate ghici că din Petrograd nu-i parveneau decît știri despre grelele condiții de viață și despre dezordine.

Biografia lui Roerich au lăsat de obicei sub tăcere poeziile pictorului. Or el scria despre suitele sale de versuri: „Stările de spirit generate de viață au dat parabolele *Semne sacre*, *Prietenilor*, *Băiatului*“.

Ciclurile de poezii au fost create în anii 1907—1921. Unele au fost publicate în ediții prerevoluționare. În 1921 a apărut, la Berlin, volumul de poeme *Flori pentru Moria*. Majoritatea au fost scrise în anii 1916—1919, adică tocmai în perioada șederii pictorului în Karelia. Aceste poezii sînt interesante prin bogăția materialului autobiografic, dar și prin meritele lor literare. Dacă versurile albe

și bastnele timpurii ale lui Roerich abundă în slăvonisme și prin aceasta reamintesc stilul lui A. Remizov, la sfârșitul lui 1910, în operele sale literare, apare clar influența lui Rabindranath Tagore. La Tagore, în *Ghitandjali* citim:

— O, Dumnezeu al vieții mele, trebuie oare să
stau în
fiecare zi dinainte-ți?
Cu brațele încrucișate, o stăpînul lumilor, tre-
buie oare
să stau în fața ta?
Sub marele tău cer, în singurătatea tăcută, cu
inima
smerită, trebuie oare să stau în fața ta?
În lumea ta muncitoare, scufundată în luptă și
muncă,
în mijlocul gloatei agitate, trebuie oare să stau
în fața ta?
Și cînd munca mea în această lume este termi-
nată, o, rege al regilor, trebuie oare să stau sin-
guratic în fața ta?

Poezia *Către Binecuvîntatul*, scrisă în 1918, sună astfel:

Cum vom vedea chipul Tău?
Chip a toate iertător,
mai adînc decît simțămîntul și rațiunea.
Imperceptibil, neauzit,
Nevăzut. Poruncesc:
inimă, înțelepciune și muncă.
Cel ce a cunoscut ceea ce nu cunoaște,
nici formă, nici sunet, nici gust,
n-are sfîrșit nici început?
În întuneric, cînd se va opri totul,
setea pustiului și sarea oceanului,
vor aștepta strălucirea Ta.
În fața Ta nu strălucește soarele.
Nu strălucește luna.
Nu sînt nici stele, flacări, nici fulgere.
Nu strălucește curcubeu,
nu joacă aurora boreală.

*Acolo strălucește chipul Tău.
Totul strălucește de lumina Sa.
În întuneric sclipesc
fărîmele strălucirii Tale,
iar în ochii mei închiși licărește
minunata Ta lumină.*

Poezia este apropiată de creația lui Tagore prin gândul și forma poetică, prin imagini și chiar prin terminologie.

După Revoluția Socialistă din Octombrie, Roerich n-a reușit să vină la Petrograd decît o singură dată. Cu toată starea proastă a sănătății, în ianuarie 1918 ține o ședință cu profesorii și reprezentanții elevilor școlii Societății pentru stimularea artelor. Proiectul de reforme pregătit de el a fost aprobat în acea ședință. Încă în august 1917, Roerich a fost nevoit să renunțe la postul de director, fiindcă nu putea conduce munca de zi cu zi a școlii. Ea a fost temporar încredințată lui N. Himone. Pictorul a rămas membru al comitetului și curator.

Dar contactele cu Rusia, acum Sovietică, n-au durat mult. În ianuarie 1918, în Finlanda a fost format un guvern revoluționar, care a semnat un tratat de prietenie cu Republica Federativă Sovietică Socialistă Rusă și nu exista nici o piedică în calea călătoriilor dintre Serdobol, trecut la Finlanda și Petrograd. În mai același an însă, burghezia finlandeză a reușit cu ajutorul armatelor germane să instaureze în țară un regim reacționar, iar granița de stat dintre Finlanda și Uniunea Sovietică a fost închisă.

În vara lui 1918, în sfîrșit, sănătatea lui Roerich s-a îmbunătățit. Demult îl chinuia șederea într-un mic orașel provincial și era bucuros să înceapă munca științifică întreruptă. Ca și înainte în planurile lui imediate intra călătoria în Orient, în care vedea o datorie față de Rusia. În jurnal, din care o parte a fost folosită pentru nuvela *Flacăra*, găsim o notă încă din 26 octombrie 1917: „Mă închin pînă la pămînt în fața învățătorilor Indiei. Ei au adus în haosul vieții noastre

adevărată creație și bucurie a spiritului și liniștea regeneratoare. În timpul extremei nevoi, ne-au trimis o chemare liniștită, convingătoare, înțeleaptă“.

A răspunde acestei chemări și a întreprinde călătoria îndepărtată însemna pentru Roerich a deschide o pagină nouă a vieții, iar această pagină trebuia să continue acea carte în prologul căreia era vorba de datoria slujirii cu abnegație a Patriei. El nu uita aceasta.

Șederea timp de mai mulți ani în Orient și „neîntoarcerea“ din Finlanda în Uniunea Sovietică, în 1918, provocau diferite presupuneri și comentarii contradictorii. Dar materialele de arhivă, jurnalele și lucrările lui literare din anii 1917—1919, ca și toată activitatea ce a urmat, nu lasă nici urmă de îndoială că nu s-a gândit nici o clipă să rupă cu Patria ci, după revoluție, căuta să-și coordoneze planurile și munca, nu cu acea Rusie mitică ce se năzărea imaginației bolnave a emigranților politici, ci cu Statul Sovietic real. O altă Rusie nu exista pentru el.

Dar nu trebuie uitat că ideile lui sociale nu s-au format deloc în urma studiului marxismului. Încrederea în noua orînduire era menținută de simțul de dreptate și oglindea multe particularități specifice gândirii umaniste indiene. Și Vivekananda, și Rabindranath Tagore, la care Roerich se referea deseori în acești ani, și-au declarat nu o dată simpatiile pentru socialism. Astfel, Vivekananda, prezicînd victoria poporului în lupta cu deținătorii puterii, scria: „Tot așa cum clasa mijlocie aduce cu sine sfîrșitul puterii coroanelor și scep-trelor, de asemenea, la rîndul lor, clasele inferioare asupra vor sfîrși cu nedreptatea socială și inegalitatea averilor și vor stabili domnia lor“.

Totuși, gânditorii-idealiști orientali, apreciînd pozitiv socialismul, considerau în același timp că marxismul este unilateral „economist“ și îi lipsește „o înaltă spiritualitate“. Această greșeală o repeta după ei și Roerich. Crezînd că Rusiei i-a fost sortită marea misiune de a răsturna „cultul capitalului mort“ și de a începe o eră nouă în istoria omenirii, considera în același timp, că revo-

luția socială are nevoie de „spiritualizare”. În note pentru articolul *Unitatea*, citim: „Fraților! Nu știu cum gândiți voi acolo, în munți. Poate cuvintele mele sînt nelalocul lor. Dar mi s-a spus că sînt necesare... Creația spirituală trebuie să vină. Nu se poate stinge spiritul. Pe alte drumuri nu se poate merge. Nu există altă cale. Nu mai poate dura așa mai departe. Grăbim de la o cetate la alta. Auzim hurelul porților ferecate. Pe podișca de piatră răsună pași grăbiți... O să ținem totdeauna minte că știm puțin. Începînd ziua, începînd noaptea, să ne reamintim ce am aflat nou...”

Și această notă se termină cu o referire la textele lui Tagore. Astfel meditațiile despre evenimintele ce se desfășurau în Patrie se împleteau strîns cu gândurile despre Orient. Chiar *Flacăra*, Roerich o încheie cu un citat din *Bhagavad Gita*: „Să știi că acel care este pătruns de tot ce există, este indestructibil. Nimeni nu poate aduce distrugerea acelui Unic, imuabil. Trecătoare nu sînt decît formele acestui Întruchipat, care este veșnic, indestructibil și nemărginit. De aceea — luptă”.

Chemarea „luptă” a răsunat și în pînzele picturului. În afara tablourilor inspirate de peisaje nordice ale Kareliei, — *Insula sfîntă, Insulele nordice, Încă n-au plecat, Stînci și faleze, Ladoga, Nordul* și alte lucrări din anii 1917—1918, — Roerich concepe suita *Eroica* și creează pentru ea șapte schițe: *Comoara îngropată, Elixirul lui Noida, Ordinul, Focurile sacre, Ei așteaptă, Sfîrșitul uriașilor, Învingătorii comorii*.

Seria este construită pe motive din mitologia scandinavă, dar personajele mitologice nu sînt decît actori, prin care pictorul redă modul lui de a percepe evenimentele curente.

Comoara îngropată este adevărul ascuns al vieții. Vrajitoarea a închis toate accesele spre ea. Dar răsună ordinul de a se pregăti de luptă. Semne sacre (în poezia acestor ani) vor indica unde să mergem în căutarea comorii. Oamenii așteaptă semnul. Primindu-l, pleacă la drum și întîlnesc uriașii (în mitologia scandinavă — demonii). Uriașii sînt învinși iar găsitorii comorii triumfă.

În 1918, Roerich pictează tabloul *Karelia*. Așteptarea veșnică, după schița *Ei așteaptă*. Tabloul este pătruns de note autobiografice. Pe malul pustiu, printre pietre, patru figuri — o femeie și trei bărbați. Privirile lor sînt îndreptate spre orizont. Toți așteaptă atenți vestea că a venit timpul să pornească la drum lung.

Ca un ecou la această pînză este poezia *Timpul*, scrisă tot atunci:

*Dacă ar veni vestea că
semnele sacre s-ar ivi,
ne vom avînta.*

*Dacă ele fi-vor purtate,
ne vom ridica și le vom cinsti.
Ne vom uita cu luare aminte,
vom asculta numai urechi.*

*Vom putea și vom dori
și vom porni atunci, — cînd veni-va Timpul.*

Pentru a întreprinde în 1918 o călătorie îndepărtată, nu ajungea doar dorința. Despărțit de Patrie prin noua graniță de stat, Roerich pierde pentru un timp legătura cu ea.

Nu exista încă nici o legătură diplomatică între Rusia Sovietică și țările europene. Lumea capitalistă, înspăimîntată de Revoluția din Octombrie, îi ajuta cu orice mijloace, chiar și prin intervenție militară, pe gardiștii albi. Republica Sovietică se găsea într-un cerc strîns de fronturi, dintre care unul trecea la cîțiva zeci de kilometri de casa pictorului. Guvernul burghez al Finlandei, unde s-a aflat pe neașteptate Roerich, participa activ la acțiunile antisovietice.

Pentru a se întoarce la Petrograd, trebuia așteptată cu răbdare stabilizarea situației politice. În același timp devenea foarte problematică posibilitatea însăși de a organiza în anii apropiați o călătorie din Rusia în domeniile coloniale ale Marii Britanii. Autoritățile engleze permiteau totdeauna în silă savanților și călătorilor ruși să intre în India. Trebuia să te gîndești: ca să pătrunzi acolo, dintr-un stat socialist, avea să fie mult timp cu neputință.

Dar Roerich nu putea renunța la vizitarea țărilor Orientului. Nu putea să nu-și îndeplinească planurile pe care le nutrea de atîția ani. Acel vis unic ce va intra mai tîrziu, împreună cu numele lui, în istoria științei și artei, era legat tocmai de realizarea acestor planuri.

În 1918, hotărăște definitiv să plece în India înainte de întoarcerea în Patric. Primele greutăți în îndeplinirea acestei expediții le-au constituit formalitățile. Pictorul nu avea intenția să ceară vreo cetățenie străină și a refuzat categoric așa-numitul „pașaport Nansen“, care certifica emigrarea din Rusia. Pentru șederea temporară în străinătate și cu atît mai mult pentru călătorii dintr-o țară într-alta, era nevoie de pașapoarte și vize străine. Problema procurării documentelor a rămas pentru pictor cel mai complicat lucru. Pînă la sfîrșitul vieții a trebuit să se mulțumească cu diferite certificate, adevăruri și pașapoarte pentru expediții, care îi limitau deplasările la teritorii strict determinate.

În 1918 nu se prezenta mai bine nici situația bănească. L-a ajutat însă o întîmplare. Din Suedia a sosit o scrisoare. Acolo, după expoziția Baltică din 1914, mai rămăseseră tablourile pictorilor ruși și profesorul Oscar Bjorck îl invita să viziteze Stockholmul, pentru a clarifica situația secției de artă rusă.

Pictorul profită numaidecît de această invitație și se înțelege la Stockholm să organizeze o expoziție. La cele treizeci de pînze rămase în Suedia din 1914, adaugă tablourile din ultimii ani, pictate în Karelia: *Vestitorul dimineții*, *Chemarea soarelui*, *Extazul*, *Cavalerul nopții*, *Insulele nordice*, *Încă n-au plecat* și altele. Deschisă la 8 noiembrie 1918, expoziția a avut un mare succes. Multe lucrări au fost vîndute muzeelor și colecțiilor particulare. Numele îi apare în paginile presei europene.

Încă înainte de război era foarte popular în străinătate. Unele cercuri nu aveau probabil nimic împotrivă să folosească în scopuri politice această

popularitate și noul succes ale lui Roerich. În expoziția de la Stockholm s-a apropiat de artist un domn care, spunându-și nedeslușit numele, i-a cerut să-i acorde câteva minute între patru ochi. Domnul a început cu întrebarea:

— Vă pregătiți să plecați în Anglia?

— De unde ați aflat?

— Noi știm multe și nu v-am sfătui să mergeți în Anglia. Acolo arta nu este iubită, iar creația dumneavoastră, în general nu va fi înțeleasă.

— Dar unde va fi înțeleasă?

— În Germania. Numai în Germania va fi apreciată după merit. Noi propunem să vă organizăm expoziții în întreaga Germanie și vă garantăm mari vânzări.

— Prin ce garantați?

— Sîntem gata să încheiem un contract și să vă dăm un aconto!

Să nu uităm că, pe atunci, Germania ocupa însemnate teritorii ruse.

În *File din jurnal*, Roerich adaugă semnificativ: „Spectrul cu arvună”. Spectrele cu pungile doli-dora, nume nedesluite, titluri sonore și idei dubioase, nu o dată l-au urmărit pe artist, căutînd să-l atragă. Pe fundalul ademenirilor fără succes, adevăratele lui intenții se vădesc și mai clar.

La Stockholm, strîngea într-adevăr informații despre posibilitatea de a se duce în Anglia, fiindcă vizele pentru India erau eliberate de Ministerul britanic al Coloniilor. Roerich a avut noroc. S. Deaghilev i-a propus să participe la montarea la Londra a operei *Kneazul Igor*. Despre această punere în scenă exista o înțelegere cu un om de teatru englez, Beecham, care își exprimase dorința expresă de a-i comanda lui Roerich decoruri și pentru alte spectacole ruse. Drumul spre Anglia îi era deschis. S-a grăbit să se întoarcă la Serdobol pentru a-și lua familia.

În începutul anului 1919, totul era gata pentru a pleca din Finlanda. La 19 martie, Leonid Andreev îi scria: „Dragul meu Nikolai Konstantinovici, ieri Anatolii Efimovici mi-a comunicat o veste tristă, că

foarte curînd, poate peste cîteva zile doar, vei pleca în Europa. Aceasta îmi dă impresia că pierd un ochi, doar ești unica-mi legătură vie cu întreaga lume occidentală. Deci nu ne vom mai vedea? Și nu vom mai vorbi? Dragul meu, dacă asta se va întîmpla cu adevărat, vino cel puțin pentru o seară, să stăm de vorbă. Vei înnopta la mine. L. Andreev”.

La sfîrșitul lui martie, Roerich cu familia părăsește Finlanda. În drum spre Anglia se oprește la Copenhaga, unde expoziția lui are de asemenea mare succes. În toamna lui 1919, se află deja la Londra, dar cu gîndurile era în India. Și cînd Rabindranath Tagore, care a venit în 1920 la Londra, îl vizitează pe Roerich, îl găsește lucrînd la seria panourilor *Visurile Orientului*. Pictorul visa demult întîlnirea cu vestitul scriitor și gînditor indian. O impresie de neuitat a păstrat artistul din lectura cărții *Ghitandjali*. Cînd își amintește de Tagore, scrie:

„*Ghitandjali* a fost pentru mine o adevărată revelație... Frumusețea ei e nespusă. Fiecare inimă curată palpită și exultă de scînteietoare lumină. Această frumusețe, acest răspuns deplin l-a dat Tagore despre sufletul popular. Cum arată el? Unde și cum trăiește acest gigant al gîndului și chipurilor minunate?” Străvechea dragoste pentru înțelepciunea Orientului și-a găsit transpunerea și răsunsetul înduioșător în cuvintele convingătoare ale poetului... „Am visat să-l văd pe Tagore și iată-l în persoană, în atelierul meu de pe *Queensgate terrace*, la Londra, în 1920. Tagore auzise despre picturile mele și a dorit să ne întîlnim. Tocmai atunci lucram seria indiană, panourile *Visurile Orientului*. Țin minte uimirea poetului pentru această coincidență. Țin minte cît de muietuos a intrat în atelier, cu chipul lui spiritualizat, care a făcut să ne tresară inimile”.

Din convorbirile avute cu Tagore, Roerich lămurește multe probleme care îl interesau în legătură cu călătoria în India. Tagore i-a susținut intențiile și, se pare, chiar cu ajutorul scriitorului, încep să apară în presa indiană, din 1921, articole despre

Roerich. Însuși Tagore, vizitînd Statele Unite, a dat o apreciere înaltă artei lui, în presa americană.

Despre interesul permanent pentru Orient și faptul că Roerich nu-și rupea munca de cercetare științifică de orientalistica rusă, mărturisesc multe documente de arhivă. El enumeră amănunțit ceea ce se făcea în tînăra Republică Sovietică în domeniul orientalisticii:

„Seria textelor budiste, editată în redactarea lui S. Oldenburg sub denumirea generală *Bibliotheca Buddhica*, a scos în acest timp două volume. Independent de seria de texte, Academia a început o alta, de traduceri de texte filozofice indiene, sub denumirea generală *Monumentele filozofiei indiene*. Din această serie, apare în 1920 primul volum, conținînd traducerea lucrării *Darmakirti*. Traducerea și introducerea aparțin academicianului F. Șcerbatski... În legătura cu edițiile despre Orient, trebuie amintită și mult așteptata descriere a Tibetului, de prof. G. Țîbikov, apărută în 1920 sub titlul *Budistul-pelerin la locurile sfinte din Tibet*. Cunoscutul călător P. Kozlov editează de asemenea o lucrare populară despre încercările sale de a pătrunde în Tibet și acum a început tipărirea descrierii expediției sale la Sîciuan. Lecțiile citite la expoziția budistă, care înfățișau această religie mondială într-o lumină cu totul nouă, au fost editate la început în fascicule, iar apoi adunate într-un volum separat. În el au intrat: 1. *Viața lui Buddha*, lecția acad. Oldenburg, 2. *Învățătura filozofică a budismului*, lecția acad. Șcerbatski, 3. *Despre concepția lumii budismului contemporan în Orientul Îndepărtat*, lecția prof. Rozenberg, 4. *Budismul în Tibet și Mongolia*, lecția prof. Vladimirțov...”

De îndată ce familia Roerich a sosit la Londra, Iurii intră la secția indo-iraniană a Școlii de limbi orientale de pe lîngă Universitatea din Londra, unde a început să studieze sanscrita sub îndrumarea profesorului D. Ross. Mai tîrziu el a continuat studiile de sanscrită cu profesorul C. Lanman, în Statele Unite și a început să învețe lim-

bile pali și chineza. După terminarea universității din Harvard, Iurii Nikolaevici a învățat la cel mai mare centru de orientalistică european: Școala de limbi orientale de pe lângă Sorbona. Aici s-a perfecționat în sanscrită, tibetană, mongolă, chineză și persană. În 1923, Universitatea din Paris îi acordă titlul de magistru în filologia indiană. Grija pentru o pregătire serioasă în orientalistică a fiului cel mare ocupa un loc de seamă în planurile de expediție ale tatălui.

Șederea lui Roerich la Londra n-a rămas neobservată de concetățenii săi. Pictorul B. Grigoriev îi scria în 1920, din Berlin: „Ce bine că nu stați la Paris! Aici (este vorba de Paris. n.a.) nici n-ai cui să scrii. Unii seamănă întrucîtva cu niște lachei, iar ceilalți — sînt toți niște escroci. Între ei — sînt rușii. Și vrei să fii mai departe de toți. Să dea Dumnezeu, să vă fie bine acolo unde sînteți. Neștiind nimic despre domnia voastră mă tot gîndesc că energia și mintea dumneavoastră se vor evidenția oriunde, ca să nu mai vorbim de arta dumneavoastră, de «planeta» dumneavoastră, care a încîntat demuit toată lumea”.

Pictorii ruși, însă, care s-au stabilit la Paris, contînd pesemne pe legăturile și priceperea lui Roerich, nu aveau nimic împotriva stabilirii lui în mijlocul lor. Astfel, în același an, 1920, S. Sudeikin îi trimite o misivă cu un caracter cu totul altul decît al scrisorii lui Grigoriev: „Dragă prietene Nikolai Konstantinovici, te salut! Aici trăim în bună înțelegere și ne gîndim să reînviem expoziția *Mir iskusstva*. Grigoriev la Berlin, aici la Paris Iakovlev, Sorin, Remi, Goncharova, Lariov, iar Stellețki la Cannes. Nu lipsește decît președintele nostru, care preferă ceșosul Albion Parisului, orașul picturii eterne. Cu ce entuziasm a vorbit de curînd despre dumneavoastră F. Jordan, președintele Salonului de Toamnă, reamintindu-și *Dansurile polovțiene* și *Ritualul primăverii*. Eu cred, Nikolai Konstantinovici, că dacă ați emoționat ochii și inima britanicilor, reci ca peștele, atunci aici numele dumneavoastră ar avea admira-

tori și prieteni fierbinți. Veniți și cîrmuiți-ne. Sudeikin".¹

Roerich n-a ascultat acest apel. Rolul de conducător al pictorilor ruși emigranți nu-l atrăgea. Pregătind călătoria în India, nu înceta să se gîndească la reîntoarcerea în Rusia. Scrisa din Londra văduvei lui Leonid Andreev: „Muncesc. Pregătesc o expoziție. Desigur, chiar printre păpușile astea de lemn de pe aici, se poate trăi, poți găsi publicul tău și mijloacele de existență, dar cum oare să trăiești fără Rusia? Doar sînt pictor rus și pot trece prin lume ca drumeț; dar luminița din casă trebuie să ardă în Rusia“.

Expozițiile și munca în teatru împreună cu Deaghilev, l-au făcut cunoscut în Anglia. Cercul cunoștințelor sale era foarte larg. S-au stabilit relații bune cu scriitorii englezi Herbert Wells și John Galsworthy, cu oamenii de cultură și de artă H. Rait, F. Briangwin, A. Cots, B. Bottomlee și mulți alți. Tot la Londra făcea cunoștință cu Vladimir Anatolievici Șibaev, care curînd se va muta la Riga, iar în anii '30 a vizitat India și mai mulți ani în șir a fost secretarul lui Roerich.

V. Șibaev era în legături strînse cu teosofii englezi și Roerich a căutat să stabilească prin el corespondența cu Annie Besant, care locuia la Adyar. Societatea Teosofică a fost întemeiată în 1875, la New York, de E. P. Blavațkaia și de G. S. Olcott. În 1879, centrul său a fost mutat în India, în suburbia Madrasului — Adyar. Învățătura teosofică s-a format sub influența filozofiei indiene, în special a unor școli esoterice și și-a însușit tezele lor despre karmă, reîncarnarea sufletului, evoluția ca manifestare a absolutului. Activitatea societății s-a extins destul de repede, în multe țări Occidentale și a contribuit la trezirea interesului față de gîndirea filozofică orientală. În India, partizanii luptei împotriva colonialismului englez manifestau simpatie față de Blavațkaia, Olcott și președinta societății din 1907, Annie Besant, fostă socialistă.

¹ Parafrizare a formulei invitației, după letopisetul rus, adresate knejilor varegi Riurik și fraților săi.

Liderii societății se orientau de obicei, în politica lor, spre grupul de intelectuali indieni din care făceau parte Vivekananda, apoi Tagore, Ghandi, iar mai târziu Jawaharlal Nehru și Radhakrișnan. Motilal Nehru (tatăl viitorului premier al Indiei libere), unul din conducătorii de frunte ai partidului Congresul național indian, a aderat la Societatea teosofică încă de pe atunci când locuia în India întemeietoarea ei, E. P. Blavațkaia, care se pronunța împotriva domniei britanice. Și Annie Besant susținea planurile eliberării Indiei de sub dominația colonială și avea o mare autoritate în partidul Congresul Național, ceea ce, la rîndul său, determina o comportare negativă a autorităților britanice față de ea.

Ar fi greșit să supraevaluăm importanța Societății teosofice în viața politică a Indiei. Jawaharlal Nehru, reamintindu-și de învățătorul său, teosoful F. T. Brooks, scrie: „... mă simt dator lui și teosofiei. Totuși, mă tem că de atunci teosofii au scăzut în ochii mei. S-a văzut că nu sînt firi alese, ci oameni destul de obișnuiți, cărora le place siguranța mai mult decît riscul, iar o slujbă avantajoasă mai mult decît soarta unui martir. Totuși, pentru d-na Annie Besant am avut totdeauna un sentiment de adîncă admirație“.

Se vede că, în primele decenii ale secolului al XX-lea, elementele progresiste ale Indiei găseau la conducătorii mișcării teosofice un mare sprijin. Este de înțeles că Roerich a considerat necesar să o cunoască mai îndeaproape pe Annie Besant, populară în cercurile anticolonialiste indiene.

Interesul manifestat de Roerich pentru India și elementele ei opoziționiste, a atras atenția funcționarilor din administrația coloniilor engleze. Presupunem că ei știau despre întrevederile lui cu Agavan Dorjiev, la Petersburg, a cărui misiune anti-engleză nu era un secret pentru nimeni. În orice caz, pictorul a trebuit să se convingă curînd că entuziasmul englezilor pentru arta sa nu îngloba și intențiile pe care le avea de a organiza o expediție de artă și știință în coloniile lor. Căutînd să ajungă cît mai repede în India, Roerich a reușit, chiar la

sfârșitul anului 1920, să cumpere bilete de vapor pînă la Bombay. Dar ele au rămas nefolosite. N-a obținut permisiunea de a organiza expediția și călătoria a eșuat.

În arhivele artistului nu există nici o aluzie că, părăsind Finlanda, își propunea să viziteze America. Dar întîrzierea neprevăzută la Londra l-a îndemnat să primească propunerea directorului Institutului de artă din Chicago, R. Harshe, de a face în SUA o expoziție itinerantă. Mai trebuia cucerit dreptul la călătoria în India și, pare-se, pictorul spera să găsească în America sprijin pentru această spinoasă încercare.

Expoziția personală a lui Roerich în Statele Unite a fost deschisă în decembrie 1920, la New York, la *Kingore Gallery*. Expozițiile s-au bucurat de un succes uluitor.

Printre cele 175 de lucrări expuse la expoziția din New York, se numără *Seara* (1907), *Tezaurul îngerilor* (1907), *Marea vikingilor* (1909), *Ultimul inger* (1912), *Extazul* (1917), *Fiica vikingului* (1917), *Chemarea soarelui* (1918), *Încă n-au plecat* (1918), *Fiicele pămîntului* (1919), schițele din seria *Eroica și Visele Orientului*, schițele decorurilor pentru *Principesa Malain*, *Fata de zăpadă* și altele. Toate aceste lucrări erau, pe de-o parte, neobișnuite pentru americani, în ceea ce privește tematica lor, iar pe de altă parte foarte convingătoare prin idealurile lor, proprii tuturor oamenilor și prin măiestria execuției. După New York, cetățenii a încă douăzeci și opt de orașe din Statele Unite, printre care Chicago, Boston, Buffalo, Philadelphia, San-Francisco, au văzut picturile lui Roerich.

În decurs de trei ani, pe măsură ce expoziția se deplasa din oraș în oraș, se completa cu opere pe care artistul le realiza în America. În lunile de vară călătorea prin Arizona, New York, California, a fost pe insula Manhattan și a lucrat seriile de tablouri *New Mexico* și *Suita oceanului*. În aceste lucrări li se înfățișau americanilor entuziasmați peisajele țării lor, văzute într-un fel nou de un pictor rus.

În același timp realizează o serie de lucrări complet neașteptate pentru occidentali: *Sfinții*. Din ea făceau parte *Și noi deschidem porțile, Și noi continuăm pescuitul, Și noi muncim, Nici noi nu ne temem, Și noi vedem, El însuși a ieșit, Sfântul Scrbhii*.

Artistul reconstruiește magistral în aceste pânze natura și arhitectura veche rusă, apropiate inimii sale, pe al căror fond se desfășoară scene din viața sfinților ruși. Munca simplă, curățenia lor spirituală, sînt redade atît de fermecător, de sincer, că aceste picturi nu încetează nici acum, după decenii, să-l tulbure pe cel care le privește. Pentru americani ele au fost atunci o revelație. Tînjind după patrie, Roerich proslăvea forța morală a poporului, acea armonie a vieții, care se dobîndește în contopirea cu natura, printr-o muncă pașnică și în omenie.

Vizitînd orașele în care se organizau expoziții, pictorul ținea de obicei lecții despre artă, despre educația etică și estetică. Ele aveau un succes deosebit la auditoriul compus mai ales din studenți. Artistul le înfățișa ascultătorilor succesele culturii ruse, chema la înțelegere reciprocă și colaborare culturală.

Viitorul colaborator apropiat al lui Roerich în Statele Unite, vicepreședintele muzeului N. K. Roerich de la New York, Z. G. Fosdik, descrie astfel prima sa întîlnire cu pictorul la deschiderea expoziției lui: „...mă gîndeam cît de obosit și indiferent trebuie să fie pictorul, privind la aceste mii de persoane, întîlnind oameni, pe care-i va uita curînd. Dar el apărură dinaintea-mi cu ochi albaștri scînteietori, iradiînd o bunăvoință și o noblete deosebite. Privirea sa parcă pătrundea adînc în sufletul omului și căuta să-i înțeleagă adevărata fire”.

Și în Statele Unite Roerich își continua activitatea social-iluministă. Într-una dintre primele sale lecții, în fața auditoriului american spune:

„Oamenii cei mai buni înțeleg acum că ei nu trebuie să vorbească doar despre căile frumuseții și înțelepciunii, ci să le introducă într-adevăr în viața lor socială. Ei știu că veșmintele europene

nu sînt o caracteristică a omului cult. Știu că, în zilele noastre, ale luptei crîncene dintre civilizația mecanică și viitoarea cultură spirituală sînt deosebit de grele căile frumuseții și științei, deosebit de penibile atacurile vulgarității crunte... Mulți oameni la sfîrșitul săptămînii își amintesc, cît trebuie să plătească pentru facturi, dar puțini sînt cei care să-și aducă aminte cel puțin o dată pe săptămînă, care le-a fost aportul în șapte zile, în domeniul frumuseții și științei“.

Pictorul luptă pentru o artă, care să ajute la apropierea dintre popoare. El este ghidat de această idee cînd organizează Institutul artelor unite. Determinînd sarcinile institutului, scrie: „Arta va uni omenirea. Ea este unică și indivizibilă. Arta are multe ramuri, dar rădăcina ei e una. Fiecare simte Adevărul Frumuseții. Pentru toți trebuie să fie deschise porțile izvorului sacru. Lumina artei va ilumina inimile cu o dragoste nouă. Acest sentiment va veni mai întîi inconștient, dar apoi va purifica întreaga conștiință umană. Cîte inimi tinere nu caută ceva frumos și adevărat! Dați-le! Dați arta poporului, căruia ea îi aparține!“

La Institutul artelor unite au fost create secțiile artelor plastice, muzicii, coregrafiei, arhitecturii, teatrului, literaturii și un lectorat cu secții științifice și filozofice. Aproape o sută de renumiți oameni de cultură și de știință americani, au răspuns la chemarea lui Roerich și s-au arătat gata să lucreze cu tineretul conform programelor propuse.

Ce mijloace avea el la dispoziție pentru aceasta? Aproape nimic. Pentru început s-a hotărît închirierea pentru studii pe secții a unui local la „Hotelul artiștilor“ din New York. Și iată, într-o zi, pictorul, împreună cu tînărul muzicolog M. Lichtman, au plecat spre hotel, pentru a încheia cu administrația contractul de închiriere. Chiar la intrarea în metrou, întîlnesc un pictor cunoscut care le propune să închirieze fostul său studio, care se găsea în casa bisericii grecești. Pornesc imediat la paroh și închiriază studioul a cărei chirie depășea posibilitățile fostului chiriaș. Acesta a fost în-

ceputul muncii practice a Institutului artelor unite. Când Roerich a fost întrebat, dacă crede că poate fi instalat un întreg institut într-o singură cameră, a răspuns:

— Fiecare pom trebuie să crească. Tot așa și fiecare instituție. Dacă este viabilă, va crește, dacă trebuie să moară, pentru asta și o cameră e prea mult.

Și pomul a crescut. Programul de studii interesant și variat, pedagogi talentați, accesibilitatea studiilor pentru cei lipsiți de mijloace — toate acestea fac ca în curînd institutul să capete o mare popularitate.

Aproape simultan cu Institutul de arte unite, de la New York, la Chicago se întemeiază uniunea pictorilor *Cor Ardens* (*Inima înflăcărată*), iar în septembrie, 1922, ia ființă centrul cultural internațional *Corona Mundi* (*Cununa lumii*), chemat să înfăptuiască colaborarea oamenilor de știință și artă din diferite țări. La începutul anilor '30 e creată Liga mondială a culturii.

Programul Ligii culturii prevedea munca de popularizare a ideilor de pace și păzirea valorilor culturale, se propunea de asemenea să se acorde ajutor cercetărilor științifice progresiste, studierea problemelor maternității și educației copiilor, schimbul realizărilor culturale între state. Trebuie spus că, participarea lui Roerich la aceste organizații era determinată de avîntul său sincer și de nestăvilit, spre propagarea culmilor culturii. El nu putea rămîne inactiv. Dacă apărea o cît de mică posibilitate care promitea un oarecare succes, se grăbea neapărat s-o folosească. Despre Liga culturii scria:

„În cuvîntul *ligă* sînt exprimate solidaritatea socială, unirea. Noțiunea universalității n-are nevoie de nici o explicație, fiindcă adevărul este unic, frumusețea este unică, știința este unică. Despre asta nu pot exista nici un fel de discuții. De asemenea nici despre cuvîntul *cultură* nu se află nici o minte instruită care să îl pună la îndoială, fiindcă slujirea luminii, înălțarea inimii sînt lucruri universal consfințite“.

Organizațiile culturale americane înființate de Roerich, se dezvoltau în general cu succes. Personal nu le putea cuprinde pe toate. Numeroasele instituții erau conduse de personalități locale, iar el, fiind membru al direcției sau președinte de onoare, căuta numai să mențină entuziasmul celor care au răspuns la inițiativa lui.

Recunoscînd meritul inepuizabilei energii și servirea sa într-adevăr neprecupețită a cauzei în care credea cu sfințenie, trebuie totuși spus că succesele lui Roerich depindeau mult de marele interes față de personalitatea sa deosebită, de comportarea sa abilă cu colaboratorii cu păreri diferite, de farmecul artei sale. Dar aceasta, desigur, nu era suficient, pentru a lucra în condițiile unei orînduiri sociale bazate pe principiile exploatării crunte și nerușinate.

Cu toate acestea, Roerich a avut o enormă influență pozitivă asupra vieții culturale a Americii, asupra artei ei, în special asupra creației binecunoscutului în Uniunea Sovietică, Rockwell Kent. Lucrul acesta e confirmat și de americani. Numele lui n-a fost uitat în Statele Unite și munca culturală începută de el continuă de-acum o jumătate de veac.

Cu toată extrem de intensă activitate socială, Roerich găsea în America timp nu numai pentru a picta, dar și pentru a crea decoruri de teatru, pentru cercetări arheologice și pentru publicistică. În 1922, cu decoruri și costume desenate de el, se reprezintă la Chicago opera *Fata de zăpadă*. Această punere în scenă a avut un asemenea succes, că linia și ornamentația costumelor după desenele pictorului au fost introduse de marii croitori în moda sezonului.

Roerich nutrea gîndul de a lucra împreună cu Serghei Prokofiev, a cărui muzică o iubea foarte mult. Prokofiev se întâlnea cu pictorul în America și, părăsind New Yorkul, în februarie 1922, îi scria de pe vapor:

„Dragă Nikolai Konstantinovici, voiam să trec pe la dumneata ieri seară, pentru a te îmbrățișa 172

înainte de plecare, dar s-a înființat la mine o impresară, care se interesa de „Portocale“ (este vorba de opera Dragostea celor trei portocale, n.a.). Ea mi-a stăvilit orice pornire sufletească. Schițele dumentale sînt în cabina mea. Aștept cu plăcere momentul cînd, liniștit, voi putea gîndi asupra lor, iar apoi să vorbesc cu Deaghilev. Te sărut cu afecțiune,

V. S. Prokofiev“.

Mai tîrziu, în 1930, la New York, a fost realizată o nouă montare a baletului lui Stravinski, *Ritualul primăverii*, după schițele lui Roerich. De data aceasta coregrafia a fost elaborată de maestrul de balet L. Measin, iar Leopold Stokovski a dirijat spectacolul.

Ca arheolog, în America, pe Roerich l-au interesat mai mult urmele vechilor culturi ale populației băștinașe a Americii. În vara lui 1921, studiază viața indienilor americani în Arizona și locuințele din caverne, la Santa-Fé. Articole despre aceste cercetări apar în publicațiile de specialitate.

Lecțiile publice și articolele din presă i-au adus reputația de gînditor progresist și de umanist. În Statele Unite, în fața lui s-a ridicat deosebit de ascuțit problema cum să lupți împotriva influenței dăunătoare a societății capitaliste neomenoase asupra tinerei generații. Adresîndu-se tineretului american, pictorul scria:

„Prieteni nevăzuți! Vă cunosc. Știu cît neuman de greu vă este să învingeți toate condițiile vieții și să țineți vie făclia voastră. Știu cît de dureros vă este să pășiți sub disprețul celor care și-au întemeiat viața pe noțiunea întunecată a banilor... Te cunosc, homunculus. Tu ne-ai pus în cale atîtea lucruri inutile. Tu ne sfătuiai să nu ne încredem în tot ce este tînăr și «inexperimentat». Tu ai substituit formele exterioare, faptelor spirituale și esențiale. Tu ai poleit cadrele tablourilor. Tu ai pătruns în consilii și ligi și-ai înăbușit avîntul spre perfecțiune cu îndatoririle groparilor“.

Pe Roerich nu-l părăseau gândurile despre necesitatea simbiozei învățăturilor morale ale Orientului cu transformările sociale contemporane în Rusia.

Nici o lețcaie, nici un articol nu erau lipsite de referiri la Rusia sau la lucrările gânditorilor orientali. Parcă și-ar fi asumat sarcina de a fi vestitorul acestor idei în Occident. În această privință este foarte caracteristică poezia *Către vînătorul ce pătrunde în pădure*, scrisă în aprilie, 1921. Poezia este precedată de rîndurile: „Dacă a dat Roerich din Rusia — primiți. Dacă a dat Allal-Ming-Șri-Ișvara din Tibet — primiți” (Allal-Ming-Șri-Ișvara este un schimnic din Tibet. — n.a.). Mai departe după tipicul poetic al lui Tagore, autorul vorbește cu el însuși și își făurește viitorul drum de viață:

„ . . . *Din atacat
devii atacant.*

*Cît de puternici sînt cei care atacă
și cît de săraci sînt cei ce se justifică.*

*Lasă pe alții să se justifice. Tu
atacă,*

*fiindcă știi pentru ce
ai pornit. Și de ce
nu te-ai temut de pădure . . .*

*Tu nu treci prin rîpă
decît ca să urci dealul.*

*Florile rîpei nu sînt
florile tale. Pîrîul vîlcele
nu-i pentru tine. Cascade strălucitoare*

*vei afla. Șipotul izvoarelor
te vor răcori. Și în fața*

*ta va înflori iarba neagră
a fericirii. Dar ea înfloreste
pe înălțimi. Nici cea mai bună goană
nu va fi la poalele dealului. Dar al tău
vînat va fi pe*

*culmi. Și nici tu, nici vînatul
n-o să vreți să coborîți în vîlcea . . .”*

În Statele Unite, Roerich nu încetează nici o clipă pregătirile călătoriei în India. Căuta să-și 174

asigure sprijinul instituțiilor științifice și de artă ale Americii și țărilor Europei, cu care ținea legături prin organizațiile culturale internaționale, pentru a obține permisiunea de la autoritățile britanice să facă în colonia lor o expediție de cercetări științifice.

Legăturile cu India continuau să se dezvolte. La început ele erau susținute prin V. Șibaev. În scrisoarea din 25 septembrie 1921, Roerich comunică: peste un an va fi gata să profite de invitația lui Vadia (unul din conducătorii centrului teosofic) de a vizita Adyar-ul. Mai mult decât atât, îi cere lui Șibaev să se informeze despre condițiile vieții la Adyar pentru cei care vin acolo.

Peste cîtva timp însă, în scrisorile savantului începe să se strecoare dezamăgirea. E nemulțumit de activitatea societății teosofice. Pictorul este dezgustat de certurile dintre conducătorii ei și de analfabetismul literaturii „oculte”, care profanează gîndirea filozofică a Orientului.

În aprilie 1922, Roerich este invitat în India de unul din liderii cu porniri opoziționiste al mișcării teosofice, care pe urmă a rupt cu ea. filozoful și scriitorul indian D. Krișnamurti. Dar pictorul hotărîse de pe acum să nu lege viitoarea sa activitate în Asia de teosofi. Se pare că unii dintre acestia manifestau temeri față de dispozițiile prosovietice ale lui Roerich. Aceasta privea înainte de toate pe conducătoarea societății teosofice ruse, A. Kamenskaia, care emigrase după Revoluția din Octombrie în Elveția și care avea contacte directe cu Adyar-ul.

În orice caz, în august 1922, Roerich scrie lui Șibaev: „... dacă Kamenskaia v-a deziluzionat, eu am pățit același lucru cu Besant. Este trist, dar așa e”. În aceeași scrisoare pictorul comunică: peste unspreze luni va fi definitiv gata să părăsească Statele Unite.

Pleacă din New York cu o lună mai înainte decât își propusese, după ce a trăit în America de la 20 septembrie 1920 pînă la 8 mai 1923.

În 1924, 1929 și 1934 — a mai făcut scurte vizite de afaceri în Statele Unite.

După plecarea pictorului din America, la 17 noiembrie 1923, prietenii și partizanii săi au deschis la New York muzeul Roerich, căruia i-a donat peste 300 din lucrările sale.

Instituțiile culturale, legate de numele lui, au funcționat de obicei pe baze cooperatiste. Muzeul din New York, conform statutului, era o societate în comandită. Roerich nu avea mijloace bănești. Aportul său a constat din picturi, colecția fiind periodic completată de el. Acest lucru da dreptul pictorului și soției lui să aibă o anumită cotă parte. Ca întemeietori, Roerich și Elena Ivanovna erau membrii directoratului. Trăind în afara Statelor Unite, nu puteau participa personal la rezolvarea problemelor organizatorice și gospodărești și de aceea lăsau vreunui din membrii consiliului directorilor procurele lor. Roerich nu depindea din punct de vedere financiar de muzeu nici de alte instituții culturale americane, tot așa cum nici ele nu primeau de la el nici un sprijin material, în afară de cotizațiile obișnuite de membri și tablourile pe care le dona. Printre acționarii muzeului erau și câțiva afaceriști bogați. Roerich a aflat mai târziu despre perfidia și josnicia lor.

Povestirea despre viața artistului în Statele Unite ar părea incompletă, dacă n-am pomeni despre milionarii americani care ar fi semnat la dorința pictorului cecuri pentru sume fabuloase. Legenda despre astfel de milionari, născută printre emigranții ratați și invidioși, a fost reluată de presa occidentală ahtiată după tot soiul de zvonuri inventate. Circula, de pildă, zvonul că Roerich pur și simplu împarte pietre prețioase oamenilor care i-au plăcut. Bagă mâna în buzunar, alege o nestemată mai mare și, fără cuvinte prea multe, ți-o pune în palmă.

Din toate minciunile scornite în jurul numelui său, poveștile despre bogăția sa fabuloasă îl plictiseau cel mai mult. Ele iscau un potop de cereri. Cereau pentru școli, edituri, teatre de copii, cursuri pentru femei, case de cultură, pentru continuarea studiilor, pentru cumpărarea imobilelor și pur și simplu, i se cerșeau bani. Roerich notează în jurnal:

„O listă nesfârșită de dorințe și nevoi ale oamenilor. Inima te durea, refuzând săracilor, dar ce puteau însemna bănuții noștri și cele mai nobile intenții în acest șuvoi continuu de lacrimi. Când puteam dădeam, dar asta era o picătură în oceanul nevoilor. În același timp cineva crea legende despre luxul nostru... Spuneți: «Bogăția nu există și niciodată n-am tinjit după ea». Nimeni nu va crede, fiindcă credința în mit este cea mai puternică credință. Omul nu crede în realitate, ci în ce vrea el să creadă. Basmul despre bogăție este cel mai crud“.

Vînzarea tablourilor, onorariul pentru schițele de decor comandate de teatre, publicarea numeroaselor articole, asigurau totdeauna pentru el și familie o existență îndestulată. Dar cheltuielile legate de desele deplasări, expediții, munca științifică și socială, îl puneau uneori în serioase dificultăți bănești. Roerich conta cel mai puțin pe ajutorul capitaliștilor din America. Scria despre ei:

„Cu trudă mare cineva a construit Pantheonul frumuseții, cineva s-a străduit să pună cele găsite pe canoanele laboratoarelor criticii. Și, iată, apare automobilul vostru și un bucătar iscusit vă prezintă un festin al frumuseții. Poate oare stomacul vostru să digere aceste alimente? Aveți oare dreptul să intrați în trapeză? Ați dat vreodată ceva care să justifice apropierea voastră de artă și știință? În general, știți oare să dați? Vi s-a spus oare că numai cei ce dau primesc? Dar dacă nu aveți dreptul să intrați în templu, fiindcă n-ați adus nimic culturii prin munca voastră, dacă vreți ca numai să primiți, atunci vouă vi se cuvine numele de paraziți. Vă tîrîți totuși spre templu, fără să aduceți nimic în el. Voi măscuiți chipul pămîntului, vă grămădiți fără obraz pe treptele cuceririlor altora și nesăbuiți găsiți că toate trudele și creațiile sînt pentru voi. Ați ascultat uneori muzică; ochiul vostru a lunecat pe tablouri; ați mîngîiat o sculptură și, căscînd, ați pierdut o oră ca să ascultați un lector renumit. Pe urmă însă, cînd automobilul transporta hoitul vostru prețios spre casă, — în

ce vi se transformau impresiile? În plictis, căscat, în cină copioasă și bîrfeli.

De aceea, cînd un om avut și cu dare de mîină vă va vorbi despre artă și știință, întrebați-l întotdeauna: «Ce-ai făcut pentru frumusețe, pentru a avea dreptul să vorbești despre ea?»

Roerich avea destule pricini pentru a caracteriza astfel pe capitaliști. Știa din propria-i experiență, că este mai bine să te încrezi în întîmplare, decît în milionari, care, după afirmațiile unor gazetărași, îi acopereau drumul cu bancnote. În jurnalul pictorului stă scris: „O dată, la San Francisco, aveam nevoie de bani. O mare nevoie, dar nu-mi veneau de nicăieri. Și n-aveam cui să-i spun de nevoile mele. Situația devenea disperată... În dimineața următoare, devreme, sună telefonul... «Veniți imediat la expoziție». Mă grăbesc. În sală văd o fată drăguță, cu un cec în mîină. Zîmbește: «Peste douăzeci de minute îmi pleacă vaporul spre Honolulu. Care din aceste patru tablouri îmi recomandați?» Îmi puse cecul în mîină, înșfăcă de pe perete tabloul și alergă spre ieșire. Gardianul vru s-o oprească, dar de departe i-am făcut semn: «Las-o». Așa a apărut, ca o licărire, fata asta, parcă de pe altă lume. În mîini țineam un cec valoros, iar pe perete rămăsese un loc gol».

Vînzînd mereu din tablouri, pictorul a reușit să strîngă bani pentru călătoria în Asia. Nici o instituție oficială din Statele Unite nu l-a finanțat.

La 16 mai 1923, Roerich, Elena Ivanovna și Sveatoslav Nikolaevici, care studia în Statele Unite arhitectura și pictura, au sosit la Paris. Acolo îi aștepta Iurii Nikolaevici. Toată familia era din nou împreună. Începu ultima etapă a pregătirilor pentru plecarea în India.

Trebuiau întărite relațiile de lucru cu savanții europeni. Pe sprijinul organizațiilor științifice și culturale din Europa și din America, conta Roerich ca să obțină permisiunea de a efectua în India expediția de știință și artă. S-a dus la Vichy, Lyon, Roma, Florența, Bologna, Geneva. Până în cele din urmă, ministerul coloniilor britanic a fost silit să cedeze.

La 17 noiembrie 1923, Roerich cu familia pleca în sfârșit din Marsilia pe nava „Macedonia”. Căldura, obișnuită în acest anotimp, nu i-a chinuit prea mult pe drum. Profitând de escala la Aden, Roerich a trimis la 24 noiembrie, de pe vas, scrisori, în care, alături de entuziasm, se resimțea și neliniștea. Astfel îl avertiză pe V. Șibaev, prin care ținea legătura cu Rusia Sovietică, să fie prudent în scrisorile pe care i le va trimite în India. Să nu folosească cuvântul „Rusia”, ci să-l înlocuiască pur și simplu cu litera A. Evenimentele cele mai importante îi recomandă să le expună sub formă de fabulă sau ca pe o povestire pe care o pregătește pentru publicare. Se părea că englezii organizaseră urmărirea lui Roerich.

Curînd veni mult aşteptata zi. La 2 decembrie 1923, Roerich telegrafiază din India despre ferici-
cita sosire. Debarcînd la Bombay, familia Roerich începe vizitarea monumentelor istorice celebre. Au început cu monumentele sculpturii din epoca *Gupta*¹ de pe insula Elefanta. Au fost vizitate apoi Jaipur, Agra, Sarnath, cu cele mai vechi monumente budiste, Benares, Calcutta şi de acolo s-au îndreptat spre nord. Peste trei mii de kilometri au parcurs în mai puţin de-o lună. Pe drum au avut întîlniri prieteneşti cu savanţi, pictori şi scriitori indieni, cu secretarul societăţii bengaleze de pictură, nepotul poetului, Gaganenranath Tagore, cu celebrul savant Jagadis Chunder Bose, discipolul şi continuatorul muncii lui Vivekananda — B. Sen. „Din diferite cauze, de înţeles numai pentru cei ce au fost în Orient, a trebuit să renunţăm de a-l întîlni pe Aurobindo Ghosh“, — notează Roerich. A. Ghosh era un om politic, poet şi filosof marcant indian, care se distingea prin opiniile sale anti-colonialiste şi antifeudale. Întîlnirea cu el putea să-i dăuneze mult la Roerich.

La sfîrşitul lui decembrie, familia pictorului se opreşte într-un mic principat, Sikkim, în apropierea oraşului Dardjiling, pe versanţii sudici ai Himalaiei orientale. Graba cu care Roerich înainta spre nord mărturiseşte că, înainte de toate, era interesat de Himalaia. Despre aceasta vorbesc şi scurtele note ale pictorului pe drumul spre munţi:

„Sarnath şi Gaia — locurile faptelor lui Buddha — sînt în ruine. Au rămas locuri de pelerinaj. Ca şi Ierusalimul, care rămîne numai loc de pelerinaj pentru creştini . . . Sînt cunoscute locurile lui Buddha pe Gange. Locurile naşterii şi morţii învăţătorului, în Nepal, sînt ştiute de asemenea. După unele indicaţii iniţierea lui s-a întîmplat şi mai la nord de Himalaia . . . Muntele legendar Meru, după *Mahabharata*, şi tot atît de legendara înălţime

¹ *Gupta*: dinastie indiană care a guvernat de la începutul veacului al IV-lea pînă la mijlocul celui al VI-lea e.n.

*Șambala*¹ din învățăturile budiste — sînt situate în nord...“

Ca odinioară în Rusia, acum în India, Roerich își începe munca cu studierea locurilor nașterii vechilor culturi. Un interes deosebit avea pentru el budismul, unul din curentele căruia — mahaiana — a fost larg răspîndit în China, Coreea, Japonia, Mongolia, Tibet și Transbaikalia.

Budismul a avut o vădită influență asupra obiceiurilor populare și asupra întregii arte din Asia Centrală. Acest lucru a fost semnalat de mai multe ori de către orientaliști și de către exploratorii ruși, între alții de Prjevalsky² și Kozlov.³ Visul lor arzător, care n-a fost realizat, era să traverseze Asia Centrală de la nord la sud. Regiunea celor mai vechi culturi — Tibetul și Transhimalaia — rămîneau mereu *terra incognita* pentru savanții lumii occidentale. Tocmai această regiune misterioasă atrăgea atenția lui Roerich. Ajunge acum chiar la granița ei de miazăzi.

Sikkim-ul este un mic principat indian, situat între Nepal și Buthan. În Sikkim sînt multe piscuri, care ating șase pînă la opt mii de metri, printre care și Kanchenjunga, cunoscut lui Roerich din copilărie, din tabloul care se afla în casa părintească de la Izvara. Pe călători îi așteptau la fiecare pas primejdii: prăpăstii adînci, poteci abrupte, stînci inaccesibile. În desișuri se ascundeau tigri, leoparzi, urși, maimuțe. În văzduh planau vulturi regali. Făcînd cunoștință cu Himalaia, își aducea aminte deseori de Rusia: „Cel ce cunoaște accesul la vechile mînăstiri și cetăți ale Rusiei, acela va înțelege cum întîmpini accesele spre mînăstirile Sikkim-ului. Repet: dacă vreți să vedeți un loc minunat, întrebați care din locuri este cel mai vechi aici. Acești străbuni știau să aleagă locurile

¹ *Șambala*, uneori Meru sau Insula albă — denumirea țării mitice, locul de ședere al eroilor eposului popular.

² PRJEVALSKI, *Nikolai Mihailovici* (1839—1888) — explorator rus al Asiei Centrale.

³ KOZLOV, *Piotr Kuzmici* (1863—1935) — explorator rus al Asiei Centrale, academician.

cele mai bune". Multe din aceste coclauri vor fi zugrăvite de Roerich. La o lună de la sosirea în India, scrie: „De pe acum prind contur în mine serii de tablouri: 1. *Perla căutărilor*, 2. *Arderea întinericului*, 3. *Luminile venirii*.

Apucându-se să picteze tablouri despre India, el a izgonit definitiv exoticul. Seriile de tablouri începute în 1924—1925 — *Drumul prin Sikkim*, *Țara Sa*, *Nașterea tainelor*, *Himalaia*, *Maitreia*, *Învățătorii Orientului*, — se deosebesc mult de seriile — *Începutul Rusiei*, *Slavii*, *Eroica*, *Sancta*.

Sub influența percepției lumii, specifică popoarelor Orientului, legătura, totdeauna prezentă în operele lui, a esteticului pur cu ceva vital pentru el, mai important: cunoașterea științifică, înțelegerea filozofică a mediului, etica — devine și mai perceptibilă. Interesante au fost și căutările de forme ale pictorului. Compoziția tablourilor era rezolvată în mod original, se schimba desenul, și, desigur, se perfecționa culoarea. Toate acestea sînt caracteristice pentru pînze ca: *Perla căutărilor*, *Cîntarea dimineții*, *Cîntarea cascadei* și pentru numeroase peisaje din Himalaia (1924).

Nu întîmplător, cu tabloul *Perla căutărilor* se deschide o nouă pagină a creației sale, întîlnirea cu India — și primul tablou pictat în Orient, *Perla căutărilor*, parcă se grăbea să mărturisească faptul că chemarea auzită de el n-a fost o chemare spre renunțare la lume și spre autoliniștire contemplativă. Tabloul reprezintă un *guru* (învățător) și pe discipolul acestuia. Sînt aplecați asupra unei salbe în căutarea acelei perle unice, fără de care ziua de azi ar fi fost trăită în zadar. Salba, în simbolismul oriental și în cel occidental, reprezintă eternitatea. Căutările nu sînt sortite să se sfîrșească vreodată. Fiindcă numai cel ce studiază este demn să fie învățător și numai cel care caută nu numai pentru el singur, știe să afle adevărul. Învățătorul și discipolul sînt reprezentați pe fondul orbitor al munților Himalaia, acoperiți cu zăpezi veșnice.

Din această pînză, Roerich s-a și arătat un neîntrecut „maestru al munților". „Nimeni nu va 182

spune că în Himalaia sînt strîmtori, — scria pictorul, — nimănui nu-i va trece prin minte să arate că ele sînt niște porți sumbre, nimeni nu va pronunța, reamintindu-și de Himalaia, cuvîntul — *monotonie*. Într-adevăr, bună parte din vocabularul uman va fi lăsat deoparte cînd veți intra în împărăția zăpezilor Himalaiei. Și va fi uitată tocmai partea sumbră și plicticoasă a vocabularului“.

Munți austeri îndeamnă omul să dobîndească bărbăție, să-și manifeste puterea spirituală.

„Spiritul omenesc se umple de ceva îmbietor, impetuos, atrăgător, — spune Roerich, — cînd, învingînd toate greutățile, urcă aceste înălțimi. Greutățile înseși, uneori foarte primejdioase, devin doar treptele necesare și dorite, doar biruința asupra convenționalismelor pămîntești. Toate punțile primejdioase, din bambus, peste torenți de munte tunători, toate treptele alunecoase ale ghețarilor seculari, de deasupra prăpăstiilor fatale, toate coborîșurile de neînălțurat din calea urcușurilor următoare, viscolul, foamea, frigul și dogoarea, sînt biruite acolo, unde găsești plină cupa căutărilor“.

A trecut chiar el prin aceste pericole. Voința i-a fost încercată și de foame, și de frig, și de viitor-niște necruțătoare. Toate acestea măreau valoarea descoperirilor, în care se dezvaluie departările neexplorate și se naște, prin cutezanța lui, omul neînțricat. Adevărul vital al peisajelor montane ale lui Roerich este foarte apropiat și de înțeles cercetătorilor încăpățînați ai „necunoscutului“. În orice caz, despre adevărul culorilor absolut neobișnuite ale pictorului, alpiniștii povestesc cu încîntare și entuziasm mai mare decît unii pictori și critici de artă, care tot mai consideră că Roerich păcătuiește prin „efecte premeditate“. Inovațiile lui îndrăznește în colorit, care s-au continuat atît de perseverent în Orient, porneau în esență, totdeauna, de la natură și din însușirea experimentală a culorii.

Încă din 1921, cînd se afla în America, pictorul scria: „... fiecare gamă de culori creează o anumită dispoziție puternică. Puterea luminii! Oamenii care au în fața lor toate culorile intense ale cerului divin și ale pămîntului, caută să se orbească, numai

să nu admită bucuria demult destinată lor. Dar, colorînd totul prin lentile cenușii, galbene și negre, rațiunea oamenilor caută totuși să străpungă și să dovedească puterea luminii. Sfios pătrunde în viață, ceea ce trebuie să se declare imperios“.

Impetuozitatea gamelor de culori vii, nemaipomenite îmbinări coloristice, contraste alternînd cu treceri imperceptibile, au dat operelor lui Roerich o expresivitate incomparabilă. Tablourile realizate de pictor în cele două expediții făcute prin Sikkim, i-au adus noi succese chiar în India.

Din aceleași expediții, a strîns o colecție interesantă de modele de pictură tibetană. „Prin expresia sa liniștită, — observă artistul — această artă corespunde tainei leagănului omenirii. Formează prin ea însăși un templu deosebit, spre care mereu sînt îndreptate întrebări și căutări“.

Participanții expediției au manifestat de asemenea un mare interes pentru culegerea și studiul celor mai vechi surse scrise budiste și pentru cercetările în domeniul influenței budismului asupra vieții contemporane a popoarelor Asiei. Unele extrase din *Jurnalele din Sikkim* ale lui Roerich (1924—1925) au fost publicate în limba rusă, în culegerea *Căile binecuvîntării*. O analiză amănunțită a celor găsite de expediție a fost făcută de Iuri N. Roerich, în lucrarea sa *Pictura tibetană*, publicată la Paris.

Sosirea lui Roerich la Sikkim a coincis cu o turburare neobișnuită în lumea budistă. Din cauza neînțelegerilor și conflictelor dintre Tași-Lama și Dalai-Lama, cel dintîi a părăsit Tibetul și s-a ascuns în China sau în Mongolia. Se spunea că Tași-Lama a fost și în Sikkim. Tași-Lama era considerat conducătorul spiritual al Tibetului și avea mare autoritate între oamenii simpli, crud exploatați de conducătorii budiști ai Lhasei.

Fuga lui Tași-lama, după care a fost organizată o urmărire armată, era larg comentată printre budiști. Mai tîrziu, Roerich a avut corespondență amicală cu Tași-lama și în *Jurnalele din Sikkim* a caracterizat Lhasa ca centru unde înșelarea conștientă a poporului muncitor din Tibet este ridicată la rangul de politică oficială.

Baza permanentă a expediției lui Roerich în Sikkim era casa lui Talai Pho Brang de lângă Dardjiling. Datinele spun că în această casă, pe timpuri, s-ar fi oprit popularul Dalai-Lama al V-lea. De atunci acest loc, considerat sacru, atrăgea pelerini. Casa, înconjurată de înalți cedri seculari, era așezată între munți, pe o culme. Prin ferestre aveai o perspectivă minunată spre lanțurile și trecătorile Himalaiei. Aici Roerich a fost vizitat de un partizan al lui Tași-Lama — Gheșe Rinpoce, care și el părăsise Tibetul și se îndrepta acum prin Nepal și Sikkim spre India.

În lungile convorbiri cu Gheșe Rinpoce au fost atinse problemele despre învățătură ale Kalaceakrei. Această învățătură se împletea cu cele mai vechi povestiri despre legendara Șambala și chiar din secolul al XII-lea data sursa multor comentarii budiste. Orientaliștii occidentali au manifestat și ei un mare interes pentru Kalaceakra. O analiză amănunțită a literaturii legate de Kalaceakra, a fost dată ulterior de Iuri Roerich, într-un articol special, *Contribuții la studiul Kalaceakrei*. Această temă a fost de mai multe ori atinsă și de tatăl său, între altele, îi sînt consacrate multe pagini în cartea sa *Inima Asiei*.

Vizitele fețelor religioase tibetane, respectul față de obiceiurile locale, cunoașterea limbilor care înălțura necesitatea interpreților, deschideau în fața familiei Roerich porțile mănăstirilor din munți, ascunse și greu accesibile. În același timp, exploratorul s-a convins că în Sikkim erau foarte bine cunoscute toate evenimentele religioase și de stat din Tibeia, China și Mongolia. Dealtfel, în aceste timpuri, ele nu puteau fi despărțite una de alta, deoarece preoții budiști jucau în Asia Centrală un rol politic foarte activ.

Convorbirile cu savanții și politicienii Orientului, rezultatele primelor expediții științifice în Sikkim au întărit intenția lui Roerich de a întreprinde o călătorie grandioasă prin Asia Centrală. În planul expediției, elaborat de pictor, era prevăzută trecerea de două ori a platoului Tibetului: din Sud spre Nord, pe partea sa occidentală și din

Nord spre Sud, în cea orientală. În programul expediției intra o activitate multilaterală de cercetare artistică și științifică. Roerich avea de asemenea intenția fermă de a vizita Uniunea Sovietică.

Dar nici un stat occidental și cu atât mai mult Anglia, a cărei colonie, India, trebuia să fie punctul de plecare și punctul terminal al expediției, n-ar fi fost de acord la începutul anilor douăzeci ca itinerarul său să treacă și prin teritoriul U.R.S.S. Se înțelege că pentru aceasta era nevoie și de permisiunea guvernului sovietic. Nici în India, nici în Statele Unite atunci nu existau reprezentanțe sovietice. Așa că în fața lui Roerich s-au ridicat imediat două probleme complicate: prima — să obțină din Statele Unite un pașaport expediționar american, care i-ar fi permis să ceară, de la autoritățile coloniale și locale ale țărilor asiatice, trecerea expediției pe domeniile lor și a doua — să informeze guvernul sovietic despre intenția de a vizita Uniunea Sovietică și de a primi acordul pentru aceasta. Avînd în vedere că rezolvarea favorabilă a acelei de a doua probleme amenința să împiedice complet rezolvarea primei, trebuia acționat cu multă prudență.

În septembrie 1924, Roerich părăsește pentru un timp Sikkim-ul și pleacă în Europa și America. Datorită relațiilor și energiei colaboratorilor săi americani, primește destul de ușor permisiunea de a conduce expediția sub drapelul american și capătă documentele necesare, cu atât mai mult cu cît nici de data asta n-au fost cerute ajutoare bănești de la stat.

Rămînea să rezolve cea de-a doua problemă — să stabilească o legătură cu reprezentanții sovietici din străinătate. Locul cel mai bun pentru aceasta era Berlinul. Se pare că Roerich voia să folosească ajutorul lui Gorki, fiindcă încă în iulie 1924, i-a trimis din India o scrisoare prin Șibaev, iar după ce și-a aranjat treburile în Statele Unite, l-a rugat să afle dacă Gorki nu se găsește la Berlin. În decembrie 1924 însă, Gorki nu era acolo. Și pe drumul de întoarcere din Statele Unite, pic-

torul hotărăște să viziteze fără să se anunțe reprezentanța sovietică la Berlin.

În convorbirea avută la reprezentanța plenipotențiară sovietică a povestit despre admirația sa pentru concepția filozofică orientală despre lume, a vorbit despre strînsele sale relații cu lideri și *mahatme*¹ care se găsesc în opoziție cu autoritățile coloniale engleze. După spusele lui, acești lideri credeau în viitorul Rusiei Sovietice, în misiunea ei eliberatoare și își puseseră mari nădejdi în ea.

Aceste concluzii politice, absolut reale, ale pictorului se împleteau cu aprecierile neobișnuite despre necesitatea apropierei ideologiei comuniste de filozofia budismului, despre eficacitatea influenței lor reciproce și asupra evoluției mondiale.

Roerich, desigur, era departe de marxism și în discuție acest lucru s-a învederat din plin. Pictorul se găsea sub influența „mahatmelor” indiene, care, înarmați cu ideile budismului, voiau să ridice poporul Indiei la lupta împotriva jugului colonialist. Artistul se arăta în planul concepției despre lume un om mai curînd apropiat de India. Ideile rodnice acolo, el căuta să le extindă asupra întregii lumi. Afară de aceasta, rupt de Patrie, nu cunoștea bine situația din Rusia Sovietică.

La cererea sa insistentă, discuția a fost trecută textual într-un proces-verbal expediat la Moscova. Procesul verbal al discuției a fost transmis comisarului afacerilor externe de-atunci, G. Cicerin, care îl cunoștea personal pe pictor încă din anii studenției. Primind aceste documente, G. Cicerin a dat dispoziția să se comunice lui Roerich că se poate sprijini pe ajutorul necesar din partea autorităților sovietice. Dar această dispoziție nu l-a mai găsit pe artist în Europa și reprezentanții diplomați sovietici au pierdut pentru un timp legătura cu el.

După vizita la reprezentanța din Berlin, Roerich a plecat de îndată în Asia. La începutul anului 1925, vizitează scurt timp Indonezia și Ceylonul

¹ *Mahatma*: textual „marele suflet” (de exemplu, Mahatma Gandhi).

(actualmente Sri Lanka — n. tr.) — centrul unei ramuri importante a budismului — hīnayāna. Foarte prețioasă a fost pentru pictor cunoștința personală cu un mare savant, viitorul ambasador al Ceylonului în Uniunea Sovietică G. P. Malalasekera. După mulți ani, acest savant și om politic renumit își reamintea:

„Am avut cinstea să-i fiu prezentat, când a vizitat țara mea — Ceylonul. Viața lui Roerich era țesută din multe elemente excepționale, care greu pot fi descrise. Unii îi spun profet, alții mistic. Poate, el personal, ar prefera să fie numit solul bunei voințe a Occidentului către Orient... Pe oriunde a trecut el prin Asia — în Tibeă, în Ladak, în Sikkim, în Buthan, în Asia Centrală și Mongolia, peste tot, cei mai buni oameni ai Orientului l-au întâmpinat cu semne de deosebit respect, încredere și dragoste, rar manifestate în aceste țări față de străini“.

Din Ceylon, Roerich a plecat la Madras, unde a vizitat pentru prima oară centrul mișcării teosofice, la Adyar și a făcut cunoștință cu conducătorii ei. Pictorul nu-și permitea niciodată manifestări publice negative împotriva teosofilor, cu excepția unei critici aspre a partizanilor mediumismului. Revista *Teosofist* din Adyar publica uneori și ea, în paginile ei, articolele lui Roerich despre artă, lucru pe care îl făceau, fără excepție, toate revistele indiene. Dar nici el, nici membrii familiei sale n-au ocupat niciodată vreo poziție oficială printre teosofi. A subliniat aceasta de multe ori, fiindcă, în interesul nu se știe cui, se răspîndeau zvonuri false despre „rolul conducător“, ba al însuși pictorului, ba al soției sale, în mișcarea teosofică mondială.

După vizitarea Adyarului, artistul menționează în scrisorile sale că este decepționat de activitatea conducerii teosofice. Tocmai atunci devenise iminent conflictul dintre teosofi, care a dus la ieșirea din rîndurile lor a lui Krișnamurti. În discordia teosofilor savantul n-a vrut să susțină pe nici unul din adversari, iar liderii centrului din Adyar au

găsit cu cale să arate pictorului întregul lor dezinteres față de activitatea sa.

În ce privește pe conducătorii mișcării teosofice ruse din străinătate, cu centrul la Geneva, aceștia aproape toți erau contaminați de „frica sovietelor“, de aceea, în comportarea lor față de Roerich manifestau neîncredere. E adevărat, popularitatea sa crescîndă și comunitatea vederilor sale cu concepția filosofică indiană despre lume atrăgeau spre el pe mulți teosofi de rînd din diferite țări, care intrau cu plăcere în instituțiile cultural-civilizatoare, legate de numele pictorului rus. Doar aproape în toate aceste instituții se organizau cercuri de studiu al Orientului. Dar unii din conducătorii de frunte ai societății teosofice vedeau în acest interes față de Roerich o subminare a propriei lor autorități și nu scăpau nici o ocazie de a se alătura glasurilor dușmănoase ale vestitorilor „revelațiilor oculte“ jigniți de pictor.

După o ședere de cîteva zile la Adyar, Roerich pleacă mai departe prin Calcutta în Sikkim și chiar în martie, 1925, mută expediția sa din Dardjiling, în capitala Kașmirului, Srinagar (Himalaia Occidentală).

Kașmirul se găsește la încrucișarea multor drumuri, printre care și a celor care leagă India și Orientul apropiat de Tibet. Lanțurile de munți, acoperite de zăpezi veșnice, protejează Kașmirul din toate părțile și creează un climat moderat. Între lanțurile munților se deschid văi adînci, foarte prielnice pentru agricultură. Aceasta, de demult, atrăgea oameni originari din alte regiuni și-aici și-au exercitat o acțiune reciprocă multe culturi. Ptolemeu și Pliniu au pomenit Kașmirul în legătură cu campaniile lui Alexandru Macedon. În cel de-al III-lea veac înainte erei noastre, în timpurile străvechiului rege Așoka, în Kașmir s-a răspîndit larg budismul. În veacurile I și II ale erei noastre, budiștii din Kașmir au jucat un rol însemnat în făurirea literaturii canonice budiste și răspîndirii budismului în alte țări, la care au contribuit lar-

gile legături comerciale ale kaşmirienilor, care ajungeau pînă la îndepărtatul Horezm.

Aproximativ în al VI-lea secol, budismul a început să fie înlăturat de hinduism, iar în al XI-lea a început să pătrundă în Kaşmir islamismul, care, însuşindu-şi cu anii unele credinţe populare şi particularităţi ale cultului hinduist, s-a transformat în religie dominantă. Mulţi nestorieni, prizonieri din Bizanţ, au fugit de asemenea în Orient şi au lăsat urme în viaţa spirituală a Kaşmirului. Toate acestea făceau ţinutul deosebit de interesant pentru cercetarea vechilor culturi şi religii.

Încă înainte de venirea lui acolo, Roerich a întâlnit versiuni legendare despre şederea lui Hristos în Asia. Musulmanii din Srinagar i-au povestit pictorului că Issa (Hristos) n-a murit pe cruce, ci a fost răpit de discipoli şi adus în Srinagar, unde a învăţat poporul şi mai târziu a murit. I-a fost chiar arătat mormîntul, în beciul unei case particulare, unde se zicea că ar fi fost îngropat. Roerich a găsit necesar să pomenească în publicaţiile sale aceste legende, care de fapt circulau demult, iar presa occidentală le-a folosit ca pe-o ieftină senzaţie despre dovezi autentice a şederii lui Hristos în Kaşmir, găsite de Roerich. Lucru care l-a silit pe pictor să dea o dezminţire în articolul *Legenda Asiei*. „Din cînd în cînd, — scrie el, — îmi parvin zvonuri absurde, că în deplasările noastre prin Asia aş fi descoperit un document autentic, aproape din timpurile lui Hristos. Nu ştiu cine are nevoie şi în ce scop să inventeze această versiune...”

Studiind mişcările religioase şi influenţa lor asupra vieţii contemporane a Orientului, Roerich notează:

„Puteţi găsi şi monumente minunate, şi o manieră de gîndire rafinată, exprimată pe bazele înţelepciunii antice, şi apropierii relaţiilor umane. Dar în aceleaşi locuri vă veţi îngrozi de formele denaturate ale religiei, de ignoranţă şi de semnele decăderii şi degenerării”.

Corectitudinea, cu care Roerich se comporta faţă de riturile religioase, arată marea sa delica-

tețe. Iar riturile înseși îl interesau pe pictor din punct de vedere pur științific. Din lucrările literare și din corespondența lui se poate concluda că împărtășea unele idei răspândite în sistemele filozofice indiene despre karma, nirvana, reîncarnarea, dar le dădea o interpretare originală, nelegată de păreri religioase.

Pictorul nu putea întârzia mult în Kașmir. Înainte avea un drum lung și anevoios, iar în fața expediției începu să apară obstacole după obstacole.

La 1 aprilie 1925, Roerich scrie lui V. Șibaev: „Salutări de pe lacurile Kașmirului. E frig. Se așterne zăpada. Ieri, barca noastră a fost aproape zdrobită de furtună, dar dintr-o dată ea s-a potolit și am avut timp, înainte de o nouă rafală, să ne adăpostim la gura unui râu. În fața noastră se așterne drumul spre Ghilghit... Luptăm pentru permisiunea de a merge în Ladak, o mulțime de obstacole. Luptăm...” Peste două săptămâni într-o scrisoare iarăși reamintește: „Căutăm să răzbatem spre LLeh, dar deocamdată fără rezultate...”

Pentru spionajul englez vizita lui Roerich la reprezentanța plenipotențiară sovietică din Berlin n-a rămas neobservată și-acum, pe teritoriul Kașmirului expediția înainta, întâlnind cele mai neașteptate obstacole, pînă și atacuri armate, iar o dată printre atacanți a fost recunoscut șoferul rezidentului englez D. Wood.

Dar într-un fel sau altul, străvechiul drum de la Srinagar la Leh a fost parcurs și au fost studiate monumentele de artă la Maulbek, Lamaiur, Bazgu, Saspul.

La Ladak, expediția a lucrat mai mult de două luni. Contrar agenților spionajului englez, populația locală se purta cu Roerich și tovarășii săi cu multă bunăvoință. Ladak-ul cucerit de Kașmir mai păstra multe din particularitățile sale. Aici budismul rămînea religia predominantă și numeroasele mînăstiri budiste, așezate pe drumuri comerciale, jucau un rol important în economia acestei regiuni muntoase. Puterea reală în Ladak se găsea în mîinile unui funcționar special, englez, cu toate că în orașul principal al provinciei Lehe

trăia vizirul Ladakului care, formal, reprezenta pe maharadjahul din Kașmir.

Vizirul s-a comportat foarte prevenitor față de Roerich. I-a propus chiar să locuiască la etajul superior al palatului sau de opt etaje, odinioară splendid, care se ridica deasupra orașului, pe-o stinca. Dar palatul se gasea într-o asemenea stare, ca etajul superior se ciătina sub rafalele vântului, iar în timpul șederii lui Roerich acolo, unul din pereții „splendider” reședințe s-a prăbușit. Dar aceste „marunte” neplăceri erau răscumparate de uimitoarea vedere asupra munților și orașului cu temple și mai multe *stupe*¹, pe care Roerich le-a desena în numeroase studii.

Parasind Ladakul, la 18 septembrie 1925, exploratorul nota în jurnal:

„În sfârșit, putem parasi toată minciuna și murdăria din Kașmir... Putem uita cum învingătorii joacă polo și golf, în timp ce poporul piere în molimi și totală indobitocire. Putem întoarce spatele funcționarilor venali ai Kașmirului. Putem uita atacarea caravanei noastre de către provocatori înarmați, cu scopul de a ne reține. A trebuit să stam șase ore cu revolverul în mână. Iar pe deasupra, poliția a ticluit în numele nostru o telegramă, precum ca noi am fi greșit și ca n-a fost nici un atac. Cine oare atunci a ranit șapte din oamenii noștri? Ce-au făcut din India și Kașmir? Numai în munți te simți în siguranță. Numai în etapele prin deșerturi nu te ajunge ignoranța”.

Dar, după cum va arăta viitorul, speranța lui Roerich de a scăpa de „protecția” engleză n-a fost îndreptățită.

După Ladak, expediția s-a îndreptat spre Hotan. Trebuiau înfruntate, în condițiile grele ale toamnei, șapte trecători, la o înălțime de peste 5.000 metri — Khardong, Karaul-daban, Saser, Dapsang, Karakorum, Sughet-daban și Sandju-da-

¹ *Stupa*: în arhitectura indiană, tipul unei construcții monumentale de cult. La început aveau o formă semisferică și erau construite din cărămizi, pe o terasă rotundă sau pătrată. Serveau pentru păstrarea relicvelor budiste.

ban. Drumul greu era presărat de surprize. Prima surpriză i-a fost pregătită lui Roerich de oameni, și nu de natura aspră. N-au trecut nici două zile și s-a descoperit că unul din lama-ghizi, angajat la Leh, înțelegea perfect rusește și cunoștea bine activitatea lui Roerich și a colaboratorilor săi apropiați. Nu mai rămânea nici un dubiu, acest ghid cu recomandări foarte bune a fost atașat expediției într-un scop anume.

După câteva etape caravana s-a găsit în regatul zăpezilor. „Ce diversitate, câtă expresivitate a contururilor, orașe atît de fantastice, pîrîuri și torrente atît de multicolore și stînci purpurii și lunare de neuitat“, — scrie pictorul în jurnalele de drum. Gerul nu permitea să ții mult timp creionul sau pensula în mînă, dar artistul avea o memorie vizuală de invidiat și a știut mai tîrziu să povestească despre această natură de basm în tablourile sale.

Pe itinerarul trasat de Roerich și înainte de el au trecut călători ruși și europeni. Pe platoul Dapsang a fost găsită o piatră cu o inscripție în latină, săpată de membrii expediției lui de Philippe, în 1914. S-au întîlnit caravane venind din sens opus. Despre accidente tragice pe acest drum relativ animat, dar primejdios, vorbeau pietre sepulcrale, scheletele cailor ce înghețaseră, baloturi de marfă părăsite.

Trecătoarea cea mai înaltă din Karakorum, contrar așteptărilor, a fost cea mai ușoară. Foarte periculos a fost ghețarul Saser, cu suprafața rotundă și lunecoasă, pe care calul lui Iurii Nikolaevici era să alunece împreună cu el într-o prăpastie.

La coborîrea prin trecătoarea abruptă Sughet, drumeții au fost surprinși de o cumplită vifornită. Poteca îngustă, care cobora în zigzag, era în întregime acoperită de zăpadă. Aici, lîngă o prăpastie, s-au adunat patru caravane — vreo 400 de cai și catîri. Au hotărît să recurgă la vechiul procedeu: au fost lăsate să meargă înainte animalele experimentate, fără ghizi. Catîrii au știut să facă o potecă prin zăpada adîncă. Pe ea au coborît cu precauție caravanele. Nu i-a bucurat pe drumeți

nici ultima trecătoare Sandju, unde au trebuit să sară peste o largă despicătură.

În această lume a munților, puterea supremă aparținea în mod absolut asprei naturi. Nici granița de stat dintre Ladak și posesiunile Chinei nu era marcată. Pe partea de nord a lanțului Sughet, la Kurum, a fost întâlnit în sfârșit primul post chinez, înconjurat cu ziduri de lut. În spatele lui, într-o căsuță, trăia un ofițer. Sub ordinele lui se găseau un tălmaci, douăzeci de kirghizi și o pușcă cu țeava lungă, al cărei model se întâlnește deseori prin muzee. Ofițerul n-a manifestat nici un interes față de pașaportul eliberat lui Roerich de ambasadorul chinez din Paris. Aici nu se prea da mare importanță hîrtilor ceea ce, cum se va vedea mai târziu, avea să aibă și părțile sale rele.

Înainte de trecătoarea Sandju, expediția a descoperit peșteri budiste rupestre care nu fuseseră descrise de nimeni pînă atunci, dar prin intrările lor prăbușite nu s-a putut ajunge înlăuntru. Trezind peste această ultimă trecătoare, călătorii s-au îndreptat prin Pialma și Zavakurgan, spre oaza Hotan. Acolo erau prevăzute săpături. Prin vechiul Hotan trecea odată „marele drum imperial chinez” — principala cale ce unea Vechea Chină cu Occidentul. Monumentele scrise din primele secole ale erei noastre vorbesc despre bogăția și înflorirea acestei regiuni. Dar expediția lui Roerich a găsit acolo o completă părăginire. Ajunge să spunem că ia 200.000 de locuitori ai mării oaze nu se găsea nici un medic și ajutor sanitar; mai apropiat nu era decît la Iarkend, cale de-o săptămînă.

Încă pe drumul spre Hotan, Roerich a fost prevenit că, cîrmuitorii locali, subordonați guvernatorului general din Sintzean, Ian Dutu, îndeplinind ordinele șefilor sau urmărind propriile lor profituri, se caracterizează printr-o totală lipsă de scrupule în ce privește mijloacele și nu prețuiesc deloc viața oamenilor.

Totuși prima întîlnire cu amban-ul și daota-ul — conducătorii administrativi și spirituali ai Hotanului, — părea să nu prevestească nici o neplăcere. Ambii au fost foarte amabili și au promis

întregul sprijin expediției. Dar... examinînd pașaportul lui Roerich, l-au declarat nevalabil. Au dat imediat ordin să fie luate toate armele de la membrii expediției și le-au interzis cercetările în regiunea Hotanului. Cînd pictorul încerca să deseneze schițe, nu se permitea nici aceasta, referindu-se la interdicția de a face planurile locului. Dealtfel, cum s-a lămurit curînd, funcționarii nu prea știau prin ce se deosebește un plan topografic de schița pentru un peisaj.

În timpul șederii silite la Hotan, Roerich a realizat seria de tablouri *Maitreia*. *Maitreia* sau Buddha viitorului, sau Kalki Avatar din Puran-e, sau Rigden Djapo al Mongoliei, sau Muntazar-ul lumii musulmane din Asia, sau Burhanul Alb al Alta-iului este legat de cea mai străveche și mai răspîndită legendă din Asia Centrală despre Domnitorul Șambalei, cu venirea căruia vor fi restabilite pe pămînt pacea și dreptatea.

Roerich începuse să strîngă materiale despre Șambala încă în Sikkim. El notează cum, în Ladak au găsit primul chip sculptat, într-o rocă de mari proporții, a lui *Maitreia*. La Saspul a fost descoperită o imagine a lui *Maitreia*, aproximativ din veacul al VI-lea; la Leh, pictorul vizitează un templu al lui *Maitreia*, iar la Hotan — de la pelerinii venind din Mongolia — află că la Ulan-Bator, de asemenea se va construi templul Șambalei. După acestea, pictorul notează în jurnal: „Proiectez tabloul *Ordinul lui Rigden Djapo*“.

Seria *Maitreia*, compusă din șapte lucrări — *Pășește Șambala*, *Calul fericirii*, *Cetatea zidurilor*, *Steagul viitorului*, *Puterea peșterilor*, *Șoaptele deșertului* și *Maitreia Invingătorul* — a fost făcută de pictor sub impresia unui vechi tablou tibetan, *Călărețul roșu*, cumpărat la Ladak. Probabil de aceea artistul numea astfel întreaga serie. Descrie în următoarele cuvinte tabloul *Călărețul roșu*: „Pe un cal roșu, cu un steag roșu, zboară năvalnic, în armură, călărețul roșu și sună din scoica sacră. De la el se împrășteie stropi de flacără purpurie și înaintea lui zboară păsări roșii. În spatele lui munți

albi, zăpezi, și *Tara Albă*¹ trimite binecuvântarea. Deasupra lui jubilează adunarea marilor lama, la picioarele lui, păstori și cirezi de vite, ca simbol al locului“.

În primul tablou al seriei, acest subiect este reprodus exact de Roerich cu o clară stilizare, imitând maniera picturală tibetană. Următoare sînt o imagine pe deplin realistă a peisajelor Tibetului, ca și a scenelor din viața expediției. Numai siluete de călăreți gonind, amintesc de venirea apropiată a lui Maitreia. Cel mai interesant în acest sens este tabloul care sfîrșește seria *Maitreia Învingătorul*. În fața figurii lui Maitreia, cioplită în stîncă, — un drumeț în genunchi; privirea nu-i este însă îndreptată spre sculptură, ci spre cer, unde în norii trandafirii se desenează silueta unui viteaz rus, galopînd.

Redînd visul popoarelor Asiei despre viitorul fericit, pictorul îmbină în aceeași operă chipurile de eroi ruși și asiatici. Mai tîrziu va recurge de mai multe ori la aceasta. Vorbind despre eliberarea popoarelor Asiei, Roerich, în cărțile sale, arată deseori că ea va veni din nord (din „Șambala Nordului“). Lucrînd la seria *Maitreia*, pictorul notează în jurnalul de drum: „Putem surîde la aceste visuri nebune, dar în întinse regiuni, unde ele sînt primite cu o credință de neclintit și cu cea mai mare venerație, influența lor poate deveni puternică și lansa chemarea la evenimente absolut neprevăzute, pe care cel mai iscusit politician nu este în stare să le prevadă... Citiți povestirea lamei despre venirea vremii Șambalei. Din povestitor local lama se transformă în activist al evenimentelor internaționale“.

Evident Roerich însuși găsea în vechile legende despre Șambala și Maitreia o anume forță reală de influență social-ideologică asupra contemporanei-tății. Lupta neîmpăcată dintre lumea nouă și cea

¹ *Tara*: echivalent feminin al *Arhatului*. În terminologia budistă erau numiți *Arhați*, discipolii direcți ai lui Buddha, prin extensiune a devenit o denumire echivalentă cu denumirea de *sfinț* în terminologia creștină.

veche o resimțea zilnic pe pielea lui. Situația expediției la Hotan se agrava din ce în ce. Se simțea cum autoritățile locale acționează la instigațiile englezilor, fiindcă toate apelurile la reprezentanții oficiali britanici rămâneau fără rezultate. Și, iată, la 6 decembrie 1925, la o lună și jumătate după sosirea la Hotan, Roerich încearcă să stabilească relații cu diplomații ruși și scrie consulului sovietic la Kașgar, următoarea scrisoare:

„Stimate domnule consul! Din telegramele anexate veți vedea cum expediția noastră, despre care ați și putut avea informații, este persecutată de autoritățile din Hotan. Sîntem convinși că în numele scopului cultural al expediției nu ne veți refuza ajutorul... Veți găsi modalitatea de a comunica, cum veți crede de cuviință, autorităților din Urumci, iar telegramele anexate să le trimiteți la Moscova...”

Cu toate că M. F. Dumpis, consulul sovietic, nu știa nimic despre vizita lui Roerich la reprezentanța plenipotențiară de la Berlin și despre dispoziția lui Cicerin, el comunică totul la Moscova și, cu toate că pictorul n-avea pașaport sovietic, recurge la intervenția diplomatică pentru a asigura securitatea membrilor expediției.

Între consul și pictor s-a purtat o corespondență. Roerich era aprovizionat cu ziare sovietice, i se comunicau noutățile, iar scrisorile și telegramele îi erau transmise la destinație. Dar nici agentura engleză nu dormea și răspîndea, pentru orice eventualitate, două soiuri de zvonuri: unele despre „spionul roșu Roerich”, care pregătește masacrul budiștilor locali, și altul despre „dubiosul emigrant alb Roerich”, care se găsește în slujba americanilor și acționează împotriva Uniunii Sovietice.

Pictorul, lipsit de posibilitatea de a întreprinde singur ceva în Hotan, încearcă să-l părăsească fără autorizația autorităților locale, lăsându-le armele confiscate, atît de necesare pe drum. Plecarea expediției era fixată pentru 2 ianuarie 1926. Dar autoritățile îi arestează în ajunul plecării pe toți membrii expediției. Pictorul reușește printr-un om

sigur să comunice cele întâmplate la Kagar. Consulul sovietic informează imediat Comisariatul poporului pentru afacerile externe despre situația amenințătoare a expediției și obține prin guvernatorul general din Sin-tzean dispoziția de a-i elibera pe toți.

Datorită acestor măsuri, caravana reușește să scape din Hotan și la 13 februarie ajunge la Kașgar, unde Roerich mulțumește mai întâi călduros consulului pentru ajutorul acordat. Pictorul îi povestește amănunțit despre scopurile expediției, despre părerile sale asupra situației politice, despre dispozițiile anticolonialiste care domneau în India și Tibet și cere ajutor pentru realizarea planurilor sale de viitor. Voia să se apropie de granița sovietică și să „dispară” pentru un timp, adică să treacă în teritoriul sovietic. Consulul englez, bănuind intențiile pictorului, începe să manifeste un interes inoportun, pe care Roerich îl aprecia ca o manifestare „rafinată” a supravegherii polițienești.

La Kașgar au stat aproape două săptămîni, bucurîndu-se de viitoarea întîlnire în Patrie cu rude și prieteni. Într-una din scrisori, Elena Ivanovna scria: „Cu entuziasm am citit *Izvestia*, e minunat ceea ce se construiește acolo. Ne-a mișcat în mod deosebit venerația cu care este înconjurat numele învățătorului — Lenin... Este foarte instructiv, după nebunia și trivialitatea Occidentului. Într-adevăr, aceasta este o țară nouă și strălucitor luminează deasupra-i steaua învățătorului”.

Din Kașgar, prin Aksu, Kucea, Karașar și Toksun, expediția a ajuns cu bine la Urumci, la 11 aprilie 1926. Urumci era capitala provinciei Sin-tzean și reședința guvernatorului general Ian Dutu care, cu toate frecvențele schimbări politice, guverna de șaptesprezece ani marea regiune.

Roerich a lăsat o descriere vie a metodelor prin care Ian Dutu își menținea autoritatea. El se ciocnea mereu cu interesele contradictorii ale chinezilor și ale localnicilor — kirghizi, kalmîci, uzbeki, mongoli. Pentru a atrage de partea lui supușii de diferite neamuri, guvernatorul se declara alternativ frate ba al unora, ba al altora. Aducea 198

jertfe zeilor lor și făcea mare vîlvă din dorința de a fi înmormîntat după obiceiurile și în cimitirul lor. Dar, în timp ce pentru această cinste se luptau între ei hogi și lame, Ian Dutu se răfua fără cruțare cu cei care nu-i erau pe plac și își însușea bunurile lor.

Cînd sprijinul deschis al unui grup în dauna altuia amenința să se complice, atunci guvernatorul general recurgea la ajutorul luptei de cocoși. Pentru aceasta erau crescuți special cocoși de diferite culori. Fiecare culoare a cocoșilor reprezentînd un neam sau credință. Puterea combativă a cocoșilor era bine studiată, de aceea rezultatul luptei corespundea totdeauna dorinței secrete a guvernatorului „imparțial”, care după cucurigul victorios adevărea voința cerului.

Ian Dutu însuși se considera om instruit și se fălea cu titlul de magistru în științe filosofice, conferit de nu se știe cine. Oare după toate astea trebuie să ne mirăm că tocmai la Sin-tzean, Roerich s-a întîlnit cu procedeul cumpărare-vînzare, deschis, al oamenilor? La angajarea cadrelor de serviciu ale expediției lui, Roerich și-a arătat lipsa lui de „spirit practic”, fiindcă, pentru o perioadă prelungită, era mai avantajos să cumperi și nu să angajezi slujitorii. Prețurile robilor erau foarte „convenabile”. Pentru un vizitiu se cereau 30 de dolari, un hamal costa cam tot atît, o fată: 20, iar copiii: 2—4 dolari.

Sosind la Urumci, pictorul i-a făcut o vizită oficială magistrului în filosofie, înalt demnitar care, căutînd să se arate partizan al științei, a încredințat pe pictor că, din partea lui, călătorilor le va fi arătată cea mai mare atenție. La început ea s-a manifestat, de altfel, într-o formă destul de originală; în timp ce Roerich asculta amabilitățile lui Ian Dutu, poliștii răscoleau percheziționînd întreaga încărcătură a caravanei.

Pictorul a rămas la Urumci să aștepte eliberarea vizei sovietice și aproape zilnic îl vizita pe consulul sovietic A. E. Bîstrov. Roerich și Elena Ivanovna citeau celor de la consulat extrase din cărțile lor,

în care se vorbea de rolul lui Lenin: „Lenin este acțiunea. El simte indiscutabilitatea construcției celei noi. Gîndirea monolit a lui Lenin îl făcea neînfriecat și nu exista un altul care ar fi putut să-și asume o povară mai grea pentru binele comun”.

Cît a stat pictorul la Urumci, a fost adus din Moscova bustul lui Lenin, pentru a-l așeza în fața clădirii consulatului. Fiindcă nu exista un soclu, Roerich a făcut o schiță, după care postamentul a și fost executat. După o vizită la consulat, pictorul notează în jurnal: „... singuratic se ridică trunchiul de piramidă — postamentul monumentului interzis. Nu poți înțelege, de ce toate afișele cu Lenin sînt permise, dar bustul lui nu poate fi așezat pe soclu”. Așezarea bustului fusese interzisă din ordinul lui Ian Dutu.

Curînd a venit o telegramă de la comisarul poporului, Cicerin, cu permisiunea de a se elibera membrilor expediției vize de intrare în Uniune. La 16 mai 1926, artistul și familia sa părăseau Urumci. A. E. Bîstrov și alți colaboratori ai consulatului au condus expediția și Roerich și-a reamintit cu recunoștință de ei în jurnalul său: „Oameni amabili. Parcă nu o lună, ci un an am trăit cu ei. Ne-am așezat împreună pe un tăpșan verde, în afara orașului. Am mai vorbit despre ce ne însuflețește și ne călăuzește. Am simțit că ne vom mai întîlni și ne-am despărțit...”

Ținînd minte de trista experiență, artistul îi încredințează consulului spre păstrare jurnalul de drum al expediției și, chiar în ajunul plecării, lasă un testament, prin care toate bunurile expediției, inclusiv tablourile, dacă el va pieri, treceau în patrimoniul Guvernului Sovietic.

Din fericire, de la Urumci la Zaisan, expediția a ajuns cu bine. La 29 mai 1926, familia Roerich, împreună cu doi tovarăși de drum din Tibet, trece frontiera sovietică în regiunea lacului Zaisan și la 13 iunie ajunge la Moscova.

Pictorul nu poate întîrzia în Uniune. Nu străbătuse decît jumătate din drumul propus și, formal, expediția, în frunte cu el, era socotită să fie

pe una din etapele drumului aprobat oficial, adică prin nordul Asiei Centrale. Despre venirea lui nu știau decât câteva persoane foarte apropiate. A trebuit să refuze propunerea de a organiza o expoziție la Moscova. Se temea să încredințeze chiar și poștei detaliile itinerarului expediției. De aceea, spre a se întâlni cu pictorul, doi din colaboratorii săi apropiați, Z. Lichtman (Fosdik) și M. Lichtman, au venit la Moscova de la New York.

La Moscova artistul a avut convorbiri cu G. V. Cicerin și A. V. Lunacearscki, comisari ai poporului. Amândoi au arătat un viu interes celor povestite de el despre India și Tibet, ca și pentru planurile viitoarelor cercetări științifice în Asia. Roerich i-a transmis lui G. V. Cicerin, în numele mahatmelor, o casetă cu pământ din Himalaia, sacru pentru indieni, cu mențiunea: „Pentru a fi pus pe mormîntul fratelui nostru mahatma Lenin” — și un mesaj către poporul sovietic, în care se spunea:

„În Himalaia noi știm ceea ce înfăptuiți. Ați înlăturat biserica, care a devenit o răsadniță a minciunii și superstițiilor. Ați distrus mentalitatea mic burgheză, care a devenit propagatoarea prejudecăților. Ați dărîmat închisoarea educației false. Ați nimicit familia fățarniciei. Ați desființat armatele de sclavi. Ați strivit păianjenii profitului. Ați închis porțile speluncilor nocturne. Ați izbăvit pămîntul de trădători venali. Ați recunoscut ca religie învățătura materiei atotcuprinzătoare. Ați recunoscut nimicnicia proprietății particulare. Ați ghicit evoluția comunității. Ați arătat importanța studiului. V-ați înclinat în față frumuseții. Ați adus copiilor întreaga putere a Cosmosului. Ați deschis ferestrele palatelor. Ați văzut urgența construirii noilor case ale Binelui Comun! Noi am oprit rășcoala în India, cînd ea a fost prematură, de asemenea am recunoscut oportunitatea mișcării voastre și vă trimetem întregul nostru ajutor, afirmînd Uniunea Asiei!”

201 Din planurile expediției lui Roerich făcea parte vizitarea Mongoliei, de unde se presupunea înce-

perea drumului de întoarcere spre Sikkim, prin partea orientală a platoului Tibetului. Încă în Kaşmir, pictorul a întâlnit diferite versiuni ale legendelor despre şederea lui Buddha în Altaiul muntos. Altaiul era o regiune puţin explorată şi-acum, găsindu-se la Moscova, pictorul a hotărât să-l viziteze. I s-a permis călătoria în Altai şi i s-a făgăduit ajutor la echiparea expediţiei pentru revenirea în India.

Lăsând la Moscova seria tablourilor *Maitreia*, Roerich şi tovarăşii săi se îndreaptă spre drumul de întoarcere. De puţin timp pictorul trecuse graniţa sovietică şi întâlnise primii oameni sovietici. Aceste întâlniri l-au impresionat profund. Reamintindu-şi călătoria de pe Irtiş spre Omsk, el scrie:

„Uneori, aproape pînă în zori, tineretul, marinarii, învăţătorii, şedeau în cabinele noastre şi discutau voind să afle despre toate cîte se petrec în lume. Această sete de cunoştinţe este totdeauna cel mai bun semn al însuşirilor vii ale poporului. Să nu credeţi că întrebările puse erau copilăreşti. Nu, oamenii vroiau să ştie şi arătau, în ce măsură gîndirea lor era preocupată de problemele cele mai importante ale vieţii... În sufrageria vaporului intră un băiat de zece ani. „N-o să mă certe dacă intru?“ — „De ce să te certe, aşează-te, să bem ceai“. „Am aflat că ei merg spre locuri noi şi ard de dorinţa de-a începe o viaţă nouă, un viitor mai bun...“

În august 1926, expediţia ajunge în Altai, unde, prin Gorno-Altaiisk şi Ust-Koksu trece în valea Uimon şi se opreşte la Uimon-ul de Sus.

„Prietenoaşă e Katuni, sonori sînt munţii albaştri, Alba Beluha. Vii sînt florile şi liniştitoare ierburile verzi şi cedrii. Cine a spus că Altaiul este crud şi inaccesibil? Care inimă s-a temut de puterea şi frumuseţea severă? La 17 august, am văzut Beluha, aerul era atît de pur şi de sonor. Adevărat Zvenigorod*“, — notează pictorul.

La Uimon-ul de Sus şi azi, oamenii ţin bine minte familia Roerich şi vă pot arăta casa, în care a locuit.

Depărtate erau atunci aceste meleaguri. Locuitorii bătrâni din Uimon-ul de Sus vă pot povesti:

— Iuri, fiul dînsului, fotografia totul pe-o bandă lungă, dar despre cinematograf, atunci nu se auzise încă la noi. Iată că îl întrebăm: „Pentru ce are nevoie de benzile astea” — „Pentru cinema”, — răspunde Iuri, iar noi nu înțelegem ce-i asta. El iar ne spune: „Iată, vom ajunge acasă și voi o să alergați la noi pe perete!” De multe ne miram atunci. Erau oameni buni. Au stat puțin la noi, mult bine au făcut”.

Membrii expediției, printre care se afla acum și Z. și M. Lichtman, aproape zilnic porneau călare în munți și în satele învecinate. Adunau minerale, cercetau vechile morminte, studiau obiceiurile și graiurile locale, notau legende populare despre Ciud, despre Belovodie, despre Burhanul Alb și prietenul său Oirot. Roerich a pictat mai multe tablouri pe motive locale: *Ciud Subpămînteană*, *Oirot*, *Altai* și altele.

Dar nu numai trecutul adînc îl interesa pe pictor, ci nota și evenimentele recente. „Aici pe drum, o companie roșie a fost distrusă într-o ambuscadă. Prin munți zac uciși comisari roșii. Multe morminte sînt pe drumuri și peste ele crește o iarbă tînără, deasă”.

Dincolo de acestea savantul observa mlădițele reale ale vieții noi: „...prejudicata împotriva tuturor inovațiilor a dispărut simțitor, iar puternicul simț gospodăresc n-a scăzut, ci a dat lăstare. Acest spirit gospodăresc constructiv, subsolul neatins, plin de zăcămintе, radioactivitatea, ierburile mai înalte decît călăreții, pădurea, creșterea vitelor, rîurile repezi, care cheamă parcă electrificarea, — toate acestea conferă Altaiului o importanță remarcabilă!”

Din Altai pictorul cu familia sa a ajuns prin Barnaul, Novosibirsk și Irkutsk pînă la Ulan-Ude și, la 9 septembrie 1926, a pornit de-acolo prin Keatha, spre capitala Mongoliei, Ulan-Bator. Aici a fost editată cartea *Bazele budismului*, care a fost răspîndită în Buriat-ia și a atras mai tîrziu atenția cercetătorilor sovietici ai lamaismului buriat.

La Ulan-Bator nu s-au păstrat însă informații despre autorul acestei lucrări și ea a început să fie atribuită partizanilor locali ai mișcării de „reînnoire” a lamaismului. În jurnalul călătoriei în Mongolia a lui G. Țibikov se vorbește despre carte ca despre o încercare de a pune „la baza socialismului principiile vechiului budism”.

Volumul a fost scris de Elena Ivanovna Roerich cu puțin înainte de venirea în Uniunea Sovietică. Urmînd să se întoarcă în India colonială, desigur că autoarea nu putea să-și pună numele pe copertă.

În mod deosebit se da în această carte o înaltă apreciere lui V. I. Lenin care, totuși, păcătuiește printr-o înțelegere unilaterală a ideilor conducătorului revoluției proletare.

Atacuri severe împotriva ignoranței și lăcomiei clerului mărturisesc că lucrarea scrisă de soția lui Roerich nu era destinată budiștilor habotnici.

Simultan cu *Bazele budismului* a fost editată o carte anonimă, *Comunitatea*. Fiindcă o parte din textul *Bazelor budismului* este inclusă în *Comunitate* fără schimbări, trebuie să tragem concluzia că și ea a fost scrisă de Elena Ivanovna, sau de ea împreună cu soțul ei.

Despre felul cum aprecia Roerich Revoluția Socialistă din Octombrie, despre patriotismul său bazat pe recunoașterea măreției Rusiei, primul stat socialist din lume, nemaîntîlnite în istoria omenirii, despre acestea vorbesc cu toată claritatea și următoarele rînduri scrise de pictor despre Lenin în 1926:

„El cuprindea și plasa rațional în construcția mondială fiecare material. Tocmai această însușire îi deschidea căi spre toate colțurile lumii. Iar popoarele făuresc legende nu numai după acțiunile lui, ci și după calitatea avîntului său. Am lăsat în urmă douăzeci și patru de țări și noi înșine am văzut în realitate cum au înțeles popoarele puterea de atracție a comunismului. Prieteni, cel mai prost sfătuitor este negarea. Fiecare negare ascunde ignoranță. Iar în ignoranță se găsește în întregime hidra contrarevoluției”.

După aceasta se poate lesne închipui cum trebuie să fi acționat asupra pictorului declarațiile fără apel despre „fuga lui Roerich de la bolșevici“, despre „cum slujea Roerich capitalul mondial“ și alte aberații care circulau din cauza lipsei de informații precise, chiar în ediții atât de serioase ca *Autobiografia* lui i. Grabar sau *Amintirile* lui A. Rîlov. Astfel de născociri îl răneau dureros și el scria în *Filele de jurnal*: „Nicăieri nu veți găsi vipera care a generat calomnia. Știți, poate s-a produs o „născocire“ colectivă, rușinoasă. Toate acestea le știți, dar nu vă va fi mai ușor. Vă gândiți chinuitor: de ce? pentru ce? la ce?“

Mai indiferent și nu fără ironie auzea Roerich zvonuri despre „tainicile sale inițieri“, adică a „lepădării de ortodoxie“ și apropierii de budism. Pictorul s-a pasionat în Orient nu numai pentru budism, ci și pentru filosofia djainismului, iogăi, vedantismului, sankhiei timpurii sau „epică“. Desigur, fiind un savant, Roerich nu putea lua în serios vorbele oamenilor, pentru care, cum spunea el, „oricine stă cu picioarele încrucișate este un Buddha“.

Astfel de oameni se îndeletniceau cu socotirea păcatelor de apostazie ale savantului și ale membrilor familiei sale. Elena Ivanovna scria unei persoane care căuta să limpezească șansele ce le avea familia Roerich de a obține beatitudinea veșnică, ce o capeți prin intermediul clerului: „... să lăsăm la o parte pe bisericosii, cu atât mai mult cu cât eu înțeleg sub denumirea de bisericosi nu numai pe păstorii spirituali, dar și pe toți bigoții și fanaticii, care își acoperă afacerile dubioase... cu înge-nunchieri și pupatul crucii. M-am ținut totdeauna destul de departe de biserică și de reprezentanții ei, tocmai din dorința de a păzi în fiii mei respectul religiei, pînă ce conștiința lor se va întări suficient, ca deplin copți, să poată aprecia frumusețea care se găsește într-însa și, în același timp, să scruteze în tihnă manifestările ei negative...“

Nici Roerich, nici soția lui, autorul și traducătorul mai multor cărți despre Orient, nici o dată

nu s-au sprijinit în concepțiile lor filozofice pe poziții pur materialiste. Ei țineau foarte mult cont de însemnătatea pe care, pe vremea lor, o juca religia în sînul popoarelor Orientului. Dar totdeodată ei nu judecau nici cînd oamenii după apartenența lor la una sau alta dintre biserici, și de aceea problema „trecerii“ de la o credință la alta, pentru ei, pur și simplu, nu exista.

Interesul, lui Roerich pentru budism nu era deloc întîmplător. Doar în anii 20, cum remarcă el chiar: „se observă avîntul învățaturii budismului în direcția nord-vest și a învățaturii lui Lenin în direcția sud-est“.

Pictorul a dezvoltat aceste gînduri și în discuțiile cu Cicerin și Lunacearski. Aceștia nu puteau să nu simpatizeze activitatea lui Roerich în domeniul colaborării culturale și apropierii politice a Uniunii Sovietice de țările Orientului. Dar se înțelege de la sine că ideile pictorului despre reunirea eticii budismului cu comunismul științific n-au primit nici un sprijin de la Moscova. Utopismul concepțiilor lui Roerich era prea evident. Și nu din întîmplare Cicerin l-a numit pe Roerich „semicomunist-semibudist“.

De altfel, se pare că Roerich a rămas mulțumit și de faptul că fruntașii statului Sovietic, cu care a avut întîlniri, i-au arătat încredere. De aceea părăsind Patria, pictorul spera să-și continue munca de cercetare într-un contact strîns cu instituțiile științifice sovietice, ceea ce pentru el avea o importanță enormă.

La Ulan-Bator, cercetătorul a început să pregătească itinerariul cel mai greu al expediției, prin platoul Tibetan și prin Transhimalaia la Sikkim. Cunoscînd evenimentele revoluționare din Mongolia, încă în mai 1924, el scria din India în Europa, că socotește Mongolia ca fiind purtătoarea celui mai puternic potențial vital al Asiei Centrale. Și iată-l pe pictor ajuns cu expediția în eroica Mongolie. Pe ulițele Ulan-Bator-ului ostașii revoluționari cîntau însuflețiți un cîntec. Ascultînd cuvintele lui, Iuri Nicolaevici traduce:

*Ceang Șambalin Dain . . .
Războiul Șambalei de Nord.
Să murim în acest război,
Pentru a renaște
Viteji ai Domnului Șambalei*

Din convorbirile avute, află că acest cântec a fost compus de eroul național al Mongoliei, conducătorul revoluției, Suhe-Bator. Ca și în Rusia, și în Mongolia ia forme din ce în ce mai concrete viața nouă.

Puțin înainte de plecarea din Ulan-Bator, Roerich a dăruit guvernului Republicii Populare Mongole, *Rigdan Djapo — Domnul Șambalei (Marele călăreț)*. Acest tablou repetă aproape aidoma motivul *Șambala pășește*, dar pictorul îl execută acum după tradițiile picturii mongole, în culori vii, pure, fără semitonuri. În partea de jos a picturii, artistul înfățișează acum adunarea Marelui hural, la poalele muntelui Bogdo-Ula. Înminînd tabloul, pictorul a spus:

„Poporul mongol construiește viitorul său luminos sub steagul veacului nou. Marele călăreț al eliberării zboară deasupra întinderilor Mongoliei . . . Și Marele Huraldan, într-o consfătuire de lucru, alcătuiește crearea noii vieți a poporului. Cît de limpede răsună apelul minunatului roșu Călăreț Domnitor. În timpul înfloririi Asiei se considera ca cel mai bun dar, o operă de artă sau o carte. Au venit din nou cele mai bune timpuri ale Asiei . . .”

Președintele guvernului Mongol, Țerendorj, care fusese la timpul său împreună cu Suhe-Bator la Lenin, la Moscova, i-a răspuns pictorului:

„Ideea învățătorului nostru comun, Lenin, să se răspîndească în întreaga lume, ca flacăra reprezentată pe acest tablou și oamenii care urmează această învățătură să ducă mai departe munca la fel de vajnic cum zboară Marele Călăreț zugrăvit“.

Între timp, la Ulan-Bator, cu participarea activă a reprezentanților sovietici, continua pregătirea viitorului marș al expediției. Roerich a primit pa-

șaport sovietic pentru întreaga expediție și o scrioare de ocrotire a guvernului mongol.

Ca să treacă pe teritoriul tibetan și chinez, Roerich avea deja două pașapoarte. General-guvernatorul Ian Dutu, dorind să se desolidarizeze de arestarea membrilor expediției la Hotan, provocată nu fără cunoștința sa, i-a spus lui Roerich, că de acest incident vinovat era ambasadorul chinez din Paris fiindcă pașaportul eliberat de el a fost insuficient completat. Pentru a evita astfel de „neînțelegeri“ în teritoriile chineze, Ian Dutu a propus amabil un pașaport nou, valabilitatea căruia nu mai prezenta nici un dubiu — despăturit, lungimea acestui act echivala cu înălțimea lui Roerich.

Totuși cercetătorul trebuia să treacă prin regiunile Tibetului, aparținând Lhasei. La Ulan-Bator se găsea un reprezentant al guvernului din Lhasa — Lobzang Cioldon, care a asigurat că drumul expediției este deschis prin întregul Tibet. Totuși, Roerich care dobândise o mare experiență, a cerut să comunice cu Lhasa și să-i elibereze o hîrtie oficială. Cu această ocazie, la Lhasa a fost trimisă o adresă specială, cu o caravană tibetană. O adresă asemănătoare a fost remisă și reprezentantului Lhasei la Pekin. De-acolo a mai primit încă un amplu document, care dădea expediției dreptul să meargă prin Tibet și să treacă prin Lhasa.

Cu aceasta, pregătirea expediției a luat sfîrșit. Itinerariul întreg a fost parcurs numai de Roerich, soția și fiul său Iuri. Aproximativ în trei ani, ei au parcurs o distanță de douăzeci și cinci mii de kilometri. N-a fost posibil să păstreze un personal permanent pentru o călătorie atît de lungă. De aceea colaboratorii se schimbau la diferite etape. Aproape întreaga primă jumătate a drumului au făcut-o lama Lobzang, tibetanul Tumbal, chinezul Saiken Ho, ladakianul Ramzana, care a părăsit expediția, din cauza bolii, numai în Altai. La Ulan-Bator, în expediție intră doctorul Reabinin, responsabilul cu transportul Portneaghin și cîțiva lama bureați. În regiunile cercetărilor arheologice, de obicei, se stabileau contacte cu specialiștii locali.

Ghizii și muncitorii se angajau pentru etape mai scurte, dintre locuitorii locali. Deoarece caravanele cuprindeau pînă la o sută de animale de povară, echiparea lor răpea mult timp.

După Ulan-Bator, cu expediția lui Roerich au plecat în drumul depărtat două fete dintr-o familie de cazaci — Liudmila și Raia Bogdanov. Cea din urmă abea împlinise 13 ani, dar Liudmila, care ajuta pe Elena Ivanovna la Ulan-Bator și s-a atașat mult de ea, n-avea cu cine-și lăsa sora mai mică. În cartea *Inima Asiei*, Roerich scrie: „Cred că ea a fost cea mai tînără din cei care au traversat asprul platou al Tibetului. Prezența a trei femei în expediție, care împărțeau toate primejdiile gerurilor cumplite și greutatea drumului, trebuie amintită cu osebire. Ambele surori — Liudmila Mihailovna și Iraida Mihailovna — și-au legat strîns soarta de familia Roerich. Ele au rămas cu ei în India și numai în 1957, împreună cu Iuri Nikolaevici s-au întors în Uniunea Sovietică.

Expediția a părăsit Ulan-Batorul la 13 aprilie 1927 și s-a îndreptat în direcția sud-vest spre punctul de graniță mongol — mănăstirea Ium-Beise. Această etapă a putut fi parcursă cu automobile. E adevărat că drumuri propriu-zise nu existau. Pe-alocuri se întâlneau poteci de cămile, iar automobilul gonia de-adreptul pe pămînturi nedestelenite. În douăsprezece zile ele au acoperit distanța de 600 de mile (cam 1110 km — n. tr.) Chiar în prima etapă, Roerich s-a lovit de două neplăceri. S-a constatat că toate hărțile existente ale acestui raion erau foarte aproximative, iar ghizii locali nu erau prea siguri. Ghidul lor a izbutit să aducă caravana la templul Ium-Beise aflat de mult în ruine. Cel existent se găsea aproape la 50 mile spre est. Dar într-un fel sau altul s-a ajuns și pînă la el.

De la Ium-Beise nu se mai putea merge mai departe cu automobilele și conducătorii mînăstirii de-acolo au propus să transporte călătorii pe cămilele lor direct pînă în Ansi. Călătorii europeni nu folosiseră încă acest cel mai scurt drum. Odiñoară, acest drum trecea prin oazele „insulare“

dispărute acum, interesante pentru Roerich prin aceea, că în ele se instalau nomazii. Sperînd să dea de urmele lor, cercetătorul a primit propunerea mînăstirii și expediția, însoțită de un bătrîn lama, singurul care cunoștea acest drum, a pornit mai departe.

Lăudînd drumul ales, lama prevenea despre o primejdie — bandele rătăcitoare ale puternicului bandit Djelama*, ucis cu doi ani în urmă de mongoli. Banditul construise pentru el în Gobi Central un întreg oraș, unde muneau sute de prizonieri. Acum orașul era părăsit, dar tovarășii lui Djelama se adună din cînd în cînd și atacă caravanele.

Orașul părăsit nu era o născocire de-a bătrînu-lui lama. Expediția s-a apropiat curînd de el. Teama de Djelama era încă atît de mare, că nici unul din însoțitorii caravanei nu riscau să se apropie de zidurile orașului tăcut. Atunci Iuri Nikolaevici, cu o carabină în mînă a plecat în recunoaștere și peste un timp a făcut de pe un turn un semn convențional că nu există primejdie. În orașul tăcut toți membrii expediției s-au uimit de cîtă fantezie avusese faimosul bandit — dar cu ce preț au fost ridicate aceste clădiri complicate.

În douăzeci și una de zile, pe drumul pustiu, n-au întîlnit decît o singură caravană, dar ea mergea tăind calea pe drumul din Kokohota la Hami. Întîlnirea era să ducă la o ciocnire înarmată. Negustorul chinez, proprietarul caravanei, a luat în bezna nopții expediția drept o bandă de bandiți și-a început să tragă din singura sa pușcă. Bine, că Iuri Roerich, care comanda paza expediției, n-a răspuns focurilor și prin asta a fost evitată o confruntare armată.

De altfel, acțiunile negustorului speriat erau explicabile. La expediția lui Roerich s-au alăturat de mai multe ori călăreți singuratici, apăruiți nu se știe de unde. Atenția lor era atrasă cel mai mult de armele expediției. Convingîndu-se că membrii ex-

* DJELAMA (Dje-lama) — Djambi-Djamțan, kalmîk de origine. S-a declarat „Eliberatorul mongolilor“, a adunat o bandă de tilhari cu care a jefuit populația Mongoliei Occidentale.

pediției sînt bine înarmați, călăreții dispăreau atît pe neașteptat cum și apăruseră. Se vede că bandele, care își trimiteau în recunoaștere patrulele, erau slabe.

Trecînd Ansi, expediția ajunsese pe pășunile de mari înălțimi ale Șara-golului. Pe malul rîului a fost așezată tabăra și au rămas acolo lunile iunie-iulie din 1927. Diferite grupe ale expediției plecau din tabără în diferite părți ale Taidamului ca să culeagă materialul științific. În acest timp, în tabără se făceau pregătiri pentru plecarea mai departe. Cămilele cu însoțitorul din Ium-Beise s-au înapoiat. Trebuiau cumpărate alte animale și completată rezerva de provizii.

Cursul obișnuit al traiului în tabără era uneori tulburat de calamități naturale neașteptate. S-a întipărit în minte mai cu seamă ziua de 28 iulie. Se pregătiseră să ia liniștiți masa, cînd prin defileu, de pe munți, s-a prăbușit o avalanșă de apă. Bucătăria și cortul cu masa întinsă au fost luate de valuri de-o înălțime de-un metru și jumătate, și aruncate în rîu, care în fața ochilor s-a prefăcut într-un torent clocotitor. Cam peste vreo două ceasuri torentul a început să scadă, iar dimineța, dinaintea călătorilor uimiți s-a deschis un tablou de nerecunoscut. Unde fuseseră movile, erau adîncituri mari, iar pe locul șesului se înălțau movile.

Deopotrivă cu legendele despre Șambala, pe Roerich îl interesa de mult originea *Ghesariadei* — un poem grandios, denumit de savanții occidentali *Iliada Asiei Centrale*. Acest poem, în sumedenie de variante, era răspîndit pe spațiul întins al Indiei de nord pînă la Amur și de la Marele Zid chinezesc la malurile Lenei. Acum expediția lui Roerich traversa locurile unde la începutul veacului al XI-lea, eroul popular Gheser-han, după dă-tine fiul unei sclave, a condus lupta poulației asuprite împotriva feudalilor locali și cotropitorilor străini.

Desigur, între Gheser-hanul istoric și Gheser-ul din poem, a cărui interpretare de către un povestitor, dura uneori mai multe săptămîni, este o mare diferență. Se poate ca în realitate hanul domnitor

să nu fi fost atît de democrat și hotărît în lupta pentru interesele poporului, ca eroul eposului, care și-a asumat misiunea ca „aplecînd capetele nobililor, să devină sprijinitorul și susținătorul celor asupriți”. Informațiile despre activitatea lui Gheser-han care de fapt a stăpînit țara, de mult s-au resorbit în chipul conducătorului popular. Roerich considera că tocmai din dorința nepotolită a poporului pentru un viitor mai bun, *Gheseriada* s-a răspîndit atît de mult.

„Bate oare inima Asiei? N-a fost ea oare înăbușită de nisipuri?” — întreba pictorul, pășind în regiunea deșerturilor din centrul continentului. După ce l-a traversat, a răspuns: „Cînd ioghii indieni opresc pulsul, atunci inima lor totuși continuă să bată. Tot așa și inima Asiei. În oaze, prin locurile străbătute de nomazi și în caravane viețuiește o gîndire cu totul aparte. Aceste mulțimi de oameni, tăiate complet de restul lumii, care primesc după multe luni vreo știre denaturată, nu mor. Fiecare semn al civilizației este întîmpinat de ei ca pe o veste de mult așteptată”.

Expediția lui Roerich a stabilit că varianta tibetană completă a *Gheseriadei* se compune din 16 volume, iar unele capitole ale fiecărui volum ating pînă la cîteva sute de pagini. Membrii expediției au studiat și comparat numeroase versiuni mongole, bureate, chineze. Exemplarul *Gheseriadei*, găsit de Roerich în Tibetul Oriental, a fost folosit în 1941, în lucrările cunoscutului orientalist francez R. Stein. Cercetătorul sovietic al acestui admirabil epos — cunoscător al Mongoliei, Ț. Damdinsuren, în lucrarea sa capitală, *Rădăcinile istorice ale Gheseriadei*, apărută în editura Academiei de Științe a U.R.S.S., în 1957, deasemenea se referă de multe ori la N. Roerich și I. Roerich și citează informațiile culese de ei.

La 19 august expediția a părăsit locurile de unde în 1014, Gheser-han a pornit împotriva puternicului și războinicului neam al karlucilor occidentali și s-a îndreptat spre platoul tibetan, pe drumul direct spre Nagciu. Era un itinerar nou, care trecea paralel cu drumul de caravane, pe care în 1880 a

mers Prjevalski. După cum se știe, Prjevalski, înainte de-a ajunge la Nagciu, s-a înapoiat. Roerich intenționa acum să ducă la bun sfârșit ceea ce începuseră minunații exploratori ruși ai Asiei Centrale — Prjevalski și Kozlov — și să traverseze podișul tibetan prin Lhasa.

Itinerariul ales de Roerich era cel mai scurt, dar foarte primejdios. Pe drum se întindeau soloncaurile din Taidam, unde era periculos să te oprești. De aceea trebuia să mergi 24 de ore în șir fără oprire. Totuși etapa cea mai grea a fost străbătută fără pierderi.

În etapa următoare, lângă trecătoarea Eliste-daban, expediția a fost atacată de un detașament bine înarmat de goloci. Se pare că năravurile acestui neam au rămas cele din timpul călătoriei pe-aici a lui P. K. Kozlov, care și el a avut de suferit de pe urma vicleniei fiilor războinici ai Asiei Centrale. Golocii au pîndit la ieșirea din trecătoare. Patrula expediției i-a observat însă la timp și Iuri Roerich, cu oameni înarmați, pe care-i instruisese încă la Ulan-Bator, a știut să ocolească ambuscada și să ocupe un deal, de unde țineau sub foc spatele atacanților. Adversarul a trebuit să lase drumul liber și caravana a intrat prin trecătoarea din munți, în podișul nordic al Tibetului.

Aici, la o înălțime de circa 14.000 de picioare (4620 metri, n. tr.) călătorii au fost întâmpinați de o furtună neobișnuită pentru acest anotimp, cu cădere masivă de zăpadă. La 20 septembrie, expediția a dat de primul post tibetan, unde Roerich a prezentat pașaportul, eliberat de reprezentantul Lhasei la Ulan-Bator.

Comandantul postului nu prea se descurca în chichițele pașapoartelor și nici într-ale scrisului, în general. A luat pașaportul, spunînd pur și simplu, că-l va trimite „la autorități” și că expediția poate merge liniștită înainte. Chiar atunci, la 6 octombrie, în ținutul Ciunarken, caravana lui Roerich a fost oprită de mari forțe tibetane și nomazi locali hor-pa, care erau sub ordinele șefului regiunii Horilor occidentali, adică făceau parte din trupele regulate ale Lhasei.

Peste cîteva zile, generalul, şeful grănicerilor, a propus expediţiei să vină mai aproape de cartierul său general şi cu o amabilitate proprie unui adevărat diplomat, a adăugat: „conform instrucţiunilor, caravana trebuie percheziţionată. El, personal, va cerceta bagajele, fiindcă nu poate admite, ca „mîinile oamenilor mici să atingă lucrurile oamenilor mari“, şi că acest lucru va cere cel mult trei zile. El personal nu va părăsi Cartierul general, pînă ce nu va face formele ca expediţia să-şi continue drumul.

O săptămînă după ce a obţinut darurile, proporţionale gradului său, generalul a dispărut lăsînd în locul său un maior. Au început zile nesfîrşite de aşteptare.

Cinci luni maiorul, beat într-una, era singurul intermediar în tratativele lui Roerich cu guvernatorul Nagciu — mandatorul lui dalai-dama însuşi. Prin maior erau trimise scrisorile şi telegramele consului american la Calcutta, rezidentului britanic în capitala Sikkimului, personal lui lama-lalai la Lhasa. Toate acestea veneau însă înapoi.

Venise o iarnă aspră, pe care chiar băştinaşii, care locuiau în iurte cu izolaţie termică, o suportau greu, iar la dispoziţia expediţiei nu erau decît corturi uşoare de vară. S-au terminat alimentele şi nutreţul pentru vite. Cămilele veneau noaptea la corturi, parcă căutînd salvarea la oameni, iar dimineaţa erau găsite moarte şi trebuiau tîrîte în spatele taberei, unde cîrduri de cîini sălbatici şi de vulturi negri îşi aşteptau prada. Oamenii boleau. Medicul se indigna, învinuia autorităţile din Lhasa de decimarea intenţionată a membrilor expediţiei. Medicamentele se isprăveau. Iar gerul era atît de cumplit încît în farmacia expediţiei coniacul îngheţa.

Roerich şi soţia lui nu-şi pierdeau cumpătul. Urmînd exemplul lor, întregul personal al expediţiei îşi păstra moralul intact. Lucrările ştiinţifice n-au fost întrerupte nici o zi. Se cercetau împrejurimile apropiate, se întocmeau desene, erau ridicate planuri, completate colecţiile mineralogice şi

botanice. În timpul iernării a fost cules un material extrem de rar despre nomazii hor-pa, care vorbeau un grai arhaic al limbii tibetane. În minăstirile apropiate au fost găsite manuscrise ale șamanismului prebudic tibetan. Expediția a descoperit multe monumente ale trecutului nomad al Tibetului, printre care morminte, complet necunoscute nomazilor contemporani. Înhumările descoperite, de tipul „mormintelor de piatră“, n-au mai fost întâlnite pînă atunci de arheologi decît în Mongolia de Nord, Bureatia și pe Altai. În regiunea Hor s-a reușit, după ornamentele vestimentare și armele nomazilor, identificarea a așa numitului stil „animalier“, apropiat de motivele scito-siberiene.

Biruinđ toate greutățile, primejduindu-și viața, expediția a rezistat și a lucrat pînă în zilele calde ale primăverii, dar, desigur, n-au lipsit și pierderi tragice. În timpul iernii au murit din răceală cinci oameni. Au pierit aproape toate cămilele — din o sută-două n-au rămas decît zece și ele abia se mai țineau pe picioare. Dintre ele numai două puteau fi folosite pentru drumul ce-l aveau de făcut mai departe. Din cauza bruscilor schimbări de temperatură, filmul cinematografic s-a stricat. Dar totuși, majoritatea colecțiilor adunate, a notelor luate, a studiilor și tablourilor — aproape 500 — s-au putut păstra.

Abia la 4 martie 1928, expediției i s-a îngăduit în sfîrșit să părăsească popasul care se afla doar la două zile de drum de fortăreața Nagciu, unde se afla din abundență tot ce trebuia pentru asigurarea materială a mai multor caravane, ca cea a lui Roerich. La Nagciu erau atunci doi guvernatori tibetani și ofițeri superiori ai armatei tibetane. Ei au declarat că guvernul din Lhasa refuză să recunoască pașaportul tibetan eliberat la Ulan-Bator și nu permite expediției să meargă la Lhasa, pînă la care mai rămîneau mai puțin de 200 kilometri. Lui Roerich i s-a indicat un itinerar de ocolire, care trecea mult mai la vest de Lhasa. Într-o convorbire personală cu guvernatorul din

15 Nagciu, nu s-au prea clarificat lucrurile. I s-a

făcut cunoscut numai, că este bănuît de simpatie pentru „roșii“; guvernatorul înțelegînd să se țină strict de instrucțiuni, n-a permis caravanei să pătrundă în interiorul teritoriului tibetan.

S-a descoperit că printre budiștii care însoțeau caravana chiar din Mongolia, se ducea o propagandă stăruitoare. Li s-au promis tot felul de bunuri și li se dădea permisiunea de a face un pelegrinaj la Lhasa, dar cu condiția să renunțe la acest „rus roșu“.

În tot acest timp cineva răspîndea zvonuri despre „primirea solemnă la dalai-lama în cinstea lui Roerich“, despre autoreclama pictorului cu acest prilej. Născocirile absurde se strecurau în presă. Roerich nota în *Filele de jurnal*:

„La Londra se spunea că am luat prizonier pe dalai-lama cu toate tezaurele sale. Lui dalai-lama i-am dat pînă la urmă drumul, dar tezaurele incalculabile le-am păstrat în întregime. Oameni în toată firea și nu disprețuiesc asemenea povești... Baronul Miliukov*, la Londra, întreba confidențial: «Doar dintr-o singură privire a lui Roerich și ți se albește părul!?» Iată, ce poate spune un vicepreședinte al Dumei. Trăim cu adevărat un ev mediu întunecat... De pildă la Harbin, „o intelectuală“ m-a văzut pășind pe apele rîului Sungari. A și jurat că m-a văzut. Ei bine, și această reclamă mi-o fac singur?!»

La 6 martie 1928, caravana lui Roerich porni mai departe pe drumul impus. Asta înțîrzia întoarcerea în India cu două luni, dar drumul s-a dovedit interesant în ce privește descoperirile științifice și munca artistică. Cercetătorul a profitat de ocazie ca să exploreze versanții nordici ai Transhimaleiei, unde călătorii ruși nu ajunseseră, dar nici cei din Europa Occidentală abia dacă au pătruns. În localitatea Doring, Roerich descoperă o găteală de cap pentru femeie, neobișnuită pentru Tibet, foarte asemănătoare cu cocoșnicul slav, de culoare

* MILIUKOV, Pavel Nikolaevici (1859—1943) — liderul partidului cadeților, istoric, ideologul burgheziei imperialiste ruse.

roșie, împodobit cu peruzele, monede de argint și brodat cu mărgelile. Iurii Roerich a reușit să cunoască multe graiuri tibetane, atât de deosebite de cel de bază, de la Lhasa, încât cei din reședința lui dalai-lama nu-i înțelegeau pe compatrioții lor când le vorbeau.

Cercetînd această regiune puțin cunoscută, Roerich a putut să aprecieze corect și viața, contemporană lui, din Tibet. De pe atunci a prezis crahul inevitabil al puterii lui Dalai-lama, „victorioasă în toate direcțiile”. „Dacă credeți, că ordinul lui Dalai-Lama în afara zidurilor Lhasei contează prea mult, — scria Roerich în 1928, în articolul *Budismul în Tibet*, — vă înșelați.” În acelaș articol sînt date exemple de ignoranță și cupiditate uimitoare ale clerului budist tibetan.

După două luni și jumătate de drum prin Tibetul Oriental, expediția traversează Himalaia, prin trecătoarea Sepola, coboară spre capitala Sikkimului, Gantok, și la 28 mai 1928 ajunge în sfîrșit la Dardjiling, de unde în martie 1925 Roerich își începuse călătoria.

El însuși scrie despre expediție:

„Desigur, principala mea avîntare, ca pictor, era munca artistică. Greu de închipuit cînd am să reușesc să dau viață tuturor notelor și impresiilor artistice, — atât de generoase sînt aceste daruri ale Asiei... Afară de țelurile artistice, în expediția noastră am avut în vedere să cunoaștem starea monumentelor antichității Asiei Centrale, să observăm starea actuală a religiei, a obiceiurilor și să notăm urmele mării transmigrări a popoarelor. Problema din urmă îmi era de mult la inimă. Noi vedeam în ultimele descoperiri ale lui Kozlov, în lucrările profesorului Rostovțev, ale lui Brovka, Makarenko, Tol și a multor alora interesul față de monumentele scite, mongole și gotice. Antichitățile siberiene, urmele mării transmigrații la Minusinsk, Altai, Ural oferă un material artistico-istoric extrem de bogat pentru întregul stil roman și al goticului timpuriu, comune întregii Europe”.

Toate aceste scopuri au fost atinse de Roerich.

217 Mai mult decît atât, a doua parte a expediției

din Ulan-Bator prin Gobi, Nan-Şan, Țaidam şi Tibetul Oriental spre India poate fi numit un adevărat triumf al cercetătorilor ruşi ai Asiei Centrale. Pentru prima oară, au fost notate pe hărţi şi precizate zeci de piscuri şi trecători, înregistrate monumente arheologice necunoscute, culese manuscrise extrem de rare, notate obiceiurile populare şi culese o enormă cantitate de materiale lingvistice.

Detaliile expediţiei sînt oglindite în cărţile lui Nikolai Roerich, *Inima Asiei*, *Altai-Himalaia*, *Şambala radioasă* (cele două din urmă n-au fost editate decît în limba engleză), ca şi în cele ale lui Iuri Roerich), *Stilul animalier la nomazii Tibetului de Nord* şi *Pe potecile Asiei Centrale*, ca şi în numeroase articole ştiinţifice.

Vaste materiale ştiinţifice, culese de expediţie, cereau sistematizare şi prelucrare. Descoperirile arheologice, geologice, botanice şi altele, erau cu miile. Sute de schiţe şi studii făcute pe drum, îl îndemneau pe pictor să lucreze la şevalet. Trebuiau găsite moduri de informare efective pentru a continua o muncă începută cu atîta succes. Şi lui Roerich i-a venit în gînd să creeze un centru special de cercetări ştiinţifice.

Asigurându-și sprijinul savanților Indiei, Americii și Europei, la 29 iulie 1928, Roerich, găsin-du-se în Sikkim, a pus bazele lucrărilor Institutului din Himalaia a cercetărilor științifice, numit *Urusvati*, ceea ce în traducere, înseamnă „Lumina luceafărului“.

Totuși, curînd se hotărî să plece din Sikkim. Încă din 1925, fiind în Kașmir, voia să viziteze valea Kulu, dar atunci itinerariul expediției a trecut pe lîngă ea. Această vale ocupă un loc de cinste în literaturile indiană și tibetană. Dealungul rîului Beas trece drumul antic din India în Tibet, spre Kailas, Ladak, Hotan, iar de-acolo prin Gobi pînă în Altai.

Pe malurile Beasului a lucrat și *riși*¹ Viasa, cel ce a adunat *Mahabharata* și multe alte *purane*². Pînă acolo a ajuns cu ostașii săi Alexandru Macedon. Conform legendelor, aici au fost Buddha și Padma-Sambgava³, aici au trăit Ardjuna și alți Pandavi⁴.

¹ *Riși*: sfînt înțelept în vechea literatură indiană.

² *Puranî* (textual — „vechea“) — monumente ale vechei literaturi religioase epice indiene. Puranele conțineau mituri cosmogenice și cosmologice, despre zei, eroi și legende istorice.

³ PADMA-SAMBGAVA — fondatorul unei secte budiste, care s-a răspîndit în Sikkim și Micul Tibet.

⁴ PANDAVA — fiul, descendent a lui Pandu. În *Mahabharata* sînt citați cinci frați descendenți ai lui Pandu: Iudhișthira, Bhima, Ardjuna, Nakula și Sahadeva.

Kulu este leagănul celor mai vechi monumente de cultură, datînd de peste două milenii. În numeroase defileuri, săpate de torenții de munte, se cuibăresc vechile temple, unele din ele de mult părăsite și acoperite de-o pădure deasă. Aici se pot găsi minunate obiecte de bronz din veacurile IV—V și uimitoarele miniaturi himalaiene din secolele al XIV—XV-lea. Valea se deosebește printr-un climat prielnic pentru europeni, ceea ce nu se poate spune despre Sikkim. În ce privește arheologia, istoria, filologia, ca și botanica și geologia, întregul Pendjab de Nord, cu partea occidentală a lanțului Himalaia, a fost o comoară de materiale pentru institutul *Urusvati* și Roerich a hotărît să se mute chiar aici.

În ultimele zile ale lui decembrie 1928, familia Roerich era deja în valea Kulu și se apropiau de străvechiul orașel Nagar (ceea ce înseamnă: orașul). Înainte de a trece peste Beas, din Katrain, au văzut o casă singuratică pe panta abruptă a munților. De-acolo trebuia să se deschidă o minunată priveliște spre valea înconjurată de piscurile albe de zăpadă. Au cerut localnicilor să se intereseze, dacă nu se poate închiria această casă. Răspunsul a fost categoric:

— Ce spuneți! Aceasta este o moșie a lui radja Mandi. N-a fost niciodată închiriată străinilor.

Totuși familia Roerich a reușit să se instaleze tocmai în această clădire, iar apoi să o cumpere împreună cu drepturile și obligațiile tradiționale, printre care era și un acord tripartid pentru folosirea apei între zeul Djamlu, guvernul britanic și stăpînii casei. Astfel moșia din împrejurimile Nagarului, așezată la o înălțime de 2.000 metri, a devenit locuința permanentă a lui Roerich în India.

Spre casă ducea un drum îngust, care șerpuia pe panta muntelui. Era înconjurată de o grădină, în terase întărite cu zidărie. Iarna drumul era acoperit cu nămeți de zăpadă și pentru un timp se întrerupea legătura cu lumea din afară. Dar chiar de la începutul primăverii înfloreau pomii fructiferi, iar pămîntul se acoperea cu o iarbă grasă,

de culoarea smaraldului și flori în culori vii.. Aproape pînă la casă ajungea o pădure deasă — pini măreți, albaștri, tei, brazi argintii, stejari, arțari, cu un diametru de aproape doi metri. Sub acești giganți, toamna apăreau roșcove și bureții păroși, cunoscuți din copilărie. Dar această idilă era deseori tulburată de fioroșii urși din Himalaia, pantere, leopardzi. Cătreierau noaptea pînă sub zidurile clădirilor și cîinii nu puteau să fie lăsați afară, fără o zgardă de oțel cu țepi ascuțiți.

La nord se înălța trecătoarea troenită Rotang, prin care era drumul spre Tibet și Asia Centrală. Afară de poteca bătătorită de la care din cînd în cînd ajungea sunetul clopoțelilor caravelor, spre trecătoare duceau niște trepte străvechi, făurite din pietre mari. Legenda lega această „scară de uriași” de numele lui Gheserhan.

Spre apus, chiar pe culmea muntelui, se vedeau ruine. Vechile surse scrise vorbesc despre patru-sprezece mănăstiri budiste, care au existat odinioară în valea Kulu. Acum s-au păstrat din ele numai ruine misterioase și pitorești. La sud de moșie, drumul ducea spre Simla, spre lacul Ravalsar și în văile dogoritoare ale Indiei.

În grădină, sub un cedru, se ridică o sculptură de piatră a protectorului acestor locuri Gughi-Ciohan, vechi *radja radipnt*. Ea este pictată pe multe din pînzele lui Roerich. În valea Kulu se numără aproape trei sute șaiszeci de zeități. În zilele de tîrg, ei se „vizitau” unii pe alții. Bubuiau tobele, și mulțimi de oameni împodobii sărbătorește duceau pe umeri altarele cu zei. Una din aceste procesiuni colorate a fost reprodusă în tabloul *Zeii au venit* de Sveatoslav Nikolaevici Roerich. Oamenii sovietici cunosc această pînză din expozițiile lui Sveatoslav Roerich la Moscova și Leningrad, din 1960.

Din Katrain, pe malul Beasului, de unde începea urcușul, pînă la casa Roerich era mai nimerit să mergi călare. Pentru a parcurge acești patru kilometri trebuia aproape un ceas și jumătate. Asta

terialele de construcție, care nu puteau fi procurate pe loc, erau aduse de hamali.

Și cei veniți fără a preveni se găseau într-o situație de neînviat. Așa, odată, un musafir din Europa, care a ajuns la Katrain abia seara, a hotărât că patru kilometri de urcuș nu e mare lucru și a plecat pe jos. În munți, cum se știe, se întuneacă repede și călătorul a fost dintr-odată înconjurat de un întuneric de nepătruns. Auzise despre urșii din Himalaia și alte fiare ale pădurii, s-a gândit că ar fi mai prudent să aștepte pînă în zori într-un arbore și s-a urcat în cel mai apropiat. Chinuit de o noapte fără somn, musafirul a ațipit numai spre dimineață, dar dintr-odată a fost trezit de un foșnet suspect. Uitîndu-se în jos, a văzut o pereche de ochi care-l priveau uimiți. Era grădinarul lui Roerich, Kesang, iar copacul care îl adăpostise peste noapte creștea în grădină, aproape de locuință. Pentru a evita pe viitor asemenea pățanii, Roerich trimitea pe cineva să-i întîmpine pe musafiri la Katrain, la poalele urcușului.

Toate aceste inconveniente erau răscumpărate de priveliștea uimitoare asupra împrejurimilor, de aerul de munte transparent și curat, de zorile și apusurile strălucitoare, care colorau pămîntul și cerul în tonuri nemaivăzute.

După cîteva luni de la mutarea la Kulu, Nikolai Konstantinovici și Iuri Nikolaevici Roerich au plecat pentru treburi în Europa și America. Pentru dezvoltarea activității noului institut era folositor să se stabilească legături mai strînse cu unele instituții științifice din țările apusene.

În cei cinci ani cît a lipsit Roerich, organizațiile cultural-educative americane, ivite cu participarea lui, s-au lărgit și consolidat mult. Încă dinainte, la New York, se hotărîse, instalarea lor într-o clădire construită special. Cînd, în 1925, i s-a comunicat lui Roerich acest lucru, el a consimțit și chiar a trimis din India schițele și planul unei case cu 24 etaje, în care s-ar instala muzeul, Institutul artelor unite, o galerie de artă, un teatru cu 350 de locuri, încăperi de lucru pentru diferitele secții. Etajele superioare din dorința lui trebuiau să fie

destinate studiourilor și locuințelor de închiriat, pentru o sumă minimă, pictorilor, muzicanților, scriitorilor, savanților și profesorilor.

Totalitatea schițelor lui Roerich au fost transmise arhitectului H. Corbett. El le-a definitivat și, după ce s-a obținut acordarea unui împrumut de la o bancă, s-a început construcția. Când, în iunie 1929, Roerich cu fiul său Iuri au venit la New York, zgârie-norul era aproape terminat.

Lumea artistică și științifică din America l-a întâmpinat pe Roerich cu viu interes. Comunicările lui la institute și conferințele științifice adunau un larg auditoriu. El aducea la cunoștință cercetările sale, arăta descoperirile arheologice și obiectele de artă aplicată contemporană a popoarelor Asiei.

În această perioadă, savantul vorbea mult și de valoarea vitală a artei. Venind în Statele Unite, pictorul a găsit țara într-o stare care era departe de prosperitate. Cursul acțiunilor scădea vertiginos, se micșora producția, creștea șomajul, nivelul de viață cobora vertiginos. Inevitabilul flagel al capitalismului — criza economică, care s-a produs în 1929—1933, își spunea cuvântul.

Adresându-se studenților new-yorkezi, Roerich spunea:

„Toți am văzut căderea vertiginoasă a tuturor valorilor de hîrtie. Fiecare să considere dovada după mintea lui. Chiar prietenii să-și reamintească înmărmuriți cum, sub ochii lor, un obiect, considerat insignifiant, capătă dintr-o dată o valoare enormă și invers: valori de fapt consfințite ca prețioase se transformau într-un morman de maculatură. În timpul revoluțiilor am văzut de multe ori cum bancherii și financiarii erau măturați, în timp ce artiști și colecționarii artei rezistau. Viața însăși arată cum, tot ce este legat de creație, supraviețuiește. Trăiesc descoperirile științifice și indestructibil trăiește gândul“.

La 7 octombrie 1929 are loc inaugurarea solemnă a muzeului în sălile noii clădiri. Roerich a completat cu această ocazie colecția muzeului cu sute de tablouri, pictate în timpul călătoriei prin țările Asiei.

În zgîrie-nor, afară de muzeu, s-au mutat și alte instituții cultural-educative. Printre membri de onoare ai organizațiilor legate de activitatea lui Roerich, erau Millikan, J. Bose¹, Einstein, Kumar Haldar, Stokovski, Rabindranath Tagore, Ignatio Zuloaga și mulți alții.

Roerich, în 1929, ridică pentru a doua oară problema protecției valorilor culturale în timp de război. În 1914, cum știm, propunerea lui despre încheierea unei asemenea convenții internaționale n-a găsit ecou. Ruinele din Reims, cenușa bibliotecii din Louvain, ruinele a sute de muzee, laboratoare și școli erau o amintire tristă a faptului că cele mai negre presupuneri ale pictorului s-au realizat. Și la sfîrșitul anilor '20 ele erau foarte reale. Puțini mai rămăseseră aceia care se îndoiau de ne-trăinicia tratatelor de pace încheiate, iar ritmurile înarmărilor și puterea distructivă a mijloacelor de război creștea pe zi ce trece.

Conferințele pentru rezolvarea pașnică a problemelor litigioase și reducerea armatelor eșuau una după alta, cu toate că la ele luau parte politicienii cei mai de vază ai țărilor occidentale. De aceea, intenția lui Roerich de a institui pactul, care îngreuna libertatea de acțiune a militaristilor înverșunați, era considerată de mulți un lucru fără speranță.

Dar umanistul gîndea altfel. El arăta exemplul pozitiv al Crucii Roșii, ideea căreia a fost întîmpinată la timpul său tot cu neîncredere, și a trebuit mult timp și mari eforturi, pentru a o aduce la viață. Activitatea folositoare, universal recunoscută a Crucii Roșii a sugerat pictorului să folosească unele din principiile de bază ale acestei organizații pentru elaborarea unui statut internațional special de protecție a monumentelor de artă și a instituțiilor științifice în timpul conflictelor armate.

Vizitînd Europa, Roerich a expus planul său lui G. Chklaver, doctor în drept internațional și

¹ BOSE, *Jagadis Chunder* (1858—1937) — fizician indian, creatorul unei mecanici statistice aplicabile fotonilor.

în științe politice la universitatea din Paris și profesorului Joffre de la Pradel și i-a rugat să elaboreze proiectul pactului, punându-l în concordanță cu dreptul internațional. În 1929, textul complet al pactului, cu o adresă însoțitoare redactată de Roerich, către guvernele și popoarele tuturor țărilor, a fost dată publicității. Primul și al doilea paragraf al pactului suna astfel:

„Instituțiile de învățămînt, artistice și științifice, misiunile științifice, personalul, proprietatea și colecțiile unor astfel de instituții și misiuni vor fi considerate ca neutre și ca atare vor fi sub protecția beligeranților și respectate de aceștia. Protecția și respectul față de instituțiile și misiunile numite, vor fi în toate locurile supuse puterii supreme a țărilor contractante, fără deosebire de apartenența națională a oricărei instituții sau misiuni. Instituțiile, colecțiile și misiunile, înregistrate pe baza Pactului Roerich, arborează steagul distinctiv, care le va da dreptul la o deosebită protecție și respect din partea țărilor beligerante și popoarelor tuturor țărilor contractante“.

Împreună cu pactul, Roerich a propus și steagul distinctiv, numindu-l *Steagul Păcii*. El trebuia ridicat pe obiectivele ce se cereau a fi ocrotite. Steagul avea pe un fond alb un cerc roșu, cu trei sfere roșii înscrise în el. Acest semn, după gîndul pictorului, simboliza veșnicia (cercul închis), care se exprimă real în continuitatea trecutului, prezentului și viitorului (trei sfere în interiorul cercului). Acest simbol era uneori tălmăcit și altfel. Pictorul nu protesta. El arăta că orice interpretare, dacă pornește de la noțiunea de sinteză a vieții, este apropiată sensului acestui semn.

Originea simbolului propus se pierde în antichitatea îndepărtată. El poate fi întîlnit pe steagul lui Tamerlan, pe fibule tibetane, caucaziene și scandinave; pe obiectele vechiului Bizanț și Roma. Probabil de-acolo el a pătruns în Spania și s-a răspîndit prin Europa. Cu el este împodobit chipul Madonei din Strassburg. În Rusia poate fi văzut la icoane, pe veșmintele sfinților. De un desen frumos și simplu, acest semn se distinge bine pe fondul

alb. Cu toată vechimea origini, el n-a fost nici-odată folosit ca semn distinctiv de vreun popor sau religie, ceea ce avea o mare importanță. Așa de exemplu, semnul Crucii Roșii n-a fost acceptat de lumea Islamică formată din multe milioane de credincioși, unde a trebuit înlocuit cu semiluna. Nu este exclus ca Roerich să fi ținut seama de toate aceste circumstanțe, propunând proiectul „Steagului Păcii“.

Ideia lui a fost larg susținută în cercurile progresiste ale opiniei publice. Romain Rolland, Bernard Shaw, Thomas Mann, Albert Einstein, G. H. Wells și mulți alții au salutat călduros inițiativa îndrăzneată a pictorului rus. Comitete permanente ale pactului și „Steagului Păcii“ au fost înființate în 1929, la New York și în 1930, la Paris și Bruges. În 1930, proiectul pactului a fost aprobat de Comitetul de muzee de pe lângă Liga Națiunilor și transmis spre examinare Comisiei internaționale de colaborare intelectuală. Rabindranath Tagore i-a scris cu această ocazie lui Roerich:

„Am urmărit atent măreța dumneavoastră muncă umanitară spre binele tuturor popoarelor, pentru care Pactul Păcii cu steagul său, întru apărarea tuturor tezaurilor culturale, va fi un simbol deosebit de efectiv. Mă bucur sincer, că acest Pact a fost adoptat de Comitetul de muzee de pe lângă Liga Națiunilor și am profunda convingere că el va avea urmări colosale pentru înțelegerea dintre popoare.“

Răsunetul provocat de inițiativa lui Roerich, este demonstrat de propunerea de a i se decerna premiul Nobel pentru pace în 1929. Candidatura lui a fost propusă de Universitatea din Paris și susținută de instituții științifice din multe țări. În adresa Universității din Paris, care îl caracteriza, sta scris:

„Nikolai Roerich, prin operele sale literare, lecțiile, cercetările, tablourile și întreaga sa activitate multilaterală, cheamă activ la adoptarea doctrinei fraternității universale. Propaganda sa pentru pace a cuprins peste douăzeci de țări și a fost larg recu-

noscută. Despre influența sa mărturisesc numeroase mesaje adresate lui din partea celor mai diferite instituții. Noi credem ferm, că pacea internațională definitivă nu va veni decît prin ridicarea nivelului cultural al popoarelor și printr-o propagandă efectivă, permanentă, a fraternității, născută prin cultură și înălțată de frumusețe în toate domeniile vieții. Activitatea de muncă de treizeci de ani a lui N. Roerich a fost o puternică chemare la apropierea dintre popoare“.

Propunerea candidaturii lui pentru Premiul Nobel era în folosul răspîndirii ideii pactului și „Steagului Păcii“, cu toate că, judecînd după scrisorile pictorului, el nu-și făcea nici o iluzie relativ la posibilitatea adjudecării acestui premiu. În primul rînd, simultan cu el au fost propuse candidaturile oamenilor de vază, ca secretarul de stat al Statelor Unite, Kelog, senatorul Jouvenel și prim ministrul englez Mac Donald. În al doilea rînd, decernarea premiului lui Roerich nu corespundea intereselor politice ale țărilor occidentale. Atitudinea lor binevoitoare nu putea fi obținută decît printr-o manifestare publică împotriva Uniunii Sovietice.

Cu tot „apolitismul“ subliniat al pactului, propus de Roerich, el era considerat de unii politicieni ca un document departe de a le fi indiferent. Avînd simpatizanți printre savanți, scriitori, pictori, reprezentanți ai vieții publice, pactul lui Roerich contribuia la propaganda antimilitaristă. În *File de jurnal* notează cu acest prilej:

„Din Paris ni se scrie:“ La noi a fost Raymond Weiss, directorul departamentului juridic al Institutului cooperăției, care a confirmat pe deplin știrile despre presiunea germană asupra statelor de ordinul al doilea, în scopul de a le forța să respingă Pactul... Ținem minte că, în timpul ultimei conferințe internaționale a Pactului, printre treizeci și șase de țări care l-au susținut unanim, nu s-au auzit glasurile reprezentanților Germaniei și Angliei. Adevărat, ni s-a întîmplat să auzim că principalul obstacol pentru unele țări era că ideea Pactului pornea de la un rus. Știm destul, cum pentru unii oameni, din cauza unui atavism de ne-

Înțeles, tot ce este rus este înacceptabil. Am auzit de asemenea de la o persoană competentă, că Ducele s-ar ocupa cu plăcere de Pact, dacă ideia iar fi încredințată lui, pentru a porni exclusiv de la el“.

Un interes suspect față de pact n-a fost manifestat numai de Mussolini. În Franța, Roerich a fost insistent sfătuit să se întâlnească cu „generalul iezuiților“. Ordinul catolic din Malta ademenea pe Roerich să vină la Roma pentru tratative. În scopuri provocatoare se răspîndeau zvonuri despre legătura lui cu organizația sionistă și despre sarcini speciale pe care el le-ar fi îndeplinit în Palestina. Toate acestea mărturisesc că, pe arena politică mondială, importanța pactului era cotate destul de bine și Roerich a trebuit să facă multe eforturi pentru a păzi creația sa de tentativele scabroase ale aventurierilor politici.

În primăvara lui 1930, după ce s-a convins că ideia pactului a căpătat în țările occidentale destui adepți și terminînd toate tratativele de afaceri din Statele Unite, N. Roerich cu fiul său Iuri s-au pregătit să se întoarcă la Kulu. În preajma plecării, au trecut pe la consulul britanic din New York, pentru reînnoirea vizelor. Asta putea lua cel mult două zile. Dar consulul, nu se știe de ce, a ezitat și a propus să se ia vizele la Londra, pe motiv că drumul lor tot trecea prin Europa.

Iar cînd Roerich cu fiul, după ce au stat un timp la Paris, au venit la Londra, la ministerul de afaceri străine britanic, li s-a spus că ei nu vor mai primi vize de intrare în India. Părea că a venit ceasul răsplății pentru vizitarea Moscovei și a relațiilor cu diplomații sovietici, în Europa și Asia. Roerich a înțeles perfect, cînd după multe vizite la funcționarii ministerului i se refuza politicos, dar fără nici o explicație, reintrarea în India.

Dar Europa nu este podișul pustiu al Tibetului și Roerich curînd a atras la problema vizei sale atenția diplomaților, savanților, scriitorilor, oamenilor de seamă reprezentanți ai opiniei publice din multe țări. La ministerul britanic de afaceri străine au năvălit întrebări și intervenții. A scris cardinalul

Brun, arhiepiscopul de Canterbury, directorul bibliotecii din Londra, H. Rait, scriitorul John Galsworthy, ambasadorii multor state acreditate în Anglia.

Între timp, funcționarii ministerului tăceau cu încăpăținare sau trimiteau note laconice. Roerich avea treburi în Franța și înainte de plecare de la Londra a trecut încă o dată pe la minister, pentru un răspuns definitiv. Și-atunci s-a putut convinge personal, că chestiunea plecării sale în India căpătase asemenea proporții, încît mapele cu documente erau transportate pe coridoarele ministerului într-un cărucior. Cînd pictorul a cerut un răspuns fundamentat, i s-a repetat din nou:

— În pofida tuturor intervențiilor, nu veți obține viza de intrare în India.

— Și asta definitiv? — întrebă Roerich.

— Definitiv! — urmă răspunsul, însoțit de un salut respectuos.

— Din fericire, în lumea noastră nu există nimic definitiv, — a parat pictorul.

Peste cîteva zile era la Paris, de unde continua să atace ministerul afacerilor străine al Marii Britanii. Dar englezii nu capitulau și-atunci cînd, de exemplu, ambasadorul suedez din Franța, Erensveld, a întrebat de viza lui Roerich, din Londra i s-a răspuns impasibil, că puteri mai mari decît Suedia n-au avut nici un succes și de-aceea el se deranjează în zadar.

Convingîndu-se de inutilitatea tuturor eforturilor pentru obținerea vizei, Roerich a schimbat tactică și a plecat în colonia franceză din India — Pondichéry, care se găsește chiar lîngă Madras, și prin tradiție, locuitorii din Pondichéry n-aveau nevoie de permis pentru intrare și ședere temporară la Madras. Părăsind Franța, Roerich a telegrafiat ministrului de afaceri străine englez Henderson, că are intenția să se stabilească la Pondichéry. Telegrama de răspuns spunea: „Este luat în vedere”. Dar aceasta nu era decît o indiferență pur aparentă. Consulul britanic din Pondichéry s-a alarmat serios de apariția lui Roerich. La întrebarea

consulului, ce are de gînd să întreprindă aici, el i-a răspuns:

— Am să cumpăr o moșie și am să merg în Madrasul vostru, Chandernagorul francez, care se găsește lîngă Calcutta voastră, Goa, și alte locuri pentru care mi-am procurat vize.

Și pictorul arătă consulului permise de intrare în toate țările de la granițele Indiei Britanice.

Se crea o situație destul de stranie: la Kulu veneau scrisori și adrese în legătură cu activitatea institutului „Urusvati“, tot acolo stăteau soția și fiul cel mic al lui Roerich, iar el cu fiul cel mare, găsindu-se în regiuni de la granițele Indiei, nu putea ajunge acasă din cauze pe care guvernul britanic prefera să nu le mărturisească. În presă au început să apară, în legătură cu aceasta presupuneri contradictorii, a crescut șuvoiul de proteste la ministerul afacerilor străine al Marii Britanii și după o ședere de-o lună la Pondichéry, unde pictorul a și avut timpul să înceapă săpături arheologice, el și fiul său au căpătat vize de intrare, dar acum în numele vice-regelui Indiei.

Revenind la Kulu, N. Roerich cu Iuri au început cu toată energia să organizeze munca întreruptă a institutului „Urusvati“. Peste cîțiva ani Roerich putea însemna:

„Cînd am înființat institutul, am avut în primul rînd în vedere o mobilitate constantă a muncii. Din momentul înființării, în fiecare an se organizează expediții și excursii... Doar oamenii nu se strîng, pentru a se alimenta cu informațiile trimise șezînd într-o cameră. Asta n-ar fi decît munca pe jumătate. Este nevoie de ceea ce indienii numesc atît de cordial «așram». Acesta este centrul. Dar alimentarea mintală a «așramului» se obține din locuri diferite“.

Activitatea institutului conta pe largi legături internaționale. Umanistul a atras la colaborare și schimb de informații zeci de instituții științifice din Asia, Europa, America. Munca institutului era condusă direct de Iuri Nikolaevici Roerich. Tot el răspundea de cercetările etnologice și lingvistice și de cercetarea monumentelor arheologice. În dome-

niul lingvisticii și filologiei Orientului se ducea o muncă grandioasă. Erau colecționate și traduse în limbi europene cele mai rare surse scrise, vechi de multe secole, se studiau graiuri pe jumătate uitate.

Băiatul cel mic, Sveatoslav Roerich, se ocupa de problemele farmacopeei tibetane și locale și studia vechea artă a popoarelor Asiei.

Specialiștii invitați și colaboratorii temporari strângeau colecții botanice și zoologice. Din Kulu erau trimise materiale științifice la universitatea din Michigan, la grădina botanică din New York, universității din Penjab, muzeului de științe naturale din Paris, universității Harvard din Cambridge, grădinii botanice a Academiei de Științe a U.R.S.S. Celebrul botanist și genetician sovietic, academicianul N. I. Vavilov, cerea de la institutul „Urusvati” informații științifice și primea de-acolo semințe pentru colecția sa botanică unică.

Cu participarea unor lama-vraci tibetani, colaboratorii institutului au reușit să alcătuiască primul atlas din lume al ierburilor medicinale tibetane. La institut a fost organizat un laborator biochimic cu un sector de studiu al cancerului. Se cercetau razele cosmice de pe mari înălțimi.

Detașamente științifice ale institutului lucrau în valea Kulu, ca și departe de limitele sale — la Lahul, Beșar, Kangru, Lahore, Ladak, Zangskar, Spiti, Rupșciu. Multe expediții erau conduse de Roerich însuși. Așa, venind de la Pondichéry la Kulu, au fost începute pregătiri pentru vizitarea Lahul-ului, iar în 1931, el conducea caravana peste trecătoarea Rotang.

„Iar răsună clopoțeii catîrilor caravanei, — citim în jurnalul savantului, iar urcușuri abrupte ale trecătorilor din munți, iar întâlniri cu călători, fiecare din ei purtînd taina vieții lui. Iar admirarea de pe acoperișurile înalte și plate ale ghetarilor imenși, a piscurilor înzăpezite și a văilor adînci cu torente tunătoare”.

Lui Roerich îi plăcea să călătorească. Expedițiile sale din Asia au îmbogățit știința cu multe descoperiri noi.

Orientul a întărit interesul lui și în domeniul dirijării proceselor psihice ale omului. Înregistra cu grijă fenomenele yoga, al căror martor a fost. Căuta despărțirea netă a influențelor psihice dovedite asupra funcțiilor fiziologice ale organismului uman de scamatoriile iscusite ale numeroșilor fakiri de prin bazare și scria în legătură cu asta: «Ce este cu minunile din India?» — vor întreba prietenii din Occident. O să spunem: «Minuni n-am văzut, dar am întâlnit tot felul de manifestări ale energiei psihice. Dacă e să vorbim despre manifestările forței *superioare, miraculoase* — atunci mai bine să nu vorbim. Dar dacă o să înțelegem dezvoltarea obținută material a energiei psihofizice, atunci India dă și acum cele mai remarcabile manifestări»“.

Roerich considera greșită negarea nefundamentată, batjocorirea sau trecerea intenționată sub tăcere a fenomenelor psihice, care merită un studiu științific. În articolul *Parapsihologia* (1937) pictorul a scris:

„În întunecatul ev-mediu, desigur, orice cercetare în domeniul parapsihologiei s-ar fi sfârșit cu inchiiziția, torturi și rug. «Inchizitorii» contemporani nouă nu pregetă și-acum să acuze pe cercetători savanți de vrăjitorie sau de nebunie. Ținem minte cum răposatul nostru prieten, profesorul Behterev, pentru cercetările sale în domeniul studiului gândului n-a fost numai persecutat la serviciu, dar și din ungherele opiniei publice nu o dată s-au auzit șoapte despre o boală nervoasă a cercetătorului. Noi știm deasemenea, că pentru cercetările în domeniul gândului, savanți serioși au avut tot felul de neplăceri în serviciu și uneori li se retrăgeau catedrele universitare. Așa s-a întâmplat și în Europa și în America. Dar evoluția decurge pe deasupra tuturor baricadelor și calomniilor omenesti... Va fi o știință a gândului, va fi sau nu va fi descoperită energia psihică sau primordială, dar este clar un lucru, că evoluția împinge imperios omenirea spre descoperirea energiilor celor mai subtile. Știința fără idei preconcepute se avîntă 232

în căutarea energiilor noi în spațiu, această sursă inepuizabilă a tuturor forțelor și tuturor studiilor“.

Din 1931, la institutul „Urusvati“ a început editarea unui anuar în care se publicau rezultatele activității științifice a colaboratorilor lui. Primul număr al anuarului era consacrat eminentului sanscritolog, profesorul Lanman de la Cambridge. Articole despre problemele speciale studiate la Institutul cercetărilor din Himalaia, apăreau și în ediții științifice periodice din Asia, Europa și America.

Roerich nu trece niciodată sub tăcere fapte care nu prea se potriveau cu teoriile recunoscute de toți. Mai degrabă chiar el le căuta și le saluta ca pe niște prevestitori ai unor noi descoperiri. „Știința, dacă vrea să fie reînnoită, trebuie înainte de toate să fie nelimitată și astfel neînfricată“, — îi plăcea să repete. Nu se temea să fie socotit visător. Chema la studiul tainelor celor mai adânci ale existenței și credea în posibilitățile nelimitate ale rațiunii umane.

Încă în 1926, bucurându-se de succesele aviației sovietice, el nota: „Atacul cerului poate fi ușor îndreptat spre cercetările lumilor îndepărtate“. Cosmosul a fost totdeauna perceput de savant ca un spațiu real pentru activitatea vitală a oamenilor. „Dacă simplitatea expresiei, claritatea dorinței vor corespunde nemăsuratei măreții a Cosmosului, — scria el — atunci acest drum este cel adevărat. Și acest Cosmos nu este inaccesibil, ceva în fața căruia profesorii doar se încruntă, ci acel măreț și simplu, care pătrunde întreaga noastră viață, care făurește munți, aprinde lumi-stele pe nenumărate planuri.

Nu din întâmplare, la patruzeci de ani, după gândul exprimat de Roerich despre cercetarea lumilor îndepărtate, primul cosmonaut, Iuri Gagarin, trasînd drumul spre Cosmos, a spus, că el strălucește în culorile lui Roerich.

Una din problemele principale pe care o soluționa Roerich ca savant era lupta pentru revizuirea teoriilor euro-centriste ale evoluției societății umane și culturii mondiale, care s-au elaborat în Occident.

Aceste teorii erau necesare ca aerul, pentru colonizatori. În acelaș timp informația științifică despre succesele și rolul istoric al popoarelor Orientului nu prea se răspîndea. Orientalistul sovietic — academicianul N. I. Konrad în cartea *Occidentul și Orientul*, care a apărut încă în 1966, scria:

„Este necesar să ținem seama de gîndirea teoretică a Orientului în toate domeniile științei despre om și despre societate și să reamintim că tocmai aceste domenii au fost elaborate în Orient în proporții și amănunte extraordinare. Munca în această direcție o și numesc învingerea euro-centrismului în știință, iar această înfrîngere o consider una din cele mai importante sarcini ale epocii noastre pentru știința despre om și societate. Astfel, această știință, va putea deveni într-adevăr de o importanță generală, adică reală pentru studiul vieții și activității omenirii în toate timpurile existenței sale istorice“.

Înlăturînd numeroase obstacole, Roerich obține publicarea articolelor sale orientaliste în culegeri științifice de specialitate, în reviste cu un caracter mai general și chiar în ziare. Scria pe cele mai diverse teme. Și despre istoria culturii popoarelor Asiei, de exemplu articolele — *Cihandoghia Upa-nișade, Riși, Punctul de vedere indian asupra eticii și esteticii, Spada lui Gheserhan* și despre creșterea conștiinței de sine a popoarelor — *Cuvîntul Indiei, Prietenii Orientului* și despre personalități mai recente și contemporane — Ramakrișna, Vivekananda, Tagore, Gandhi și Nehru.

Roerich era membru al Societății Franceze de cercetări preistorice, membru al Academiei de științe și arte iugoslave, membru al Academiei institutului internațional de știință și literatură din Bologna (Italia), vice președinte al societății Marc Twain (S.U.A.), membru al Societății pariziene de anticari, protector de onoare al Academiei din Paris, membru fondator al Societății etnografice din Paris, membru de onoare al Societății din New York de protecție a monumentelor istorice, membru de onoare al Institutului Jagadis Bose din Calcutta, membru al Societății regale asiatice ben-

galeze, președinte de onoare și doctor în literatură al Institutului internațional budist din San-Francisco, membru al Asociației de cercetări internaționale din Paris, vicepreședinte al Institutului american de arheologie, membru corespondent al multor altor instituții științifice din Asia, Europa și America. Toate acestea îl ajutau să unească eforturile diferiților cercetători și să întărească legăturile științifice și culturale dintre țările Orientului și cele ale Occidentului.

În timp ce era ocupat cu munca la Institutul din Himalaia și conducea expediții în Asia, în Europa și America creștea mișcarea partizanilor pactului propus de el. În 1931, la Bruges, sub conducerea membrului comisiei de ocrotire a monumentelor Belgiei, C. Tulpnic, a fost organizată Uniunea internațională a Pactului Roerich. În septembrie acelaș an, la Bruges s-a întrunit prima conferință internațională a pactului Roerich, la lucrările căreia au luat parte reprezentanții oficiali ai unor state și activiști ai organizațiilor sociale și culturale. La conferință a fost elaborat planul propagandei pactului în școli și instituții de învățământ superior. Au fost de asemenea stabilite contacte cu Comitetul internațional al afacerilor artei și Biroul conferinței de limitare a armamentului.

În august 1932, tot la Bruges, s-a ținut a doua conferință a pactului Roerich. Conferința a hotărât să adreseze tuturor țărilor chemarea de a recunoaște pactului putere de document internațional. La expoziția, care a însoțit conferința, au fost prezentate 6.000 de fotografii de monumente arhitecturale, ce trebuie ocrotite.

A treia conferință a fost convocată, în noiembrie 1933, la New York. La ea au participat reprezentanți oficiali din 36 de state. Conferința a pregătit o recomandare de aderare la Pact pentru guvernele tuturor țărilor.

Roerich acorda o mare importanță răspîndirii ideii pactului. Spunea, că mult timp a trebuit pentru a pătrunde în viață ideia Crucii Roșii, propusă în 1863 de elvețienii Dunant și Moynier. Acum nu se mai miră nimeni, cînd în fața unei mașini cu

cruce roșie se oprește circulația. Fiecare înțelege că s-a întâmplat ceva care cere măsuri urgente pentru salvarea unei vieți. Aceeași comportare, după părerea lui, trebuie educată și față de artă și de avuția culturală a poporului, educată din copilărie, inoculată în familie și școală. Doar pieirea monumentelor de artă, a cuceririlor științei, aduce pagube ireparabile. De aceea, fiecare amenințare a culturii trebuie considerată ca ceva ce cere o intervenție urgentă.

Adresându-se delegaților Primei conferințe internaționale a pactului de la Bruges, Roerich scria: „Noțiunea Culturii presupune nu o abstracție, o abstracție rece, ci realitatea creației. Ea trăiește prin înțelegerea faptei neobosite a vieții, a muncii luminate, a creației... De aceea pentru noi *Steagul Păcii* nu este necesar numai în timp de război, ci, poate și mai necesar ne este în fiecare zi când, fără bubuitul tunurilor se săvârșesc deseori greșeli tot atât de ireparabile împotriva Culturii”.

Roerich căuta, ca Pactul și *Steagul Păcii* să atragă cât mai mult atenția opiniei publice spre problemele păcii și construcției culturale. „Nu este oare uimitor, că în rusește cuvântul *mir* înseamnă și *Pace* și *Univers*, — scria savantul, — și aceste noțiuni sînt desemnate cu acelaș cuvînt nu din sărăcia limbii. Limba este bogată. Cuvintele sînt aceleași prin esență. Universul și creația pașnică sînt de nedespărțit”.

Propaganda pactului se împletea strîns cu activitatea cultural-educativă a umanistului. La sfîrșitul anilor '30, în peste treizeci de țări se numărau peste 80 de societăți, muzee sau cercuri Roerich. Printre ele erau muzeul din New York, societatea din Paris, Centrul din Bruges, Societatea și muzeul din Riga. Erau și grupe foarte mici, răspîndite departe de orașele mari. Toate duceau o muncă cultural-educativă, din programul căreia făceau de obicei parte studii în cercuri ale artelor plastice, ale muzicii, coregrafiei, literaturii, propaganda pactului de ocrotire a valorilor culturale și atragerea organizațiilor locale de stat și sociale (indiferent de atitudinea lor față de

pact) la ocrotirea monumentelor trecutului. Aproape pe lângă toate societățile, existau secții pentru studiul Orientului. Se creau și secții ale mișcării feminine pentru egalitatea în drepturi, ale învățămîntului public, și ale tineretului.

Pe lângă uniunile importante se dezvoltă activitatea editorială. Unele din grupările mici contau ca filiale ale instituțiilor de cultură și educație locale. Toată această rețea, desigur, nu era prea stabilă. Popularitatea lui Roerich, energia lui, apropierea abilă de oameni, deseori era stimulul principal pentru apariția și succesul muncii organizațiilor. Fiecare slăbire a contactelor personale între ele și savant ducea uneori la încetarea completă a activității lor. Aceasta era influențată și de diferite condiții locale.

Cărțile, articolele, apelurile lui Roerich, răspîndite prin instituțiile culturale apărute din inițiativa sa, exprimau totdeauna sentimentele sale patriotice. În ele se vorbea de aportul rus la tezaurul cultural mondial, de arta rusă, de literatura rusă, de succesele Rusiei în domeniul științei și tehnicii. Și nu era vorba numai de trecut, ci de prezent, adică de succesele popoarelor Uniunii Sovietice. Și asta punea o pecete pe tot ce, într-un fel sau altul, era legat de numele lui Roerich.

Anii '30, cînd activitatea socială internațională a pictorului rus s-a dezvoltat foarte mult, se deosebeau printr-o situație politică extrem de încordată. Germania fascistă începuse să exprime fățiș pretențiile ei la „spațiul vital” și se pregătea intens pentru război. Iar puterile occidentale susțineau planurile agresive ale lui Hitler, îndreptate împotriva Uniunii Sovietice. În 1936, Rabindranath Tagore lansează un apel pentru apărarea păcii. Toate comitetele pactului Roerich l-au susținut și umanistul indian îi scrie lui Nikolai Konstantinovici: „Problema păcii în momentul de față este problema cea mai serioasă care se pune în fața omenirii. Toate eforturile noastre par atît de insignifiante față de atacul noului val de barbarie, care se răspîndește cu repeziciune în țările Occidentale. Manifestarea respingătoare a milita-

rismului fățiș în toate țările vestește un viitor sumbru. Aproape am pierdut credința în existența civilizației. Dar nu putem renunța la eforturile noastre de a face ceva, fiindcă asta ar accelera numai sfârșitul. Acum sînt tot atît de zguduit și neli-niștit ca și dumneavoastră și, în legătură cu în-torsătura evenimentelor în Apus, noi nu putem decît spera că lumea va deveni mai bună după măcelul sîngeros. Dar trebuie să fii plin de curaj, pentru a îndura o astfel de prevestire în aceste zile îngrijorătoare. Viața dumneavoastră este viața unui inițiat, sper că veți trăi ani îndelungați, pen-tru a continua să slujiți omenirea și cultura“.

Gîndurile despre pact s-au oglindit și în arta lui Roerich. Emblema *Steagul Păcii* poate fi vă-zută pe multe din pînzele sale din anii treizeci. Pactului îi este dedicat în mod special tabloul *Flamura* (1931), sau cum îi spunea pictorul în limba rusă, *Domnița Roșu-înflăcărat*. Tabloul o înfățișează pe Madona cu *Steagul Păcii* în mîini.

Într-o oarecare măsură *Flamura* a fost răspun-sul pictorului la mișcarea feminină pentru egali-tatea în drepturi. Această problemă mai există și azi în multe țări, iar în primele decenii ale vea-cului nostru, ea era foarte acută și pictorul sus-ținea lupta femeilor pentru drepturile lor. Multe organizații feminine, la rîndu-le, se pronunțau ac-tiv în apărarea inițiativelor culturale ale uma-nistului și, în special, a pactului și *Steagului Păcii*. În articolul *Femeilor*, adresat Asociației femeilor din societățile Roerich, artistul scria: „Femei, doar voi veți țese și veți desfășura *Steagul Păcii*. Voi vă veți ridica neînfricate în apărarea îmbunătă-țirii vieții. Voi veți aprinde în fiecare vatră fo-cul minunat, creator și încurajator. Veți spune co-piilor primul cuvînt despre frumusețe. Veți pro-nunța cuvîntul sacru *Cultura*“.

Roerich simțea reala amenințare a războiului și, paralel cu promovarea pactului de ocrotire a valorilor culturale, începe din ce în ce mai des să indice Uniunea Sovietică ca un sprijin puternic al forțelor progresului împotriva fascismului. Desi-gur, trăind într-o colonie engleză și știind cum

îl tratează stăpînii nelegitimi ai Indiei, Roerich manifesta o anumită prudență în exprimarea vederilor sale, dar nu da prilej a se îndoii de adevărata lor direcție. Afară de numeroasele articole ale pictorului, ca un exemplu convingător poate servi și pînza *Sfîntul Serghie* (1932). Tabloul se se afla mai întîi la Praga, în colecția Muzeului cultural istoric rus, creat de V. Bulgakov¹, și de acolo a ajuns la galeria Tretiakov. Pe pînză, folosind unele principii compoziționale ale zugrăvirii-icoanelor, pictorul a reprezentat pe Serghie din Radonej² în picioare, în prim plan. Partea de jos a tabloului este ocupată de o inscripție, în caractere slavone decorative: „Ți-a fost sortit să salvezi de trei ori Rusia. Prima dată în timpul lui Dimitrie Donskoi³, a doua în vremea de Restriște⁴, a treia oară...” Punctele de suspensie spuneau clar ceea ce a avut în vedere artistul.

Este interesant că, la începutul anilor '30 și M. V. Nesterov se întoarce la chipul lui Serghii. Despre picturile sale din viața sfîntului, el spunea: „De ce să căutăm istoria în aceste tablouri? Nu sînt istoric, nici arheolog. N-am scris și n-am vrut să scriu istoria în culori. Aceasta este treaba lui Surikov, nu a mea. Am pictat viața unui om bun, rus din veacul al XIV-lea, a celui mai bun om din anii vechi ai Rusiei, sensibil la natură și la

¹ BULGAKOV, V. F. — filolog și scriitor rus. Secretar personal al lui L. N. Tolstoi. Din 1923 a stat la Praga și în 1948 a revenit în Uniunea Sovietică.

² RADONEJSKI, *Serghii* (? —1391) — mare cleric și om politic al Rusiei. A contribuit la întărirea puterii marelui kneaz și unirii pămînturilor ruse în jurul Moscovei spre a lupta împotriva tătarilor. Canonizat de biserica ortodoxă.

³ DONSKOI, *Dmitri Ivanovici* (1350—1389) — marele kneaz al Moscovei din 1359, erou al luptei de eliberare împotriva jugului mongolo-tătar.

⁴ *Vreme de restriște: Smutnoe Vremea* („smuta”) — termen luat din sursele din veacul al XVII-lea, prin care era denumită perioada legată cu evenimentele intervenției poloneze și suedeze de la începutul veacului al XVII-lea și războiului țărănesc sub conducerea lui I. I. Bolotnikov (1600—07).

frumusețile ei, care iubea în felul său patria și se avînta în felul său spre adevăr.”

La Nesterov, ca și la Roerich, întoarcerea la chipul lui Serghii era provocat de presimțirea amenințării războiului. Despre aceasta spune chemarea sa, scrisă în octombrie 1941: „În ceasurile amenințătoare ale istoriei, Moscova ca simbol, ca steag al poporului, aduna în jurul ei pe cei mai buni fii ai săi. Acum mai bine de cinci sute de ani, în fruntariile sale a venit un adolescent entuziast, pe urmă deveni un tînăr, iar mai tîrziu un înțelept bătrîn. Îl cunoștea întreaga suflare moscovită, de la Dimitrie Donskoi pînă la ultimul țaran, credea în el: era Serghii din Radonej. Bătălia de la Kulikov a hotărît soarta Moscovei, iar cu ea și a poporului moscovit. . .”

Roerich era istoric și arheolog, dar, ca și Nesterov, el n-a pictat nici o dată pe Serghii în planul istoric. Pentru el chipul lui Serghii reprezenta fapta spirituală, de muncă și de arme a poporului rus. Și pînza creată de artist a fost un ecou viu al primejdiei simțită în acel timp, cînd pericolul plutea de-asupra Patriei și exprima convingerea sa că, din focul încercărilor războiului, Rusia va ieși învingătoare.

Cu toate că, în perioada indiană a creației lui Roerich predomină subiecte inspirate de expediții asiatice, pictorul nu se rezumă numai la ele și reacționează viu la evenimentele ce se desfășoară în lume. Ca și înainte, folosește în aceste scopuri motive mitologice și din basme, desfășurîndu-le pe fundalul peisajelor realiste, dar în felul său, saturate de sentimente umane.

Sinteza realului cu legendarul este una din particularitățile caracteristice ale creației din străinătate a pictorului. Cu deosebire de perioada timpurie, el nu mai propune spectatorului să se uite la trecut cu ochii strămoșilor îndepărtați sau al eroilor legendari. Arătîndu-le, consideră istoria omenirii de pe pozițiile contemporaneității. Legende veacurilor trecute, transfigurate artistic, capătă la el un conținut vital și filozofic nou.

În această privință, poate cel mai demonstrativ este ciclul tablourilor *Steagurile Orientului* (Învățătorii Orientului); găsindu-se în 1925 în Kașmir pictorul notează în jurnalul de drum:

„Seria *Steagurile Orientului* s-a format din: 1. *Buddha Învingătorul* — în fața izvorului vieții; 2. *Moise conducătorul* — pe un pisc, înconjurat de o auroră; 3. *Serghei Constructorul* — singur muncește; 4. *Garda Himalaiei* — în ghețari; 5. *Confucius cel drept* — călător în exil; 6. *Ienno Suio Dia* — prietenul călătorilor (Japonia); 7. *Milarepa care a auzit* — în zori a cunoscut glasurile develor (luminoșilor — n.tr.); 8. *Dodje cel care a cutezat* — să se înfățișeze față în față cu însuși Mahakala (Mahakala corespunde lui Cronos — n. tr.); 9. *Saraha* — *Săgeată bună* — care nu întârzie să trimită binele; 10. *Mahomed pe muntele Hira* — vestea arhanghelului Gavril, legendă; 11. *Nagardjuna* — *Învingătorul Zmeului* — vede semnul deasupra lacului domnului nagilor; 12. *Oirot-vestitorul Burhanului Alb* — credință populară din Altai. Și cele ce sînt deja la muzeu: 13. *Mama Lumii*; 14. *Semnele lui Hristos*; 15. *Lao Tzî*; 16. *Dzon Ka Pa*; 17. *Padma Sambhava*; 18. *Potirul*; 19. *Zmeul antic*.

Seriile sau suitele, cum le numea uneori autorul, aceste cicluri de lucrări, exprimau totdeauna o idee definită, care din cauza lărgimii și multelor sale planuri nu putea fi exprimată într-o singură pînză. Rareori reușea să epuizeze o idee chiar în limitele suitelor proiectate. De obicei le completa cu noi tablouri, care în esență continuau ideea. Aceasta se poate spune despre ciclurile *Tara Sa*, *Maitreia*, *Învățătorii Orientului* și multe alte, din perioada din străinătate, ca și din cea rusă.

Suita *Steagurile Orientului* mărturisește o desfășurare neobișnuită a planurilor și despre vastele sale cunoștințe în domeniul filozofiei religioase și mitologiei popoarelor Asiei, din momentul strămutării acolo. După ce stătuse în India numai un an, pictorul nu lucrează numai la tablouri consacrate Mongoliei, Tibetului, Arabiei, Altaiului, Chinei și, desigur, Rusiei.

Lista întocmită de însuși autor este extrem de prețioasă și prin aceea că, enumerând tablourile în serie, el le însoțește cu scurte caracteristici, care îți permit să judeci, cum anume înțelegea pictorul personajele sale și spre ce tindea cu realizarea unei mari serii, care reproducea chipurile întemeietorilor și propovăduitorilor religiilor complet diferite, adesea învrăjbite între ele.

În seria *Steagurile Orientului* te izbește absența subiectelor religioase ortodoxe — artistul le înlocuiește cu credințe populare, cu apocrife. Așa, Confucius este arătat de pictor prigonit, Serghii, pentru el, „singur muncește”, Buddha nu cheamă la renunțare, ci la fapta în viață, iar belicosul Mahomed se retrage în deșert. Spiritualitatea și patosul eroismului personajelor lui Roerich nu sînt divine, ci umane.

Întreaga serie exprimă ideia unității omenirii, moralității muncii și faptei. Această idee domină și în alte opere ale picturii lui, create după prima mare expediție în Asia.

Toate miturile erau pentru Roerich amintirea trecutului, prefăcută de conștiința poporului în visul unui viitor mai bun. În unele cazuri vedea în ele o transpunere alegorică a uimitoarelor cunoștințe ale celor din antichitate despre legile naturii, cunoștințe a căror explicație n-a fost încă găsită de știința contemporană. Așa că întreaga complexitate a imaginilor artistice nu se reduce, la el, la vreo interpretare deosebită a subiectelor mitologice, ci la tendința de a le folosi pentru o întruchipare estetică a legăturii înțelese filozofic a trecutului cu viitorul.

Scenele din viața caravelor, taberele nomazilor, sărbătorile populare, peisajele cu înfățișarea locuitorilor locali și a obiceiurilor lor — toate acestea atrăgeau atenția pictorului în călătorii și apăreau pe pînzele și în lucrările sale literare.

De pildă, într-o schiță din 1923, Roerich descria ghicitul asemănător cu obiceiurile populare ruse. Femeile dau drumul pe apa Gangelui la niște străchini cu lumînările și după mersul lor își ghicesc soarta. Peste două decenii acest subiect reînvie

într-un tablou poetic, *Focuri pe Gange* (1945), care farmecă pe privitor prin tonurile albastruverzui și prin plasticitatea desenului.

Foarte interesant este tabloul *Săgeata-scrisoare* din 1944, rezolvat în tonuri de roșu-aprins. Dacă voim, în ea putem găsi toate semnele „misticii Orientului“. La marginea unei prăpăstii din munți, un arcaș țintește spre valea adâncă. Este limpede, că de la o asemenea distanță nu poate fi doborâtă nici o țintă. Arcașul luptă cu dughuri imateriale. Dar la o cercetare mai atentă totul se ivește a fi mult mai simplu. Artistul reprezintă felul practicat și în zilele noastre de a trimite acasă „un răvaș“ din locul de pe munte unde își paște cioabanul turma. Cu săgeata se trimite răvașul cu știri voită a fi transmisă. Săgeata trasă cu dibăcie, în câteva clipe ajunge în satul din vale.

Pictorul are și o altă variantă pe acest subiect. Arcașul, tot astfel, trimite veste peste un defileu de netrecut, în munți, în țara legendară, Șambala.

Peisaje realiste, scene istorice și de viață, se împletesc continuu în arta lui Roerich cu motive mitologice. Aceasta duce uneori la aprecieri absolut contradictorii asupra creației pictorului. El însă nu resimte nici cea mai mică contradicție interioară. În jurnal notează: „Se spune că nu mi se cunoaște crezul. Ce prostie! De mult încă am expus cum înțeleg eu viața. Dar să o mai spunem încă o dată... Valorile marei arte trec victorioase prin toate furtunile și rezistă tuturor zguduirilor de pe acest pământ. Când spunem: Dragostea, Frumusețea, Acțiunea, știm că ne exprimăm într-o limbă universală. Această formulă aparține astăzi muzeului și scenei. Ea trebuie să pătrundă în viața de fiecare zi. Semnul frumuseții va deschide toate „porțile sacre. Sub semnul frumuseții pășim bucuroși. Prin frumusețe învingem. Prin frumusețe ne rugăm. Prin frumusețe ne unim. Și, simțind drumul adevărului, întâmpinăm cu un surâs viitorul“.

Orientul, desigur, s-a manifestat și în felul de a picta al lui Roerich. Pictura indiană este strâns legată de teatrul indian, unde gesturile, culoarea,

sînt strict asociate unele cu altele și, în îmbinările lor consfințite de veacuri, capătă semnificație. Tocmai în aceasta constă acel nou adus de Orient în creația pictorului, care nu este încă suficient studiat.

În tablourile lui, lumina și culoarea nu sînt numai de nedespărțit, dar cuprind și un sens, o emoție programate.

Dar n-ar fi corect să credem că artistul s-a su-pus în întregime tradițiilor artei orientale și în special indiene. Ele n-au făcut decît să-i îmbogă-țească creația tot așa după cum pînă atunci o îm-bogățise tradițiile Bizanțului, pictura veche rusă sau unele descoperiri picturale ale măestrilor occi-dentali. Cu toate influențele și împrumuturile, pic-torul dezvoltă totdeauna cu sagacitate propriul său fel de a picta, stilul său, ce corespundea concep-ției lui personale despre lume.

Au trecut numai vreo cinci ani de la începutul activității institutului *Urusvati* și Roerich a primit o invitație de a veni în Statele Unite. Agricultura americană suferea pierderi mari în urma eroziunii solului. Ori, ierbarele de la institutul *Urusvati*, so-site la instituțiile botanice ale Americii, conțineau multe varietăți de plante rezistente la secetă, cu-lese din Asia Centrală. De ele se interesa depar-tamentul agriculturii Statelor Unite, care i se adresa lui Roerich cu propunerea de a organiza o expediție specială spre a culege pentru S.U.A. semințele plantelor care împiedică distrugerea stra-turilor fertile ale solului.

Pictorul primește propunerea și în 1934 pleacă în Statele Unite pentru a discuta toate chestiunile legate de această expediție. Afară de obișnuitele probleme financiare și tehnice, el mai avea difi-cultăți în alegerea itinerarului. Experiența călătō-riei din 1925—1928 îi da temei să se teamă că drumurile spre deșerturile Asiei Centrale, prin Hotan sau Lhasa, i-ar fi putut fi închise.

Trecînd prin Europa, Roerich și-a călcat regula de a nu se amesteca în treburile emigrației ruse. În anii '30, în rîndurile ei începuse să se arate seme-nle unei separații destul de precisă, în două ta-

bere — așa zișii „defețiști” și „susținători”. „Defețiștii” mizau pe înfrîngerea militară a Uniunii Sovietice, în posibilul conflict militar cu Occidentul. Prin această înfrîngere ei ar căpăta ultima șansă de a restabili o orînduire monarhică sau republican-burgheză în patria pe care o părăsiseră.

„Susținătorii” (unele din grupurile lor se numeau *oboronți* (apărătorii), considerau că dimpotrivă, în caz de război Rusia trebuia să învingă iar emigranții ruși n-au de ales decît ajutorul, după posibilități, dat Armatei Roșii, care apără inviolabilitatea Patriei.

Cucerirea puterii de către hitleriști în Germania, a înfierbîntat situația internațională pînă într-atît încît aproape că nu se mai discuta despre inevitabilitatea războiului, iar pasiunile se înfierbîntau în jurul presupusei distribuiri a forțelor și a rezultatului viitoarei ciocniri.

Sosind în 1934 la Paris, Roerich asistă la o adunare a „susținătorilor” și sprijină poziția lor adresînd asistenței un cuvînt de salut. Discursul n-a plăcut părții reacționare a emigrației ruse și cel mai reacționar ziar al ei, *Vozrojdenie* (Renașterea), a început o campanie înverșunată împotriva lui, a activității sociale pe care o desfășura și chiar împotriva artei sale.

America l-a întîmpinat cu o sumedenie de evenimente, unele îmbucurătoare, altele triste. Bucurau succesele organizațiilor culturale și promovarea pactului. Întristau direcția generală a vieții în Occident, decăderea moravurilor, goana nebună după cîștig. Depresiunea provocată de criza economică atinsese și munca culturală. Pictorul scria revoltat:

„Dr. Brinton mi-a reamintit că, plecînd din America în 1930, i-am spus: «Feriți-vă de barbari». De-atunci mulți barbari au dat buzna în domeniul culturii. Sub semnul depresiunii financiare s-au comis nenumărate nelegiuri ireparabile... Rușine, rușine! La Chicago, ci-că n-ar avea de unde să plătească pe învățătorii orașului. La New York, o biserică a fost vîndută la mezat. La Kansas City a fost vîndut la licitație Capitolul. Dar cîte muzee și școli nu sînt închise! Cîți

muncitori ai științei și artei nu sînt aruncați peste bord! Și totuși, la cursele de cai au fost prezenți cincizeci de mii de oameni! Rușine, rușine!“

Prin greutatea materiale serioase trecea și muzeul Roerich din New York. Criza s-a resimțit și asupra veniturilor sale, iar aceasta a provocat întîrzieri în achitarea datoriilor pentru construcția clădirii. Și totuși s-a reușit prin tribunal obținerea amînării pe cîtiva ani a datoriilor. Se pare că momentul cel mai acut a trecut. Dar îl neliniștea comportarea unor membrii ai direcției și în special a lui Louis Horch, care răspundea de toată activitatea financiară.

Acest afacerist manifestase cu cîtiva ani în urmă mare interes pentru mersul instituțiilor fondate de Roerich și colaboratorii săi apropiați și a dat un mare ajutor la început, în problemele financiare, de care oamenii de știință și artă de obicei preferă să scape. În decursul a cîtiva ani, Horch a știut să concentreze în mîinile sale întreaga parte administrativă a muzeului. Avea relații în cercurile de afaceri din New York și conducerea construcției clădirii a trecut și ea în grija lui.

În timp ce Roerich se afla într-o lungă expediție, Horch a schimbat proiectul clădirii, adăugîndu-i încă cinci etaje. Rentabilitatea casei nu s-a mărit prin asta, a crescut numai datoria față de bancă. De aceea, Horch și unii din partizanii săi au avut intenția să mărească chiria apartamentelor, să deschidă în zgîrie-nor un restaurant cu bar, micșorînd localurile destinate instituțiilor cultural-sociale. Consiliul directorilor, susținut de Roerich, s-a opus hotărît la aceasta. S-a creat o atmosferă extrem de încordată.

La sosirea lui Roerich la New York, Horch părea că a renunțat la planurile sale mercantile. Mai mult, a luat o parte activă la organizarea viitoarei expediții a lui Roerich. Horch cunoștea bine pe ministrul agriculturii al Statelor Unite, H. Wallace, unul din inițiatorii luptei împotriva eroziunii solurilor. În numele său a fost trimisă lui Roerich invitația de a veni în America pentru tratative în legătură cu expediția. Toate problemele, legate

de organizarea expediției, erau rezolvate operativ. Pe deasupra Wallace și Horch au promis să folosească influența lor pentru promovarea pactului de ocrotire a valorilor culturale.

Din aceasta se putea trage concluzia, că Horch căuta să recucerească încrederea consiliului directorial al muzeului, dorind să conducă, ca și înainte, treburile financiare și administrative. De altfel nici nu mai era atât de simplu să-l înlături pe Horch. El a atras la construcția zgîrienorului mai mulți afaceriști ai bursei și, împreună cu ei, posedă acum o parte destul de importantă din acțiunile care dădeau dreptul la vot pentru hotărîrea problemelor importante.

Timpul zbura repede la New York pentru Roerich. Nu-și schimba obiceiul de a se scula devreme și era neobosit în muncă. Vice-președinta muzeului Roerich din New York, Z. Fosdik, își reamintește despre pictor:

„Din ziua sosirii sale în America avea permanent contact cu mulți oameni care veneau la el și deseori asistam la discuțiile cu ei. Nefiind prea vorbăreț, el clarifica cordial problemele cu caracter personal și social și nici o dată nu accepta nici un fel de compromisuri.

Cereri scrise și telefoane pentru întâlniri curgeau neîntrerupt. El lucra mult cu mine — scria, dicta, discuta întâlnirile cu persoanele de care avea nevoie. Nu refuza să se întâlnească nici chiar cu dușmanii lui declarați. Îi asculta liniștit, binevoitor, dădea sfaturi, dar la urmă spunea cu regret că ei tot nu vor ține seama de sfaturile lui, vor merge pe căile lor întortochiate și se vor alege cu cucuie. Roerich avea un umor uimitor de blînd, dar atîngînd ținta. În cîteva cuvinte știa să surprindă scăpările colaboratorilor, astfel încît rîdeau singuri de ele. Cu Roerich era vesel și ușor de lucrat, timpul zbura neobservat, cu toate că uneori părea că el știa să lungească ziua atât de multe reușeam să facem în cursul ei“.

Roerich n-a rămas mult în Statele Unite. La 21 aprilie 1934, luîndu-și rămas bun de la prieteni, le-a spus:

„... fiți atenți la ziare. Ce vedem pe primele pagini? Titluri mari despre noutăți în legătură cu războaie, crime, distrugeri, ură! Nu înseamnă oare asta, că numai informațiile despre omoruri, distrugeri, despre orori reprezintă interesul social al contemporaneității? Cu o astfel de orînduire nu numai poporul, dar și tînăra generație, din pruncie este educată astfel încît războiul, ura, omorul, otrăvirea și orice crimă merită titluri răsunătoare și să ocupe primele pagini, iar tot ce este pozitiv, parcă n-are nici o însemnătate socială“.

În mai 1934, Roerich se afla în Japonia în fruntea expediției. Din ea făceau parte Iuri Roerich și cîțiva botaniști europenei și asiatici. Sarcina lor principală era studiul vegetației de dune pentru alegerea soiurilor care ar putea reține înaintarea deșerturilor.

„Este timpul să ne apucăm serios și energic de treaba asta, — scria Roerich. — În urma comportării pline de ignoranță și de rapacitate în tăierea pădurilor și, în general, a vegetației, deșerturile s-au întins pe dimensiuni îngrijorătoare. Este înspăimîntător să observi cum despăduririle șterg din ce în ce mai mult suprafața protectoare și folositoare a pămîntului.“

Ca primă regiune pentru lucrările expediției a fost propusă partea nordică a Manciuriei. Datorită intervenției departamentului agriculturii al Statelor Unite, la Tokio s-au putut obține documentele necesare. Roerich a trecut cu expediția în Manciuria și a început să înainteze pe direcția nord-vest.

Expediția a ajuns aproape pînă la lacul Dalai-Nor. Cercetînd *Barga* din stepa și platoul occidental al lanțului de munți Hingan, au fost descoperite varietăți rezistente la secetă a colilieii și a unor graminee, bun nutreț pentru vite. S-au ocupat și cu culegerea plantelor medicinale, iar în străvechea mănăstire Gancijur au găsit un manuscris de medicamente tibetan, extrem de rar, pe care au reușit să-l copieze.

Expediția se apropia de granițele Uniunii Sovietice. Autoritățile japoneze urmăreau atent fiecare

pas al lui Roerich și în pofida promisiunilor date, limitau libertatea de deplasare, împiedicînd aprovizionarea normală a expediției cu materialele necesare.

Pentru a clarifica cauza greutăților crescînde, Roerich a fost silit, în iulie 1934, să plece la Harbin.

După o ședere de aproape cinci luni la Harbin, n-a obținut nimic. A trebuit să se înțeleagă cu departamentul agriculturii din Statele Unite pentru a muta expediția pe teritoriul chinez. Astfel că, în decembrie 1934, era la Pekin, unde a început pregătirea pentru al doilea itinerar al expediției, mai lung, prin regiunile Chinei nord-vestice.

Asupra șederii lui Roerich la Harbin trebuie să ne oprim mai amănunțit. Aici s-a lovit de un sabotaj deschis împotriva Uniunii Sovietice și a văzut cum pătura conducătoare, venală, a emigranților albi, pune la cale treburi murdare.

Nu putea rămîne indiferent. A ținut lecții și a publicat articole cu un conținut patriotic. Cu ajutorul său și la Harbin a fost organizat Comitetul din Orientul Îndepărtat al pactului și *Steagului Păcii*.

Activitatea lui a provocat imediat un întreg torrent de învinuiri mincinoase, îndreptate împotriva sa, de clica reacționară a emigranților, care a fost susținută de ziarul japonez local *Harbinskoe vremea* (*Timpul Harbinului*). Pictorul a cerut lămuriri Ministerului afacerilor externe japonez, care îi permisesse intrarea în Manciuria. Ministerul a răspuns amabil: „Tot ce s-a produs este urmarea unei depline ignoranțe și neînțelegeri a colaboratorilor ziarelor și grupurilor dușmănoase a emigranților ruși din Harbin. Avînd astfel de rapoarte în mîini, sîntem fericiți să vă asigurăm, că astfel de incidente nu se vor mai repeta.“

Aceasta semăna cu un obișnuit răspuns diplomatic evaziv, ceea ce s-a și confirmat, cînd Roerich a încercat să editeze la Harbin cartea *Veghea sacră*, cu articole patriotice și materiale despre pact.

249 Cartea cuprindea ultimele cuvîntări ale pictorului,

printre care și cea ținută la „sustinatorii“ din Paris și necrologul abia scris *Luminoasei amintiri a regelui Alexandru*. Cum se știe, regele iugoslav Alexandru a fost omorât în 1934 de agenții fasciști, după ce elementele reacționare din Iugoslavia au început o apropiere a fațișă de Germania hitleristă, la care se opunea Alexandru. A publica un articol cu laude amintirii acestuia însemna atunci a se declara dușman al fascismului și tendințelor pro-hitleriste, care în Orientul Îndepărtat se transformau automat în tendințe projaponeze și antisovietice.

După ce cartea *Veghea sacră* a fost tipărită, cenzura japoneză a confiscat întregul tiraj. Mai târziu, în 1936, Roerich a scris din India în Europa, că după veștile din Harbin, cartea face parte din edițiile interzise în Manciuria. N-a trecut nici o jumătate de an și Roerich a aflat că, o librărie a reușit să trimită o parte din tiraj la Paris, unde cartea a fost pusă în vânzare.

În noiembrie 1934, Roerich a părăsit Harbinul, dar cuibul de viespe tulburat tot nu se putea liniști. De atunci, urmele celor mai dușmănoase invenții și publicații false despre Roerich duceau invariabil spre emigranții albi din Harbin. Scriitorășii lor se pricepeau grozav să urle că pictorul e francmason, că a trădat „credința părintească“; răcneau despre trecerea lui la budism. Elena Ivanovna a fost declarată a fi conducătoarea centrului teosofic din Adyar, care și-ar fi pus ca scop răsturnarea și distrugerea „adevărata creștinătăți“, cu toate că, trebuie spus, ea nu fusese nici o dată la Adyar.

Patriotismul și dispozițiile lui prosovietice erau întâmpinate cu mare dușmănie de conducătorii emigrației ruse. Numeroase societăți Roerich ocupau față de Uniunea Sovietică poziții prietenoase și tînăra generație a emigrației simpatiza cu activitatea lor. Personal, îi avertiza pe cei mai apropiați colaboratori că poziția pozitivă față de Uniunea Sovietică este o condiție indispensabilă pentru ca grupările să se bucure de sprijinul său.

În decursul anilor '30 s-a putut vedea cum Roerich întrerupea orice relații cu partizanii de mulți ani ai activității sale, dacă se convingea de antisovietismul lor incorrigibil sau de simpatii pentru regimurile fasciste. Așa, de exemplu, s-a schimbat radical comportarea față de Sven Hedin;¹ s-a desfăcut legătura ce părea temeinică, dintre Roerich și scriitorul siberian G. Grebenșikov, care trăia în Statele Unite; s-au stricat relațiile cu criticul S. Makovski și unii pictori emigranți, care colaborau la publicații antisovietice de tipul ziarului parizian *Vozrojdenie*.

Cînd în 1936, „Vozrojdenie“ n-a mai apărut, pictorul a scris președintelui societății Roerich din Letonia, R. Ia. Rudzitis: „Cred că ați auzit, că «Vozrojdenie» la Paris a fost închis, astfel încă un cuib al întunericului desființat. Iată, tocmai astfel de ziare erau împotriva noastră. Dar lauda din partea unei asemenea oficine de întuneric este mai rea decît înjurăturile lor“. Peste o lună umanistul comunică lui Rudzitis, că redactorul „Vozrojdeniei“ a fost expulzat din Franța „spre locul de unde primea subsidii“, adică în Germania.

Roerich era atît de odios politicienilor isteriei ai emigranților albi, încît și după moartea pictorului nu-i puteau ierta devotamentul față de Patrie, nici clarviziunea asupra desnodămîntului războiului împotriva Uniunii Sovietice. În 1956, în ziarul antisovietic al emigranților albi *Ruskaia Misl* (*Gîndirea rusă*), editat la Paris, au apărut articolele lui Serghei Makovski *Cine a fost Roerich?* și *Iar despre Roerich*. Înainte de toate, atrage atenția momentul cînd apar aceste articole. S. Makovski, care n-a vorbit despre Roerich timp de mulți ani, pe neașteptate, începe să scrie despre el, cu puțin timp înainte de expozițiile postume ale operelor pictorului în Uniunea Sovietică. Această coincidență nu era întîmplătoare, o mărturisesc și procedeele la care recurge autorul articolelor. Sînt mereu aceleași născociri ieftine ale emigranților albi

251 ¹ HEDIN, Sven (1865—1952) — explorator suedez al Asiei Centrale; pangermanist activ.

despre decorațiile presărate cu diamante, pe care Roerich le-ar fi distribuit în dreapta și în stînga, despre milionarii care cumpărau la prețuri fabuloase tablourile pictorului și editau cărți și monografii despre el, despre pelerinii, care se tîrau în genunchi în fața lui Roerich, așezat pe un tron. La toate aceste „perle“ Makovski mai adaugă din partea sa, că N. Roerich ar fi descendentul unui „leton-vrăjitor“ și a unui „negustor-velicorus“, că avea o „cultură superficială“ și că „nu era prea deștept“, nu știa englezește și spre sfîrșitul vieții, dedîndu-se spiritismului, a înebunit.

Afară de aceste nemaipomenite aberații, autorul recurge și la minciuni sfruntate despre „crahul“ lui Roerich, provocat de trezirea milionarilor americani prostiți de el. În articole se afirmă fără apel, că pictorul „s-a înămolit acolo (în India — n.a) cu familia, departe de orice civilizație, trăind ca un moșier-grădinar, din munca «mîinilor sale» și folosind băștinași care se mai găseau în situația de semiiobagi“.

Această „descoperire“ a lui Makovski, făcută atunci, cînd tablourile lui Roerich se găseau pe drum din India spre Uniunea Sovietică, este ceva și mai și, decît mărturiile sub jurămînt ale doamnelor din Harbin, care îl văzuseră pe pictor pășind pe apele rîului Sungari. Cu atît mai mult că Makovski însuși, temîndu-se că nu va fi înțeles (să înțelegi cauza acestei îngrămădiri de minciuni nerușinate, într-adevăr nu este atît de ușor), se grăbește „să-și etaleze cărțile“, punînd în articol întrebarea: „De ce s-a prăbușit Roerich pictorul, gînditorul și militantul internațional?“ Răspunsul era gata pregătit: „Nenorocirea s-a petrecut curînd după ce el, în drum spre Tibet, a fost la Moscova. Poate aceasta și este cauza...“ Și imediat după această „presupunere“, Makovski se grăbește să asigure că bănuielile pe care le-a provocat savantul prin vizita la Moscova, „sînt nejuste“.

Dar să revenim la expediția întreruptă a lui Roerich. După ce a reechipat-o la Pekin, în martie 1935, s-a îndreptat spre granițele deșertului Gobi, prin Kalgan. Periferiile deșertului Gobi au fost

un loc minunat pentru culegerea plantelor rezistente la secetă. Expediția a lucrat cînd în regiunile premontane ale Hinganului, cînd pătrunzînd adînc în deșert. Timp de cîteva luni au fost studiate peste 300 de varietăți de plante valoroase pentru lupta împotriva eroziunii solurilor, au fost adunate multe plante medicinale și trimise în America aproape 2 000 de colete cu semințe.

Ca totdeauna, Roerich picta în expediție multe studii, executa cercetări arheologice, culegea materiale lingvistice și de folclor. În decursul a șaptesprezece luni a scris două sute douăzeci și două de eseuri pentru *Filele de jurnal*. Multe din ele oglindesc munca expediției, în unele sînt atinse teme filozofice și științifice.

La 15 aprilie, prin nisipurile deșertului Gobi, deasupra taberei expediției, s-a înălțat *Steagul Păcii*. În acest timp, la Washington, după o conferință, președintele Statelor Unite, Roosevelt și reprezentanții statelor Americii de Sud semnavă pactul Roerich. Vorbînd la radio, Roosevelt a spus:

„Propunînd acest Pact pentru semnare tuturor țărilor lumii, nădăjduim, ca recunoașterea sa universală să devie un principiu urgent pentru păstrarea civilizațiilor contemporane. Acest tratat are o importanță mai adîncă decît textul documentului însuși“.

Roerich, marcînd data semnării pactului, scria în jurnalul de drum: „Nu vom obosi să repetăm într-una că, afară de recunoașterea de către state, este nevoie de o participare activă a maselor. Valorile culturale înfrumusețază și înalță întreaga viață, de la mic la mare. Și, de aceea, o grijă activă față de ele trebuie manifestată de toți“.

Sfîrșind cu succes expediția, la 21 septembrie 1935, Roerich vine la Șanghai. Era într-o dispoziție alarmată, fiindcă, spre sfîrșitul verii s-a întrerupt orice legătură cu muzeul din New York, iar pictorului i-au ajuns zvonuri că, de la conducerea organizațiilor înființate cu ajutorul său au fost îndepărtați toți colaboratorii cei mai apropiați. La Șanghai zvonurile s-au confirmat și la

24 septembrie, N. Roerich și fiul său Iuri au plecat grabnic în India.

Curînd au ajuns la Kulu, unde au aflat amănuntele evenimentelor care s-au petrecut la New York. Horch, care și-a asumat cu atîta bunăvoință direcția afacerilor financiare ale muzeului, după ciocnirea cu directorii, din cauza veniturilor zgîrie-norului, a înțeles că el nu poate obține nimic fără aliați de un foarte înalt rang. Și Horch a hotărît să mizeze pe completa acaparare a clădirii și a tuturor valorilor muzeale. S-a dat la fund și a început să aștepte momentul oportun. Acest moment i-a fost procurat de expediția lui Roerich. De aceea afaceristul american s-a luptat atît de energic pentru organizarea sa.

Abia a pornit expediția în regiunile deșertice ale Chinei de Nord și Horch a început operația bine chibzuită a însușirii întregii clădiri. Complice la această urîță, dar foarte „comercială” operație s-a găsit repede. Acesta a fost tocmai ministrul însuși al agriculturii din Statele Unite, H. Wallace.

Horch și Wallace au început prin a lua măsuri pentru izolarea lui Roerich de colaboratorii săi cei mai apropiați din New York. Pentru aceasta, prin departamentul agriculturii Statelor Unite, au început să fie date informațiile cele mai încurcate despre locul unde se găsea expediția, iar lui Roerich îi erau date dispoziții de a conduce expediția pe cele mai izolate drumuri.

Obținînd izolarea temporară a lui Roerich de treburile muzeului, „înaltele părți înțelese între ele” au trecut la înfăptuirea proiectului lor. Operația s-a făcut fulgerător, fiindcă Horch pregătise totul dinainte. Pachetul de control al acțiunilor zgîrie-norului era împărțit între șapte persoane: N. K. Roerich, E. I. Roerich, Z. G. Lichtmann, M. M. Lichtmann, F. R. Grant, L. Horch. N. Roerich și E. I. Roerich lăsau directorului muzeului procure depline pentru conducerea tuturor operațiunilor financiare. În februarie 1935, prin combinații frauduloase, Horch a reușit să transcrie părțile Roerichilor, Lichtmannilor și ale lui Grant pe numele nevastei sale. Fondatorii nu bănuiau nimic.

fiindcă conform hotărîrii lor, luată de mult, muzeul trebuia transmis gratuit statului, iar Horch a fost însărcinat să facă formele pentru aceasta. De aceea se presupunea că el chiar se ocupă de asta.

În vara lui 1935, Horch și complicitii lui, sprijinindu-se pe drepturile legale ale posesorilor pachetului de control al acțiunilor, au exclus fără nici un preaviz, din componența consiliului de directori ai muzeului pe Roerich și pe ceilalți patru fondatori. Directorii au aflat despre excluderea lor mai târziu, după ce Horch, într-o noapte, a scos din muzeu toate tablourile lui Roerich, (erau mai mult de o mie) și a schimbat toate broaștele ușilor. Simultan au fost distruse integral documentele de arhivă, printre care și documentul care certifica hotărîrea fondatorilor muzeului de a-l transmite statului.

Horch și complicitii lui nu riscau nimic. De pe pozițiile legilor „antreprizei libere“ operația a fost efectuată ireproșabil. Poate numai venirea lui Roerich în America ar fi putut ajuta la dovedirea adevărului, dar aceasta n-ar mai fi îndreptat lucrurile. De altfel, afaceriștii dibaci au știut să se asigure împotriva apariției lui Roerich. În springinul lor s-au găsit niște paragrafe din lege, pe baza cărora sumele acordate expediției, primite de N. Roerich, au fost impuse cu un impozit de stat, numai plătindu-l, pictorul putea fără teamă să se prezinte în Statele Unite. Neplata impozitului prevedea arestarea. Despre astea Roerich a și fost prevenit.

Directorii îndepărtați au deschis imediat un proces la New York împotriva lui Horch, dar acțiunea nu s-a soldat cu nici un rezultat.

La Kulu, Roerich a găsit o mulțime de scrisori, care descriau amănunțit escrocheria din New York și conțineau o mulțime de sfaturi, cum trebuie procedat. Roerich notează în jurnal:

„Nu este oare prea mult despre «spectacolul» american? Sînt însă scrisorile. Vreau deci să relatez pe scurt despre esența jafului acestuia extraordinar. Horch plănuiește asupra muzeului o excro-

cherie bine pusă la punct. El induce guvernul în eroare și prin calomniile lui ticluiește urmărirea pentru nu se știe ce impozite asupra sumelor încasate de expediție, cu toate că toți știu, că sumele expediției nu sînt supuse impozitului. În sufletul său negru, Horch știe foarte bine că minte și falsifică, dar el este un adevărat gangster american. Știe perfect, cît de josnic este să jefuiești un grup întreg de oameni și să-i înlături dintr-o afacere pe care ei au creat-o, dar codul gangsterilor triumfă. Se găsesc printre miniștrii unii, care din cauze tainice, importunează judecătorii prin telefon și cer o hotărîre nedreaptă. Oare puține s-au spus despre judecători nedrepti! Dar ce este cel mai curios, este că oamenii știu perfect că Horch este un escroc, înțeleg toate mașinațiile și născocirile lui și totuși tac. Ce rezultă oare? Unii sînt făgarnici. Alții tac. Alții vor inventa un compromis! Parcă răul și binele pot conviețui în compromis“.

Roerich nu s-a dus în Statele Unite și, rezumînd în *File de jurnal* reacția unor colaboratori la cele întîmplute la New York, citează una din poveștile despre Nastratin Hoge. Cînd lui Nastratin i s-a furat măgarul, atunci vecinii l-au copleșit cu reproșuri și sfaturi. Unii spuneau că trebuie puse lacăte mai sigure și construit un zid înalt în jurul casei, alții făceau aluzii la nepăsarea și somnul greu al stăpînului. Ascultînd toate acestea, Nastratin a răspuns binevoitorilor săi: „Judecați drept, numai că toate acestea vorbesc despre trecut; azi cuvintele voastre nu sînt de nici un folos. Din ele reiese doar că toată vina e a mea, iar hoțul nu e vinovat de nimic!“

În 1926, întâlnind pe neașteptate pe Roerich la Moscova, unii cunoscuți îl întrebau:

— Nikolai Konstantinovici, ați hotărât să reveniți definitiv în Patrie?

Pictorul răspundea:

— Dar nici nu m-am mutat în străinătate. Călătoresc și îmi propun noi călătorii, dar să plec definitiv din Rusia — nici nu mi-a trecut prin gând.

După calculele făcute de el însuși, viața lui s-a împărțit astfel: patruzeci și doi de ani — Rusia; șaptesprezece — India; în Finlanda — doi ani; în America — trei; China — doi; Tibet — un an și jumătate; Mongolia — unu; Franța — unu; Anglia — un an și jumătate; Suedia — șase luni; Elveția — șase luni; Italia — patru luni; a mai fost în Germania, Olanda, Belgia, Egipt, Djibuti, Japonia, Hong-Kong, Ceylon, (Sri Lanka), Jawa, Bali și Filipine.

Totuși, după expediția din 1934—1935, Roerich n-a mai părăsit India. Și nu fiindcă ar fi obosit de neîncetatele expediții, dar începuse să se pregătească de plecare spre patrie. Aceasta era mult mai complicat, decît s-ar părea la prima vedere. El nu vroia să înceteze munca culturală în străinătate și să părăsească pozițiile pe care le câștigase acolo, ideea pactului de ocrotire a valorilor culturale. Nu avea de gând nici să rupă legăturile științifice, stabilite prin institutul *Urusvati*. Ar fi fost suficient să-și declare deschis intenția de a se muta în Uniunea Sovietică,

pentru ca să apară numaidecît cei dornici să-i distrugă întreaga activitate din străinătate.

Nu putea conta nici pe o rezolvare grabnică a formalităților. În India colonială nu existau reprezentanți diplomatici sovietici, iar despre demersuri prin Londra nici nu putea fi vorba.

Roerich se bucura în India de o mare popularitate. Studiind vechea ei cultură și viața contemporană, se familiarizase într-atît cu perceperea tradițional indiană a lumii, încît era luat drept de-al lor nu numai de oamenii simpli din Valea Kulu, dar și de cetățenii de vază ai țării.

Expozițiile lui în diferite orașe ale Indiei erau vizitate de un public numeros, multe muzee posedau tablouri semnate de el, iar unele aveau chiar săli memoriale consacrate creației sale. În zeci de reviste și ziare indiene apăreau regulat articolele lui și publicații despre el. Numele pictorului era însoțit de obicei de denumirea *guru* sau chiar *gurudev* (adică marele învățător). Filozofi, savanți, pictori, oameni politici ai Indiei ca Jawaharlal Nehru, S. Radhakrișnan, S. S. Sarasvati, Swami Ramdas, Sri Vasvi, O. Gangoli, Swami Omkar, Swami Djaganisverananda, S. Varma, S. K. Ceaterdji, Ramananda Ceaterdji, N. Mehta, N. N. Basu, R. Tandan, H. I. Battacearia, Ce. B. Singh, R. M. Raval, A. B. Govinda, K. P. Tampi, Das Gupta, Asit Kumar Hladra, Dj. Bose și alții, sau îl cunoșteau personal, sau corespondau cu el. Deseori i se adresa cu cereri de prefețe pentru cărțile tipărite, era invitat să colaboreze sau să vorbească la radio despre vreun eveniment.

Roerich merita stima și recunoștința poporului indian și prin aceea că credea în viitorul Indiei, susținea liderii mișcării de eliberare, publica deseori în presa din străinătate articole cu privire la succesele trecute și contemporane ale gîndirii filozofice și științifice indiene. Toate acestea dădeau destule temeuri oamenilor progresiști din India să aibă încredere în el, să-i susțină activitatea culturală, socială și științifică. După întoarcerea pictorului dintr-o expediție, Rabindranath Tagore îi scria:

„...Sînt fericit că v-ați înapoiat cu bine în Așram-ul vostru, după una din cele mai grele expediții în Asia Centrală. Nu pot să nu vă invidiez. În acele unghere îndepărtate ale globului pămîntesc, unde vă desfășurați din timp în timp cercetările științifice, impresiile și senzațiile nu pot fi comparate cu nimic. Vîrsta mea înaintată și munca la institut mă silesc să-mi satisfac curiozitatea cu citirea relatărilor despre triumful unui spirit puternic asupra naturii. Sper că voi auzi curînd, chiar de la dumneavoastră, povestirile captivante despre această expediție. Ați devenit locuitor al părților de miază-noapte, și mă sperie puțin gîndul să vă invit să coboriți mai spre sud. Dar acum la noi este iarnă și, probabil, căldura din aceste locuri vă va fi acum suportabilă. Am să fiu nespus de fericit dacă veți veni să petreceți cîteva zile cu mine, în Așram-ul meu. O să vă fie plăcută atmosfera internaționalismului care domnește aici, iar munca în domeniul instrucțiunii, sînt convins, va prezenta pentru dumneavoastră un interes indiscutabil. Și credeți-mă, o să fie pentru mine o adevărată desfătare să vă arăt tot ce-am făcut de-a lungul vieții mele“.

Tagore nu pomenea împlințor de internaționalism. Activitatea lui Roerich se sprijinea pe colaborarea cu oamenii de diferite naționalități. Cînd, în 1936, cineva a manifestat teama că jefuirea muzeului din New York se va putea resimți în întreaga activitate culturală a pictorului, a răspuns că el nu și-a închipuit niciodată New Yorkul drept alfa și omega întregii sale activități. În același an, răspunzînd la o scrisoare a președintelui Societății letone, R. Ia. Rudzitis, Roerich remarcă în legătură cu articolul acestuia *Liga Culturii*: „Arătați în articol, că *Liga Culturii* a fost creată în America. La urma urmelor, importantă este noțiunea însăși a Ligii, iar locul, împlințor — America — n-are însemnătate“.

Printre multele state cu care avea de-a face, releva în mod special țările Baltice. În 1931, Roerich scria din Keilan, la Riga, doctorului F. D. Lukin: „Deseori ne amintim de dumneata aici, în

munții Tibetului Occidental. La Riga nu trebuie să fie numai o societate, ci și o filială a muzeului. Pentru aceasta, din New York vă vor fi trimise mai multe tablouri de-ale mele. La început vreo 10—20 de pînze“.

Spre sfîrșitul anilor '30, la muzeul Roerich din Riga se găseau deja patruzeci de pînze de-ale lui, printre care — *Brahmaputra* (1932), *Citadela tibetană* (1932), *Kuluta* (1937), *Capeia sf. Serghii* (1936), precum și peisaje din Himalaia și din Mongolia. Pe lîngă muzeu a fost deschisă o secție a operelor pictorilor baltici, funcționau secții culturale, a fost organizată o editură. Prin amploarea sa, depășea editura muzeului Roerich din New York.

Correspondența lui cu Baltica mărturisește interesul său pentru aceste regiuni, provenit din concepții politice sănătoase. Ca și alți mulți oameni cu perspicacitate, el înțelegea, că smulgerea artificială a popoarelor baltice din Uniunea Sovietică, cu care cultura, industria și soarta lor politică erau legate istoric, nu poate dura mult. De aceea activitatea lui în Baltica, o asemuia cu „munca pentru Rusia“. Aprecia în mod deosebit stabilirea bunelor relații între colaboratorii săi din Baltica și oamenii sovietici, încurajînd totodată, în orice chip, răspîndirea informației veridice și binevoitoare despre Uniunea Sovietică. Nu este exclus ca pictorul să fi considerat Baltica drept cel mai comod punct de transbordare, pe drumul dintre India și Rusia. Acest gînd este sugerat de scrisoarea din 24 august 1938 adresată membrilor direcției muzeului din Riga, în care îi întreba despre posibilitatea trimiterii din India la Riga a tuturor arhivelor sale și la plasarea lor în muzeu.

După întoarcerea lui Roerich din Mongolia Interioară, zilele la Kulu au păstrat ritmul muncii obișnuite. Toți cei din casă se sculau devreme și după dejun plecau la locurile lor de muncă. Cu un scurt interval pentru masă, lucrau pînă seara, cînd făceau plimbări prin împrejurimi sau discutau despre evenimentele curente și planurile de viitor. Această orînduire a zilei nu era călcată decît atunci cînd aveau musafiri, destui de mulți vara, dar iarna,

din cauza drumului puțin practicabil, rareori venea cineva.

Din 1936 pînă în 1947, Roerich a scris 750 de eseuri pentru culegerea *Viața mea. File de jurnal*. Ciclul denumit *Viața mea* are un caracter autobiografic. Pictorul a încercat să-l păstreze în ordine cronologică, începînd cu amintiri din cea mai fragedă copilărie. Totuși, conținutul principal al acestor mari serii de eseuri sînt cugetările autorului despre sarcinile științei și artei, despre educația etică și estetică, despre evenimentele sociale și politice curente.

Căutările sensului vieții îl duceau pe pictor în adîncul veacurilor, silindu-l să se uite mai atent în viitor, îi fixau atenția asupra manifestărilor misterioase ale naturii și posibilităților creatoare ale omului.

În lucrările literare foarte mult loc a fost acordat eticii, legilor ei, care, după părerea pictorului, trebuiau să aibă analogii cu legile mai generale ale universului. De aceea el căuta permanent să lege problematica etică cu studiul științific al lumii înconjurătoare. „Cîte superstiții și prejudecăți tenebroase pot fi evitate prin observații corecte, — scria el. — Noi domenii ale relațiilor sociale se vor deschide și îmbogăți cu timpul nu prin presupuneri, ci prin cercetări științifice. Conținutul noțiunilor etice, recunoștea Roerich, se schimbă cu vremea. Dacă se aud văicăreli cînd se scoate din alfabet vreo literă învechită, nu este o tragedie. Dar orînduirea vieții, care lipsește majoritatea oamenilor de cunoștințe, de idei progresiste și de siguranță materială, — aceasta este mai mult decît o tragedie, este pragul catastrofei generale. A justifica și apăra a astfel de orînduire, o considera crimă; activitatea, îndreptată spre schimbarea ei, datorie.

Pentru Roerich măsura deplinei valori spirituale și intelectuale, era „etica vie“ — astfel denumea el etica comportării de fiecare zi a omului conștient de întreaga sa responsabilitate față de societate. În eseuri, pictorul examinează din diferite laturi categoriile etice pozitive ca: neînfricarea, încrederea, bunăvoința, dragostea, adevărul, impar-

țialitatea, prevederea, voința de acțiune, optimismul, a fi gata de fapte eroice în numele intereselor generale; și cele negative ca: egoismul, teama, cruzimea, îndoiala, pesimismul, pasivitatea, nesimțirea, fățarnicia, clevetirea, ostilitatea. Toate aceste calități și defecte, manifestându-se în viața personală și socială a oamenilor, după părerea lui, contribuiau sau înfrînau evoluția întregii omeniri.

Insista asupra necesității muncii zilnice etico-educative: „Lărgirea conștiinței trebuie condusă cu mare răbdare și neobosit. Numai la mari intervale se poate observa cum s-a modificat spre bine concepția despre lume. Lărgirea conștiinței nu este căutarea a nu se știe căror minuni imediate, ci tocmai îmbogățirea duhului și, în acest sens, zilnic și totdeauna, se poate aplica noua conștiință lărgită“.

În afara scopurilor concrete, reînnoite cu fiecare epocă, noțiunile datoriei, binelui, demnității, onoarei, conștiinței, fericirii în ele însăși n-au conținut. Datoria, dreptatea unui feudal sînt incompatibile cu datoria și dreptatea unui muncitor liber; iar demnitatea unui negustor plin de sine n-are nimic a face cu demnitatea unui creator plin de abnegație. Roerich nu prea avea încredere în chemarea de-a face bine „în general“. Astfel de chemări n-au nimic comun cu umanismul luminat. Umanismul nu este omenie „în general“, ci felul acțiunilor îndreptate spre un scop în numele dragostei de oameni.

Luptînd pentru întîietate chiar importanța hotărîtoare a valerilor spirituale, el nu ignora în același timp acea materialitate a universului, în care se manifestă spiritualitatea oamenilor. Condamnînd atașamentul de proprietate, pictorul blama în același timp și ascetismul inutil. Cîntînd bucuria existenței, punea în gardă împotriva nepăsării. Omagiînd curajul, blama imprudența. Punînd pe primul loc fidelitatea față de datorie, nu recunoștea supunerea oarbă la orice fel de dogme. În evaluarea comportării oamenilor considera obligatorie aplicarea a două criterii — intenția pe deplin înțeleasă și folosul general: „Fiecare muncă trebuie fundamentată. Scopul trebuie să fie clar. Dacă cel

care muncește știe că fiecare din acțiunile lui va fi folositoare omenirii, atunci și forțele i se vor înmulți și se vor combina într-o expresie mai convingătoare. Munca este totdeauna minunată. Cu cât mai bine va fi ea înțeleasă, cu atât mai mult va crește calitatea ei și va făuri un și mai mare bine comun... Am spus și repet într-una, dacă omul nu știe pentru ce zboară vertiginos deasupra Pământului în cea mai rapidă navă aeriană, atunci însuși soarele, chiar frumusețea spațiilor vor deveni pentru el un capac de tinichea“.

Porunca cea mai de seamă a timpului nostru, considera Roerich, este realizarea unei largi colaborări în toate domeniile vieții și indică: începutul unei astfel de colaborări se făurește în nucleul primar al colectivului — în familie: „Fără reciprocitate familială, prietenească și socială poate oare fi vorba de viață de stat? Zguduind bazele vieții în comun, prin aceasta oamenii cutremură și celelalte temelii“.

Deosebit de des se oprește pictorul asupra problemelor muncii colective. De aceea se înțelege prea bine interesul lui profund față de tot ceea ce se făptuia în această privință în Uniunea Sovietică. Despre ferma convingere a lui Roerich, că etica vieții este indisolubil legată de transformările sociale progresiste ale epocii, mărturisește eseuul său *Lumea înaintea*, în care se spune: „De curînd am întrebat un om de seamă, ce este democrația. El a rîs și-a răspuns «Aceasta ar fi ceea ce este comod într-un moment dat». Prin urmare noțiunea este vagă. Dar orînduirea socială (Roerich subînțelege *socialistă* — n.a.) este ceva mai definit. În semnificația cuvîntului este inclusă și unirea și cooperarea — într-un cuvînt, totul, în ce a reușit acum Rusia. Activistul orînduirii sociale este înainte de toate bun, inimos, lucrătorul pentru binele comun. Orînduirea socială nu poate crește în mijlocul neîncrederii, suspiciunii, grosolăniei, sălbăticiiei. Ajutorul reciproc sincer, respectul personalității omului, bunăvoința, sînt bazele muncii colective“.

Roerich considera sortită pieirii societatea bazată pe puterea banului, a acestor, cum spunea el, „do-

vezi ale rușinii lumii contemporane". Odată, cînd la săpături arheologice au fost găsite monezi chineze ciudate, în formă de cuțit, Roerich n-a pierdut ocazia să observe: „Cred, că în timpul nostru cînd au loc tot felul de prăbușiri, depresiuni, crahuri bugetare, sensul adînc al monedei-cuțit ar fi foarte semnificativ... Istoria omenirii, ca niște semne de alarmă, aduce pînă la noi îmbinarea simbolurilor. Cuțitul este mai mult un simbol crud, împungător, dar și banal, în toată convenționalitatea lui, nu va fi divin“.

Roerich spunea deseori că lada economiilor este dușmanul cel mai viclean al evoluției spirituale a omului. Psihologiei funeste a proprietății, ca sursă a felului de viață parazitar, el opunea însemnătatea progresistă a noilor forme de muncă colectivă: „În zilele prăbușirii monedelor de hîrtie, în zilele prăbușirii idolului universal, aurul atotputernic, fiecare inițiativă cooperatistă, care propune munca oamenilor ca valoare adevărată, trebuie salutăată în mod deosebit. Calitatea muncii fără egoism, în continuă perfecționare, va rezolva multe probleme financiare, care se găsesc de pe acum în afara procedeeleor convenționale și vechi“. Aceste păreri ale pictorului erau confirmate de reînnoirea radicală a vieții, care se realiza în Patria lui.

Despre umanismul lui și tendința etică a artei sale se vorbește de mult ca despre ceva evident. Tablourile lui Roerich, fie scene din viața poporului, întruchiparea personajelor mitologice, proslăvirea eroilor vitejiei ostășești sau de muncă, chiar peisajele, includ în ele, întotdeauna un potențial complementar de prețuire, de ordin etic sau estetic. Pictorul aprecia ca pe cea mai mare valoare, tocmai rolul educativ al frumuseții: „Vor-bim despre introducerea în școli a cursului de etica vieții, cursul artei de a gîndi. Fără educarea cunoașterii generale a frumosului, cu siguranță, și cele două cursuri mai sus numite vor deveni literă moartă. Noțiunile vii ale eticii se vor transforma într-o dogmă moartă, dacă nu vor fi îmbinate cu frumusețea“.

Pictorul spunea: „Etica Vie poate fi vie numai pentru cel în care cuvîntul *frumusețe* trăiește totdeauna“. Frumosul nu amuțea niciodată în pictura sa. Oricît de „legată de concepția despre lume“ a fost pictura lui Roerich, îi rămînea străin didacticismul sîcîtor. Încărcătura emoțională a operelor pictorului nu înăbușe conținutul lor filosofic, ci îl echilibrează și, prin forța acțiunii lui estetice, înlătură necesitatea explicațiilor prin text.

Picturile lui pot fi judecate, discutate, se pot scoate din ele informații sigure despre trecutul istoric sau despre pămînturi îndepărtate, dar ele pot pur și simplu fi admirate în afara rațiunii. Știința și sentimentul s-au împletit în creația lui atît de strîns, încît el însuși deseori unea aceste două noțiuni într-un singur cuvînt — *ciuvstvoznanie* („simțul cunoașterii“).

Numărul operelor lui Roerich n-a fost încă stabilit exact. După liste pe care le ținea pictorul în ultimii ani, numai din 1937 pînă în 1947 se numără peste o mie cinci sute de lucrări. Dar au fost descoperite picturi din această perioadă, care din cauze necunoscute n-au fost înregistrate de autor.

La evaluarea creației pictorilor ruși, care s-au aflat în străinătate, se obișnuiește să se compare două perioade — cea rusă și cea din străinătate. Acest principiu, în esență foarte demonstrativ al despărțirii, în cazul lui Roerich nu prea se justifică. El n-a resimțit în străinătate atît de obișnuitul sentiment de „pierderea pămîntului de sub picioare“.

Formalismul răspîndit în Occident a atins foarte puțin pictura lui. Scria în 1939:

„Suprarealismul și majoritatea a tot felul de *isme* n-au drumuri spre viitor. Se poate observa cum omenirea, cînd venea timpul, revenea la așa numitul realism. Sub această denumire se presupunea înfățișarea realității. Iată, și acum, poporul rus a înlăturat toate *isme*-le, pentru a le înlocui cu realismul. În această hotărîre se arată din nou istețimea rusă. În locul rătăcirii în străfundurile lucrurilor de nepriceput, poporul vrea să cunoască

și să oglindească realitatea. Inima poporului știe prea bine că de la realism sînt deschise toate drumurile. Creația cea mai reală poate fi frumoasă prin colorit, poate avea o formă impresionantă și nu se va teme de un conținut atrăgător“.

Vorbind în general de influențe, trebuie să amintim mai degrabă influențele lui Roerich asupra unor pictori occidentali și orientali și nu invers.

Despre „străin“ și „național“ vorbește Aleksandr Benois cu tendința absolut naturală la el, de a nega importanța covârșitoare pentru Roerich a vieții și activității sale în Orient. Nu trebuie să căutăm aici nici o rea intenție. Aproape aceeași a fost apropierea lui Benois de Gauguin, și de alți europeni, care — după cum spunea el — s-au dus pe urma lui Loti să cutreiere întreaga lume albă, galbenă și neagră, cei blazați și răsfățați la ei acasă“.

Confirmînd vechile lui concluzii că n-are valoare decît perioada timpurie a creației lui Roerich, cu unele „idei ale trecutului antic“, Benois scria: „...*Himalaia* ultimului timp este indicele aceleiași manii de grandoare, care împingea pe Roerich spre rolul unui fel de profet, aproape a unui Mesia și care îl îndeamnă să se ocupe cu ocultismul care pînă la urmă l-a îndemnat să se instaleze la poalele «celor mai înalți munți» ai planetei, de unde el îi privește nu fără un sentiment de anumită egalitate...“

Unilateralitatea unor astfel de păreri ale lui Benois devine și mai evidentă, dacă vom adăuga, că el, personal, în decurs de mai mulți ani n-a vizitat nici o dată centrul din Paris al lui Roerich cu expoziția permanentă a picturilor sale și scria despre ele, printre acestea și despre ciclul *Himalaia*, considerîndu-le după reproduceri. Motivele care îl îndemneau uneori pe Benois să atace aspru activitatea artistică, socială și științifică a lui Roerich, rămîn cam neschimbate în decursul deceniilor.

V. F. Bulgakov, care cunoștea bine pe pictorii ruși din străinătate și judeca obiectiv relațiile lor reciproce, scria just despre adîncă diferență dintre lumea interioară a lui Benois și a lui Roerich: 266

„...pentru estetul și scepticul Benois, de o cultură și un talent remarcabile, în întregime tributar Occidentului, era străină simpla și adâncă dragoste de adevăr a lui Roerich, admirator al Orientului și țărilor muntoase. Tot ce era pentru el natural și inevitabil, ca „mesianismul“ său în orice s-ar manifesta — în trimiterea gratuită a tablourilor sale la muzee, ori în propaganda monumentelor filozofice și literare ale budismului, în avântul spre crearea unui tratat internațional pentru ocrotirea valorilor culturii în timp de război, — toate acestea, prin optica estelui Europei occidentale, cum era, indiscutabil, Aleksandr Benois, părea neseorios, inutil și chiar ridicol“.

Netemeinicia evaluărilor subiective ale lui Benois, condiționate de eurocentrismul său și parțial de o anumită dependență față de presa emigranților, apare deosebit de clar și fiindcă, declarând despre „ocultismul“ și „degradarea lui Roerich din străinătate“, Benois lăsa complet sub tăcere larga recunoaștere a pictorului în țările Orientului. Cei mai mari critici indieni erau unanimi în a-l considera pe Roerich, primul în arta mondială, care a reușit să înfățișeze cu adevărat uimitoarea lume a munților Himalaiei și să exprime în picturile sale viața spirituală a popoarelor Orientului.

Vastitatea gândirii lui filosofice se extindea în întregime și la perceperea artistică a lumii. Păstrând în inimă frumusețea pământului natal și dragostea pentru el, pictorul știa să întruchipeze în artă cu aceeași pătrundere profunzimile spirituale ale altor popoare. Această destul de rară calitate o posedă la un grad, care într-adevăr provoca uimirea compatrioților săi și o recunoaștere neobișnuită din partea străinilor, pentru un venetic.

Studiind creația din străinătate a lui Roerich, ne convingem că tema rusă n-a fost împinsă de el niciodată pe al doilea plan. Pictorul sublinia neconținut apartenența lui la arta rusă. Tocmai „rossika“ lui Roerich i-a adus recunoașterea mondială, mult înainte încă de apariția uimitoarelor cicluri himalaie, care nu umbreau în ochii străinilor esența națională a creației pictorului. Barnett

D. Conlan scria în 1938: „M-am oprit la influența spiritului rus asupra lui Roerich, fiindcă despre cosmopolitism și internaționalism, în caracterul lucrărilor sale, s-a vorbit foarte mult. Roerich, desigur, este universal. Dar el poate fi comparat cu un arbore uriaș, care și-a înfipt adânc rădăcinile într-un loc și a întins ramuri de podoabă larg în jur, peste întreaga lume“.

Merită atenție și cele spuse de cunoscutul pictor spaniol Ignacio Zuloaga despre Roerich: „Mare pictor! Arta sa mărturisește că Rusia radiază peste întreaga lume o anumită forță. Nu o pot defini prin cuvinte, dar ea este prezentă“.

Ceea ce este rusesc în creația din străinătate a lui Roerich n-a fost studiat suficient pînă acum. În anii '20 au fost pictate tablourile *Curtea — Vechiul Novgorod*, *Biserica din Novgorod*, *Izba rusă*, *Valea lui Maril*, *Sft. Nicolaie*, *Curtea lui Sadko*, *Crîngul sacru* și, în fine, minunata serie *Sancta*. În anii '30 au fost create *Serghei*, *Capela pe drumuri*, *Templul din Novgorod*, *Templul lui Serghei*, *Sft. Serghei*, *Schitul lui Serghei*, *Zvenigorod*, *Spre fapte eroice*, *Sveatogor*, *Nastasia Mikulicina*, tablouri după basme rusești ș.a. În anii '40 au fost pictate *Aleksandr Nevski*, *Vitejii s-au trezit*, *Jaroslav*, *Mstislav Bravul*, *Țintirimul din Novgorod* și multe, multe alte opere. La acestea trebuie să adăugăm schițele lui pentru teatru. Schițele de decoruri erau deseori prelucrate în tablouri și plecau la muzee ca lucrări de șevalet.

După tușă și prin încărcătura lor interioară, operele din străinătate se deosebeau mult de tablouri ca *Negustorii de peste mări*, *Slavii pe Nipru*, *Măcelul de la Kerjenet*, *Prezicătoarea* și altele. Nu doar fiindcă autorul se schimba în general, dar și întrucît se transforma împreună cu țara lui, chiar despărțit fiind de ea. În India, lucrînd la *Nastasia Mikulicina*, nota în *File de jurnal*.

„*Nastasia Mikulicina* — măreț prototip al mișcării feminine ruse — îmi era mult apropiată. Caracteristică este mișcarea feminină la poporul rus — la popoarele Uniunii. S-a dezvoltat după coor-

donate proprii, așa cum trebuia să fie. Femeia a ocupat locul de seamă ce i se cuvenea, ca eroină vitează și isteată. Prin voința lor, popoarele au dat la iveală o construcție sănătoasă, plină de elan“.

Prin esență, întreaga suită *rossika*, din ultima perioadă a creației pictorului, poate fi numită ciclul eroic, un imn solemn pentru fapta de bravură a poporului, afirmarea înălțătorului viitor al patriei. Aflînd că V. F. Bulgakov se pregătește să plece din Praga în Uniunea Sovietică, Roerich îi scrie la sfîrșitul anilor '30: „Cred că ne vom întîlni și, — o mai mare speranță — că vom avea de lucrat împreună. Atît de mult aș fi vrut să nu risipesc ultimii ani, ci să-i folosesc cu toată puterea tocmai acolo, pentru acei tineri care vor sluji la înflorirea patriei“.

Roerich a ripostat cu indignare la tranzacția de la München a statelor occidentale. Caracteristic este însuși titlul eseului din 1939, consacrat acestui eveniment: *Vînzarea sufletelor*. Pictorul scria:

„Sub diferite denumiri, uneori foarte pompoase, se pune la cale o mîrșăvie rușinoasă pentru omenire. Se vorbește cu mare emfază despre modificarea granițelor, de tot felul de reuniri, cineva nu s-ar abține, să nu pronunțe cuvîntul *anexiune*. Și în aceste discuții bine țesălate nimeni nu se va hotărî să-și amintească, că se pune la cale cu neobrăzare vînzarea sufletelor“.

Și-au bubuit primele tunuri ale celui de-al doilea război. Roerich notează în jurnal: „Desigur, acest război n-a început acum. Încă din 1936 el s-a pornit cu înverșunare. De-atunci sîngeră China sub o agresiune monstruoasă, nemaiauzită. Se chinuie Spania, Abisinia... O listă lungă de violențe. Pentru paroxismul distrugerilor au fost uimitoare prilejuri. Primele împușcături nu s-au auzit atunci cînd le aștepta opinia publică. Vom putea nădăjdui ca lecțiile inumane din trecut să schimbe măcar și în parte, spre bine, situația existentă? Dezacordul ostil nu prea îndeamnă la asemenea speranțe. Întîi august 1914 l-am întîmpinat într-un templu, la întîi septembrie 1939 m-am aflat în

fața Himalaiei. Atunci un templu, acum alt templu. Acolo nu ne venea să credem în nebunia oamenilor, aici inimii nu-i vine a crede să fi început o altă oroare pămîntească...

Legăturile internaționale au fost întrerupte. Numeroși corespondenți au tăcut. Munca institutului „Urusvati“, întemeiată pe colaborarea savanților diferitelor țări, a fost paralizată. În iulie 1940 Roerich constată:

„Întîi ne-am trezit tăiați de Viena, apoi fără legătură cu Praga, pe urmă Varșovia... Treptat, comunicațiile cu țările Baltice au devenit dificile. Cu Suedia, Danemarca, Norvegia, nu s-a mai putut corespunda. Bruges a tăcut. Au tăcut Belgradul, Zagrebul, Italia. Legătura cu Parisul s-a întrerupt. America se afla peste nouă mări și țări și, dacă scrisorile ajungeau în general, pluteau pe mările înconjurătoare, zăboveau pe la cenzură... Orientul îndepărtat a tăcut. Din Elveția, Schaub-Koch cerea încă la douăzeci mai să i se trimită urgent materiale pentru cartea lui. Dar și Elveția este ca hipnotizată. Nimic nu se mai poate. Nici în patrie nu se mai poate scrie, iar de acolo se cer ierburi. Cine știe care scrisori s-au pierdut... Pînă în cele din urmă am descoperit că și în India a început să funcționeze cenzura. Cenzor la Kulu nu este altul — am aflat — decît polițistul din localitate. Oare o fi știind carte? Am descoperit că își exercita cenzura întrucît uitase din neglijență o notă a lui într-una din scrisorile ce-mi era adresată... Trist este să vezi cum evenimentele îți taie toate crengile muncii și altele nu vor mai crește. Va veni ceva nou? Cînd?“

Împreună cu munca științifică încremenise și activitatea majorității organizațiilor cultural-educative legate de numele lui. Toate acestea erau și mai greu de suportat, fiindcă se amîna pentru un timp nedeterminat întoarcerea în patrie.

India nu era amenințată direct de război. Expozițiile artistice obișnuite erau deschise acolo. Mai mult de șaizeci de tablouri semnate de pictor circulau prin țară. Fuseseră deja la Trivandrum, Haiderabad, Bombay, Benares, Allahabad, iar

acum se îndreptau spre Lahore. Soseau invitații pentru organizarea de expoziții la Calcutta și Colombo. Dar gândurile artistului se îndreptau în altă direcție. În iunie 1940, scrie:

„Studiind letopisețele ruse și consultînd literatura străveche, care nu este deloc atît de restrînsă pe cît a fost uneori de dușmănos prezentată, îmi venea numai să repeți mai conștient strigătul: *Nu atinge!* Studiind istoria rusă pînă în zilele noastre, nu puteai să te încredințezi și mai mult de acest avertisment amenințător. Răsună mai altfel alături de înduioșătoarele dorințe ruse de a ajuta cu abnegație multe alte țări. Acum, același vechi strigăt se face auzit puternic... Oricine se va ridica împotriva poporului rus, o va simți pe propria-i piele. Nu este o amenințare, dar astfel prevestește istoria milenară a popoarelor. Au fost înfrînți diverși sabotori și înrobitori; poporul rus, în întregul său de necuprins, scotea la iveală noi tezaure. Așa se cade. Istoria păstrează dovezile dreptății supreme, care de multe ori a și spus: *Nu atinge!*”

În fiecare zi, deschizînd radioul, pictorul aștepta vești întunecate... Curînd ele au venit, și s-au așternut în rînduri grele în jurnalul său: „Războiul cu Germania. Apărarea Patriei — chiar a celei despre care am scris cu cinci ani în urmă... Să fim cu ei!”

În acest „Să fim cu ei!” era cuprins infinit mai mult decît o simplă declarație că îi aparține patriei în ceasurile ei de încercări grele. Pentru pictorul obișnuit să împartă lumea în două tabere — vechiul și noul, — atragerea Rusiei în război însemna lupta hotărîtoare a Luminii cu Întunericul. Nu existau îndoieli care parte va învinge. A te îndoii fie și o clipă — ar fi însemnat să ștergi cu totul adevărul anilor trăiți. Și, se înțelege, Roerich s-a grăbit să spună *Da* victoriei viitoare a patriei sale.

Încă în 1940, în presimțirea faptei eroice de arme a patriei, pictorul creează tablourile *Vitejii s-au trezit și Aleksandr Nevski*. S-a dezlănțuit furtuna războiului și dă la iveală pictura *Marșul*

lui Igor. Acesta nu este o ilustrație la monumentul clasic al vechii literaturi ruse. Nu dă caracteristici personajelor, nu recurge la pictura grijulie a detaliilor istorice, ci se avîntă spre un singur țel — să exprime măreția eroismului ostășesc al poporului său și durerea pentru suferințele sale de neînălțurat. Pe fondul cerului galben-auriu se disting limpede siluetele întunecate ale ostașilor lui Igor. Strălucesc ca para focului mantalele și scuturile lor. Toată partea inferioară a pînzei este ocupată de un șir neîntrerupt de pedestrași și călăreți, care apar din porțile unei cetăți și dispar după orizont. Deasupra oștirii flutură steaguri și se clatină sulite lungi. Cerul galben, atît de neașteptat și îndrăzneț, ales de pictor pentru a înfățișa eclipsa de soare¹, trece spre în sus într-o albăstreală densă, pe care strălucește viu coroana discului întunecat al soarelui. Acordul de culori extrem de emoțional, în nuanțe de galben, albastru-închis și roșu, răsună solemn. În el este și doľiu pentru pierderile inerente, dar și afirmarea victoriei finale.

În anii războiului, Roerich deseori se adresează temelor naționale și eroilor istorici. Realizează tablourile *Amenințătorul*, *Gorînici*, *Mikula*, *Viteazul*, *Mstislav cel Brav*, *Lupta corp la corp a lui Mstislav cu Rededei*, *Învingătorul*, *Partizanii*, se repetă *Nastasia Mikulicina*, *Sveatogor*, *Boris* și *Gleb* și altele.

Repetarea subiectelor realizate mai înainte au ocupat nu întîmplător mare loc în creația ultimilor ani ai pictorului. Multe pînze, care se găseau în muzee europene și americane, rămîneau proprietate proprie. Jefuirea de către Horch a muzeului din New York și valul distrugător al războiului care s-a abătut peste orașele Europei, au micșorat fondul, din care artistul ar fi putut lua tablouri în Uniunea Sovietică. Iar ca dar pentru poporul său, pictorul ar fi vrut să aducă roadele experienței și meșteșugului său de mulți ani. A început de aceea să reia motivele dragi inimii lui. Afară de

¹ *Eclipsa de soare*: după datine, atunci cînd Igor a plecat cu oastea în război a fost o eclipsă de soare, socotită semn nefast.

cele pomenite, au mai fost executate variante noi ale tablourilor *Noctambulă*, *Armageddonul* (1940), *Brahmaputra*, *În așteptare* (1941), *Serghei Constructorul* (1943), *Prorocul*, *Santana*¹ (1944), *Ține minte* (1945), a dat la iveală iarăși numeroase peisaje din Himalaia și Asia Centrală.

Cînd Germania hitleristă a atacat Uniunea Sovietică, Roerich avea peste șaiszeci de ani. Nicio dată nu se bucurase de-o sănătate bună, din 1939 a început să i se înrăutățească și mai mult. La vechile boli s-a adăugat insuficiența cardiacă. Nimic nu putea influența însă energia înflăcărată a pictorului. „Ordinul răsuna, voința nu slăbea“, — nota el în jurnal.

Dacă înainte de războiul cu Rusia pictorul manifesta o anumită prudență în exprimarea părerilor politice, din nevoia de a păzi de atacuri instituțiile legate de numele lui, acum se declară deschis partizanul noii orînduiri sociale din țară. Publica articole ce susțineau politica Uniunii Sovietice, scria mult despre succesele științei și culturii popoarelor sale.

În India au fost organizate mai multe expoziții ale lui și ale fiului său Sveatoslav, expoziții cu vînzare. O mare parte din sumele obținute erau date în folosul Crucii Roșii Sovietice și pentru nevoile Armatei Roșii. Iuri Roerich, imediat după începerea operațiilor pe frontul rus și-a exprimat oficial dorința de a intra voluntar în rîndurile Armatei Roșii. Sveatoslav, afară de organizarea expozițiilor și de colectarea banilor pentru Armata Roșie, ținea conferințe și vorbea la radio, subliniind mai ales importanța hotărîtoare a statului sovietic la zdrobirea Germaniei fasciste.

Pentru cea de-a șaptezecă aniversare a lui Roerich, editura „Kitabistan“ a pregătit o culegere

¹ *Santana*: Budiștii considerau că lumea ireală este iluzorie, iar viața cu pasiunile și rătăcirile ei nu are nici început nici sfîrșit. Denumeau acest rîu infinit al vieții *Santana*, comparîndu-l cu rîul tumultuos *Santana*. Ei considerau ca fiind înțelept cel care se va smulge din acest rîu, devenind numai privitorul lui.

de articole „Himavat”. Onorariul a fost oferit Crucii Roșii Sovietice. În această a paisprezecea carte editată, în limbă străină, în partea specială, intitulată *Rossika*, erau publicate și eseurile patriotice din anii războiului. Prin VOKS (Societatea unională de relații cu străinătatea) eseurile lui ajungeau pînă la Moscova. Cu un an înainte de sfîrșitul războiului, scria în eseu *Veacul rus*:

„S-a produs un fenomen nemaiîntîlnit în istoria omenirii. Prietenii s-au înmulțit în toată lumea. Dușmanii s-au văicărit și s-au plecat. Criticii malițioși și-au mușcat limba otrăvită. Rusia n-a fost învingătoare numai pe cîmpurile de luptă, încununată de glorie, ci a reușit și în muncă, chiar în toiul greutăților războiului a început să construiască în toate domeniile, făurind un viitor tot mai înfloritor.”

Fiecare știre despre înaintarea victorioasă a Armatei Roșii aducea mulțumire pictorului. *Filele de jurnal* conțin multe pagini consacrate eroicelor fapte militare și de trudă ale poporului sovietic.

În 1942, în toiul luptelor încordate, Roerich primea la el, la Kulu, pe Jawaharlal Nehru și pe fiica sa Indira. „Am vorbit despre asociația culturală Indo-Rusă, — nota în jurnal — este timpul să ne gîndim la o cooperare utilă, constructivă. Maharadjahul Indorului va veni la noi peste trei săptămîni. Roagă-l pe Panditji (Nehru — n.a.) să plece în America. Patru zile și jumătate dus, tot atîtea la înapoiere, acolo o zi pentru discuții. Panditji, desigur, nu se va duce. E oare momentul pentru conducătorul mișcării să lipsească zece zile? Și — dacă s-ar duce, — ce-ar ieși din această călătorie?”

Bătălia Stalingradului nu avusese încă loc, mulți politicieni își mai puneau speranțe în aventura hitleristă, dar pe versantele singuratică ale Himalaiei, pictorul rus vedea în felul său și discuta cu luptătorul pentru libertatea Indiei sorții lumii noi, în care va triumfa mult așteptata libertate a popoarelor asuprite.

Cînd Uniunea Sovietică se găsi tîrîată în război, Roerich s-a adresat vechilor săi colaboratori cu

cerința de a servi cauzei înțelegerii reciproce a popoarelor celor două mari puteri — a Rusiei și a Statelor Unite. În 1942, din inițiativa conducătorilor muzeului Roerich, a fost creată la New York, Asociația culturală Americano-Rusă (ARKA). În Consiliul asociației au intrat partizanii încercați ai lui Roerich: Z. G. Fosdik, D. Fosdik, K. S. Campbell și alții. Asociația număra în rândurile sale sute de participanți activi. Printre ei erau Ernest Hemingway, Rockwell Kent, Charlie Chaplin, H. Gedde, Emil Cooper, S. Kusevițki, V. Tereșcenko. Activitatea asociației a fost salutăată de savanții mondiali ca Millikan¹ și Compton.²

ARKA, de la primii pași ai activității ei, a stabilit legături strânse cu VOKS și ambasada U.R.S.S. la Washington. Roerich era la curent cu întreaga muncă pe care o ducea ARKA și o susținea din răspuțeri. Din India, la New York, veneau neîntrerupt articolele și scrisorile pictorului. În scrisoarea din 13 ianuarie 1943, Roerich scria lui Z. Fosdik: „Ne bucurăm de succesul asociației ARKA. Să păstrați cu grijă această inițiativă folositoare. Este îmbucurător să vezi cum peste tot, în diferite colțuri ale lumii, este salutat pământul și poporul rus. Multe a trebuit să suportăm pentru credința în cauza rusă. La urma urmelor și necazurile ce ni le-a adus Horch, afară de jaf, nu erau altceva decît o ură adîncă împotriva a tot ce este rus. Ce muncă constructivă mai putea fi, dacă dedesubtul ei era ascunsă ura? Dar iată, voi și toți prietenii asociației ARKA puteți dovedi întreg binele unirii culturale, al colaborării...”

În activitatea ARKAI se simțea mîna experimentată a lui Roerich. Era un aport, după puterea pictorului, la cauza apropierei dintre popoare și este greu să întîlnești în Statele Unite, printre prietenii sinceri ai Uniunii Sovietice, un om care să nu cunoască numele lui.

¹ MILLIKAN, *Robert Andrews* (1868—1953) — fizician american, premiul Nobel (1923).

² COMPTON, *Arthur Holly* (1892—1962) — fizician american, premiul Nobel (1927).

Folosind fiecare posibilitate de a fi folositor cu ceva patriei în anii grei ai războiului, Roerich avea simțămîntul datoriei împlinite, dar în el trăiau durerea și dorul, care s-au exprimat în puține cuvinte: „A fi cu ei“.

Din cauza războiului, comunicațiile cu Uniunea Sovietică erau aproape imposibile. Faptul genera senzația izolării, a solitudinii. Dispozițiile acestea sufletești găseau ecou în operele lui literare. Cel mai caracteristic în această privință este eseuul *În foisor* (1944). Pictorul citează în el o poveste despre o santinelă de la un post de observație: „E frig în foisor. Parcă ești uitat, părăsit, de prios! Un obuz rătăcit poate doborî bradul și distruge camuflajul de crengi. Atunci lucrurile se vor petrece și fără firul de legătură, poate se vor petrece chiar mai bine, dar punctul de observație va deveni inutil. Greu e sentimentul inutilității. Cine știe, n-or fi plecat tovarășii mei? S-a schimbat oare formația? N-or fi uitat oare punctul de observație izolat? Știu că nu vor uita, că acest post de observație le este foarte necesar. Dar în foisor e frig. Vîntul te pătrunde... Glumeții chicotesc: «Eh! acolo, e o barză pe acoperiș. Noi aruncăm grenade, iar ei aruncă conuri de pin!» Să-și bată joc, dacă nu înțeleg însemnătatea postului de observație. Nu știi cît de singur te afli, cocoțat aici în foisor. Uitat! Și știi că ești necesar, dar totuși uneori te cuprinde un sentiment de inutilitate. Du-te și convinge-te că, în tăcere, stai la o pîndă extrem de necesară...” „Multe puncte de observație sînt în viață, — continuă pictorul în numele santinei, — multe străji din cele mai necesare stau de veghe. Se aduce un folos de mare însemnătate. Cu toate acestea, în foisorul de strajă te simți singur. Oare mă auziți? Îmi veți răspunde oare?“

Spre sfîrșitul războiului, Roerich s-a apucat să pună din nou spectacole în scenă. Victoriile strălucite ale Armatei Roșii treziseră în străinătate un mare interes pentru tot ce era rusesc și maestrului de balet L. Measin, care trăia în Statele Unite, i-a venit ideea să reînnoiască unele din

punerile în scenă rusești. S-a adresat lui Roerich cu rugămintea de a lua parte. Primind de la pictor schițe, Measin îi scria în 1944:

„Dragă Nikolai Konstantinovici, vă mulțumesc din toată inima pentru schițele la *Cneazul Igor*. Pentru mine a fost o mare sărbătoare primirea lor. Gama aurie a eerului este minunată, ea arde ca victoria Rusiei, oglindindu-se în tonurile adânci ale polovțienilor neînduplecați. Sînt convins că repunerea în scenă a acestui balet, atît de bine tălmăcit, va fi o adevărată bucurie pentru toți cei ce cunosc și știu să aprecieze adevăratul balet rus. Acum mi-a venit o puternică dorință de-a repune și *Ritualul Primăverii*. Primul meu gînd a fost să folosesc materialul făcut în 1929 de Liga Compozitorilor, dar, din păcate, nu mai există. Pot oare să vă cer să faceți alte schițe?”

Roerich a făcut cinci schițe de decorații pentru *Ritualul Primăverii* și șase pentru *Cneazul Igor*. Ele au fost folosite pe la sfîrșitul lui 1950, după moartea pictorului, pentru punerea în scenă a baletelor ruse la Opera regală din Stockholm, la Grand Opéra din Paris și la Scala din Milano.

Scrisoarea lui Measin explică apariția în 1945 a pînzei lui Roerich *Ritualul Primăverii*. Compoziția tabloului este aproape de schița făcută înainte, pentru *Fata de zăpadă*: fete care conduc o horă. Veșmintele lor albe, brodate cu roșu, contrastează cu fondul de smarald închis. Capetele sînt împodobite cu cununi din flori de cîmp. Cu aurul florilor este presărată și colina, unde se află altarul. Pe piatra lui, figura „alesei”, cu o ghirlandă de flori în mîini. Pete vii ale razelor de soare alunecă pe movilă și peste coroanele arborilor. În colțul de jos, la dreapta, — un taraf de lăutari și săteni, îmbrăcați de sărbătoare, în alb cu roșu. Liniile line ale figurilor fetelor, siluetele colinelor, arborilor, pietrelor în îmbinare cu verde, auriu, roșu și alb orbitor creează tabloului măreția jubilară a oamenilor și naturii. *Ritualul Primăverii* e ritualul primăverii biruinței asupra forțelor întinericului, a primăverii speranțelor, a primăverii renașterii bucuriei oamenilor. Prin această operă,

Roerich a marcat sfârșitul Marelui Război de Apărare a Patriei, sărbătoarea luminoasă a poporului său.

Încordarea anilor de război se resimțeau din ce în ce mai des în sănătatea lui Roerich. În jurnal își dă mereu curaj: „Nu boli... Ai avut destule boli într-o jumătate de veac. Și câte primejdii au fost trecute! Ne înecam și înghețam — ce nu ni s-a întâmplat! Dar, voința n-a slăbit. Am mers prin trecători grele. Uneori se părea că nu mai poți urca, dar biruiai înălțimea. Uneori, pe o cornișă îngustă, deasupra unei prăpăstii, colții de stîncă parcă te împingeau în ea. Totuși înaintai și cornișă rămînea în urmă. Ți se învîrtea capul în rîul cu sloiuri de gheață ce se prăvăleau, dar priveam în sus pe deasupra, spre depărtarea salvatoare... Nu boli, ca să vedem zilele mărețe de mîine. Așa să fie!”

Roerich a văzut zilele mărețe ale victoriei Patriei și a notat: „...Rusia s-a reînnoit. Avîntul întregului popor s-a prefăcut într-o măreață putere. În torentul puternic al succesei, Uniunea armonioasă a Popoarelor a obținut o victorie nemaiauzită. De cîrînd Kacealov¹ a recitat inspirat poemul «*Rusia*» al lui Nikitin și ne aminteam de depărtații ani de școală, cînd inima ardea de dor să slujească țara... Nu pot uita nici porunca dată de Tîlstoi primului meu tablou *Solul*: «Să țină mai sus cîrma, atunci va ajunge». Iată, cum am știut, așa am ținut vîsla în slava Patriei”.

...Abia au tăcut salvele tunurilor celui de-al doilea război mondial și Roerich a reînceput munca de promovare a pactului său.

La 6 decembrie 1945, comitetul pactului și „Steagul Păcii” la New York și-a reluat oficial activitatea. În cursul anului 1946, comitetul restabilește vechile legături, atrage la cauza pactului forțe proaspete. În decembrie 1946, este tipărită la New York o broșură, în care este înfățișată activitatea

¹ KACEALOV, Vasili Ivanovici (numele adevărat — Sverubovici) (1875—1948) — actor sovietic, artist al poporului, din 1900 a făcut parte din Teatrul de Artă din Moscova.

comitetului. În același an, pentru recunoașterea pactului, s-a pronunțat Conferința unității culturale a întregii Indii.

Imediat după terminarea războiului, pictorul a început și demersurile pentru a se strămuta în Uniunea Sovietică. La început, treburile înaintau încet. Corespondența mergea prin America și scrisorile făceau aproape trei luni pe drum. Dar după reînceperea transportului poștei prin avion, legătura cu Patria a devenit mai intensă.

Sveatoslav și Iuri Roerich se întâlneau deseori la Delhi cu savanți și scriitori sovietici care veneau acolo. Spre marea bucurie a lui N. K. Roerich, unii treceau și pe la Kulu. Jurnalistul O. Orestov amintește despre vizita sa la pictor, în 1946:

„Straniu era să întâlnești o familie rusă, care a păstrat toate obiceiurile și deprinderile de-acasă, undeva, în îndepărtata Indie, la granița zăpezilor veșnice... Cu păr alb, cu o barbă mare, liniștit și gînditor, N. K. Roerich ședea în atelierul său, împărtășindu-mi dorința sa intimă — de a se întoarce în Patrie, în Rusia“.

Din scrisorile pictorului către I. E. Grabar, V. F. Bulgakov și altora se vede cît de febril se pregătea de întoarcerea în Patrie. Acolo era deja așteptat. I. E. Grabar îi scria: „Rusia a fost totdeauna dragă inimii tale. Încă din zorile minunatei tale activități îi dăruiai țării toate imensele-ți forțe de creație. De aceea pictorii ruși n-au încetat să te considere al lor și operele tale totdeauna stau aninate pe cele mai bune simeze ale muzeelor noastre. Urmărim toți cu mare atenție succesele tale în străinătate, încredințați că odată te vei întoarce iar în mijlocul nostru“.

Roerich a fost martorul evenimentelor istorice pentru India, cînd, în 1947, Anglia a fost silită să-i acorde drepturile dominionului și țara a pășit pe drumul dezvoltării de sine stătătoare. Încă un vis al pictorului s-a îndeplinit — perdeaua de nepătruns, dintre India și Rusia, ridicată de „Albi-onul nebulos“ s-a risipit. Bucuria provocată de acest eveniment crucial a fost întunecată de tragedia

sîngeroasă provocată de englezi la împărțirea Indiei în două state — India și Pakistanul.

Măcelul fratricid a scos din făgașul normalului viața întregii țări. S-a întrerupt poșta și telegraful. Au fost pierdute multe scrisori importante, la zeci de cereri telegrafice, Roerich nu primea răspunsuri. Rudele și apropiații pictorului, păzind sănătatea lui zdrunciată, căutau să-i ascundă veștile despre luptele crîncene și omorurile în masă ale oamenilor nevinovați. Dar reușeau cu greu. Împușcăturile de jos se auzeau pînă în casă. Vecinii apropiați, fugind de primejdie, veneau să caute adăpost sub acoperișul familiei Roerich.

În toată preajma, familia pictorului rus era respectată. N-a fost nici o încercare de agresiune. Dar totuși, noaptea se puneau o gardă înarmată. Cu toată firea sa pașnică, Roerich nu se bizuia niciodată pe mila ignoranței belicoase și nu sfătuia pe nimeni să iasă cu mîna goală dinaintea unui tigru întăritat. Știa demult, că propovăduirea umanismului, fără să preamărești pe cel care ridică spada pentru o cauză dreaptă, nu este departe de prohod.

În iulie 1947, accentuarea unor boli cronice a cerut o intervenție chirurgicală. I s-a prescris să stea în pat. În octombrie, era din nou în picioare. În timpul bolii s-au adunat multe treburi urgente. Pregătirile plecării în Patrie erau în toi. Peste patru sute de tablouri, alese de pictor, erau ambalate sub supravegherea lui, în lăzi, pentru trimiterea la Bombay și de-acolo pe mare, în Uniunea Sovietică.

Toate aceste griji îl făceau să uite de prescripțiile medicilor, să nu se obosească. Abia ridicat din pat, pictorul a fost atras de munca zilnică la șevalet și pînza pe cadrul de lemn a scînteiat în culorile orbitoare ale zăpezilor munților. Pe fondul lor, Roerich a pictat un vultur în zbor. Aceasta era repetarea tabloului renumit *Porunca învățătorului*. Pînza rămîne neterminată... Pictorul părăsește viața la 13 decembrie 1947.

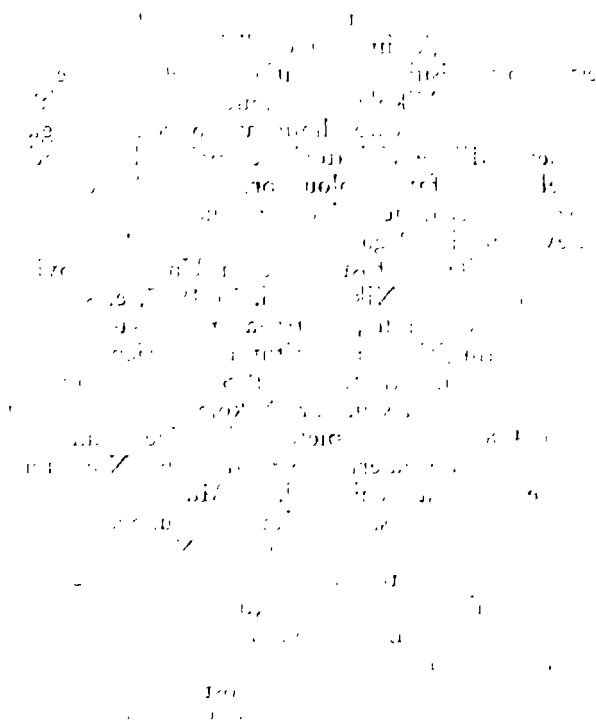
Peste două zile, în fața casei sale s-a aprins — ul funerar. Mai tîrziu pe locul acela, lîngă o

pantă abruptă de munte, în fața mărețelor piscuți ale Himalaiei, a fost ridicată o piatră mare, căzută de pe stînca înzăpezită. Pe fața pietrei este dăltuită inscripția:

„Trupul *Mahariși*-ului¹ Nikolai Roerich, marele prieten al Indiei, a fost ars în acest loc, la 30 maghar 2004 al erei Vikram, care corespunde la 15 decembrie 1947. OM RAM.¹

Pietrarul, care a sculptat inscripția, chibzuind la soarta pictorului rus, a adăugat de la el dinapoia monumentului:

„Această piatră din stînca munților a nimerit aici de departe“.

¹ *Mahariși*: marele înțelept, *Om Ram* — cuvinte folosite la începutul sau sfîrșitul rugăciunilor, al oeremoniilor, cărților, adreselor solemne, — considerate sacre, din antichitate, în India.

Moscova. Zile însorite ale primăverii 1958. Pe podul Kuznețk, în fața clădirii la a cărei intrare este lipit afișul: „Expoziția operelor academicianului pictor Nikolai Konstantinovici Roerich“, se formează în fiecare dimineață o coadă lungă de oameni. Mii de vizitatori trec prin săli, oprindu-se îndelung în fața tablourilor. După Moscova, expoziția a avut același enorm succes la Leningrad, Kiev, Tbilisi și Riga.

Tablourile au fost aduse în Uniunea Sovietică de fiul său Iuri Nikolaevici. În 1957, el s-a întors în Patrie, din India, pentru a rămîne să-și continue munca științifică la Institutul de orientalistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. Îndeplinind testamentul tatălui său, Iuri Nikolaevici a donat statului 418 pînze ale pictorului. Șaizeci din ele au fost expediate galeriei de pictură din Novosibirsk, iar celelalte la Leningrad, la Muzeul rus de stat.

În 1964 a fost sărbătorită în Uniune a nouăzecea aniversare a nașterii pictorului. Numeroase publicații, în presă, transmisii de radio și televiziune, sesiuni științifice și expoziții jubiliare au mărturisit că țelul năzuit o viață întreagă de Nikolai Konstantinovici, de a sluji Patria și împreună cu ea construcția Lumii Noi, a fost atins. Roerich s-a întors la poporul său în sute de admirabile opere de artă, în lucrările științifice, în gândire:

„Măreț este Lenin cînd poruncește «Învățați! Învățați! Învățați!» Măreață e chemarea la progres,

la veșnica dialectică. Această mobilitate, neînfri-care, biruire a ignoranței, este testamentul unui adevărat creator. Lumea în veșnica ei devenire, în progresul ei de nestăvilit, este studiată dialectic. Nimic mort nu trebuie să întunece noțiunea vieții“.

Marea moștenire artistică a lui Roerich este un valoros aport la istoria artei ruse și mondiale. Trecutul îndepărtat al Rusiei slave și al popoarelor Orientului, legendele și miturile lor, într-o transpunere talentată a pictorului, au înviat pentru noi în tablouri de neuitat. Ele nu farmecă numai prin solemnitatea lor romantică, frumusețea, puterea de încântare a măiestriei, ci și prin credința în victoria finală a idealurilor nobile ale omenirii. În cele mai îndepărtate veacuri, Roerich știa să descopere acel adevăr care trecea din generație în generație, care atrage și azi oamenii spre un viitor mai bun.

Optimismul istoric al lui Roerich se baza pe comportarea activă, plină de încredere în viață a poporului față de realitatea inepuizabilă a existenței. Împreună cu optimismul se naște și patosul ideologic, care pătrunde întreaga limbă plastic-poetică a artei lui. „Viața este lipsită de talent fără erou“, repeta desori pictorul și scria: „Definiți arta mea ca realism eroic. Mă bucură această definiție. Fapta înălțătoare, eroismul, au fost totdeauna atrăgătoare. Adevăratul realism, care afirmă esența vieții, este necesar pentru creație... Omenirea caută fapta înălțătoare, luptă, suferă... Inima cere cîntarea frumosului. Inima făurește în muncă, în căutarea calității superioare“.

Activitatea multilaterală a lui Roerich a lăsat o urmă vizibilă în istoria culturii mondiale a primei jumătăți a secolului al XX-lea. Vorbînd la expoziția lui postumă, la Delhi, Jawaharlal Nehru spunea: „Cînd mă gîndesc la Nikolai Roerich, mă uimesc avîntul și bogăția activității și geniului său creator. Mare pictor, mare savant și scriitor, arheolog și explorator, el se ocupa și clarifica o mulțime de aspecte ale avîntărilor omenesti. Pînă și numărul tablourilor este uimitor — mii de pînze, și fiecare din ele o admirabilă operă de artă. Cînd vă uitați la tablourile lui, din care multe înfăți-

șează Himalaia, se pare că surprindeți duhul acestor munți măreți, care veacuri s-au înălțat deasupra șesului și din vechime au fost straja noastră. Tablourile pictorului ne amintesc atâtea din istoria, din gândirea, din moștenirea noastră culturală și spirituală, atâtea nu numai din trecutul Indiei, ci și despre ceva permanent și veșnic, că nu putem să nu resimțim o mare datorie față de Nikolai Roerich, care a înfățișat acest spirit în uimitoarele sale opere“.

Casa de la Kulu, unde s-au scurs ultimii lui ani, este transformată acum într-un muzeu memorial. Anual, în lunile verii, vin la ea mulți vizitatori.

Amintirea lui Roerich nu trăiește numai în Patria sa, ci și în India, în Statele Unite și în țările, ale căror muzee posedă tablouri semnate de el. Pactul de ocrotire al avutului cultural al popoarelor, propus de el, continuă să atragă partizani noi și după moartea lui. În 1948, pactul a fost aprobat de guvernul Indiei libere, iar în 1950, comitetul din New York a transmis tezele sale principale, cu întreaga documentație despre istoria sa, directorului principal al UNESCO, Torenz Bode. O comisie specială UNESCO s-a ocupat de elaborarea statutului, al cărui proiect a fost propus conferinței pentru problemele învățămîntului, științei și culturii, convocate de O.N.U. la 14 mai 1954, la Haga.

Această conferință a adoptat „Convenția internațională pentru ocrotirea valorilor culturale în cazul conflictelor înarmate“. Articolul 36 din această convenție sună astfel:

„În relațiile dintre Puterile care sînt legate de Pactul de la Washington, din 15 aprilie 1935, pentru ocrotirea instituțiilor care servesc scopurilor științei și artei, ca și a monumentelor istorice (Pactul Roerich) și care sînt părți în actuala convenție, acestea din urmă va completa Pactul Roerich și va înlocui steagul distinctiv, descris în articolul 3 al Pactului, cu un semn, descris în articolul 16 al prezentei convenții“.

Convenția de la Haga, la încheierea sa, a fost semnată de reprezentanții a 37 de state. Conform

datelor din 1 aprilie 1968 au devenit 59, dintre care Uniunea Sovietică și toate țările socialiste, care au ratificat-o printre primele. Astfel, ideea pactului a supraviețuit lui Roerich, și s-a îmbrăcat în normele dreptului internațional.

Desigur, nu tot ce-a conceput și inițiat Roerich a fost încununat de succes. Nu ținea seamă totdeauna de posibilitățile reale ale lumii contemporane lui, sfîșiată de contradicții de clasă. Aceasta îl ducea uneori și la inevitabile greșeli. Le recunoștea cu ușurință, considerînd că greșelile în cutezanță pot fi îndreptate, dar adevărurile în inacțiune sînt dăunătoare. Și Roerich cuteza. Cuteza în artă, în știință.

În memoria recunoscătoare a omenirii vor rămîne pentru totdeauna cuvintele lui:

„Ce a fost, a fost, să nu întunece viitorul. Rușinos e să fii pesimist. Nu în zadar am visat un viitor mai bun. Să-l chemăm cu toate puterile noastre spirituale. Să simțim că el — minunatul viitor — este posibil, în realitatea de netăgăduit, în avîntarea spre o înaltă valoare a muncii de fiecare zi, spre creația în plină bucurie și spre facerea binelui. Și nu mică e puterea omului, în slujba binelui comun, spre înălțarea generală. Fiecare răsărit ne îndeamnă: Înainte, înainte, înainte!”

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE

Lucrările lui N. K. Roerich

- Opere, vol. I M., izd-vo Sitina. 1914.
„Tveti Morii“. Berlin, 1921.
„Puti Blagoslavenia“. Riga, 1924.
„Serdie Asii“. New York, 1929.
„Tverdiŋea Plamennaia“ Parij, 1932.
„Sveščennii dozor“. Harbin, 1934.
„Vrata v buduşee“. Riga, 1936.
„Neruşimoe“ Riga, 1936.
„Listi dnevnika“ (25 ocerkov). „Okteabr“, 1938. Np 10.
„Listi dnevnika“ (8 ocerkov). „Naş sovremennik“, 1967, 7.
„Adamant“ New York, 1924.
„La Joie de l'Art“, Paris, 1928.
„Shambala — The Resplendent“ New York, 1930.
„Altai Himalaya“ London, 1930.
„Flame in Chalice“. New York, 1930.
„Heart of Asia“ New York, 1930.
„Realm of Leght“, New York, 1932.
„Fiery Stronghold“. Boston, 1935.
„Joy or Art“. Amritsar, 1942.
„Beautiful Unity“. Bombay, 1942.
„Himavat“. Allahabad, 1947.
„Himalays — The Abode of light“, Bombay, 1947.

Lucrări despre N. K. Roerich

- „Roerich“ (Tekst Iu. Baltrušaitisa, A. Benois, A. Ghidoni, A. Remizova i S. Iaremicca). Pg., izd-vo „Svobodnoe Iskustvo“ 1916.
Ernst S., N. K. Roerich Pg. 1918.
Rostislavov A., N. K. Roerich. Pg., 1918.

- Andreev L., Derjava Roerich-a. „Jar Prija“, 1921, N° 4—5.
- Kuzmin M., Roerich. M., 1923.
- Burliuk L., Iskustvo N. Roerich-a. New York, „Russki golos“, 1924.
- „N. K. Roerich“. (Tekst R. Rudzitisa, E. Moskova, V. Sibaeva.) Riga, 1935.
- „Roerich“, ceast 1. (Articolele lui E. Gollerbah i Vs. N. Ivanova), Riga. 1939.
- Roerich Iu., Na rodine. „Sovetskaia jenščina“, 1958, N° 9.
- Iuon k., Bolşoi hudojnik. Katalog „Vistavka proizvedenii akademika jivopisi N. K. Roerich-a“. M., 1958.
- Dmitrieva N., N. K. Roerich. M., 1958.
- Roerich Iu., Ekspediția akademika N. K. Roerich-a v Tentralnuiu Asiu. „Voprosi gheografii“ sb. 50, 1960.
- Kneazeva V., N. Roerich. M., 1968.
- Alehin A., Grafika N. K. Roerich-a. Ucenie zapiski Moskovskogo gosudarstvennogo pedagoghiceskogo in-ta imeni V. I. Lenina, 1968, N° 263.
- Belikov P., Roerich i Gorki. Ucenie zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta, 1968, N° 217.
- Belikov, P., bibliografia proizvedenii N. K. Roerich-a. Idem.
- Bulgakov V., Vstreci s hudojnikami. L., 1969.

I. Cele mai vechi amintiri	5
II. Învățătorii	19
III. În căutarea propriului drum	36
IV. Pe drumul ales	65
V. „Fermecându-ne prin mlt, înțelepciunea ne atrage“	80
VI. Pictorul și gânditorul	103
VII. În preajma marilor evenimente	128
VIII. Chemări de departe	150
IX. Inima Asiei	179
X. Savantul și umanistul	219
XI. „Să fim cu ei...“	257
Incheiere	282
Scurtă bibliografie	286

Redactor: VICTOR H. ADRIAN
 Tehnoredactor: VALERIA PETROVICI
 Bun de tipar: 14.07.1980. Apărut: 1980.
 Coli de tipar: 12. Planșe: 12
 Întreprinderea poligrafică Sibiu
 Șoseaua Alba Iula nr. 40
 Republica Socialistă România

Biografii. Memorii. Eseuri

roerich

Opera pictorului Nikolai Konstantinovici Roerich, născut la Petersburg în 1874, reprezintă un aport valoros la istoria artei ruse și universale. Autorii îi înfățișează viața și personalitatea artistică, exprimată în nenumărate tablouri inspirate, în parte, din legendă și mit, care se impun printr-o anumită solemnitate romantică și o mare față de evăcare. Multilateral în activitate și umanist în concepție, pictor, scriitor, arheolog și explorator, Roerich este considerat un rapsod al valorilor universale umane și profund naționale.